Anadolu Turnaları

Anatolian Cranes

biyoloji, kültür, koruma

biology, culture, conservation

Ufuk Özdağ
Gonca Gökalp Alpaslan

ANADOLU TURNALARI

ANATOLIAN CRANES

ANADOLU TURNALARI

Biyoloji, Kültür, Koruma

ANATOLIAN CRANES
BIOLOGY, CULTURE, CONSERVATION

Editörler/Editors

Ufuk Özdağ ve Gonca Gökalp Alpaslan

ürün yayınları
Ankara, 2019

ANADOLU TURNALARI: BİYOLOJİ, KÜLTÜR, KORUMA

ANATOLIAN CRANES: BIOLOGY, CULTURE, CONSERVATION

Editörler/Editors: Ufuk Özdağ ve Gonca Gökalp Alpaslan

ISBN: 978-625-7037-05-1

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant: Koray Üstün

Kapak Tasarımı/Cover Design: Mutlu Kart Gür

© 2019 Ufuk Özdağ ve Gonca Gökalp Alpaslan

Bu kitabın tüm yayım hakları saklıdır

Kitaptaki yazılarda yer alan görsellerin yasal sorumluluğu ve yazıların düşünsel sorumluluğu makalelerin yazarlarına aittir.

Ürün Yayınları
Yöneten: Metin Turan
Yönetim ve Yazışma
Konur Sokak 36/13, Kızılay Ankara
Tel: (312) 4253920 Fax: (312) 4175723
e-posta: urunyayinlari@gmail.com - www.urunyayinlari.com
Sayfa Düzeni ve Baskı Hazırlık: Uluslararası Ltd. Şti.

Baskı ve Cilt: Başkent Klişe Matbaacılık, Ankara
® Ürün Yayınları bir Uluslararası Eğitim, Öğretim Ltd. Şti. kuruluşudur.

BU TOPRAKLARDA YAŞAMIŞ TÜM TURNALARA…

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

Teşekkür / *Acknowledgements* xi

Editörlerin Önsözü / *A Few Words from Editors*
Anadolu Turnalarının Çağrısı / *Call of the Anatolian Cranes* xiii
Ufuk Özdağ

Turnalar Uçun / *Fly Away Cranes* xvii
Gonca Gökalp Alpaslan

Turna Symbiosis Derneği Başkanının Önsözü / *Foreword from the Director of Crane Symbiosis Association*
Turna Efsanesi ve Gerçek / *Cranes: Legends and Facts* xxi
Ayşen Erdil

1. BÖLÜM / *PART* 1
ANADOLU'DAN ÖTEYE: ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR
BEYOND ANATOLIA: INTERNATIONAL VOICES

Dünyada Turnaların Durumu ve Tehditler 3
Status of and Threats to the Cranes of the World 19
James Harris & George Archibald
Çeviren/*Translated by*: Nisa Sevsay

Turnaların Çağrısı 35
The Calling of Cranes 41
Curt Meine
Çeviren/*Translated by*: Merve Baygür

Trans-Kafkasya Avrasya Turnası Grus Grus Archibaldi'nin Özellikleri ve Türün Tarihi 45
Feature of Transcaucasian Eurasian Crane: Grus Grus Archibaldi and History of His Description 59
Valentin Y. Ilyashenko & Mamikon G. Ghasabyan
Çeviren/*Translated by*: Yasemin Oduncuoğlu

Avrasya Turnasının Doğu Avrupa Göç Yolundaki Önemli Enerji Depolama Alanları: Ukrayna ve Türkiye 73
The Main Energy Reserves Replenishment Sites for Eurasian Crane on the East European Flyway - Ukraine and Turkey 89
Petro Gorlov
Çeviren/*Translated by*: Yasemin Oduncuoğlu

Askania Nova Biyosfer Rezervi'nde "Dünya Turna Günü" 105
"World Day of the Crane" in the Biosphere Reserve Askania Nova 111
Petro Gorlov
Çeviren/*Translated by*: Yasemin Oduncuoğlu

Telli Turnanın Azak-Karadeniz Popülasyonu: Günümüzde Durum, Sorunlar ve Beklentiler 117
The Azov-Black Sea Population of the Demoiselle Crane: Status, Problems and Prospects 127
Yuriy A. Andryushchenko
Çeviren/*Translated by*: Sinem Turgut

2. BÖLÜM / PART 2

ANADOLU TURNALARI: EDEBİYAT VE SANAT
ANATOLIAN CRANES: LITERATURE AND THE ARTS

"Evrim Orkestrasının Trompeti" Turnalar: Bir Restorasyon Çevreci Eleştirisi Uygulaması
Cranes Are the "Trumpets in the Orchestra of Evolution": A Restoration Ecocriticism Approach 137
Ufuk Özdağ

Türkülerden Turnalara: Bir Kişisel Örnek Olay İncelemesi
From Folk Songs to Cranes: A Personal Case Study 151
Françoise Arnaud Demir

Modern Türk Şiirinde Turnanın Çağrışımları
Crane Associations in Modern Turkish Poetry 159
Macit Balık

İdeal İnsan Donuna Giren Turnaların Romanı
The Novel on Cranes in Ideal Human Form 171
Sibel Bulut

Türk Kültüründe Turna Kültü Bağlamında Turna Teli/Teleği Takma Geleneği
The Tradition of Wearing Crane Feathers in Turkish Culture 181
Hiclal Demir

Kuş Olsam Evime Uçsam Romanında Savaş Karşıtı Bir Söylemin Simgesi Olarak Turna Kuşu
The Crane Bird as a Symbol of Anti-War Discourse in the Novel, Kuş Olsam Evime Uçsam (I Wish I Could Fly Home Like a Bird 191
Nurtaç Ergün Atbaşı

Prehistorik Turna Dansı ve Ritüeller
Prehistoric Crane Dance and Rituals 197
Neyir Kolankaya Bostancı

Anadolu Kültüründe ve Halk Türkülerinde Turnalar 211
Cranes in Anatolian Culture and Folk Songs
F. Gülay Mirzaoğlu

Turna: Bilgeliğin Kanatlı Tezahürü
The Crane: Winged Manifestation of Wisdom 231
Murat Faik Özçelik

Örneklerle Azerbaycan Şiirinde Turna
Cranes in Azerbaijani Poetry 249
Seyran Qayıbov

Mahir Ünsal Eriş'in "Dedemin Turnası" Adlı Öyküsünde Doğa Farkındalığı
Nature Awareness in Mahir Ünsal Eriş's Short Story "Dedemin Turnası" (Grandpa's Crane) 257
Koray Üstün

Bilmece, Bildirmece! / *Cranes and Riddles*..... 269
Miraç Yılmaz

3. BÖLÜM / PART 3
ANADOLU TURNALARI: ARAŞTIRMA, KORUMA, BEKLENTİLER
ANATOLIAN CRANES: RESEARCH, CONSERVATION, PROSPECTS

Turnalar, Sulak Alanlarımız ve Sorunları
Cranes, Our Wetlands and the Challenges 273
Hakan Yiğitbaşıoğlu

İlham Kaynağı Turnalar
Cranes: A Source of Inspiration 283
Ferdi Akarsu

Eğitimde Turna Kuşu
Cranes in the Education System 291
Nergiz Belen

Turnalar, Avcılık ve Sulak Alanlar İlişkisi
Cranes and the Relationship between Hunting and Wetlands 297
Mehmet Ekizoğlu

Turna Gözlemleri
A Closer Look at Cranes 303
Tansu Gürpınar

Turna Biyolojisi ve Koruma Çalışmaları
Crane Biology and Conservation Efforts 309
Burak Tatar

Yaban Hayatının Karşı Karşıya Olduğu Sorunlar: Yaşam Alanı Tahribi, Tarım İlaçları ve Usulsüz Avcılık
Keeping Cranes Safe: Habitat Deterioration, Pesticides, and Unlawful Hunting 317
Süha Umar

KATKIDA BULUNANLAR / *CONTRIBUTORS* *325*

TEŞEKKÜR

Ortak bir çabanın ürünü olan *Anadolu Turnaları* için teşekkür etmek istediğimiz birçok kişi bulunuyor. Öncelikle kitabımıza yurtiçi ve yurt dışından katkıda bulunan turna dostlarına içtenlikle teşekkür ederiz. Yurt dışından katılan yazarlarımızın yazılarını Türkçeye çeviren Hacettepe Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü mezunları Yasemin Oduncuoğlu, Sinem Turgut, Nisa Sevsay ve Merve Baygür'e en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Anadolu Turnaları'nda yer alan James Harris ve Dr. George Archibald'ın makalesine tekrar basım izni veren VII. European Crane Conference *Proceedings* editörlerine; Dr. Curt Meine'nin yazısına tekrar basım izni veren *Center for Humans and Nature* yönetimine en içten teşekkürlerimizi sunarız. Yoğun çalışmaları arasında bize de zaman ayırarak kitabın kapak tasarımını yapan Doç. Dr. Mutlu Kart Gür'e; kitabın redaksiyon sürecinde büyük yardımlarını gördüğümüz Dr. Öğretim Üyesi Koray Üstün'e, *Anadolu Turnaları*'nı özenle yayıma hazırlayan ve kitabın basımını yapan Ürün Yayınları'na ve özellikle Sayın Muharrem Yalçınkaya'ya teşekkürlerimizi bir borç biliriz.

Değişik disiplinlerden gelen yazarların metinlerini *Anadolu Turnaları*'nda biraraya getirirken bütünlük ve tutarlılık sağlamaya özen gösterdik. Disiplinlerarası bir yaklaşımla derlediğimiz bu kitabın turnalarımız açısından yeni bir ufuk açacağını, yeni bir duyarlılık ve bilinç sağlayacağını ümit ediyor keyifli okumalar diliyoruz.

Ufuk Özdağ ve Gonca Gökalp Alpaslan

EDİTÖRLERİN ÖNSÖZÜ
A FEW WORDS FROM THE EDITORS

ANADOLU TURNALARININ ÇAĞRISI

Ufuk Özdağ

Uluslararası Turna Vakfı'nın kurucu üyesi Dr. George Archibald'ın, "Turna ve telli turna dünyada tehdit altında değil ama anavatanı Türkiye'de tehdit altında" sözleri *Anadolu Turnaları* kitabının ortaya çıkmasında büyük rol oynadı. Dünyada on beş tür turna arasında, Türkiye'de en çok bilinen türler, turna (*Grus grus*) ve telli turna (*Anthropoides virgo*) meğer dünyada değil de ülkemizde tehdit altındaymış... Ülkemizde kuşbilimciler bu türlerin sayısının topraklarımızda on ila yirmi arasında olduğu yönünde tahmin yürütüyorlar. Bu gerçeği öğrenince, alanımızın sınırlarını aşarak, bu efsanevi canlılara yaygın algı yaratmak için bir yolculuğa çıkmayı arzu ettik.

> Yaşadıkları alanlar göz önünde bulundurulunca tehdit altında olmayan dört türden ikisi, anavatanı Türkiye olan turna ve telli turnadır. Ancak ne yazık ki, Türkiye'de hem turnanın (Grus grus) hem de telli turnanın (Anthropoides virgo) yuvalama popülasyonları çok düşüktür. (Archibald, kişisel iletişim, 1 Ağustos 2010)

Dr. George Archibald, merkezi Wisconsin, Baraboo'da bulunan Uluslararası Turna Vakfı'nın (International Crane Foundation ICF) kurucu üyesidir. Hayatını dünyada on beş tür turnanın ve habitatlarının korumasına adamıştır. Hayatımda tanıma şansına eriştiğim nadir insanlardan biri olan Dr. Archibald ile 2010 yılında tanıştım. O sırada Wisconsin, Baraboo'da Aldo Leopold Vakfı'nda konuk araştırmacı olarak bulunuyor, doğa korumanın temel kitabı olarak bilinen eser *A Sand County Almanac*'ı Türkçeye çeviriyordum. Ülkemizde habitat kayıpları nedeniyle yok olan turnalara ilgimi öğrenen Leopold Vakfı'nın değerli üyesi, doğa korumacı Dr. Curt Meine beni Dr. Archibald ile tanıştırdı. Archibald da ertesi gün beni Baraboo yakınlarında bulunan Uluslararası Turna Vakfı'na davet etti. Dünyadaki on beş turna türünün hepsini birden aynı cennet mekânda gördüğüm o günün şaşkınlığını hâlâ unutamıyorum. Vakıftaki görevliler beni dünya çapında gerçekleştirdikleri koruma çalışmaları hakkında aydınlattı. "Captive Breeding" denen yöntemi ilk kez duydum: Turnaların çok sayıda bulunduğu bir yöreden yumurtalar alınıyor ve ICF'de yavruların

yumurtadan çıkması bekleniyor, özenle büyütülen yavrular dünyada türün neslinin tehdit altında olduğu yerlere bırakılıyor. İşte bunları duyunca bizim yok olan telli turnalarımızı semalarımıza geri getirmeye katkıda bulunmak en büyük hayalim oldu. Birkaç ay daha ABD'de kalacaktım ama sabırsızlanarak Orman Bakanlığımıza telefon edip, bakanlığımızın, mevcut ve gelecekteki turna projelerinde Uluslararası Turna Vakfı (ICF) ile işbirliği yapmalarını önerdim. Aynı yılın içinde, George Archibald, bakanlığımızdaki (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü) tüm daire başkanlarına yollanmak üzere resmi mektuplar hazırladı ve benden de mektuplara ilave edeceği kısa bir yazı istedi. Ben yazıyı itinayla kaleme aldıktan sonra mektuplar postaya verildi. Bir kaç yıl sonra bakanlığımız ve ICF arasında işbirliği doğdu… Eğer bu işbirliğinde küçük de olsa bir katkım olduysa ne mutlu bana. Uluslararası Turna Vakfı'nın üyesi Sayın Ferdi Akarsu gelişen ilişkileri şöyle anlatıyor:

> 2015 ve 2016 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı, Uluslararası Turna Vakfı ve Almanya Turna Koruma Kurumu arasında hem turnaların korunması hem de turna araştırma teknikleri bakımından ülkemizin kapasitesini arttırmak için bir işbirliği sözleşmesi imzalandı. Sözleşme kapsamında bu üç kurumun ortaklığıyla Anadolu turnalarının uydu vericileri sayesinde etkin bir şekilde araştırılması sağlandı. Yine bu çalışmalar neticesinde Bakanlığımızda turna araştırmaları konusunda yetkin uzmanlar yetiştirildi. Günümüzde turnalara yönelik uydu vericili ve halkalama yöntemiyle yapılan araştırmalarda, Bakanlığımız uzmanları bu araştırmaları yürütmektedir. (Akarsu, kişisel iletişim, 30 Eylül 2019)

2015 yılında Dr. Archibald'in Ankara'yı ziyareti beni Turna Symbiosis Derneği Başkanı sevgili Ayşen Erdil ile biraraya getirdi. Hep birlikte olduğumuz Kulu Gölü seyahatinde Ayşen bana yakında açılışını yapacakları "Gitme Turnam" sergisinin davetiyesini verince birkaç ay sonra (2015 yılında) Hacettepe Üniversitesi'nde düzenleyeceğimiz "Anadolu Turnaları" sempozyumu ve "Gitme Turnam" sergisinin de temelleri hemen o gün atıldı.

Bu kitaptaki yazıların bir kısmı Hacettepe Üniversitesi'nde kurucu müdürü olduğum Toprak Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Turna Symbiosis Derneği'nin ortaklaşa düzenlediği işte bu sempozyum ve serginin ürünüdür. Sempozyumda bildiri sunan değerli turna dostları ve araştırmacılar çalışmalarını kitabımıza vermeye gönüllü oldular. Curt Meine ve George Archibald sayesinde kitabımıza yurt dışındaki turna araştırmacılarından da çok değerli katkılar oldu ve böylece kitabımızın kapsamı genişledi. Hacettepe Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü'nün değerli öğrencileri/mezunları, Yasemin Oduncuoğlu, Sinem Turgut, Nisa Sevsay ve Merve Baygür İngilizce makaleleri Türkçeye çevirdi.

Kitabı baskıya hazırlama serüveninin de her günü, her anı keyifli geçti… Yazarlarımıza ve çevirmenlerimize en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Yazımın başında belirttiğim gibi ülkemizde artık neredeyse tükenmiş olan turnalarımız dünyanın başka yerlerinde tehdit altında değil. Ülkemizdeki durumun sebebine gelince, turnalarımızın habitatları yok edilmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında tam otuz sekiz sulak alan -eskinin deyimiyle bataklık- yok edilmiştir. Oysa o bataklıkların en değerli özelliği yabanıl oluşlarıydı… On binlerce turnaya ev sahipliği yapıyordu o sulak alanlar. Topraklarımızdan gelmiş geçmiş ve asırlar boyu bu topraklarda beslenmiş, üremiş ve yaşam döngüsüne karışmış bu asil canlıların olağanüstü yaşamlarını algılayabilseydik keşke… Şimdi turnalardan yoksun topraklardaki hüznü hissedebiliyoruz. Bugün, vaktiyle turnalara ev sahipliği yapmış topraklarda hüküm süren hüzünlü hava, Leopold'un "Sulak Alana Ağıt" adlı yazısındaki anlamlı sözleriyle, "belki de eskiden buraların turnalarla dolup taşıyor olması"ndan doğuyor.

Dünyadaki on beş tür turnanın hepsini yakından gözlemleyebileceğiniz Uluslararası Turna Vakfi'nın ağ erişim sayfasında gördüğüm kısa yazı ile sözlerimi bitiriyorum:

> Ortabatının Yıllık Turna Sayımı etkinliğine ilgi gösterdiğiniz için teşekkürler! Her yıl Nisan ortasında iki binin üzerinde gönüllü kendi yörelerindeki sulak alanlara ve kuş gözlem alanlarına seyahat ederek bu Turna Sayımı etkinliğine katılıyor. Kanada (Sandhill) ve Haykıran (Whooping) turnalarının bu yıllık sayımı yukarı ortabatının altı eyaletindeki doksan bölgeyi kapsamaktadır. (Wisconsin, Illinois'nin bazı bölümleri, Indiana, Iowa, Michigan ve Minnesota).

Her sene nisan ortasında iki bin civarında gönüllü kendi yaşadıkları bölgenin sulak alanlarına gidiyor ve *Turna Sayımı* etkinliğine katılıyor. Gönüllüler bu etkinliğe her sene dahil oluyor. Bu turna sayımı etkinliğinin eskiden beri olduğu sanılmasın. Atlantik'in öte yakasında da yeni tarım alanları açmak için bataklıkları, turna habitatlarını kurutma furyası yaşanmıştı. Daha sonra hataların farkına varılmış, kurutulan sulak alanlar drenaj kanalları kapatılarak geri kazanılmıştı. Bu restorasyon neticesinde göç mevsimlerinde Amerika'da turnaların sayısı çeşitli bölgelerde onbinleri buluyor.

Anadolu Turnaları kitabının, turnalara, turna habitatlarına, topraklarımıza, sularımıza, biyoçeşitliliğe, yabanıl doğaya ve yaban hayatına farkındalığımızı artırıcı bir etki yaratmasını yürekten diliyor, göz alıcı turnaların ülkemizde artık tehdit altında olmadığı bir çağı kucaklamayı dört gözle bekliyoruz…

TURNALAR UÇUN

Gonca Gökalp Alpaslan

Anadolu Turnaları kitabının hazırlıkları boyunca kendimi hep şu güzel ezgiyi mırıldanırken buldum: "Turnalar uçun, yayladan geçin, yarimi seçin turnalar". Ramazan Gökalp Arkın'ın dizeleriyle Saadettin Kaynak'ın bestelediği bu hicaz şarkının nefis nakaratı, Türk şiirinin vazgeçilmez esin kaynağı doğayı, Anadolu coğrafyasının çevremizi saran büyüleyici güzelliğini düşündürmüyor mu? Haber getirsin götürsün diye seslenilen turnalar, bir zamanlar sadece yaşadığı coğrafyayla ve ekip biçtiği toprağıyla sınırlı insanoğlunun özgürlük ve uçup gitme hayallerini süslediği gibi bugünün elektronik mektuplaşmalarının hızını da temsil ediyor sanki. Gözden uzak olsa da gönüldeki sevgilinin yerini yurdunu bilen, aşkın ve âşıkların sırlarını içtenlikle taşıyan iyi kalpli bir haberci dost gibidir turnalar çünkü. Uçuşuyla çok uzakları düşündüren, geçmez sanılan zamanlardan sonra aynı topraklara dönüşüyle umudu ve sevinci hissettiren, belki de bu nedenle avlanmayan, kutsallaştırılan turnalar… Ahmet Haşim'in "göl kuşları" gibi zamansız, imgesel, uzak ve bir o kadar da yakın, tanıdık, dert ortağı turnalar…

Anadolu türkülerinin derin hüznünü yansıtan "Allı Turnam" türküsünde "Allı turnam bizim ele varırsan şeker söyle, kaymak söyle, bal söyle" diye seslenilen turnalar... "Eğer bizi sual eden olursa, boynu bükük benzi soluk yar söyle, gülüm gülüm kırıldı kolum tutmuyor elim turnalar ey, ah gülüm gülüm yar gülüm gülüm, kız gülüm gülüm turnalar ey". Akşam olsun dön geri diye çağrılan turnalar, bugünün ozanlarına ve müzisyenlerine de ilham veriyor hâlâ… *Doğa İçin Çal* kapsamında fonda bini aşkın turnanın şiirsel görüntüsüyle *Turnalar Hep Uçsun* projesine Türkiye'den doksan sekiz müzisyenin gönüllü katılması ve bu eşsiz türkünün özüne sadık kalınarak çağdaş bir yorumla seslendirilmesi, turnaların ve türkülerimizin kuşakları nasıl da birbirine bağladığının açık kanıtı… Çünkü sanat ve doğa, birleştirir. Dünyanın ulaştığı bu noktada tehdit altındaki kültürlere, dillere, türlere, doğaya dair duyarlığımız da yükseliyor. Herkes kendi uzmanlık alanı çerçevesinde türlerin yokoluşuna karşı bir duruş göstermek zorunda hissediyor kendini, kimi bilimle kimi sanatla.

O nedenledir ki sanatçıların, üniversitelerdeki her alandan bilimcilerin ve bağımsız araştırmacıların, sivil toplum kuruluşlarının ve devlet kurumlarının birleşmesi gerekiyor. İşte *Anadolu Turnaları* kitabımız, bu isteğin emeğe dönüşmüş bir ürünü.

Uzmanlık alanı turna olan, onların göç yollarını belirlemeye, üremelerini takibe, alt türlerini tanımlamaya ömrünü adamış kuşbilimcilerin yazılarından turnaların yaşamına dair ne çok şey öğreniyoruz. Hepsinin türkülerde, şarkılarda, danslarda, resimlerde, duvarlarda, taşlarda karşılığının olduğunu da sanatçılardan ve sanat araştırmacılarından izliyor, okuyoruz. *Anadolu Turnaları*'nda sadece bilim dalları değil, ülkeler, coğrafyalar, kültürler de birleşiyor. Türk yazarın satırlarında Japon kızının turna düşleri kendini gösteriyor, insanlığın uygarlık tarihini değiştiren Göbeklitepe'nin taşlarında binlerce yılın turnaları ölümsüzleşiyor. Böylece turnalar doğanın evrimsel çizgisinde sonsuzca göç ederek tarihleri ve coğrafyaları birbirine bağlıyor. Uzak Doğu'dan Amerika'ya Anadolu coğrafyasından Avrupa'ya kanat çırparak, sulak alanlarda durup soluklanarak insanlığın uzaklara ve sevdiklerine dair umutlarını tazeliyor ve nedense hep hüznü çağrıştırıyor. "Üç telli dört telli beş telli turnam, sen olmaz isen ben buralarda durmam, sen gelmez isen ben sensiz olmam" diyen ozanların hüzünlü ezgileriyle edalı, nazlı, elde avuçta tutulamayan sevgililerle özdeşleşiyor. Dünün âşıklarına olduğu kadar bugünün âşıklarına da hem ortak hem yoldaş oluyor. Kanatlarını açtıklarında ne kadar kocaman olsalar da zarif, nazik kuşlar olarak anılıyor, hep sadakati, vefayı, hüznü, sevdayı hissettiriyor. Belki hiç kavga etmediklerinden belki sonsuzca uzaklara gidip geldiklerinden belki eşlerine bağlılıklarından belki tüylerinden belki gözlerinden belki seslerinden… Her nasılsa turnalar bizi, farklı ülkelerden ve farklı alanlardan araştırmacıyı, yazarı, sanatçıyı, doğa korumacıyı ve doğaseveri tellerine bağlıyor, kanatlarında başka diyarlara götürüp getiriyor.

Turnaların filmlerde, fotoğraflarda, resimlerde, şarkılarda giderek daha az rastlanan bir imgeye dönüşmesiyle turna araştırmacılarının ve gözlemcilerinin yazılarında dikkat çektikleri sulak alanların azalmasına, konaklama ve üreme bölgelerinin yok olmasına dair verilerin birbirini nasıl tamamladığını *Anadolu Turnaları* kitabındaki yazıları okurken fark edeceğinizi umuyoruz. Sorular ve sorunlar, tespitler, çözümler ve öneriler yazıların birbirini bütünleyen yanı. 20. yüzyılın en büyük insanlık suçlarından biri olan nükleer saldırılara rağmen turnanın kanatlarında umudu taşıyorsak turnaların tehdit altında olan varlığına dair yapacağımız bir şeyler olduğuna inancımız da vardır.

Anadolu Turnaları kitabımıza çok değerli yazılarıyla katılan, sabırla bizi bekleyen ve Türk kültüründe, Anadolu topraklarında çok özel bir yere sahip olan turnalara dair heyecanımızı paylaşarak bilgilerini, yıllara dayanan gözlem ve birikimlerini bu ortak kitaba aktaran yazarlarımıza içtenlikle teşekkür ediyor ve saygılarımızı sunuyoruz. Fen bilimlerinin ve sosyal bilimlerin birbirine yaklaşmasına vesile olduğumuzu umarak tamamladığımız kitabımızın başka ortak çalışmalara da ilham vermesini diliyoruz. *Anadolu Turnaları*'ndaki yazıların turnaların binlerce yıllık kanat çırpışının sürmesine dair bir çabanın yalın, sade, umutlu bir örneği olmasını umuyoruz. Son olarak ve daima "turnalar uçun" şarkısını gönülden mırıldanıyoruz hep birlikte…

TURNA SYMBİOSİS DERNEĞİ BAŞKANININ ÖNSÖZÜ

TURNA EFSANESİ VE GERÇEK

Ayşen Erdil

Bir şaman öğretisi doğada hiçbir şeyin sadece kendisi için yaşamadığını söyler. Doğanın kanunu birbirini yaşatarak yaşamaktır.

Bilim insanlarına göre turnalar on beş milyon senedir bu dünyada yaşamakta, elli bin senedir de insanla karşılaşmaktadır. Bu kuşun güzelliği, dokunaklı sesi, kur dansı, göç için uçarken V şeklinde dizilerek gökyüzünde çok yükseklere çıkması insanları derinden etkilemiştir. Turnanın büyüsüne kapılan insanlar ona çeşitli mistik özellikler atfetmiştir. Çok yükseklerde uçması cennetle, uçarken duyulan etkileyici sesi yaradılışla ilişkilendirilmiştir. Doğa bilimcisi Aldo Leopold'un deyişiyle, sesleri o kadar etkileyicidir ki sadece bir kuşun ötüşünü değil, yaratılışı anlatan bir senfonideki trompetleri duyar gibi oluruz.

İnsanların turnayla ilişkisini sanata taşıması çok eski zamanlara dayanır. İsveç'in batısında beş bin yıl önce kayalara çizilmiş turna dansı yapan insan figürleri bulunmuş. Güney İspanya'da Tajo Segura mağarasında bulunan kuluçkaya yatmış turna resmi altı bin sene öncesine tarihlenir. İngiltere'deki bir mağarada on iki bin yıl önce taşa yontulmuş turna ve kuğu resmi bulunmuştur. Güneydoğu Anadolu'da Göbeklitepe kazılarında insanlık tarihinin ilk dini mabedi olarak belgelenen taşlar üzerindeki turna figürleri günümüzden on iki bin yıl önce çizilmiş. 1995 senesinde Çatalhöyük'te neolotik çağa ait turna kostümü kalıntıları bulundu. Sekiz bin beş yaz yıl önce yapılan bu kostüm turna (Grus grus - Eurasian Crane) tüylerinden hazırlanmış iki kanat şeklindeydi. Eski insanların hayatında hayvanların etkisini inceleyen arkeologlar Zooarchelogists bu kanatların evlilik törenindeki turna dansı için dansçının kollarına takıldığını düşünüyorlar. 1990'larda arkeologlar Çin'in Henan bölgesinde kırmızı taçlı turna (Grus japonensis – Red-crowned Crane) kemiğinden yapılmışaltı adet flüt buldu. Flütlerin MÖ 7000-5,700 senelerinde yapıldığı tespit edildi. 9000 yaşında olan bu flütler son derece etkileyici ses üreten birer müzik aletidir.

Dünyada pekçok halk ayinlerinde ve törensel danslarında çevrelerinde gördükleri hayvan ve kuşların hareketlerini taklit etmektedir. Turnanın muhteşem bir görsel şölen olan dansı Japonya, Kore, Sibirya, Avustralya, Kuzey Amerika ve Anadolu'da taklit edilmektedir. Turnalar dansları ile birbirlerine kur yaparak, uzun ömürlerinin sonuna kadar beraber yaşayacakları eşlerini seçiyorlar. Çiftlerin dansının üreme içgüdüsünü tetiklediği, aralarındaki bağlılığı kuvvetlendirdiği düşünülüyor. Gençler ise sosyalleşmek için dans ediyorlar. Dansta karşılıklı havaya zıplıyor, yerden aldıkları kuru otları havaya savuruyor, uzun boyunlarını dalga dalga hareket ettiriyor, başlarını önce öne eğip, sonra gökyüzüne kaldırıyor, kanatlarını çırpıyor, birbirlerine reverans yapıyorlar.

Görüldükleri her toplum bu kuşları efsaneler, masallar, şiirler, şarkılar, türküler, danslar, yontular, resimler, giysiler, süs objeleri şeklinde günümüze aktarmıştır. Tek eşli olan turnalar eşler arasında sadakat, eşe ve ebeveyne bağlılık sembolüdür. Tehlikelere karşı dikkatli olma, aileyi koruma "turna gibi olmak"tır.

Kondukları tarlaya bereket, göründükleri insana şans, uzun ömür ve sağlık getirirler. Habercidirler; sevgiliye, askerdeki oğula mektup taşırlar. Hava durumunu bildirir, yağmur müjdesi verir, göçleri ile mevsim değişikliklerini, toprağın işlenme zamanını haber verirler.

İskenderiye'de MS. 400'de yaşamış olan eğitimci Horapollo turnanın gökyüzü gözlemcilerinin sembolü olduğunu söyler. Çok yüksekten uçmaların sebebinin gök olaylarını incelemek, yağmur bulutlarını takip etmek için olduğunu düşünür. Horapollo, turnaların birlikte olma, üreme çağrısı (unison call) sırasında başlarını göğe doğru uzatmalarını cennetle ilişkilendirir, "Başlarını cennete doğru kaldırarak oraya sesleniyorlar" der. Çiftçiler turnaların göçünün ardından yağmur geleceğini bilerek tohum ekmeye başlardı. Eski Mısır resimlerinde, yazısında turna (Grus grus – Eurasian Crane) sıkça kullanılmıştır. Az sayıda mabette ve mezarda telli turna (Anthoropoides virgo- Demoiselle Crane) resmine de rastlanmaktadır. Bunun en bilinen örneği ilk ve tek kadın firavun olan kraliçe Hatşepsut'un mezar tapınağındadır ve kraliçeye telli turna hediye edilişini göstermektedir.

MÖ 6. yy'da yaşadığı var sayılan masalcısı Ezop kahramanları hayvanlar olan ve onların aracılığı ile insanlara dersler verdiği masalları ile büyük ün kazanmıştır. Ezop'un yaşamıyla ilgili bilgiler kesin değildir. Trakya'da doğduğu, bir süre köle olarak Samos adasında yaşadığı, özgür bırakılınca birçok ülkeye yolculuk yaptığı söylenir. Masallarından

yedisinde turna vardır. "Kurt ve Turna" masalı Hint budistlerinin Jataka folklorundaki "Aslan ve Turna" masalı ile hemen hemen aynıdır. Ezop'un bir diğer masalı "Tavuskuşu ve Turna"da iki kuş arasında şöyle bir konuşma geçer: Tavuskuşu turnaya "Ben bir tavuskuşuyum, kral gibi giyinirim. Altın rengi, mor ve gökkuşağının bütün renklerini giyerim. Halbuki sen renksizsin, var olan rengin de çok donuk ve gösterişsiz" der. Turna tavuskuşuna cevap verir: "Doğru söylüyorsun benim renklerim donuk ve gösterişsiz ama ben gökyüzünün en üst katlarına, cennete kadar uçabiliyorum. Sen gübre yığınlarının arasında diğer kuşlar ve tavuklar arasında salına salına yürüyüp sadece onlara caka satıyorsun".

50.000 satırlık Hint yaratılış destanı Ramayana yazarı Valmiki'nin çok derin bir hüzün deneyiminden sonra yazılmıştır. Valmiki erkeği bir avcı tarafından öldürülen Sarus turnasının (Grus antigone) üzüntüsüne, ağlayıp ağıtlar yakmasına şahit olur. Bu acı karşısında çaresiz kalan Valmiki'ye tanrı Brahma iç dünyasını şiire dökmesi öğüdünü verir. Ramayana böyle doğmuştur. Hindistan'da yaşayan ve turnaların en iri yapılısı olan Sarusların eşlerine bağlılıklarını anlatan hikâyeler yaşadıkları bölgelerde günümüzde de yaygındır. İnsanlar doğal hayatın "neden" ve "nasıl"larını açıklamak için bin yıllardır olduğu gibi hikâyeler anlatmaya devam ediyor.

Asya'da turna figürü resimlerde, ipekli dokumalarda, origamide, seramikte, kullanılmış, abajurlara, duvar kağıtlarına, kartpostallara çizilmiştir. Çin efsanesinde hayali bir kuş olan Phoenix'ten sonra en çok kutsanan, kutlanan, kuş turnadır. Eski Çin'de turnaların farkının zamanla ilişkili olduğu, ilk bin senede tüylerinin gri sonraki bin senede siyah beyaz olduğu düşünülmüştür (Schafer 1983). Simsiyah bir turna ise kutsal ve uğurlu olduğu için görüldüğü anda imparatora bildirilmek zorundaydı. Çin'de kaplumbağa gibi turna da uzun ömrün sembolü olduğu için insanlar doğum günlerini "turna kadar uzun yaşa" diyerek kutluyor. Çincede He-ling "turna yaşı" anlamına gelmektedir ve uzun yıllar yaşamayı ifade etmek için kullanılır. Çin ve Japon efsanelerinde ölümsüz varlıklar turnanın kanatları arasında gökyüzüne uçar ve yeryüzüne turna olarak geri dönerler.

Koreliler, Vietnamlılar ölen bir kişinin ruhunun turnanın kanatları arasında üst bilinç seviyesine ulaştığına inanır. Ruhu cennete gitsin diye ölü evinin camına turna resmi yapıştırılır, tabuta turna heykelcikleri iliştirilir. Korelilerin dokuzuncu yüzyıldan beri yüzlerine maske takarak yaptıkları Hakmu dansı turna kur dansı figürlerinin taklididir ve uzun yaşamı anlatır. Bu dans 1971 senesinde Kore kültür hazinesi olarak tescil edilmiştir.

Origami (kâğıt katlama sanatı) ile yapılan turnaların hastaları iyileştirdiğine olan inanç 18. yüzyıldan dan beri süregelmektedir. Sadako ve bin kâğıt turnanın acıklı hikâyesi dünya çocuklarının barış simgesi olmuştur. İkinci dünya savaşında Amerikalıların Hiroşima şehrine attıkları atom bombasından şans eseri kurtulan Sadako Sasaki maruz kaldığı radyasyon yüzünden on yıl sonra lösemi hastası olur. Sadako bin kâğıt turna yaparsa iyileşeceği ümidiyle hasta yatağında turna yapmaya başlar ancak bin kâğıt turnayı tamamlamaya ömrü yetmez. Bugün "Kanatlarına barış yazacağım ve sen dünyanın her yerine uçacaksın" sözünün yazılı olduğu Sadako ve Bin Turna heykeli Hiroşima Sulh Parkı'nda barış sembolü olarak durmaktadır.

Japon gelinler geleneksel evlilik merasimi için üzerinde çiftlerin sadakatini temsil eden turna motifleri olan kimono giyer. Düğünde gelin ve damada hediye edilen para, üzerinde turna resmi olan bir zarf içinde takdim edilir. Düğün pastası şekerden, kremadan yapılmış turna figürleri ile süslenir. Japonya'da turnasız evlilik olmaz.

Batı Sibirya'nın yerli halklarından Khantyler Sibirya turnalarının (Grus leucogeranos) sağlık ve şans getirdiğine inanıyorlar. Bir ayıyı öldürdükten sonraki merasimde yakılan ateşin etrafında turna dansı yaparak ayının kötü ruhlarını uzaklaştırdıklarına inanıyorlar. Rusya'da yaşayan halkların hemen hepsinnde turna ile ayıyı, turna ile tilkiyi anlatan masallar vardır. İri yapılı ve bembeyaz tüyleri olan Sibirya turnası IUCN (International Union for the Conservation of Nature – Doğa ve Doğal Hayatın Korunması için Uluslararası Birlik) değerlendirmesine göre kritik düzeyde nesli tehlike altında olan kuşlar arasındadır.

Eski bir Tibet inanışına göre Tibet kırsalında bulunan ve kemik kırıklarını iyileştirebilen bir taş vardır. Bu taşı sadece "Trung-Trung" yani Siyah Boyunlu Turna (Grus nigricolis – Black -nacked Crane) diğer taşlardan ayırt edebilir ve vaktinden erken çatlayan yumurtasını tamir etmek için kullanır. Tibetliler turnayı takip ederek bu taşı bulup, kırılan kemiğin üzerine sararlarsa kırığın çabuk iyileşeceğine inanıyor.

Birçok farklı kültürde turnaların göçleri sırasında bazı küçük kuşları kanatlarının altına alarak kışı geçirmek üzere sıcak bölgelere taşıdıklarına dair hikâyeler anlatılır. Sibirya Tatarlarının masallarında Sibirya'dan Etiyopya'ya turnaların sırtında giden küçük kuşlar vardır.

Kuzey Amerika yerlileri Kuzey Amerika'da yaşayan iki turnadan biri olan Sandhill turnasının (Grus canadensis) göç sırasında kanatları altında küçük kuşları güneye taşıdığını söyler. Mohikanlar, Abenakiler ve Omahalar gibi kuzey Amerika'nın yerli halkı olan Kızılderili kabilelerin pekçoğunun turna totemi vardır. Sioux Kızılderilileri çocuklarına kurbağa ve

turna, tilki ile turna, evcil turna gibi pek çok masal anlatırlar. Cherokeeler ateş dansı sırasında en güzel dansçı olan turnanın ateşe çok yaklaştığı için bacak tüylerinin tutuştuğunu, alevlerden kurtulmak için suya girdiğini anlatır, "o günden beri turnalar suyun içinde ayakta durur" derler.

Tarihçiler, Meksika'da büyük bir kültür yaratmış olan Azteklerin ilk zamanlarında sulak bölgelerde turnalara yakın olarak yaşadıkları için komşuları Tecpaneclar tarfından "turna adamlar" olarak bilindiğini yazıyor. Kanada kültüründe turnanın uzun bacaklarına tutunarak aya uçan tavşanı anlatan masallar vardır. Kanada masallarında turnanın gözünün rengini yıkandığı sudan aldığı anlatılmaktadır.

Dünyadaki on beş turna türünün altısı Afrika'da yaşıyor. Turna Nijerya, Güney Afrika ve Uganda'nın milli kuşudur. Zulu kabilesi üyeleri için mavi turna (Anthropoides paradisea) kralı temsil eder. Kendi dillerinde Indwe dedikleri Mavi turna kutsaldır ve kralın özel kuşudur. Kobraya benzer görünüşü nedeniyle krala güç verir. Xhosa kabilesi bir turna ölürse kabileye uğursuzluk geleceğine inanır. Uğursuzluğun getireceği kötülüklerden korunmak için çeşitli ritüelleri vardır. Xhosa yerlilerinin en cesur savaşçılarına özel bir merasim ile mavi turna tüyleri verilir. Savaşçılar bu tüyleri gururla başlarında taşır. Avrupalı istilacılar tarafından yurtlarından kovulmadan önce Ümit Burnunun asıl sahipleri olan Khoikhoiler sürülerini geniş Güney Afrika çayırlarında otlatırken Mavi Turnalar onlara eşlik ediyordu. Khoikhoiler kumruyu kandırıp, yavrusunu çalan çakaldan kumrunun intikamını almak için çakalı cennete uçurmak vaadiyle kanatlarına bindirip yüksekten boşluğa bırakan mavi turnanın hikâyesini anlatır. Çakal yere hızla düşünce yuttuğu kumru yavrusu ağzından dışarı çıkar ve annesine koşar.

Avustralya'nın yerli halkı Aborijinler, Brolga (Avustralya) turnasına Kamilaroi diyorlar. Kültürlerinde Kamilaroi hikâyeleri elli bin senedir yani tanrısal ruhların dünyaya hakim olduğu zamanlardan beri var. Brolga başlangıçta çok güzel dans eden alımlı bir genç kızdı. Bütün erkekler gibi büyücü Nonega da onunla evlenmek istedi. Brolga ise evlenme teklifleriyle ilgilenmiyor, sadece dans etmek istiyordu. Teklifi reddedilen büyücü Brolga'yı lanetledi ve onu bir kuşa dönüştürdü. Turnaların dans figürleri Avustralya yerlilerinin "Corroborees" dansında tekrarlanıyor. Aborijinler de kuzey Amerika'nın yerli halkı gibi turnanın ateşin bekçisi olduğuna ve güneşin Emü ve Brolga turnasının birlikte çalışması sonucunda yaratıldığına inanıyorlar.

Telli turnanın (Anthropoides virgo) ismi Demoiselle crane dir. Turnaların en küçüğü olan bu zarif görünümlü kuş Rus steplerinden getirilip XVI. Louise'nin sarayına sunulmuş, zarafetine hayran olan kraliçe Marie Antoinette tarafından demoiselle yani "asil genç kız" olarak adlandırmıştır. Bir zamanlar Anadolu'da sıkça görülen, şarkılara, türkülere konu olan bu güzel kuşun birkaçı artık yurdumuzda sadece göç sırasında kısa süreliğine konaklıyor. Yuva yapması ve üremesi için sulak alan kalmadığından telli turna Anadolu'ya küstü ve gitti.

İngiltere hanedan armalarında sağ ayağı ile bir taşı kaldıran telli turna resmi vardır. Bu poz tehlikelere karşı dikkatli ve tedbirli olma anlamına gelir. Hıristiyan inanışında sağ ayağı ile bir taş tutan turna figürü bir kişinin düşmanlara karşı yuvasını, ailesini korumasını sembolize eder. Eski Yunan'da Aristo, göç sırasında katardaki koruyucu turnanın pençesinde taş taşıdığını ve çok yüksekten uçarken alttaki arazinin su ya da toprak olduğunu anlamak için taşı bırakarak çıkardığı sese göre konaklama yerini tayin ettiklerini söyler.

Anadolu'da turnanın uğur, bereket, mutluluk, sağlık ve refah getirdiği inanışı yaygındır. Turna sevgi, hasret, dürüstlük, vefa, saflık, sadakat ve özgürlük simgesidir. Âşık kültürü pekçok şarkı, türkü ve şiirde turna figürü kullanmıştır. Alevi-Bektaşi kültüründe turnanın sesi Hazreti Ali'nin sesidir. Cemde turna semahı dönülür. Erzurum'da turna barı oynanır. Kadın ve erkek iki oyuncu bir çift turnayı temsil eder. Turna kız ismidir. Başa gelen iyi bir olay için "turnayı gözünden vurmak" deyimini kullanırız. Eskiden gelinlerin başlarına takılan süslemenin iki yanından sarkan "gelin teli" telli turnanın göz kenarlarından uzanan beyaz tüyler ile aynı görünümdedir ve saflığı, sadakati temsil eder. Anadolu'da turna efsanesi günümüzde de yaşanmaktadır.

Dileyelim ki doğanın bir öğesi olan insanoğlu doğada sadece kendi için yaşamasın, sulak alanları koruyarak turnanın da yaşamasına olanak versin.

1. BÖLÜM / PART 1

ANADOLU'DAN ÖTEYE:
ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR

BEYOND ANATOLIA:
INTERNATIONAL VOICES

DÜNYADA TURNALARIN DURUMU VE TEHDİTLER

James Harris, George Archibald

*Çeviren: Nisa Sevsay**

Giriş

Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin Kırmızı Listesi'ne göre dünyadaki on beş turna çeşidinden on biri tehlike altında: Bir türün durumu kritik, iki tür tehlike altında, sekizi ise duyarlı durumdadır. Bu üç beyaz tür, beyaz olmanın davetsiz misafirlere uzak mesafeli bir tehdit oluşturduğu geniş sulak alanlara bağımlılıkları nedeniyle en çok tehlike altında olan türlerdir. Bu makalede bu türlerin durumu ve karşılaştığı tehditler özetlenecek, üremeye devam eden türler hakkında kısa yorumlarda bulunulacak ve sonuç kısmında turnaların gelecek elli yıldaki durumları hakkında yorumlara yer verilecektir. Turnalar, doğa korumacıların dikkatini birçok kuş türünden daha fazla çekmiş olsa da türlerin ekolojisi hakkındaki bilgilerimizdeki büyük boşluklar, turnaların yok oluşunun bir nedenidir. Doğa korumacı faaliyetlerin etkileri, acilen daha iyi bir bilime ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Popülasyonların büyüklüğü hakkındaki tahminler bile bu türleri kurtarma çabalarını yönlendirmek için gereken kesinlikten yoksundur.

Kritik durumdaki ak turna

Sulak alan kayıpları, çeşitli derecelerde sulak alanlara bağımlı olan bütün turna türleri için büyük bir tehlikedir. Sulak alanlara en çok bağımlı olan ak turna (*Grus leucogeranus*) bütün yıl boyunca bilek derinliğinde

* Nisa Sevsay, Hacettepe Üniversitesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrencisidir.

geniş sulara ihtiyaç duyar. Orantısal olarak uzun tırnakları ve gagaları doymuş topraklarda yürümelerini ve kazmalarını kolaylaştırır. Bu sulak alanların bakir olmaları değilse de nispeten bozulmamış olmaları gerekir. Ak turnalar İran'daki kışlama alanlarında, başlıca taşkın pirinç tarlalarındaki su bitkilerinin kökleriyle beslenir, Hindistan'da ise büyük bir sulak alanda yaşar (Meine ve Archibald, 1996). Sulak alanların bozulmasına ve bunun sonucunda rahatsızlığa yol açan insan nüfusu yoğunluğunun, Batı ve Orta Asya'da tüm kışlama alanlarındaki bu türlerin azalmasında payı vardır. Kanunlara rağmen yasadışı avlanmaların turnaların yok oluşunun başlıca sebebi olduğuna inanılıyor. İran'da 2009'da tek bir turna varken, Hindistan'da son turnalar 2002'de görüldü (Sorokin v.d., Sadeghi-Zadegan).

Neyse ki Doğu Asya yaklaşık 3.500 ak turnaya destek oluyor (Harris, 2009). Poyang Gölü'nün büyük bölümü ve Çin'in kuzeydoğusunda turnaların göç ederken dinlendiği çeşitli bölgeler doğa rezervleri olarak koruma altına alındı. Bir zamanlar çok yaygın olan avcılık azaltıldı ve turnalar çoğalmaya başladı.

Yazları muson rüzgârları sırasında Poyang Gölü dolar, sonbaharda ise su çekilir ve küçük göller, çamur tabakaları ve çayırlardan oluşan geniş bir mozaik meydana çıkar. Su durumlarının ve biyolojik toplulukların çeşitliliği, neredeyse dünyadaki tüm ak turnaları, akboyunlu turnaların yaklaşık yarısını ve diğer yüz binlerce su kuşunu içeren göçmen kuş bolluğuna ideal bir kış habitatı sağlar. Ancak Üç Boğaz Barajı ile beraber havzada bulunan çok sayıdaki baraj ve artan yağışlar gölün hidrolojisini etkilemektedir (Harris ve Zhuang, 2010). Kışın yükselen suyu kontrol etmek için Poyang Gölü'nün giderine yapılması planlanan baraj, mevcut geniş habitatların su altında kalmasına ve böylece turnaların çamurda gömülü başlıca besinleri olan yumrulara ulaşmasını engelleyecek. Çin'in kuzeydoğusunda çeşitli su yönetimi projeleri göçmen turnalar için hayati önem taşıyan sulak alanları tehdit etmektedir.

Ak turnalar esirken kolayca üreyebilir. Eğer turnalar İran ve Hindistan'a giden eski göç yollarında avlanmaktan korunabilirse, esir sürülerden yeniden göçmen popülasyon üretmek mümkün olabilir. Ancak haykıran turnalar (*G. americana*) ile yapılan yeniden üretim denemeleri bu tür çabaların ne kadar zor olduğunu, bütünsel planlamanın ve titiz değerlendirmenin önemini ve yirmi yıl ya da daha uzun bir süre için gereken büyük finansal kaynaklara ihtiyaç olduğunu gösterdi (Kanada Yaban Hayatı Servisi ve Birleşik Devletler Balık ve Yaban Hayatı Servisi, 2005). Bugün ak turna için, birincil çabalar doğu popülasyonuna odaklanmalıdır.

Haykıran turna

1930'larda iki çeşit haykıran turna popülasyonu vardı: Kanada'nın kuzeyinde yuvalayan ve Teksas'ın Körfez Kıyısı'nda kışlayan göçmen bir grup ve Louisiana'nın güneybatısındaki geniş, temiz sulak alanlarda ve çayırlarda yaşayan göçmen olmayan bir grup. Sulak alan kaybı, avcılık ve müzeler için yapılan toplamalar göçmen sürülerin neredeyse sonunu getirdi. 1941'de Teksas'ın kışlama alanlarında sadece on beş turna görüldü. Louisiana'da bildirilen en son göçmen olmayan haykıran turna üremesi 1939'daydı ve son turna da 1950'de yok oldu (Meine ve Archibald, 1996). Teksas'daki Arkansas Milli Yaban Hayatı Sığınağı'nda kışlama habitatının, Kanada'nın kuzeybatısındaki Wood Buffalo Milli Parkı'nda ise üreme habitatının korunması ve göç yolu boyunca yaygın halk eğitimi göçmen popülasyonun artmasını sağladı. Amerika'daki Tehlike Altındaki Türler Yasası (1973) ve Kanada Yaban Hayatı Yasası (1978) turnalar için kritik olan sulak alan habitatının korunmasına yardımcı oldu ve ABD'den ve Kanada'dan beşer uzmanın içinde bulunduğu bir haykıran turna kurtarma takımı'nın çalışmalarını destekledi.

İyi bir yılda, kışlama alanlarına gelen turnaların yaklaşık %12-15'i tarçın-kahverengi yavrulardır. Nisan ayında Teksas'dan ayrılma zamanları ve Aralık ayının ortasında popülasyonun tamamen geri dönmesi arasında geçen sürede, kuzeye göç eden turnaların yaklaşık %8'i kayboluyor ve bu da yıllık %4-7 arasında bir artışa sebep oluyor (Kanada Yaban Hayatı Servisi ve Birleşik Devletler Balık ve Yaban Hayatı Servisi 2005, Tom Stehn).

Teksas'da periyodik kuraklık dönemleri olur. 2007'den 2009'a kadar az yağış vardı ve birçok kıyı bataklığı ya kurudu ya da kışın haykıran turnalara büyük bir besin maddesi olan mavi yengeci (*Callinectes sapidus*) sunamayacak kadar çok tuzlandı. Bu krizler, normalde kıyısal sulak alanları temiz suyla yıkayan Guadalupe Nehri'nde azaltılan debi nedeniyle daha da çoğaldı. 2008-2009 kışında, yirmi üç haykıran turna (sürünün %8.5'i) kışlama alanlarında yok oldu. Bu kayıp, popülasyonun on iki ayda %21 azalmasıyla sonuçlanan göç sırasındaki ölümlerle beraber ikiye katlandı (Stehn, 2009). Neyse ki kuraklık sona erdi ve hayatta kalanlar ile üreme popülasyonu normal seviyelere geri döndü. Bu sürünün nüfusu Aralık 2010'da 270'e ulaştı (Stehn, 2010b).

İnsan nüfusu Teksas'ın güneyinde giderek artıyor, tabii bununla beraber su ihtiyacı da artıyor. Eyalet, Guadalupe Nehri'nden su alınmasına izin veriyor. Bu izinlerin tamamının kullanılması kıyısal sulak alanlara hiçbir suyun ulaşamamasıyla sonuçlanıyor. Yeterli akışın sağlandığını ga-

rantilemek için bir dava açıldı (Arkansas Projesi, 2010). Diğer bir tehlike de turnaların kullandığı bazı bataklıkların konut geliştirmelerine dönüştürülmesidir (Stehn, 2009).

1967'den beri iki hükümet, ilk olarak Patuxent Yaban Hayatı Araştırma Merkezi, daha sonra Uluslararası Turna Vakfı (ICF) ve diğer çeşitli merkezlerde haykıran turnalardan bir esir popülasyonu oluşturma konusunda işbirliği yaptı. Bugün esir olan yüz altmış yedi turna bulunmaktadır (Stehn, 2010a). Esir üretimi yeni yabani popülasyon üretmek için çeşitli deneylerde kullanıldı. Idaho'da göçmen bir popülasyon, Florida'da ise göçmen olmayan bir popülasyon üretmek için yapılan ilk deneyler başarısız oldu (Zakaib, 2011). Bu başarısızlıklardan alınan dersler bir göçmen doğu popülasyonunun üretiminde uygulanıyor. 2001'den bugüne kadar, özel yetiştirilmiş yavruların salıverilmeleri Wisconsin'de gerçekleştirildi. İlk dört yılda bütün kuşlar hafif uçakları Florida'ya kadar takip etti. 2005'te başlamak üzere diğerleri de daha önceden salınan turnalara katılmaları için yazlık alanlarda salıverildi ve başarılı bir şekilde göç ettiler. Birçok çift yumurtlarken yılın bütün ilk kuluçkaları başarısız, ikincileri ise az sayıda başarılı oldu. Kuşların kuluçkayı terk etmesinin kuş uzmanı karasineklerle bağlantılı olup olmadığını araştırmak için deneyler yapıldı (Simuliidae familyası) (Urbanek v.d.). Ayrıca Wisconsin sulak alanlarında yapılacak gelecek salıverilmelerin daha az karasinekle yapıldığında, daha verimli ve sürdürülebilir bir popülasyonla sonuçlanma ihtimali üzerine de deneyler planlandı.

Dördüncü salıverilme programı, altmış yıl önce haykıran turnaların yuvaladığı Louisiana'nın güneybatısındaki sulak alanlarda özel yetiştirilmiş on turna ile 2011'de başlayacak şekilde planlandı. Eğer ilk üç yıl boyunca hayatta kalma koşulları iyi olursa, kendi kendine yetebilen bir yabani popülasyon üretmek için salıverilen kuş sayısı arttırılmış olacak. Haykıran turnaların sayıları Kuzey Amerika'da toplam 574 olmak üzere (Stehn, 2010a) korkutucu derecede az olsa da geniş ölçüde korumacı çabalar nihayetinde üç gelişmiş sürü olacağına dair umut veriyor.

Japon turnası

Geçtiğimiz yüzyıllarda, Japon turnaları (*G. japonensis*) Asya'nın kuzeydoğusunda epey yaygındı. Ancak 1990'larda doğa rezervleri kurulduğunda, üremekte olan turnalar tarafından kullanılan sulak alanların %90'ı çoktan kurumuştu. Aynı şekilde kışlama habitatlarının da çoğu yok oldu. Bugün anakara popülasyonu bin beş yüze kadar düştü. Bunların bini

Kuzey Kore ve Güney Kore arasında bulunan Kore Tarafsız Bölgesi'nde (DMZ) kışlamakta, beş yüzü de Çin kıyılarında bulunmaktadır (Lee ve Yoo, Su ve Wang).

Kuzey Kore'nin güneybatı kıyısındaki gelgit düzlüklerinin çamur tabakaları ve doğu kıyısı yakınlarındaki Anbyon Ovası 1990'lara kadar oldukça önemli kışlama alanlarıydı. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Kuzey Kore tarım için ucuz gübre temin edemez oldu. Seller ve kuraklıklarla artan besin yetersizliği kıtlığa neden oldu. Turnalar tarafından kullanılan sulak alanlar ya ıslah edildi ya da atık tahıllarla aşırı derecede bozuldu. Bu mevkide kışlayan turnalar ortadan kayboldu. Şu anda Kore Tarafsız Bölgesi'ndeki Japon turnalarının sayısı üç yüz elliden bine yükseldi (Lee ve Yoo).

Kore Tarafsız Bölgesi ile bölünen merkezi dağlık arazideki Cheorwon Havzası ve yakınındaki Imjin Nehri kıyısındaki ovalar bu turnaların çoğu için kışlama alanlarıdır. Bu bölgeler Kore Tarafsız Bölgesi'nin güneyinde bulunan 8-10 km genişliğindeki Sivil Koruma Bölgesi'nde (CCZ) yer alıyor. Bu bölgede mart ile ekim ayları arasında tarım faaliyetlerine izin veriliyor. Turnalar kasım ayında bölgeye geldiklerinde, fazlaca tahıl atığı ve biraz insan tahribatıyla karşılaşıyorlar. Ne yazık ki Güney Kore hükümeti gittikçe artan gelişme projelerine izin veriyor. Imjin Nehri'ne yapılacak büyük bir baraj, alandaki turnaların çoğunun beslenme bölgelerini sel basmasına sebep olacak (Yoo Soyoung, 2009). Kuzey Kore ve Güney Kore'nin yeniden birleşmesi bütün yarımada tarafından arzu ediliyor. Eğer böyle bir birleşme olursa, Güney Kore hükümeti Cheorwon Havzası'nı Yeniden Birleşme Şehri'ne dönüştürmek isteyecektir. Uluslararası Kuşları Koruma Konseyi, Uluslararası Turna Vakfı ve Güney Koreliler şu anda Anbyon Ovası'ndaki çiftçilere yardım etmek ve kışlayan turnaların geri gelmesi için uygun koşulları sağlamak amacıyla Kuzey Kore'deki Bilim Akademisi ile çalışıyorlar (Healy, 2011).

Çin ve Rusya'daki haykıran turnaların durumu da kötüye gidiyor. Yancheng Milli Doğa Rezervi'nin kışlayan turnalar tarafından kullanılan kıyısal sulak alanları ve Sarı Deniz yakınlarındaki diğer alanları korumak için kurulmasına rağmen, rezervin çoğu bölgesi geliştirildi. Tarımsal kimyasallar diğer araziler için tehdit oluştururken, diğer yandan tampon bölge giderek pamuk tarlalarıyla kaplanıyor. Pirinç ve buğday tarlalarının aksine, pamuk tarlaları turnaları çekmiyor. Rezervin merkez bölgesinin bile bir kısmı rezervin kendisi tarafından geliştirildi (MA v.d. 2009, Jiang v.d.). Doğal sulak alanlar giderek merkez bölgeye hapsoluyor, ancak egzotik göl otları (*Spartina alterniflora*) hızlı bir şekilde yayılarak turnaların ve diğer canlıların habitatını yok ediyor.

Çin'in kuzeyinde bulunan turnaların yaşadığı birçok sulak alanın kaynağı olan suların yönleri insan ihtiyaçları için değiştiriliyor. Büyük ırmak kollarına inşa edilen barajların bir sonucu olarak Amur Nehri'ndeki azalan suların, turnaların beslendiği kıyısal sulak alanlarda su seviyelerinin azalmasına neden olduğu anlaşılıyor. Çin, Zhalong ve diğer önemli turna bölgelerine su akışını geri kazandırmak için önemli adımlar attı (Harris, 2009). Ancak Amur'un ortalarındaki Arkhara Ovaları'nda yuvalayan turna çiftlerinin sayısında %70 düşüş oldu (Andronov vd., 2008). Benzer bir şekilde, Yukarı Amur Nehri Havzası'ndaki Argun Nehri'nde, bölgesel Japon turnası çiftlerinin sayısı 2004'te yaklaşık 45-70 iken, 2008'de 9-15'e düştü (Goroshko, 2008).

Neyse ki turnaların beslendiği Uzak Doğu anakaraları, Kore'de kışlayan sürülerdeki %18.1 oranındaki yavruların da gösterdiği gibi, sekiz yıldan uzun süre ortalama miktarda devam eden yeterli yağış aldı (Lee ve Yoo). Benzer şekilde, kışın yapılan yapay beslenmeyle beraber turnaların ve sulak alanların sıkı bir şekilde korunması sonucunda Japonya, Doğu Hokkaido'daki yerleşik popülasyon 1950'lerde 30-40 kuştan 1.200'ün üzerine ulaştı (Koga vd., 2008). Japonya'daki turnalar yuvalamanın pek çok saz kamışı gerektirdiği eski zamanların aksine, ormanlık sulak alanlarda yavrulamayı bile başarıyorlar.

Duyarlı statüdeki turnalar

Akboyunlu turnalar (*G. vipio*) yaşam alanlarının büyük bir kısmını Japon turnasıyla paylaşır. Japon turnaları çoğunlukla deniz hayvanı besinleri tüketse de, akboyunlu turnalar böcek, tohum ve yumru kökler ile beslenir. Genellikle akboyunlu turnalar, sulak alanların sığ bölgelerinde, Japon turnaları ise derin sularda yavrular (Su, 1993). Çin'deki sulak alan kaybı ve Rusya'daki barajlar, Japon turnalarını etkilediği kadar değilse de, akboyunlu turnaları da olumsuz etkiledi. Akboyunlu turnaların yaşam alanı, Japon turnalarının yaşam alanının doğusunda bulunan Moğolistan'ın kuzeydoğusuna kadar uzanır. Son zamanlarda Moğolistan'daki kuraklık, önceleri turnaların yuvaladığı sulak alanları kuruttu. Yavrulamak için daha stabil su koşullarına sahip olması nedeniyle turnaların bozkırlardan, kuzeydeki orman step alanlarına göç ettiğini gösteren bazı kanıtlar bulunmakta (Oleg Goroshko, kişisel görüşme).

Akboyunlu turnaların sayısı yaklaşık olarak 5.800 – 6.500 (Wang ve Yang 2005, Qian vd. 2009, Lee Kisup ve Simba Chan). Batı göç yoluna dair Çin'de yapılan güncel sayımlar kışlık alanlardaki sayıların azaldığını gösterse de doğu göç yoluyla birlikte Kore ve Japonya'da kışlayan sürülerin

sayısı son on yılda arttı (Yoo Seunghwa 2009, Qian vd. 2009). Çin'de daha fazla araştırma yapılması gerekiyor. Doğu göç yolundaki turnaların yaklaşık yarısı, Japon turnalarıyla aynı tehlikelerle karşılaştığı, Kore Tarafsız Bölgesi yakınlarındaki Cheorwon Ovası'nda yoğunlaşmış olarak Güney Kore'de kışlıyor (Lee Kisup). Diğerleri ise yapay beslenme ve bununla beraber artan kalabalıklaşma nedeniyle hastalık riskinin fazla olduğu güney Japonya'daki Izumi Ovası'na göç ediyor. Çin'in kuzeydoğusu ve Doğu Sibirya'daki geniş tayga bölgelerinde yavrulayan tepeli turnalar da (*G. monacha*) aynı tehlikeyle karşı karşıya kalıyor. Sayıları yaklaşık 13.500 olan bu turnaların neredeyse 12.000'i 2010-2011 kışını Izumi'deki kalabalık besleme merkezlerinde geçirdi (Wang ve Yang, 2005, Qıan vd., 2009, Lee Kisup ve Simba Chan).

Yaklaşık 1.000-2.000 akboyunlu turna ve 1.000 tepeli turnanın kullandığı bir batı göç yolu, bugün aktif olan ve gelecekte yapılması planlanan barajların, bilhassa genelde ak turnalara eşlik eden akboyunlu turnalara ciddi bir şekilde zarar verme tehlikesi olan Poyang Gölü ve yakınlarındaki göllere ulaşıyor (Wang ve Yang 2005, Qian vd., 2009). Tepeli turnalar ise hasat edilen tarımsal alanlarda daha rahatlıkla besleniyor.

Karagerdanlı turna (*G. nigricollis*) yaklaşık on beş çifti Ladakh, Hindistan'da yavrulayan, büyük bir çoğunluğunun Çin'de yaşadığı Qinghai-Tibet Platosu'na endemik bir türdür (Chandan v.d., 2005). Kış zamanlarında birkaçı Bhutan'ın hemen doğusundaki Hindistan'ın yakın bölgelerine olmak üzere, yaklaşık 500 turna Bhutan'a göç ediyor (Kraliyet Doğayı Koruma Derneği). Ladakh'dan Sichuan'ın kuzeyindeki kuru plato boyunca yayılan sulak alanlar 2.950-4.900 metre rakımlarında yuvalama alanı sağlıyor. Asya'daki birçok tehlike altındaki türün aksine, karagerdanlı turnaların sayıları 1990'ların başında yaklaşık 5.600-6.000 iken (Meine ve Archibald 1996), 2004-2007 yılları arasında 11.000'e kadar çoğaldı (Bishop ve Drolma, 2007). Daha iyi sayım teknikleri, kuşların daha az bölgede yoğunlaşması ve artan korumacılığın bu artışta payı olabilir. Ancak iklim değişikliği de Tibet Platosu'nda epey belirgin. Artan hava sıcaklıkları büyük olasılıkla üremenin artmasını ve ölüm oranının düşmesini sağladı. İklim değişikliğinin bu bölgedeki uzun vadeli etkileri karmaşık ve yerel şartlara göre değişiklik gösteriyor (Farrington, 2009). Sulak alanları buzullar ve yaz yağmurları besliyor. Son yıllardaki yüksek sıcaklıklar buzul erimesini arttırdı, bu erime artan yağışlarla birleştiğinde turnaların sulak alanlardaki yuvalama alanlarının genişlemesini sağlayabilir. Ancak buzullar tamamen yok olursa bu fayda geçici olabilir.

Son yapılan mikro-uydu DNA araştırma sonuçlarının sarus turnalarını tek bir alt-tür olarak tanımlamasına rağmen, uçabilen en büyük kuş sarus turnası (*G. antigone*), Hint sarusu (*G. a. antigone*), doğu sarusu (*G. a. sharpei*) ve Avustralya sarusu (*G. a. gilli*) olmak üzere üç alttüre bölündü (Jones v.d. 2005). Meine ve Archibald (1996) tarafından sayıları yaklaşık 8.000-10.000 olarak tahmin edilen Hint sarusu, özellikle yaban hayatının ve mahsullerin aralarında kalan küçük sulak alanların korunmasına önem veren güçlü Hindu geleneklerinin yaygın olduğu Hindistan'ın kuzeyindeki ovalarda yaşıyor. Bu bölgede sarus ve diğer türler gelişiyor. Bunun aksine doğa ile ilgili geleneksel değerlerin kaybolduğu ya da tek türlü tarım alanlarına mekanik tarım tekniklerinin uygulandığı bölgelerde turnalar yok oldu. Sonuç olarak Hint sarusunun son yıllarda bazı bölgelerdeki üreme yoğunlukları yüksek oranlarda devam ederken diğer bölgelerde azaldı, bu yüzden sayılarının ne derecede değiştiği bilinmiyor (Sundar ve Choudhury, 2003). Sayıları yaklaşık 1.500 olan doğu sarusu ağırlıklı olarak Myanmar, Kamboçya ve Vietnam'da yaşıyor. Myanmar'da Irrawaddy deltasından Shan ve kuzeydeki Kachin iline kadar uzanan büyük bölgeye yayılan yaklaşık 500 turna bulunmakta (Latt Tin Nwe). Popülasyonun yaklaşık 1.000'e yakın büyük çoğunluğu, Kamboçya'nın kuzeyindeki ormanlara yayılan küçük, açık sulak alanlarda yuva yapıyor (Van Zalinge v.d. 2010). Kamboçya'nın güneyindeki sulak alanlara ve Vietnam'ın güneyine doğru kısa mesafelerde göç ediyorlar. Kamboçya ve Vietnam'daki Sarus turnaları sulak alanların tarım alanlarına dönüştürülmesi nedeniyle tehlike altında. İlk olarak 1960'larda bilim adamları tarafından keşfedilen Avustralya sarusunun sayısı, Meine ve Archibald (1996) tarafından 5,000'den az olarak tahmin edildi ve yaşam alanını doğuda çiftçilerin açtığı arazilere, kışın daha bol besin sağlayan Atherton Platosu'ndaki tahıl tarlalarına doğru genişletmiş gibi görünüyor. Bu durum popülasyonun artıyor olabileceğini akla getirse de, sistematik veriler hâlâ eksik.

Sahra altı Afrika turnaları, gri taçlı turna (*Balearica regulorum*; dünya genelindeki popülasyonu yaklaşık 50.000-64.000), kara taçlı turna (*B. pavonina*; çoğunluğu Sudan'da olmak üzere 43.000-70.000), mavi (*Anthropoides paradisea*; 25.000'in üzerinde) ve akasya turnası (*Bugeranus carunculatus*; 8.000'den az) olmak üzere dört türü kapsar. (Beilfuss vd., 2007). Bu dört tür de artan insan nüfusu ve kalkınma politikaları sebebiyle köklü değişimlere karşı savunmasız durumdalar. Habitat kaybı yaygın bir tehlike. taçlı turnalar genellikle tarım alanlarıyla çevrili olan küçük sulak alanlarda ürerler. Yuvalamaları ise sulak alanların kurutulması, aşırı otlatma ve verilen rahatsızlıklardan ciddi biçimde etkilenmektedir. Dünyadaki mavi turnaların büyük çoğunluğu geniş buğday çiftliklerine

bağlı olarak Batı Kap'ta yaşıyor. Afrika'daki bu bölgenin iklim değişikliğine karşı oldukça hassas olması, mavi turnaları büyük ölçüde etkileyecek biçimde tarıma zarar verebilir (Morrison, 2010). Güç hatlarıyla olan çarpışmalar çoğu turnayı etkilese de Batı Kap'taki yıllık mavi turna kayıpları, sürdürülemez bir ölüm oranı olarak popülasyonun %10'una denk olabilir (Shaw vd., 2010). Güney Afrika Nesli Tükenmekte olan Yaban Hayatı Güvenliği Örgütü uzun yıllardır ülkenin en büyük enerji şirketi olan Eskom'la beraber hassas bölgelerdeki güç hatlarını belirlemek ve turnalar ile diğer kuşlar üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla yeni hatlar sevk etmek için çalışıyor.

Akasya turnalarının büyük çoğunluğu Güney Afrika'daki geniş sel ovalarında yaşar. Nehirlere hidroelektrik için baraj yapıldığından (Afrikalıların yalnızca %5'i elektriğe sahip) sel ovaları ciddi bir şekilde etkilenecek. Örneğin normal sel döngülerinin artık görülmediği aşağı Zambezi Nehri'nde su akışındaki büyük dalgalanmalar vaktiyle yan kanalları aşındırıp akasya turnaları için önemli bir besin olan *Eleocharis* spp. de içeren çeşitli bitki örtülerini besleyerek balıkçılığı, mevsimsel tarım ve diğer yerel geçim kaynaklarını da destekleyerek sel ovalarının ekolojisini sürükledi (Bento vd., 2007). Sel ovalarının akasya turnaları için bir habitat olması dahil, bu çeşitli değerleri geri getirmek için bir koruma organizasyonu ortaklığı, sistem aracılığıyla bu hayati su akışını geri kazandırma amacıyla operatörlerle çalışmaktadır. Buradaki deneyim Afrika'nın diğer önemli sel ovalarına da büyük ölçüde uygulanabilir.

Son yıllarda Afrika turnalarının ticareti başta taçlı turnalar olmak üzere büyük bir tehlike oluşturuyor (Morrison vd., 2008). Turnalar yerel halk tarafından avlanıyor, hayvan tüccarlarına satılıyor, hava yoluyla Avrupa ve Asya'ya ihraç ediliyor ve yüksek fiyatlara satılıyor. Geniş ölçüdeki habitat kayıplarını takiben, bu ticaretin Batı Afrika'nın Sahel bölgesindeki kara taçlı turna popülasyonunun büyük bir kısmını yok ettiği görülüyor. Uganda'daki gri taçlı turnaların sayısı 30 yılda %80 azaldı (Milli Biyolojik Çeşitlilik Veritabanı) ve muhtemelen Kenya'daki durum da buna benzer. Tanzanya'daki veriler 25 yılda %75 oranında bir düşüş gösteriyor (Baker, 2007). Turna ticaretini azaltmak, hayvanat bahçeleri ve özel hayvan yetiştiricilerinin sürdürülebilir özel alanlarda yaşayan popülasyonu yönetmek için işbirliği yapmasını gerektiren, talep kısmından itibaren birlikte planlanmış toplu bir eylem gerektiriyor. Arz kısmı da yaban hayatı yönetmeliklerini uygulamak için yerel düzeyde çalışmalı, farkındalığı ve ilgiyi arttırmalı ve halkı alternatif gelir kaynaklarına teşvik etmelidir.

Düşük risk altındaki turnalar

Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin Kırmızı Listesi'nde on beş turna türünün dördü düşük riskli olarak sınıflandırıldı. Göçmen olmayan iki Kanada turnası (*G. canadensis*) ve Kafkasya bölgesinde yeni bir bayağı turna (*G. grus*) alt türünün haricinde, Kanada turnası, bayağı turna, telli turna (*A. virgo*) ve Avustralya turnası (*G. rubicunda*) popülasyonları sabit ya da artmakta. Çeşitli sulak alan habitat türlerini içeren alanlarla, Kanada turnası ve bayağı turna Kuzey Amerika ve Avrasya'nın geniş bölgelerine ayrı ayrı yayılmış bulunmaktadır (Meine ve Archibald, 1996). Bu türler ekin tarlaları, otlaklar ve çayırları kapsayan yüksek arazilerde beslenir. Kuluçkaya yatarken saklanabilme ve insanların rahatsızlık verdiği bölgelerdeki beslenme becerisi, beyaz olmaları ve sulak alanlara daha çok bağımlı olmalarına rağmen bu iki türün başarısında önemli etkenlerdir. Kanada turnalarının sayısı 650.000'i aşmaktadır (Drewein vd., 1995, Kınzel vd., 2006, Krapu vd., Van Horn vd., 2010). Yüz on bireyden oluşan Mississippi Sandhill turnası popülasyonu (Amerika Birleşik Devletleri Balık ve Vahşi Yaşam Servisi 2009) ve 526 bireyden oluşan Küba Sandhill turnası (Aguilera ve Chavez-Ramirez, 2010) büyük ölçüde kısıtlı alanlara sahipler ve ikisinin de Amerika Tehlike Altındaki Türler Yasası'na göre neslinin tükenmekte olduğu belirtildi. Bayağı turnaların sayısı yaklaşık 400.000-450.000 (Leito vd. 2006). Yeni sayımlarda sayı 500.000'i buluyor.

Telli turna genellikle suda tüneklemesine ve Orta Asya'nın bozkırlarında yaygın olarak görülmesine rağmen bir yüksek arazi turnasıdır. Son zamanlara kadar Afrika'nın kuzeybatısındaki Atlas Platosu'nda yavruluyorlardı ancak artık büyük ihtimalle yok oldular (Meine ve Archibald 1996; Beilfuss vd., 2007). Az bir kısmı hâlâ Türkiye'nin kuzeydoğusunda yaşıyor olabilir. Asya bozkırları tarım alanlarına çevrildiğinde bu tür için bazı endişeler vardı. Neyse ki telli turnalar tarım alanlarında üremeye adapte oldular. Toplam popülasyonunun 230.000-275.000 arası olduğu tahmin ediliyor (Delany ve Scott, 2006). Orta Asya'da avcılık bir sorun; örneğin 2001'deki veriler 4.500 telli turnanın geleneksel avcılık yöntemleriyle avlandığını ve Pakistan'da 100 turnanın gıda için vurulduğunu gösteriyor (Khan, 2004).

Avustralya turnalarının sayısı 20.000-100.000 olarak tahmin ediliyor (Meine ve Archibald, 1996) ve daha kesin tahminler yapabilmek için henüz elimizde bir kaynak yok. Kurak mevsimlerde kıyısal sulak alanlarda büyük sürüler halinde toplanıp tohumların yumrularında yiyecek ararlar. Ocak ayında kuzeye yağmurlar ulaştığında, çiftler küçük sulak alanlarda yavrulamak için sürüyü geçici olarak terk ederler. Avustralya'nın kuze-

yinde tehlikenin az olduğu görülüyor. Ancak daha yoğun gelişen güneydoğu Avustralya'daki turnaların sayısı yaklaşık bine ulaşıyor (Delany ve Scott, 2006).

Önümüzdeki elli yılda turnaların durumu

Birleşmiş Milletler'in çalışmaları dünyadaki popülasyonun 2000'deki 6.1 milyardan, 2050'de 8.9 milyara ulaşacağını öngörüyor (Birleşmiş Milletler, 2004). Doğal kaynaklara yönelik baskılar artarak büyüyen kalkınma politikalarına eşlik edecek. Gelişmekte olan ya da yoksul ülkelerdeki tehdit unsurları artarken, turnalar için en zor durumlardan bazıları – Teksas'ın kıyı bölgelerindeki haykıran turna habitatının temiz su eksikliği ya da Japonya, Izumi'deki habitat kaybı ve turnaların yüksek konsantrasyon nedeniyle ağır hastalıklara karşı savunmasızlıkları – nispeten sabit insan nüfusuna sahip zengin ülkelerde meydana geliyor.

Özellikle suya en bağımlı olan turnalar için, yoğun insan talebi, suların yönlerinin saptırılması ve düzensiz yağışlar en büyük riski oluşturuyor. Bazı bölgelerde su kıtlığına neden olan iklim değişikliği ve değişken hava koşulları, insan faaliyetlerinin doğrudan etkileri nedeniyle halihazırda devam eden gidişatı hızlandıracak (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli 2007). Turnaların ve sulak alanların azaltılan su rezervlerine karşı korunmasızlığı daha da arttı, çünkü insan ihtiyaçları özellikle kurak bölgelerdeki mevcut suyun daha fazla tüketilmesine neden oluyor. Kurak geçen yıllar, üremekte olan su kuşlarını habitatsız bırakabilir.

Su kaynakları risk altında, kullanılabilir yaşam alanları ve birçok turna popülasyonu şimdiden azalırken, ölüm oranını arttıran her etken ele alınmalıdır, özellikle tarım kimyasalları, cıva gibi ağır metaller, güç hattı çarpışmaları riski, rüzgâr çiftlikleri ve kuşların aşırı konsantrasyonuna bağlı olarak bulaşan hastalıklar. Popülasyonları takip etme, karşılaştıkları tehlikeleri değerlendirme ve doğa korumacı faaliyetlere rehberlik etme amacıyla, şu anda bilimin gücüne duyulan ihtiyaç her zamankinden daha fazla. Bu tehditleri yerel veya bölgesel düzeyde en aza indirebilmek için, etkili doğa korumacı müdahaleler geniş bir çevreye yayılmalı.

Neyse ki turna türü de yaban hayatında yaşayabilir popülasyonlara sahip ve çekicilikleri de birçok insanı onların yararına çalışma amacıyla birleştirdi. Elli yıl içinde bizim ve gelecek kuşağımızın toplu çabalarıyla, bu on beş türün bizimle birlikte olacağına ve ilham vermeye devam edeceğine inanıyoruz.

Teşekkür

Bu makale yüzlerce araştırma ve alan çalışmasının sonuçlarını sunmaktadır. Yürekten teşekkürlerimizi ve umutlarımızı, önümüzdeki yıllarda başkalarının da bizim bilgilerimizi genişletmesi ümidiyle sunuyoruz. Claire Mirande ve Gopi Sundar tüm metni yeniden inceledi. Aşağıdaki kişiler ise farklı turna türlerinin durumları hakkında katkıda bulundu: Rich Beilfuss (akasya turnası ve haykıran turna), Simba Chan (Izumi'deki turnalar), Barry Hartup (haykıran turna), Elena Ilyashenko (ak turna), Lee Kisup (Kore'deki turnalar), Anne Lacy (Kanada turnası), Li Fengshan (kara gerdanlı turna), Claire Mirande (ak turna ve haykıran turna), Kerryn Morrison (Afrika türleri), Tom Stehn (haykıran turna), Su Liying (Japon turnası), Gopi Sundar ve Tran Triet (Sarus turnası). Maria Sabljak makale için yapılan literatür taramalarına yardımcı oldu.

Kaynakça

Aguilera, X.G., Chavez-Ramirez F. (2010). Distribution, abundance, and status of Cuban sandhill cranes (Grus canadensis nesiotes). *Wilson Journal of Ornithology, 122 (3),* 556-562.

Andronov, V., Andronova, R., Ilyashenko, E., Goroshko, O., Parilov, M. (2008). Status of rare cranes in eastern Siberia. Koga Kimiya, Hu Dongyu, Momose Kuni, (Ed.). *The current status and issues of the red-crowned Crane* (s. 83-86). Kushiro, Japan: Tancho Protection Group.

Aransas Project (2010). Ensuring Guadalupe River flows from the hill country to the coast. [Online]. http://thearansasproject.org. Erişim tarihi: 14 February 2011.

Baker, N. (2007). The status of grey crowned crane Balearica regulorum and wattled crane Bugeranus carunculatus. Morrison, K., Beall, F., Friedmann, Y., Gichuki, C., Gichuki, N., Jordan, M., Kaita, M., Ndang'ang'a, P., Muheebwa, J. (Ed.). *African crane trade project: trade mitigation planning workshop, workshop report* (s. 27-29). International Crane Foundation / Endangered Wildlife Trust Partnership, Johannesburg.

Beilfuss, R. D., Dodman, T., Urban, E. K. (2007). The status of cranes in Africa in 2005. *Ostrich 78 (2),* 175-184.

Bento, C. M., Beilfuss, R.D., Hockey, Par. (2007). Distribution, structure and simulation modelling of the wattled crane population in the Marromeu Complex of the Zambezi Delta, Mozambique. *Ostrich, 78,* 18593.

Bishop, M.A., Tsamchu, Drolma. (2007). Tibet Autonomous Region January 2007 survey for black-necked crane, common crane, and bar-headed goose. *China Crane News, 11 (1),* 24-26.

Canadian Wildlife Service, U.S. Fish and Wildlife Service. (2005). *International recovery plan for the whooping crane. Albuquerque,* New Mexico: Recovery of Nationally Endangered Wildlife (RENEW), Ottawa and U.S. Fish and Wildlife Service.

Chandan, P., Chatterjee, A., Gautam, P., Seth, C. M., Tapka, J., Haq, S., Tashi, P., Vidya S. (2005). *Black-necked crane - status, breeding productivity and conservation in Ladakh, India 2000-2004*. WWF-India and Department of Wildlife Protection, Government of Jammu and Kashmir.

Delany, S., Scott, D., (Ed.). *Waterbird population estimates*. Fourth edition. Wageningen, the Netherlands: Wetlands international.

Drewein, R. C., Brown, W. M., Kendall, W. L., (1995). Recruitment in Rocky Mountain greater sandhill cranes and comparison with other crane populations. *Journal of Wildlife Management 59 (2),* 339-356.

Farrington, J. D. (2009). *Impacts of climate change on the Yangtze source region and adjacent areas, Qing- hai-Tibet Plateau, China*. Beijing: WWF China and China Meteorological Press.

Goroshko, O. A. (2008). Distribution and number of the red-crowned crane in the Argun River. Valley. Ilyashenko, E., Kovshar, A., Winter, S. (Ed.). *Cranes of Eurasia, biology, distribution, migrations* (159-173). Issue 3. Moscow: Moscow Zoo.

Harris, J. (2009). *Safe flyways for the Siberian crane*. Baraboo, Wisconsin, USA: International Crane Foundation.

Harris, J., Zhuang, Hao. (2010). *An ecosystem approach to resolving conflicts among ecological and economic priorities for Poyang Lake wetlands.* Gland, Switzerland: IUCN. Unpublished report.

Healy H. (2011). A vision for cranes in a divided Korea. *ICF Bugle 37 (1),* 1-3.

Intergovernmental Panel on Climate Change. 2007. The IPCC fourth assessment report: climate change 2007. [Online]. http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ publications_and_data_reports.shtml#1. Erişim tarihi: 14 February 2011.

Jiang, Hongxing, Liu, Chunyee, Harris J, Wang Hui, Su Liying, Qian Fawen. *Implications of population decline of red-crowned cranes at Yancheng National Nature Reserve*, China.

Jones, K. L., Barzen, J. A., Ashley, M. V. (2005). Geographic partitioning of microsatellite variation in the sarus crane. *Animal Conservation, 8*, 1-8.

Khan, A. (2004). *Habitat status and hunting pressure on migratory cranes in Pakistan and assessment of Lake Ab-i-Estada in Afghanistan with proposed conservation plans for selected wetlands*. M.S. Thesis, University of Wisconsin, Madison.

Kinzel, P. J., Nelson, J. M., Parker, R. S., Davis L. R. (2006). Spring census of mid-continent sandhill cranes using aerial infrared videography. *Journal of Wildlife Management 70*, 70-77.

Koga Kimiya, Hu Dongyu, Momose Kuni (Ed.). (2008). *The current status and issues of the red- crowned crane.* Kushiro, Japan: Tancho Protection Group.

Krapu, G. L., Brandt, D. A., Jones, K. L., Johnson, D. H. *Geographic distribution of the mid-continent population of sandhill cranes and related management applications*. Wildlife Monographs.

Lee Kisup, Yoo Seunghwa. *The red-crowned crane wintering population increase and conservation in Korea*. China Crane News.

Leito, A., Keskpaik, J., Ojaste, I., Truu, J. (2006). *The Eurasian crane in Estonia*. Tartu: Eesti Loodusfoto. MA Zhijun, LI Bo, LI Wenjun, Han Nianyong, Chen Jiakuan, Watkinson AR. 2009. Conflicts between biodiversity conservation and development in a biosphere reserve. *Journal of Applied Ecology, 46*, 527-535.

Meine, C. D., Archibald, G. W., (Ed.). (1996). *The cranes, status survey and conservation action plan*. Gland, Switzerland: IUCN.

Morrison, K. (2010). *Climate change threatens the agricultural landscape important for blue cranes in South Africa* [özet]. 2010 International Crane Workshop Climate - Cranes - People. Amur Region, Russia: Muraviovka Park.

Morrison K., Milledge S, Muheebwa J, Musyimi Z, Phakathi S. (2008). African crane trade project: preliminary investigation results and amelioration strategy. *Tawiri 2007 Conference Proceedings*. Arusha: Tanzanian Wildlife Research Institute.

National Biodiversity Data Bank, Makerere University Institute of Environment and Natural Resources.

Qian Fawen, Yu Changhao, Jiang Hongxing, Wu Yinghao, Hu Hongxing, Jiang Yong, JI Weitao, Wang Hui. (2009). *Monitoring report on aquatic birds wintering in the middle and lower reaches of Yangtze River*. Beijing: National Bird Banding Center of China. Unpublished report.

Shaw, J. M., Jenkins, A. R., Smallie, J. J., Ryan, P. G. (2010). Modelling power-line collision risk for the blue crane Anthropoides paradiseus in South Africa. *Ibis, 152,* 590-599.

Sorokin, A., Mirande, C., Ilyashenko, E., Archibald, G. The current status of the Siberian crane Grus leucogeranus. Prentice, C. (Ed.). *Conservation of flyway wetlands in East and West/Central Asia. Proceedings of the Project Completion Workshop of the UNEP/GEF Siberian Crane Wetland Project*, 14-15 October 2009, Harbin, China. Baraboo, Wisconsin: international Crane Foundation.

Stehn, T. (2009). *Whooping crane recovery activities October*, 2008 to September, 2009. Austwell, Texas: U.S. Fish & Wildlife Service. Yayımlanmamış rapor.

Stehn, T. (2010a). *Whooping crane recovery activities october*, 2009 to September, 2010. Austwell, Texas: U.S. Fish & Wildlife Service. Yayımlanmamış rapor. 12.

Stehn, T. (2010b). Aransas - Wood Buffalo whooping crane population. *The Unison Call, 21 (2),* 2.

Su Liying. (1993). *Comparative feeding ecology of the red-crowned and white-naped cranes*. M.S. Thesis, Columbia: University of Missouri.

Su Liying, Wang Qishan. *The mainland population of the red-crowned crane faces growing threat*. China Crane News.

Sundar, K. S. G., Choudhury, B. C. (2003). The Indian sarus crane Grus a. antigone: a literature review. *Journal of Ecological Society, 16*, 16-41.

United Nations. (2004). *World Population to 2300*. New York: United Nations.

Urbanek, R. P., Zimorski, S. E., Fasoli, A. M., Szyszkoski, E. K. Nest desertion in a reintroduced population of migratory whooping cranes. *Proceedings of the North American Crane Workshop 11*, 133-141.

U.S. Fish & Wıldlife Service. (2009). *Mississippi Sandhill Crane National Wildlife Refuge*. [Online]. http://www.fws.gov/mississippisandhillcrane/mssandhillcranes.html File: Mississippi Sand hill Crane. Erişim tarihi: 12 Şubat 2011.

Van Horn, K., White, T., Akins, W., Cooper, T., Kelly, S., Urbanek, R., Holm, D., Sherman, D., Aborn, D., Suckow, J., Cleveland, K., Brook, R. (2010). *Management plan for the eastern population of sandhill cranes*. Atlantic and Mississippi Flyway Councils. Yayımlanmamış rapor.

Van Zalinge R, Tran Triet, Evans T, Hong Cham-Nan, Seng Kim Hout, Barzen J. (2010). *Census of non -breeding sarus cranes in Cambodia and Vietnam*, 2010. Phnom Penh: Wildlife Conservation Society Cambodia Program.

Wang Qishan, Yang Zhaofen. (2005). Review of crane research in China. in: Wang Qishan, Li Fengshan, (Ed.). *Crane research in China*. (s. 3-18) Kunming, China: Yunnan Education Publishing House.

Yoo Seunghwa. (2009). Crane monitoring result of 2007-08 wintering season and population trend of the red-crowned and white-naped crane in Cheor-won Basin, Korea. In: LEE KISUP, KWON INKI, (Ed.). *Proceedings of Gumi International Crane Workshop*. (190-200). Seoul: Korea Crane Network.

Zakaib, G. D. (2011). Whooping cranes head back to Louisiana. [Online]. http://www.nature.comnews/2011/110211/full/ news.2011.88.html. Erişim tarihi: 11 Şubat 2011.

STATUS OF AND THREATS TO THE CRANES OF THE WORLD

James Harris, George Archibald

Introduction

Eleven of the world's 15 species are threatened according to the IUCN redlist: one species is critically endangered, two are endangered, and eight are vulnerable. The three white species are the most endangered primarily because of their dependence on wide expanses of wetlands where being white functions as a long-distance threat to intruders. This paper summarizes the status of and threats to these species and provides brief comments about the species that continue to prosper. It concludes with comments on the outlook for cranes during the next 50 years. While cranes have received more conservation attention than most avian families, major gaps in our knowledge of the ecology of most species, reasons for their decline, and effectiveness of conservation efforts indicate that better science is urgently needed. Even estimates of the size for most populations lack the precision required to guide species recovery efforts.

The critically endangered Siberian Crane

The loss of wetlands is a major threat to all cranes, which to varying degrees depend on wetlands. The most wetland-dependent crane is the Siberian Crane (*Grus leucogeranus*), which needs extensive areas of ankle deep water at all times of year. Proportionately longer toes and beaks facilitate walking and digging in saturated soils. These wetlands do not need to be pristine, but should be relatively undisturbed. On their wintering grounds in Iran, Siberian Cranes foraged primarily on the roots of aquatic plants in flooded rice paddies and in India they thrived in one large managed wetland (Meine and Archibald, 1996). High densities

of human populations leading to loss or degradation of wetlands and associated disturbance have contributed to the decline of this species throughout its wintering range in western and central Asia. Illegal hunting in spite of legislation in all range states is believed to be the primary factor in their demise. The last cranes were seen in India in 2002 while one bird was present in Iran in 2009 (Sorokin et al. in press, Sadeghi-Zadegan personal communication). Fortunately, East Asia supports about 3.500 Siberian Cranes (Harris, 2009). Large parts of Poyang Lake and several major staging areas in northeast China where the cranes rest during migration have been protected as nature reserves. Hunting, once rampant, has been reduced and the crane started to increase. During the summer monsoons Poyang Lake fills, and in autumn the water recedes to reveal a vast mosaic of smaller lakes, mudflats and grasslands. The diversity of water conditions and biological communities provides ideal winter habitat for a plethora of migratory birds including almost all the world's Siberian Cranes, perhaps up to half the world's White-naped Cranes, and hundreds of thousands of other waterbirds. Yet large numbers of dams in the catchment, together with the Three Gorges Dam and increasingly variable rainfall are affecting the hydrology of the lake (Harris & Zhuang, 2010). A proposed dam across Poyang's outlet, to maintain higher water in winter, could submerge the vast habitats now available so that the cranes could not access the tubers buried in mud that are their primary food. In northeast China, various water management projects threaten the welfare of wetlands crucial to migrating cranes. Siberian Cranes breed readily in captivity. If cranes can be protected from shooting along the former fly- ways to Iran and India, it might be possible to reestablish migratory populations from the captive flocks. Yet experience with Whooping Crane (G. *americana)* reintroductions has shown the difficulty of such efforts, the importance of holistic planning and rigorous evaluation, and the major financial resources needed for two decades or more (Canadian Wildlife Service and U.S. Fish and Wildlife Service 2005). At present, for the Siberian Crane, primary efforts should focus on the eastern population.

Whooping Crane

In the 1930s there were two Whooping Crane populations: a migratory group that nested in northern Canada and wintered along the Gulf Coast of Texas, and a non-migratory group on the vast fresh water wetlands and prairies of southwest Louisiana. Wetland loss, hunting and finally collecting for museums spelled the near demise of the migratory flock. In 1941 only

15 cranes appeared on the wintering grounds in Texas. In Louisiana, the last reported breeding of the non-migratory Whooping Cranes was 1939, and the last individual gone in 1950 (Meine & Archibald, 1996). Protection of winter habitat atAransas National Wildlife Refuge in Texas and the breeding habitat in Wood Buffalo National Park in northwestern Canada, and widespread public education along the flyway allowed the migratory population to increase, bird by bird. The Endangered Species Act (1973) in the USA and the Canada Wildlife Act (1978) helped protect critical wetland habitat for the cranes and funded the work of a Whooping Crane Recovery Team that included five specialists each from the USA and Canada.

In a good year, approximately 12-15 % of the cranes that arrive on the wintering grounds are cinnamon- brown juveniles. Between the times of departure from Texas in April to full return of the population by mid-December, approximately 8 % of the cranes that migrated north are lost, resulting a 4-7 % annual increase (Canadian Wildlife Service and U.S. Fish and Wildlife Service 2005, Tom Stehn personal communication).

Periodic cycles of drought occur in Texas. From 200709 there was little rainfall, and many coastal marshes dried or became too saline to support a major food item for Whooping Cranes in winter, the blue crab *(Callinectes sapidus).* These crises were amplified by reduced flow in the Guadalupe River that normally bathes the coastal wetlands with freshwater. During the winter of 2008-09, 23 Whooping Cranes disappeared on the wintering grounds (8.5 % of the flock). This loss coupled with mortality during migration resulted in a 12-month 21 % decline of the population (Stehn 2009). Fortunately, the drought broke and survival and breeding have returned to normal levels. This flock numbered 270 in December, 2010 (Stehn 2010b).

The human population is rapidly increasing in southern Texas, however, with growing needs for water. The state is issuing permits for withdrawals of water from the Guadalupe River to the extent that if all permits were fully utilized, no water would reach the coastal wetlands. A lawsuit has been filed to guarantee adequate flow (Aransas Project 2010). As an additional threat, some marshes used by the cranes are being turned into housing developments (Stehn, 2009).

Since 1967 the two governments have cooperated in establishing a captive population of Whooping Cranes first at the Patuxent Wildlife Research Center, and eventually at the International Crane Foundation (ICF) and several other centers. Today there are 167 cranes in captivity

(Stehn 2010a). Captive production has been used in experiments to start new wild populations. Initial experiments to establish a migratory population in Idaho and a non-migratory population in Florida have been unsuccessful (Zakaib, 2011). The lessons learned are being applied to establishment of an eastern migratory population. From 2001 to present, releases of costume-reared juveniles have taken place in central Wisconsin. During the first four years all birds followed ultralight aircraft to Florida. Starting in 2005, others have been released to join with the older released cranes on the summer grounds and have migrated successfully. While many pairs have formed and laid eggs, all first nests of the year failed with limited success from second nests. Experiments are proposed to determine if nest abandonment is related to hatch of avian-specialist black flies (family Simuliidae) (Urbanek et al. in press). Experiments are also planned to determine whether future releases in Wisconsin wetlands with few black flies result in higher productivity and a sustainable population.

The fourth release program is scheduled to begin in 2011 with 10 costume-reared cranes on the wetlands of southwest Louisiana where Whooping Cranes nested six decades ago. if the survival is good during the first three years, numbers released will be increased to establish a self-sustaining wild population. Although the numbers of Whooping Cranes are dangerously low, with 574 total in North America (Stehn, 2010a), extensive conservation effort gives hope that eventually there will be three flourishing flocks.

Red-crowned Crane

In recent centuries, Red-crowned Cranes (G. japonen-sis) were widespread through northeast Asia. By the time nature reserves were established in the 1990s, however, perhaps 90 percent of the wetlands used by breeding cranes had been drained. Similarly wintering habitats mostly disappeared. The mainland population is now reduced to about 1.500 birds, 1.000 wintering on and near the Demilitarized Zone (DMZ) between the two Koreas, and 500 along the coast of China (Lee & Yoo in press, SU & WANG in press). Until the 1990s, the mudflats of tidal wetlands along the southwest coast of North Korea and the Anbyon Plains near the east coast were major wintering areas. After collapse of the Soviet Union, North Korea no longer received cheap fertilizer for agriculture. Nutrient depletion coupled with floods and droughts led to famine. Wetlands used by cranes were reclaimed or heavily disturbed, with waste grain in

fields collected by hand. Wintering cranes disappeared from these sites. Concurrently, the numbers of Red- crowned Cranes on the DMZ increased from about 350 to 1.000 (Lee & Yoo in press).

The Cheorwon Basin in the central highlands and the nearby riparian lowlands of the Imjin River, both traversed by the DMZ, are wintering sites for most of these cranes. These regions lie within the 8-10 km wide Civilian Controlled Zone (CCZ) along the south side of the DMZ. Farming activities are allowed in the CCZ from March through october. When the cranes arrive in November they find an abundance of waste grain and little human disturbance. Unfortunately, the South Korean government is allowing increasing development. A massive dam being completed across the Imjin River will flood most of the feeding areas for cranes in that complex (Yoo SOY- OUNG 2009). Reunification of the two Koreas is a passion shared across the peninsula. When this happens, the government of South Korea hopes to convert the Cheorwon Basin into Reunification City. BirdLife International, ICF, and South Koreans are now working with the Academy of Sciences in North Korea to help farmers on the Anbyon Plain and create conditions for the return of wintering cranes (Healy, 2011). Conditions are also deteriorating for Red-crowned Crane habitat in China and Russia. Although Yan- cheng National Nature Reserve was established to protect coastal wetlands used by wintering cranes and other wildlife along the Yellow Sea, most of the reserve's experimental zone has been developed, the buffer zone increasingly is being converted to cotton fields (unlike rice paddies and wheat fields, cotton offers no foraging for cranes) while agricultural chemicals pose dangers on other croplands. Even part of the core zone of the reserve has been developed by the reserve itself (MA et al. 2009, Jiang et al. in preparation). Natural wetlands increasingly are confined to the core zone, but the exotic smooth cordgrass (Spartina alterniflora) now spreads aggressively, removing habitat from cranes and other wildlife.

Inflows to many of the wetlands where cranes breed in northern China are being diverted for human needs. Reduced flooding of the Amur River, as a consequence of dams on major tributaries, appears to be causing reduced water levels in riparian wetlands where cranes breed. China has taken important steps to restore flows of water to Zhalong and several other major crane sites (Harris 2009). Yet in the Arkhara Lowlands along the middle reaches of the Amur, there has been a 70 percent decline in the number of nesting pairs of cranes (Andronov et al., 2008). Similarly, along the Argun River in the upper Amur River Basin, numbers of territorial pairs of Red-crowned Cranes dropped from an estimated 45-70 in 2004 to 915 in 2008 (Goroshko, 2008).

Fortunately, the far eastern areas where cranes breed on the mainland have benefitted from adequate rainfall as indicated by 18.1% juveniles in the flocks wintering in Korea, averaged over eight years (Lee &Yoo in press). Likewise the resident population in eastern Hokkaido, Japan, as a consequence of artificial feeding in winter and strict protection of cranes and wetlands, has increased from 30-40 birds in the early 1950s to over 1.200 (Koga et al., 2008). Cranes in Japan are even breeding successfully in forested wetlands unlike former times when nesting required wide expanses of reeds.

Vulnerable cranes

The White-naped Crane (G. vipio) shares much of its range with the Red-crowned. While the latter feeds primarily on aquatic animal food, the former feeds on insects, seeds and tubers. Typically the White-naped Cranes breed in shallow edges of wetlands and Red- crowned Cranes in deeper water (Su, 1993). The loss of wetlands in China and the impacts of dams in Russia have negatively impacted the White-naped Cranes, although not to the same extent as the Red- crowned. The range of the White-naped extends into northeast Mongolia west of the range of the Red- crowned. Recent droughts in Mongolia have desiccated wetlands where cranes formerly nested. There is some evidence indicating that cranes moved north from the steppes into the forest steppe zone to breed due to more stable water conditions (Oleg Gorosh-Ko, personal communication).

The White-naped Crane numbers approximately 5.800 - 6.500 (Wang & Yang, 2005, Qian et al. 2009, Lee Kisup and Simba Chan, personal communications). The flock wintering in Korea and Japan, along the eastern flyway for the species, has increased in the past decade, although recent counts for the western flyway, in China, suggest numbers are reduced for this portion of the winter range (Yoo Seunghwa, 2009, Qian et al., 2009). More surveys are needed in China. Approximately half the cranes in the eastern flyway winter in South Korea with greatest concentration on the Cheorwon Basin near the DMZ where they face the same threats as the Red-crowned Cranes in that region (Lee KISUP, personal communication). The others migrate to southern Japan where the risk of disease is high due to artificial feeding and associated overcrowding on the Izumi Plain. This threat is also shared by the Hooded Cranes (G. monacha) that breed in vast wildness areas of the taiga of eastern Siberia and far northeast China. Numbering about 13.500, almost 12.000 spent the winter of 2010-11 at

crowded feeding centers at Izumi (Wang & Yang, 2005, Qian et al. 2009, Lee Kisup and Simba Chan, personal communications).

A western flyway for perhaps 1.000-2.000 White- naped Cranes and about 1.000 Hooded Cranes, leads to Poyang Lake and nearby lakes where the impacts of current and proposed dams may seriously affect both species especially the White-naped Cranes that often feed in company with Siberian Cranes (Wang & Yang, 2005, Qian et al. 2009). Hooded Cranes more readily feed in harvested agricultural fields.

The Black-necked Crane (G. nigricollis) is endemic to the Qinghai-Tibetan Plateau where the vast majority resides in China with perhaps 15 pairs breeding in Ladakh, India (Chandan et al., 2005). For the winter, about 500 migrate to Bhutan (Royal Society for the Protection of Nature personal communication) with a few flying to nearby areas of India just east of Bhutan. Wetlands scattered across the dry plateau from Ladakh to northern Sichuan provide nesting habitat at altitudes from 2.950 to 4.900 meters. Unlike most threatened waterbirds in Asia, numbers of Blacknecked Cranes increased substantially from roughly 5.600-6.000 in the early 1990s (Meine & Archibald, 1996) to about 11.000 in 2004-07 (Bishop & Drolma 2007). Better census techniques, concentration of birds into fewer locations, and improved protection may all have contributed to this result. Yet in addition, climate change has been particularly pronounced on the Tibetan Plateau. Warming conditions have probably led to improved reproduction and less mortality. The long-term impacts of climate change for this region are complex and vary due to local conditions (Farrington, 2009). The wetlands are fed by glaciers and summer rains. Elevated temperatures in recent years have augmented the glacier melt and, in combination with increasing rainfall, may be expanding wetland breeding habitat for cranes. This benefit may be temporary, if the glaciers are depleted.

Sarus Cranes (*G. antigone*), the tallest birds that fly, have been divided into three subspecies: Indian Sarus (G. a antigone), the Eastern Sarus (G. a. sharpei) and the Australian Sarus (G.a. gilli), although more recent microsatellite DNA research places them in a single subspecies (Jones et al. 2005). The Indian Sarus, estimated at about 8.000-10.000 birds by Meine & Archibald (1996), inhabits the plains of northern India, primarily where strong Hindu values favor wildlife and retention of small wetlands amid crops is still common, here Sarus and other birds flourish. In contrast, where traditional values for nature have been lost and/or where mechanized farming techniques are applied to monocultures, the cranes have disappeared. Overall, Indian Sarus have declined in recent decades

in some areas while breeding densities and reproduction remain high in other areas, so that the extent of population change is unknown (Sundar & Choudhury 2003). The Eastern Sarus, at about 1.500, primarily survives in Myanmar, Cambodia and Vietnam. There are perhaps 500 in Myanmar, spreading over a large area from the Irrawaddy delta to Shan and Kachin Province in the north (Latt Tin Nwe personal communication). The majority of the population, close to 1.000, nests in small open wetlands scattered in forests of northern Cambodia (Van Zalinge et al., 2010). They migrate short distances south to wetlands in Cambodia and southern Vietnam. Sarus in Cambodia and Vietnam are threatened by the conversion of wetlands to croplands. The Australia Sarus, first discovered by scientists in the 1960s, was estimated at less than 5.000 birds by Meine & Archibald (1996) and appears to have extended its range east into lands opened by cattle ranches into grain fields of the Atherton Tablelands, providing more abundant winter food - suggesting that the population may be increasing but systematic data are lacking.

The four sub-Saharan cranes include the Grey Crowned (Balearica regulorum; world population about 50.000-64.000), Black Crowned (B. pavonina; 43.000-70.000, mainly in Sudan), Blue (Anthropoides paradisea; over 25.000) and Wattled (Bugeranus carun- culatus; less than 8.000) (Beilfuss et al., 2007). All four species are vulnerable to sweeping changes due to growing human populations and development. Habitat loss is a common threat. Crowned cranes often breed in small wetlands bordered by agriculture. Nesting is seriously impacted by drainage of wetlands, overgrazing and disturbance. The great majority of the world's Blue Cranes resides in the Western Cape, depending on vast wheat farms; this part of Africa appears particularly sensitive to climate change, which may impact agriculture with major effect on Blue Cranes (Morrison 2010). While collisions with power lines affect most crane species, annual losses of Blue Cranes in the Western Cape may amount to 10% of the population, a level of mortality that is unsustainable (Shaw et al. 2010). The Endangered Wildlife Trust of South Africa has worked closely over many years with Eskom, the major power company in the country, to mark power lines in sensitive areas and route new lines to minimize impacts on cranes and other birds.

The majority of Wattled Cranes inhabit large floodplains in south-central Africa. As rivers are damned for hydropower (only five percent of Africans have electricity), floodplains will be seriously impacted. in the lower Zambezi River, for example, where normal cycles of flooding

no longer occur, the dramatic fluctuations in water flow formerly drove the ecology of the floodplains, scouring side channels, nourishing diverse vegetation including Eleocharis spp. a major food for Wattled Cranes, and supporting fisheries, seasonal agriculture, and other local livelihoods (Bento et al. 2007). To restore these numerous floodplain values, including habitat for Wattled Cranes, a partnership of conservation organizations are working with dam operators to recreate these vital pulses of water through the system. Experience here may have wide applicability to other major floodplains of Africa.

In recent years, trade in African cranes has become a major threat especially to Crowned Cranes (Morrison et al. 2008). Cranes are captured by local people, sold to animal dealers, exported by air to Europe and Asia, and sold for handsome prices. Following major losses in habitat, trade appears to have claimed most populations of Black Crowned Crane across the sahel of western Africa. The Grey Crowned Crane declined in Uganda by 80% over 30 years (National Biodiversity Data Bank in preparation), and likely the situation in Kenya is similar. Data from Tanzania suggests a 75 % decline over 25 years (Baker 2007). Reducing trade in cranes requires concerted action on the demand side, where zoos and private breeders need to collaborate to manage sustainable captive populations, and also on the supply side, working at the local level to enforce wildlife regulations, improve awareness and concern, and foster alternative sources of income.

Cranes of least conservation concern

Four of the 15 crane species are rated as "Least Concern" on the IUCN Redlist. With the exception of two non-migratory subspecies of the sandhill Crane (G. canadensis), and perhaps a new subspecies of the Eurasian (G. grus) in the Caucasus region, the populations of sandhill, Eurasian, Demoiselle (A. virgo) and Brolga (G. rubicunda) are stable or increasing. With ranges that include diverse wetland habitat types, sandhill and Eurasian Cranes are distributed respectively over wide regions of North American and Eurasia (Meine & Archibald 1996). These species feed in upland habitats including crop fields, pastures and meadows. The ability to hide while incubating and to feed in human-disturbed areas, in contrast to being white and more wetland dependent, are probably significant reasons for the success of these two species. The sandhill Crane numbers more than 650.000 (Drewein et al., 1995, Kinzel et al., 2006, Krapu et al. in press; Van Horn et al. 2010) The Mississippi Sandhill Crane, with a population of 110 (U.S. Fish & Wildlife service 2009), and the Cuban sandhill Crane, with a

population of 526 (Aguilera and Chavez- Ramirez 2010), both have highly restricted ranges and are listed as endangered under the U.S. Endangered Species Act. The Eurasian Crane numbers about 400.000 - 450.000 (LEITO et al. 2006). New calculations add up to 500.000.

The Demoiselle is an upland crane, although it usually roosts in water, and widespread across the steppes of central Asia. Until recently they bred on the Atlas Plateau of northwest Africa but have probably been extirpated (Meine & Archibald, 1996; Beilfuss et al., 2007). Small numbers may still breed in northeast Turkey. There were concerns for this species as the Asian steppes were converted to agriculture. Fortunately, Demoiselles have adapted to breeding on agricultural fields. The total population is estimated at 230.000 - 275.000 (Delany & Scott, 2006). Hunting is a concern in Central Asia; for example data for 2001 indicated >4.500 Demoiselles live captured through traditional hunting practices and ~100 shot for food in Pakistan (Khan 2004).

The Brolgas were estimated to number from 20.000-100.0 by Meine & Archibald (1996), and we do not yet have a basis for more precise estimates. During the dry season they gather in large flocks on coastal wetlands and forage on tubers of sedges. In the north, when the rains arrive in January, pairs leave the flocks to breed on small temporary wetlands. Level of threat across northern Australia appears to be low. Their numbers, however, are about a thousand in more heavily developed southeast Australia (Delany & Scott 2006).

The outlook for cranes during the next half century

Studies by the United Nations predict the world population will increase from 6.1 billion in 2000 to 8.9 billion in 2050 (United Nations 2004). Increased pressure on natural resources will accompany expanding development. While level of threat would appear greater in rapidly developing countries, or those with the greatest poverty, some of the most difficult situations for cranes - loss of freshwater inflows for Whooping Crane habitat in coastal Texas or vulnerability to catastrophic disease due to habitat loss and high concentration of cranes at Izumi, Japan - occur in wealthy nations with relatively stable human populations.

Especially for those cranes most dependent on water, the combination of heavy human demand, diversions of water and erratic rainfall pose the greatest risk. Climate change with water scarcities in some regions and less stable weather will accelerate trends already underway due to immediate

impacts of human activities (Intergovernmental Panel on Climate Change 2007). Vulnerability of cranes and wetlands to reduced water supply has grown much greater because human needs take an increasing portion of available water especially in drier regions - dry years may leave breeding waterbirds with no habitat.

With water less secure, reduced areas of habitat available, and several crane populations already declining, any factors that increase mortality need to be addressed - most notably agricultural chemicals and heavy metals such as mercury, risks for power line collisions, wind farm development, and disease transmission due to over-concentration of birds. The need for strong science is greater than ever before, to monitor populations, evaluate threats, and guide conservation actions. Effective conservation responses need to be disseminated widely so these threats can be minimized at the local or regional level.

Fortunately, all 15 crane species have viable populations in the wild, and their charisma has brought together many people to work on their behalf. We believe that in 50 years, with concerted efforts from all of us and our next generation, all fifteen species will be with us and continuing to inspire.

Acknowledgments

This paper represents the accumulated results from hundreds of studies and field surveys, and we extend our deep thanks and hopes that others can extend our knowledge in coming years. Claire Mirande and Gopi Sundar reviewed the entire manuscript. The following contributed to accounts for different species: Rich Beilfuss (Wattled and Whooping), Simba Chan (cranes at Izumi), Barry Hartup (Whooping), Elena Ilyashenko (Siberian), Lee Kisup (cranes in Korea), Anne Lacy (Sandhill), Li Fengshan (Black-necked), Claire Mirande (Siberian and Whooping), Kerryn Morrison (African species), Tom Stehn (Whooping), Su Liying (Red-crowned), Gopi Sundar and Tran Triet (Sarus). Maria Sabljak helped with literature searches for this paper.

References

Aguilera, X. G., Chavez-Ramirez, F. (2010). Distribution, abundance, and status of Cuban sandhill cranes (Grus canadensis nesiotes). *Wilson Journal of Ornithology, 122 (3),* 556-562.

Andronov ,V., Andronova, R., Ilyashenko, E., Goroshko, O., Parilov, M. (2008). Status of rare cranes in eastern Siberia. In: Koga Kimiya, Hu Dongyu, Momose Kuni, (Ed.). *The current status and issues of the red-crowned Crane* (s. 83-86). Kushiro, Japan: Tancho Protection Group.

Aransas Project (2010). Ensuring Guadalupe River flows from the hill country to the coast. [Online]. Available from: http://thearansasproject.org. Accessed: 14 February 2011.

Baker, N. (2007). The status of grey crowned crane Balearica regulorum and wattled crane Bugeranus ca- runculatus. In: Morrison K, Beall F, Friedmann Y, Gichuki C, Gichuki N, Jordan M, Kaita M, Ndang'ang'a P, Muheebwa J, (Ed.). *African crane trade project: trade mitigation planning workshop, workshop report* (s. 27-29). International Crane Foundation / Endangered Wildlife Trust Partnership, Johannesburg.

Beilfuss, R. D., Dodman, T., Urban, E. K. (2007). The status of cranes in Africa in 2005. *Ostrich 78 (2),* 175-184.

Bento, C. M., Beilfuss, R. D., Hockey, Par. (2007). Distribution, structure and simulation modelling of the wattled crane population in the Marromeu Complex of the Zambezi Delta, Mozambique. *Ostrich, 78,* 18593.

Bishop, M. A., Tsamchu, Drolma. (2007). Tibet Autonomous Region January 2007 survey for black-necked crane, common crane, and bar-headed goose. *China crane news 11 (1),* 24-26.

Canadian Wildlife Service, U.S. Fish and Wildlife Service. (2005). *International recovery plan for the whooping crane. Albuquerque*, New Mexico: Recovery of Nationally Endangered Wildlife (RENEW), Ottawa and U.S. Fish and Wildlife Service.

Chandan, P., Chatterjee, A., Gautam, P., Seth, C.M., Tapka, J., Haq, S., Tashi, P., Vidya, S. (2005). *Black-necked crane - status, breeding productivity and conservation in Ladakh, india 2000-2004*. WWF-india and Department of Wildlife Protection, Government of Jammu and Kashmir.

Delany, S., Scott, D., (Ed.). *Waterbird population estimates*. Fourth edition. Wageningen, the Netherlands: Wetlands international.

Drewein, R. C., Brown, W. M., Kendall, W. L. (1995). Recruitment in Rocky Mountain greater sandhill cranes and comparison with other crane populations. *Journal of Wildlife Management 59 (2),* 339-356.

Farrington, J. D. (2009). *Impacts of climate change on the Yangtze source region and adjacent areas, Qing- hai-Tibet Plateau, China*. Beijing: WWF China and China Meteorological Press.

Goroshko, O. A. (2008). Distribution and number of the red-crowned crane in the Argun River. Valley. In: Ilyashenko E, Kovshar A, Winter S, (Ed.). *Cranes of Eurasia, biology, distribution, migrations* (159-173). Issue 3. Moscow: Moscow Zoo.

Harris, J. (2009). *Safe flyways for the Siberian crane*. Baraboo, Wisconsin, USA: International Crane Foundation.

Harris, J., Zhuang, Hao. (2010). *An ecosystem approach to resolving conflicts among ecological and economic priorities for Poyang Lake wetlands.* Gland, Switzerland: IUCN. Unpublished report.

Healy, H. (2011). A vision for cranes in a divided Korea. *ICF Bugle 37 (1),* 1-3.

Intergovernmental Panel on Climate Change. 2007. The IPCC fourth assessment report: climate change 2007. [Online]. Available from: http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ publications_and_data_reports.shtml#1. Accessed: 14 February 2011.

Jiang Hongxing, Liu Chunyee, Harris J, Wang Hui, Su Liying, Qian Fawen. In preparation. *Implications of population decline of red-crowned cranes at Yancheng National Nature Reserve*, China.

Jones K. L., Barzen, J.A., Ashley, M. V. (2005). Geographic partitioning of microsatellite variation in the sarus crane. *Animal Conservation, 8*, 1-8.

Khan, A. (2004). *Habitat status and hunting pressure on migratory cranes in Pakistan and assessment of Lake Ab-i-Estada in Afghanistan with proposed conservation plans for selected wetlands*. M.S. Thesis, University of Wisconsin, Madison.

Kinzel, P.J., Nelson, J. M., Parker, R. S., Davis, L. R. (2006). Spring census of mid-continent sandhill cranes using aerial infrared videography. *Journal of Wildlife Management 70*, 70-77.

Koga Kimiya, Hu Dongyu, Momose Kuni, (Ed.). (2008). *The current status and issues of the red- crowned crane.* Kushiro, Japan: Tancho Protection Group.

Krapu GL, Brandt DA, Jones KL, Johnson DH. *Geographic distribution of the mid-continent population of sandhill cranes and related management applications*. Wildlife Monographs.

Lee Kisup, Yoo Seunghwa. *The red-crowned crane wintering population increase and conservation in Korea*. China Crane News.

Leito, A., Keskpaik, J., Ojaste, I., Truu, J. (2006). *The Eurasian crane in Estonia*. Tartu: Eesti Loodusfoto. MA Zhijun, LI Bo, LI Wenjun, Han Nianyong, Chen Jiakuan, Watkinson AR. 2009. Conflicts between biodiversity conservation and development in a biosphere reserve. *Journal of Applied Ecology, 46*, 527-535.

Meine, C. D., Archibald, G. W., (Ed.). (1996). *The cranes, status survey and conservation action plan*. Gland, Switzerland: IUCN.

Morrison, K. (2010). *Climate change threatens the agricultural landscape important for blue cranes in South Africa* [özet]. 2010 International Crane Workshop Climate - Cranes - People. Amur Region, Russia: Muraviovka Park.

Morrison, K., Milledge, S., Muheebwa, J., Musyimi, Z., Phakathi, S. (2008). African crane trade project: preliminary investigation results and amelioration strategy. *Tawiri 2007 Conference Proceedings*. Arusha: Tanzanian Wildlife Research Institute.

National Biodiversity Data Bank, Makerere University Institute of Environment and Natural Resources. In preparation.

Qian Fawen, Yu Changhao, Jiang Hongxing, Wu Yinghao, Hu Hongxing, Jiang Yong, JI Weitao, Wang Hui. (2009). *Monitoring report on aquatic birds wintering in the middle and lower reaches of Yangtze River*. Beijing: National Bird Banding Center of China. Unpublished report.

Shaw, J. M. , Jenkins, A. R., Smallie, J. J., Ryan, P. G. (2010). Modelling power-line collision risk for the blue crane Anthropoides paradiseus in South Africa. *Ibis, 152,* 590-599.

Sorokin. A., Mirande, C., Ilyashenko, E., Archibald, G. The current status of the Siberian crane Grus leucogeranus. In: PRENTICE C, ed. *Conservation of flyway wetlands in East and West/Central Asia. Proceedings of the Project Completion Workshop of the UNEP/GEF Siberian Crane Wetland Project*, 14-15 October 2009, Harbin, China. Baraboo, Wisconsin: International Crane Foundation.

Stehn, T. (2009). *Whooping crane recovery activities October*, 2008 to September, 2009. Austwell, Texas: U.S. Fish & Wildlife Service. Unpublished report.

Stehn, T. (2010a). *Whooping crane recovery activities october*, 2009 to September, 2010. Austwell, Texas: U.S. Fish & Wildlife Service. Unpublished report. 12.

Stehn, T. (2010b). Aransas - Wood Buffalo whooping crane population. *The Unison Call, 21 (2),* 2.

Su Liying. (1993). *Comparative feeding ecology of the red-crowned and white-naped cranes*. M.S. Thesis, Columbia: University of Missouri.

Su Liying, Wang Qishan. *The mainland population of the red-crowned crane faces growing threat*. China Crane News.

Sundar, K. S. G., Choudhury, B. C. (2003). The Indian sarus crane Grus a. antigone: a literature review. *Journal of Ecological Society, 16*, 16-41.

United Nations. (2004). *World Population to 2300*. New York: United Nations.

Urbanek, R. P., Zimorski, S. E., Fasoli, A. M., Szyszkoski, E. K. Nest desertion in a reintroduced population of migratory whooping cranes. *Proceedings of the North American Crane Workshop 11*, 133-141.

U.S. Fish & Wıldlife Service. (2009). *Mississippi Sandhill Crane National Wildlife Refuge*. [Online]. Available from: http://www.fws.gov/mississippisandhillcrane/mssandhillcranes.html File: MississippiSandhillCrane. Accessed: 12 February 2011.

Van Horn, K., White, T., Akins, W., Cooper, T., Kelly, S., Urbanek, R., Holm, D., Sherman, D., Aborn, D., Suckow, J., Cleveland, K., Brook, R. (2010). *Management plan for the eastern population of sandhill cranes*. Atlantic and Mississippi Flyway Councils. Yayımlanmamış rapor.

Van Zalinge R., Tran Triet, Evans T, Hong Cham- Nan, Seng Kim Hout, Barzen J. (2010). *Census of non -breeding sarus cranes in Cambodia and Vietnam*, 2010. Phnom Penh: Wildlife Conservation Society Cambodia Program.

Wang Qishan, Yang Zhaofen. (2005). Review of crane research in China. in: Wang Qishan, Li Fengshan, (Ed.). *Crane research in China*. (s. 3-18) Kunming, China: Yunnan Education Publishing House.

Yoo Seunghwa. (2009). Crane monitoring result of 2007-08 wintering season and population trend of the red-crowned and white-naped crane in Cheorwon Basin, Korea. In: LEE KISUP, KWON INKI, (Ed.). *Proceedings of Gumi International Crane Workshop*. (190-200). Seoul: Korea Crane Network.

Zakaib, G. D. (2011). Whooping cranes head back to Louisiana. [online]. Available from: http://www.nature.comnews/2011/110211/full/ news.2011.88.html. Accessed: 11 February 2011.

TURNALARIN ÇAĞRISI

Curt Meine

*Çeviren: Merve Baygür**

Her ilkbahar ve sonbaharda, Wisconsin'in tepeleri, sulak arazileri ve güney merkez tarlaları boyunca (çok uzaklardan gelen) tuhaf bir muhabbet duyulur çoğu kez. Başlangıç sözleri en üst notalardan gelir. Göç eden bir Kanada turnası sürüsü Uluslararası Turna Vakfı[1] üzerinden geçerek göklerden seslenir. Gitgide artan çığlıkları, öteki turnaların da seslerini yükseltir. Bu meraklı Kanada turnaları belli ki hararetli bir konuşma arayışında olduklarından, konuşmaları heyecanla bir turnadan diğerine dedikodu gibi

* Merve Baygür, Hacettepe Üniversitesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü mezunudur

[1] Uluslararası Turna Vakfı (International Crane Foundation) turnaları ve onların yaşam alanlarını korumak için 1973 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Wisconsin eyaletinde Dr. George Archibald öncülüğünde kurulmuştur ve dünya çapında faaliyet göstermeyi amaçlar.

yayılır. Yüz yirmi turnanın kafası yavaşça havaya kalkar, uzun boyunları geriye doğru bükülür ve bir borazanı andıran yanık seslerini bırakıverirler. Kopardıkları yaygara etraftaki çitleri bile sallar ve komşuların da dikkatini çeker. Hatta bu seslere epey aşina olan turna biyologları ve çevrebilimcilerin de bu sesi duymazdan gelmesi imkânsızdır.

Normal koşullar altında bu iletişimin gerçekleşmesi zordur. Sadece burada, turnagiller familyasının dünyadaki bütün türlerinin birarada bulunduğu bu yerde gerçekleşir. Uluslararası Turna Vakfı, turna korumacılığının dünya merkezi olarak, dünyadaki 15 turna türünün temsilcilerine ev sahipliği yapar. Bu kuşlar, Güney Amerika ve Antarktika hariç, bulundukları diğer beş kıtadan özel bir çağrıyı cevaplamak üzere Amerika'nın orta batısındaki bu mütevazı yere gelirler. Bazıları "türlerinin elçileri" olarak görev aldıkları Uluslararası Turna Vakfı Halk Eğitim Tesisleri'nde bazıları ise turnaların yeniden aşılama, araştırma ve eğitim için kontrollü çiftleştirildiği yavrulama merkezindeki Turnalar Diyarı'nda kalır (Yıllar geçtikçe, aktif olarak yaptıkları kuluçka çalışmalarını, nesli en hızlı tükenmekte olan iki ana türe odakladılar: Haykıran turna ve ak turna).

Sesleri birbirinden ayırt edebilme yeteneği olan insan kulağı, gittikçe yükselen yankıların arasında familyanın değişik üyelerine ait sesleri kavrayabilir. Daha "ilkel" türlerden olan – Afrika'dan gri taçlı ve siyah taçlı turnalar- kısa ses çıkarıp gırtlaktan öterler. Daha ayrıntılı ve uzun trakeli olanlar -haykıran turna, Japon turnası ve Sarus turnası- daha yüksek ve berrak tonlarda ses çıkarır. Ak turna ve gerdanlı turnalar ise turnagillerin en yüksek perdeden öten üyeleridir. Ve bu karmaşanın ortasında, yabanıl Kanada turnasının kalın ve yankılı sesi işitilir.

Turnaların konuşmasına kulak kesilen biri, seslerinin altındaki melankoliyi hisseder. Ortak atalarından ayrılarak ve kendi evrim süreçlerini izleyerek asırlar geçiren ve giderek savunmasızlaşan turnalar şimdi yeniden buluşuyor. Bu yabanıl ve esaret altındaki turnaların arasındaki dönemsel diyalog, dünyanın biyolojik çeşitlilik durumunu genel hatlarıyla temsil eder. Tüm ekosistemleri harap edildiği, türleri ve popülasyonları tehdit edildiği için, nesli tükenmekte olan türlerin kontrollü üremelerinin sağlanması daha önemli hale geldi. Ancak bu tür uygulamalar pahalıdır ve çok zahmetlidir. Bu programlar hayvan dostlarımızın var olduğu ve yaşamını sürdürdüğü yerleri etkileyen güçlere yönelik değildir. Turnaların kendi aralarındaki iletişimi aslında bizim kendi istişarelerimizde yankı bulur ve böylece biyolojik çeşitliliği olan bir dünyanın nasıl sürdürüleceği, yabanıl ve evcilin nasıl birlikte yaşayacağı, bakım ve koruma kültürünün nasıl geliştirileceğine dair ikilikleri bütünleştirir.

Turnalar, dünyadaki bütün kuş türlerinin arasında nesli tükenme riski en yüksek kuş türlerindendir. On beş türün on biri yok olma tehlikesi altındadır. [1] Yaygın olan türlerin dahi birçoğunun popülasyon ve alt popülasyonları risk altındadır. Turnaların göç şekilleri ve ekosistem gereksinimleri onları çeşitli tehditler karşısında güçsüzleştirmektedir: Sulak alanların ve çayırların azalması ve yok olması, akarsu sistemleri ve diğer tatlı sular üzerindeki artan baskılar, yasadışı yaban hayatı ticareti, yasa dışı avlanma, zehirlenme, iklim değişikliği bunlardan bazılarıdır. Çoğu yerde turnalar, bulundukları ekosistemdeki ekolojik sağlığı ve çeşitliliği koruma ve iyileştirme çabalarının katalizörleri anlamına gelen "türlerinin gözdesi" rolünü üstlenmiştir.

Çoğu tür ve popülasyonun savunmasızlığına rağmen, turnalar bir bakıma, yaban hayatının nesli tükenmekte olan diğer birçok türünden daha şanslıdır. Tüm kuş âleminde, üzerinde en yoğun olarak çalışılan türler arasındadır. Dünyada mesken tuttukları yerlerin çoğunda sevilmiş ve hatta kutsanmışlardır. Güzel görünümleri, zarif hareketleri ve kültürel değerleri yansıtmaları bile bu kuşların korunması ve kollanması için özel sebepler sayılmaktadır. Turnalar, aynı zamanda, kendi vakıflarının avantajlarını da kullanır. 1973'te kurulmasından bu yana Uluslararası Turna Vakfı, araştırmacıların ve çevrecilerin oluşturduğu küresel bir topluluk için odak noktası olarak hizmet vermektedir. Tüm dünyadan meslektaşlarla beraber ya da onlar kanalıyla çalışarak, bu vakıf, çevrecilerin *"in situ"* (saha içi) programları olarak adlandırdığı, tabiat ve ekosistemlerdeki saha çalışmalarının yanısıra laboratuvarlar, üretim ve yetiştirme tesisleri ve eğitim merkezlerinde süregelen çalışmaları "*ex situ*" (saha dışı) düzenlemeye yardımcı olmaktadır.

Bu düzenleyici rolde, koruma, eğitim, etkinlik ve liderlik merkezlerine evrilmeye başlayan hayvanat bahçeleri için, Uluslararası Turna Vakfı onlara eşsiz bir model oluşturur. Bu vakıf, Hayvanat Bahçesi ve Akvaryum Birliği'nin yetkili 230 üyesinden biridir.[2] Ziyaretçilerinin çoğu için esasında bu vakıf bir turna hayvanat bahçesidir. ancak çoğu hayvanat bahçesinin aksine, Turna Vakfı bir koruma görevini üstlenmek için ortaya çıkmadı, koruma görevini adım adım yaparak işe başladı. Kuruluşundan bu yana *in situ* ve *ex situ* (saha içi, saha dışı koruma) işleriyle bütünleşti. Aslında Turna Vakfı, yabanıl kuşlar, popülasyonlar ve ekosistemlerle ilgili çalışmalarıyla beşeri kuruluşlar, tabiat ve topluluklarla ilgili çalışmalarını birleştirerek "*inter-situ*" (sahalararası) bir kuruluş olmaya çalışmaktadır.

İlk yıllarında Turna Vakfı, turnaların esaret altında üreme yöntemleri ve programlarına özel bir ilgi gösterdi ve yabanıl hayatta daha nadir rastlanan turna türlerinin yaşam mücadelesine sahip çıkmayı amaçlayan güven-

lik amaçlı bir sigorta poliçesi oluşturdu. Bu tarz çalışmalar aslında daha geniş koruma eylemi planının yalnızca bir parçasıdır. Nitekim Uluslararası Turna Vakfı'nın internet sayfasına bir göz atarsanız, orada liste halinde bu "hayvanat bahçesi" projesinin, her bir başlık hakkında ayrıntılı çalışmalar yaptığını ve turna popülasyonunu koruma, ekosistemlerin, yağış alanlarının ve göç rotalarının güvenliği, yerel geçimlerin iyileştirilmesi, insanları biraraya getirme, su kaynaklarının güvenliği, temiz enerjiyi teşvik, tarım alanlarında biyoçeşitliliği koruma, iklim değişimine değinme, toprak yönetimini destekleme, plan ve eylemler için bilgilendirme koruma liderliğini geliştirmesi gibi koruma programlarının birçoğunu bulacaksınız.[3] Uluslararası Turna Vakfı bir yandan "hayvanat bahçesi" görevini bir yandan da ziyaretçileri korumacılığın zengin dünyasına bağlamak gibi daha büyük bir amaca hizmet etmektedir.

Göklerden geniş biyolojik ailelerine seslenen Kanada turnaları, meraklılarıyla bir şekilde bağını kurar. 20-30 yıl kadar önce, Kanada turnalarının sesi Amerika'nın yukarı orta batısı hariç her yerdeydi. 1930'larda sayıları yalnızca birkaç düzineye inmişti ancak Wisconsin'in en uzak sulak alanlarında ısrarcı olan Kanada turnaları, atalarından kalma bu yaşam alanlarını şimdilerde geri kazandı. Eğitim, ekosistem restorasyonu, araştırma, avcılığa getirilen etkili düzenleme ve yönetim sayesinde, Wisconsin bugünlerde 12 binden fazla turnaya ev sahipliği yapıyor. Yetiştirilen turnalar komşu eyaletlere (Minnesota, Iowa, Illinois ve yukarı Michigan'a) sıçramış durumda.[4] Yabanıl Kanada turnaları göçmen umutlarını ve çağrılarını yanlarına alarak güzergâhlarında devam ediyor ve Turnalar Diyarı'ndaki diğer akrabalarıyla bu yüreklendirici mesajlarını paylaşıyorlar.

Turna Vakfı'nın ilk kurulduğu zamandan beri hayvanat bahçeleri ve akvaryumlar sahalararası çalışmaların giderek arttığı *"inter-situ"* bir dünyada varlığını sürdürüyor. Artık hayvanların basit bir eğlence unsuru olarak sergilendikleri bir yer olmaktan çıkan hayvanat bahçeleri, insanların ve yabanıllığın, eğitim ve eylemin, merakın ve bağlılığın kesişme noktası olarak gittikçe daha önemli alanlara dönüşüyor. Belki de gösterdiğimiz ilginin onları korumayı başardığı, saha içi ve saha dışı ("*in-situ*", *"ex-situ*") koruma arasındaki sınırın kaybolduğu, insanlar ve doğa hakkındaki tartışmaların iki yönde de daha özgürce akıp gidebileceği bir zamana geleceğiz. O vakte kadar, bu sınır çizgisinin ötesini karmaşık duygular ve özlemlerle; merak, hayranlık ve melankoli içinde dinleyeceğiz.

**Center for Humans and Nature resmi internet sitesinde yer alan ve yayımlanma tarihi 10 Haziran 2016 olan bu yazı, kuruluşun izni ile basılmıştır. Bkz. https://www.humansandnature.org/the-calling-of-cranes*

Notlar

1. IUCN. (2015). The IUCN Red List of Threatened Species. Version 2015-4. Erişim adresi: http://www.iucnredlist.org.
2. Association of Zoos and Aquariums. (2014). Erişim adresi: https://www.aza.org/.
3. International Crane Foundation. (2016). Erişim adresi: https://www.savingcranes.org/our-work/.
4. International Crane Foundation. (2016). Annual Midwest Crane Count. Erişim adresi: https://www.savingcranes.org/education/annual-midwest-crane-count/.

THE CALLING OF CRANES

Curt Meine

Several times every spring and fall, one can hear (and hear for quite a distance) an unusual family conversation across the hills, wetlands, and farm fields of south-central Wisconsin. The opening remarks come from above. A flock of migrating Sandhill Cranes will call from the skies over the International Crane Foundation (ICF). Their rolling rattle will prompt other cranes, earth-bound, to raise their voices. As the curious Sandhills drop in to pursue the discussion, excitement spreads like a rumor from crane pen to crane pen. The heads of a hundred and twenty cranes lift up, long necks bend back, and the bugles cut loose. The clamor shakes the fences and lifts the attention of neighbors. Even the resident crane biologists and ecologists, who know these voices well, take note.

The conversation would not occur under normal circumstances. And it can occur only here: the one place on the planet where all the members of the Gruidae family are present. ICF, in its capacity as the world center for the conservation of cranes, houses representatives of all fifteen of the world's crane species. From the five continents where they occur—only Antarctica and South America lack cranes—these birds have been brought to this unassuming patch of the American Midwest to answer a special calling. Some inhabit ICF's public education facilities, where they serve as "species ambassadors." Others reside in "Crane City," ICF's captive breeding center, where cranes are propagated for reintroduction, research, and education. (Over the years, active breeding efforts have come to focus mainly on the two most endangered species, the Whooping Crane and Siberian Crane.)

Amid the uproar of trumpeting cranes, the discerning human ear can make out the family's varied voices. The more "primitive" species—the Gray and Black Crowned Cranes from Africa—utter short, guttural honks. Those with more elaborate, elongated tracheas—the Whooping Crane, Red-crowned Crane, and Sarus Crane—speak out in bright, stentorian tones. Siberian and Wattled Cranes occupy the higher register. And somewhere in the din the wild Sandhill Cranes issue their course, rattling calls.

A human being eavesdropping on crane-talk picks up undertones of irony. Having spent eons diversifying from their common ancestor and following their own evolutionary paths, the cranes have now been reunited by their increasing vulnerability. This seasonal dialog between wild and captive cranes is symbolic of the situation that Earth's biological diversity in general faces. As ecosystems of all types are degraded, their processes disrupted, and their species and populations threatened, the captive breeding of endangered species has become more necessary. But such programs are expensive and labor intensive, and do not address the forces affecting the places where our fellow creatures evolved and in which they subsist. The conversation among the cranes thus echoes our own discussions about how to maintain a biologically diverse world, how to connect the wild and the domesticated, how to foster a culture of care and conservation.

Cranes are among the most endangered families of birds in the world. Eleven of the fifteen species are threatened with extinction. (1) Many populations and sub-populations of even the more common species are at risk. The size, ecosystem requirements, and migratory ways of cranes make them vulnerable to a wide range of threats: loss and degradation of

wetlands and grasslands, growing pressures on river systems and other freshwaters, illegal wildlife trade, poaching, poisoning, climate change. In many places cranes have assumed the role of "flagship species," catalysts for efforts to protect and restore diversity and ecological health in the ecosystems where they occur.

Despite the vulnerable state of many species and populations, cranes are in a sense more fortunate than many other endangered forms of wildlife. They are among the most intensively studied families in the bird world. In most of their home places around the world, they are loved and even revered. Their beauty, behaviors, and cultural value provide special opportunities for conservation education and action. Cranes also have the benefit of their own foundation. ICF, since its founding in 1973, has served as a focal point for a global community of researchers and conservationists. Working with and through colleagues around the world, ICF helps to coordinate field work in landscapes and ecosystems—what conservationists refer to as "*in situ*" programs—and the work that goes on in labs, breeding and rearing facilities, and education centers (i.e. "*ex situ*").

In this coordinating role ICF provides an unusual model for zoos as they evolve to become centers for conservation education, action, and leadership. ICF is one of the 230 accredited members of AZA, the Association of Zoos and Aquariums. (2) For many of its visitors, ICF is in essence a crane zoo. However, unlike most other "zoos," ICF did not evolve to take on a conservation mission; it began with conservation *as* its mission. From its founding it has integrated *in situ* and *ex situ* work. In has sought to be, in effect, an "*inter-situ*" organization, connecting its work with wild birds, populations, and ecosystems to its work within human institutions, landscapes, and communities.

In its early years ICF devoted special attention to the development of captive breeding techniques and programs, an insurance policy aimed at securing the survival of the rarer crane species when information on their status in the wild was scarce. Such work is now a relatively small part of a much broader portfolio of conservation actions. Look on ICF's webpage and you will find listed the many conservation programs that this "zoo" works through: safeguarding crane populations; securing ecosystems, watersheds, and flyways; improving local livelihoods; bringing people together; securing water resources; promoting clean energy; conserving biodiversity on agricultural lands; addressing climate change; championing land stewardship; building knowledge for policy and action; advancing conservation leadership. (3) While ICF's "zoo"

function continues, it serves an expansive mission: to connect visitors to the wide world of conservation.

The Sandhill Cranes, calling out to their extended biological family, provide that connection for all who care. Only a few decades ago, the Sandhill's voice was all but stilled in the upper Midwest. Reduced to only a few dozen remnant wild birds in the 1930s, persisting in Wisconsin's most remote wetlands, Sandhill Cranes have now reclaimed this portion of their ancestral range. Thanks to a combination of education, ecosystem restoration, research, and effective hunting regulation and management, Wisconsin is now home to more than twelve thousand cranes. The breeding population has spread to neighboring Minnesota, Iowa, Illinois, and Upper Michigan. (4) As the wild Sandhill Cranes continue on their flyways, following their migratory hopes and callings, this is the encouraging message they share with their relatives in Crane City.

Zoos and aquariums increasingly exist, as ICF has from its beginnings, in an *inter-situ* world. No longer places where animals are displayed as mere objects of entertainment, zoos are becoming ever more important spaces at the intersection of the human and the wild, of education and action, of curiosity and commitment. Perhaps we will come to a time when our caring will *achieve* conservation, when the boundary between *in situ* and *ex situ* will fade and conversations about humans and nature will flow more freely in both directions. Until then, we listen across that boundary line with mixed feelings and longings, in wonder and in irony.

**This essay by Dr. Curt Meine is available online at Center for Humans and Nature webpage, and is reprinted by permission. Publication date: June 10, 2016. See https://www.humansandnature.org/the-calling-of-cranes*

NOTES

1. IUCN. (2015). The IUCN Red List of Threatened Species. Version 2015-4. Retreived from http://www.iucnredlist.org.

2. Association of Zoos and Aquariums. (2014). Retreived from https://www.aza.org/.

3. International Crane Foundation. (2016). Retrieved from https://www.savingcranes.org/our-work/.

4. International Crane Foundation. (2016). Annual Midwest Crane Count. Retreived from https://www.savingcranes.org/education/annual-midwest-crane-count/.

TRANSKAFKASYA AVRASYA TURNASI *GRUS GRUS ARCHIBALDI*'NİN ÖZELLİKLERİ VE TÜRÜN TARİHİ

Valentin Y. Ilyashenko, Mamikon G. Ghasabyan

*Çeviren: Yasemin Oduncuoğlu**

Turna sistematiği üzerine geleneksel araştırma tekniği olan Gruinae'nin sonuçları, moleküler ve genetik analizleri, ses ötüşü ve tüylerinin mikroyapısı verileriyle doğrulanmıştır. Türlerarası sınıflandırma yapısı hakkında sabit bir görüş vardır. Türlerarası farklılaşma, yeni tanımlanan on beş turna türünden en az beşinde görülmüştür.

Avrasya (Bayağı) turnası; *Grus grus*'un (Linnaeus, 1758) alt türleri hâlâ tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar boyutlarının ve tüy renklerinin değişkenliğine dikkat etmiştir. Eski basılı kaynaklarda *G. cinerea* (Meyer, 1766), *G. communis* (Bechstein, 1793), *G. vulgaris* (Pallas, 1811), *G. canorus* (Forster, 1817), *G. cineracea* (Brehm, 1831), *G.g. var. orientalis* (Blyth, 1873), *G. nostras* (Olphe-Galliard, 1891), *G. lilfordi* (Sharpe, 1894) gibi farklı türler tanımlanmıştır. Bazen tanımlamaların müze koleksiyon çalışması ve o güne kadar yayınlanmış kaynakların taraması yapılmadan sadece tek bir örneğe bakılarak yapıldığı not edilmelidir.

Doğu Avrasya turnası *G.g lilfordi*'nin (Sharpe,1894) sınıflandırılma durumu, Batı Avrasya turnası *G.g. grus*'tan (Linnaeus,1758) farklı olup olmadığı belirlenmediğinden bu konu uzun zamandır tartışılmaktaydı. Bu batı ve doğu alt türleri Ural Dağları ile ayrılmıştır ve dağılımları arasındaki sınır Volga ve Ural Havzaları'ndan geçmektedir. Yakın zamana kadar, Tibet ve Transkafkasya'da yaşayan izole popülasyon doğu alt türü olarak kabul edilmiştir. Avrasya turnası, ancak 2008'de Transkafkasya Avrasya turnası *G.g. archibaldi* (Ilyashenko 2008, Ilyashenko et al. 2008, Ilyashenko 2013) ve 2011'de Tibet Avrasya turnası *G. g. Korelovi* (Ilyashenko & Belylov 2011) olarak alt türlere ayrılmıştır (Bkz.1. Görsel).

* Yasemin Oduncuoğlu, Hacettepe Üniversitesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü mezunudur.

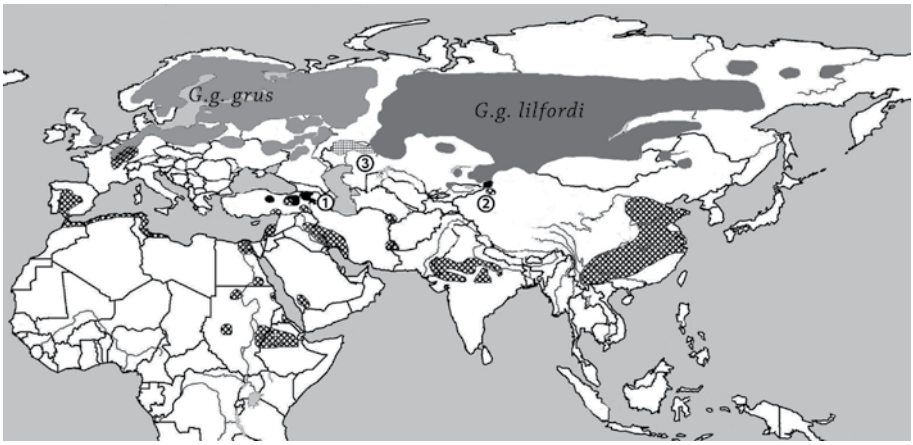

1. Görsel: Avrasya Turnası'nın dağılım haritası. 1 numaralı bölge *G.g. archibaldi*. 2 numaralı bölge *G.g. korelovi*. 3 numaralı bölge *G.g. grus* ve *G.g. lilfordi*. ▩ ile işaretlenmiş bölgeler kış geçirme alanlarını gösteriyor.

Dünya kuşları hakkında günümüzdeki yayınların bazılarında, Avrasya turnasının alt türünün olmadığı ve monotipik olduğu kabul edilmiş ya da *lilfordi* ve *archibaldi* kelimelerinin *grus* ile eşanlamlı olduğundan bahsedilmiştir (Gill and Donsker, 2014). Bazı yazarlar *archibaldi* (del Hoyo et al. 2014) ile birlikte üç alt tür ya da *korelovi* (Prange 2016) ile birlikte dört alt tür tanımlar. Bazı yayınlarda turnaların coğrafi dağılımlarıyla ilgili birçok karışıklık vardır. Örneğin Batı Avrasya turnasından *archibaldi* olarak bahsedilirken Doğu Avrasya turnasından *korelovi* olarak bahsedilir ve Türkiye'de ürediği yazılır. Bazı yazarlar *archibaldi* (del Hoyo et al. 2014) ile birlikte üç alt tür ya da *korelovi* (Prange 2016) ile birlikte dört alt tür tanımlar.

Batı Avrasya turnasının tipik olarak üçüncül kanat bölümünün uçları genelde daha koyu renktedir ve daha geniş siyah renkli alana sahiptir. Ayrıca kafasının üstünde daha büyük kırmızı taç yaması (crown) vardır ve Doğu Avrasya turnasına kıyasla gövdesi daha büyüktür. Yine de tüm bu özellikler değişkendir ve tam tersi özelliklere sahip kuşlar da tür dağılım bölgesinde bulunabilir.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında üreyen Avrasya turnası, Transkafkasya'da (İran'ın kuzeybatısı, İç ve Kuzeybatı Anadolu, Doğu Gürcistan ve Batı Ermenistan) son derece yaygındı ve devamlı olarak avlanmaktaydı. Buna karşın biyolojileri, dağılımları ve sayıları üzerine veriler oldukça azdır. G.I. Radde (1884), Avrasya turnasının Ermenistan dağlarının vadilerinde yaygın olarak ürediğini not etmiştir. K.A. Satunin (1907), turnaların Batı Transkafkasya'da çok ürediklerini, 1902 yılının Ey-

lül ayında çoğunlukla 100'den fazla nüfuslu sürüler halinde ve çift olarak görüldüklerini yazmıştır.

Transkafkasya'da üreyen turnaların doğu alt türü olarak adlandırılmasının temelleri, 1911'de Iğdır (Türkiye) yakınlarında görülen ve N.A. Bobrinsky (1916) tarafından tanımlanan dişi turnaya dayanır. N.A. Bobrinsky şöyle yazmıştır: "Bundan önceki tüm araştırmalar sonucunda Kafkas turnası tipik form olarak nitelendirildi (Bence bu, örnekler nadir bulunduğu için tanımlamaların gözlemle yapılmasından kaynaklanmaktadır). Bulunan örnekler iç ikincil kanat tüylerinin dış ikincil kanat tüyleriyle aynı olmasından ve siyah uçları dışında daha koyu renkte olmasından dolayı doğu alt türüne ait olduğuna inanıyorum". O zamandan beri, Avrasya turnasının iki alt türünü tanıyan yayınlar, Transkafkasya'daki turnaları Doğu Avrasya turnası (*G.g. lilfordi*) olarak nitelendirmiştir.

İzole biçimde üreyen Transkafkasya turnası, deniz seviyesinin üzerinde 1900-2500 metre rakımı olan Anadolu ve Ermenistan dağlık bölgelerinde ve Avrasya turnası bölgesinin güney sınırından 1100-1200 kilometre uzaklıktaki bölgede bulunmaktadır (Bkz. 2. Görsel).

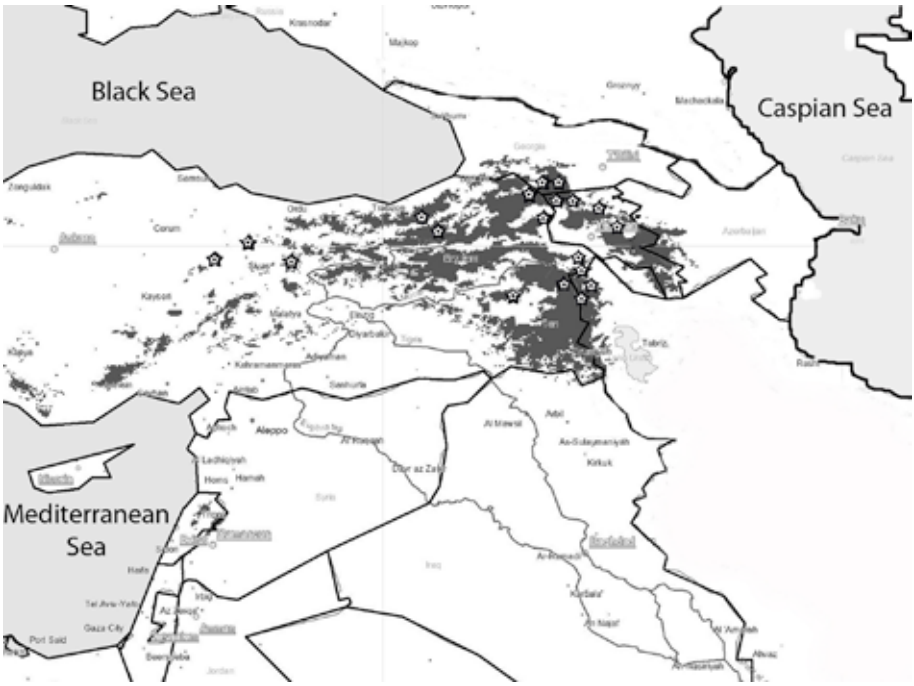

2. Görsel: Transkafkasya Avrasya turnasının üreme alanları: Koyu renkli bölge 1900-2500m rakımlı olası üreme alanlarını, yıldızlı bölge bilinen üreme alanlarını gösteriyor.

G.I. Radde (1884), bu turnaların kışı Transkafkasya'da, deniz seviyesinin üzerinde 500 metreden fazla rakımda geçirdiklerini not etmiştir. Radde, aralık aylarında, Gürcistan'daki Khrami Nehri'nin sığ bölgelerindeki turnaların sürekli olarak Tiflis'teki pazarda satılmak üzere alıkonulduklarını ve Mugani'de kışları toy kuşlarıyla geçirdiklerini, ilkbaharda ise dağlara değil güneye uçtuklarını yazmıştır. A.V. Abuladze (2002), 7 Aralık'ta Güney Batum'daki Acaristan'ın (Gürcistan) Karadeniz kıyısında bir tane turna olduğunu kayda geçirmiştir. V.V. Stanchinsky (1914), Şubat ayı ortası Azerbaycan'da küçük bir grup turna gözlemlemiştir. 1988-2002 yılları arasındaki kışlarda turnalar, zaman zaman Aggel Gölü yakınlarında, 2002-2003 kışlarında da tek bireyler olarak kuzeybatı Azerbaycan'daki Agrichai Rezervuarı'nda kaydedilmiştir (Sultanov ve Kerimov 2008a). 14 turna, 2005 yılının Kasım ayından 2006 yılının Şubat sonuna kadar kışı Azerbaycan'ın batısında geçirmiştir (Sultanov ve Kerimov 2008b). J. Mansoori (2001) ve E. Firouz (2005), turnaların kışı İran'ın kuzeybatısındaki yüksek dağlık alanda geçirdiklerini yazmıştır. Hula Vadisi'nde (İsrail) Transkafkasya cins özellikleri taşıyan turnalar gözlemlenmiştir (Rozenfeld, 2011). Bu bilgi, Transkafkasya turnalarının (belki de popülasyonun bir kısmının) muhtemelen yarı yerleşik ve mevsimlik kısa dikey göçler yapan ya da göçebe yaşayan kuşlar olduğunu göstermektedir. Turnaların, Kafkasya'da (Stravpol Bölgesi ve Dağıstan Cumhuriyeti, Rusya) nadiren kışı geçirdikleri bilgisine bakılarak kuzey popülasyonu oluşturan turnaların da kışın burada gözlemlenebilecekleri yargısına varılamaz.

Mayıs 2008'de Ermenistan'daki turnalara yönelik bir çalışma başlattık. Bu çalışmaya kadar Ermenistan'da sadece üç üreme alanı biliniyordu. Sevan Önemli Kuş Alanı'nın (Important Bird Area) koruyucusu olan A. Sarkisyan'dan edindiğimiz bilgiye göre, Sevan Gölü'nün yakınlarında üreyen son turna, Gegamvan köyünden yüksekte olan Pambaksky bayırı yükseklikleri nde 2004 yılında görülmüştür. Batı Ermenistan'daki turnaların bilinen son iki üreme alanı olan Loriyskoye ve Shirakskoye platolarını ziyaret ettik.

Stepanavan'ın yerlisi R. Tatoyan, bizimle Loriyskoye platosundaki uzun zamanlı turna üremesi gözlemlerinin sonuçlarını paylaştı ve birinde üç, başka birinde bir yumurta olan altı turna kuluçkasının bulunduğu kendine ait yumurta (oolojik) koleksiyonunu gösterdi. Tatoyan, Stepanavan dolaylarında bir, Saratovka şehrinde iki üreme alanı olduğunu biliyor. Buna rağmen 2000 yılından beri buralarda turna gözlemlenmemiş. Loriyskoye platosunda biz de turna bulamadık.

Shirakskoye latosu, Ermenistan'ın Türkiye ve Gürcistan sınırı yakınlarındadır (Bkz. 3. Görsel). Ardenis köyünün yerlisi Sh. Kazaryan ve iki oğlu Karen ve Vigen Arpi Önemli Kuş Alanı'nın koruyucularıdır. Bu koruyucuların gözlemlerine göre, her yıl 30 ila 80 gezici Avrasya turnası 10 Mart ile 20 Mart aralığında Shirakskoye platosu üzerinden güneybatıdan kuzeydoğuya hiç durmadan uçuyor; 30 ila 150 Avrasya turnası eylül sonundan ocak başına kadar tam tersi yönde göç ediyor. Yerel turnalar (yaklaşık 15 kuş), 25-28 Mart arasında gidecekleri yere varıyorlar. Bunlar genelde iki grup halindedir ve her grup iki yaşında kuşların olduğu birkaç aileden oluşur. Üreyen turnalar, 15-20 Ağustos'a kadar, her birinde 6, 8 ya da 10 kuşun bulunduğu gruplar halinde toplanırlar. Genellikle bir çiftin iki yavrusu olur ama Kazaryan bir keresinde üç yavrusu olan bir aile gözlemlediğini söylüyor. Kazaryan, Ardenis Köyü yakınlarında beş üreme alanı olduğunu biliyor fakat 2008'e kadar, bize de gösterdiği yalnızca iki alan kalmış.

3. Görsel: Transkafkasya Avrasya turnası üreme alanı. Shirakskoye Platosu, Ermenistan. Fotoğraf: V.Ilyashenko

Bu üreme alanlarında, bir tane bir yumurtalı (Bkz. 4. Görsel), bir tane de iki yumurtalı yuva bulduk. Bataklık sazlık otlarındaki bu iki yuvadan biri deniz seviyesinden 2016 metre yüksekte (koordinatlar: 41^{0}4'16.91''N, 43^{0}44'1.86''E) diğeri ise deniz seviyesinden 2216 metre yüksektedir (koordinatlar: 41^{0}6'58.85'' N, 43^{0}42'58.06'' E).

4. Görsel: Transkafkasya Avrasya turnası yuvası. Shirakskoye platosu, Ermenistan. Fotoğraf: V. Ilyashenko

24 Mayıs'ta, birinci yuvadaki yavrunun yumurtadan çıkışını gözlemledik.

22 Mayıs'ta, alfa-kloraloz kullanarak birinci çiftin erkeğini yakaladık ve sağ bacağına geçirdiğimiz üzerinde siyah yazılı 210 numaralı beyaz plastik bantla ve sol bacağına geçirdiğimiz standart metal halka A223099 ile işaretledik (Bkz. 5. Görsel).

5. Görsel: Yetişkin Transkafkasya Avrasya turnasının işaretlenmesi. Shirakskoye platosu, Ermenistan. Fotoğraf: M. Ghasabyan

19 Temmuz'da birinci üreme alanını tekrar ziyaret ettik ve çifti daha uçamayan iki aylık yavrularıyla gördük.

Ermenistan Cumhuriyeti'nin Erivan'daki Ulusal Bilimler Akademisi Zooloji Enstitüsü Müzesi'nde, doldurulmuş bir yetişkin erkeğin yanı sıra iki yumurtalı bir kuluçka inceledik.

Literatüre ve kaynaklarımıza göre, Anadolu plato turnasının ortalama yumurta boyutu (n=11), Ermenistan plato turnasının ortalama boyutuna (n=22) denk gelmektedir: Sırasıyla 100.43 x 63.54 mm ve 100.15 x 63.27 mm, yumurta hacmi 204.59 cm^3. Transkafkasya turnasının ortalama yumurta büyüklüğü, 97.20 x 61.60 mm ve yumurta hacmi 188.10 cm^3 (n=532) olan Batı Avrupa'daki turnaların yumurtalarından, 96.20 x 60.78 mm ve yumurta hacmi 181.35 cm^3 (n = 323) olan Doğu Avrupa'daki turnaların yumurtalarından, 96.09 x 60.91 mm ve yumurta hacmi 182.05 cm^3 (n = 50) olan Rusya'nın iç bölgesindeki turnaların yumurtalarından, 96.26 x 59.15 mm ve yumurta hacmi 172.10 cm^3 (n = 24) olan Kuzey Avrupa'daki turnaların yumurtalarından, 93.88 x 59.50 mm ve yumurta hacmi 169.79 cm^3 (n = 20) olan Asya'daki ve Sibirya'nın orta batısındaki turnaların yumurtalarından, 92.62 x 58.50 mm ve yumurta hacmi 161.77 cm^3 (n = 36) olan Sibirya'nın kuzeybatısındaki turnaların yumurtalarından daha büyüktür.

6. Görsel: Bir günlük Transkafkasya Avrasya turnası yavrusu.
Fotoğraf: M. Ghasabyan

Gözlemlediğimiz bir günlük yavru, diğer Avrasya turnalarının yavrularından, vücudundaki daha koyu ve daha zıt renklerin yanı sıra alnının alt tarafındaki koyu kahverengi tüyleriyle ayrılır (Bkz. 6. Görsel). İki aylık yavrular ise, başın alt kısmındaki ve boynun üst kısmındaki tüylerin parlak beyaz olmasıyla bilinir. Bu beyaz kısım, boynun diğer kısımlarından keskin bir şekilde ayrılmıştır. Aynı yaşta olan diğer alt türlerin yavrularının boyunlarının bu kısmı keskin çizgi olmaksızın açık gri renktedir (Bkz. 7. Görsel).

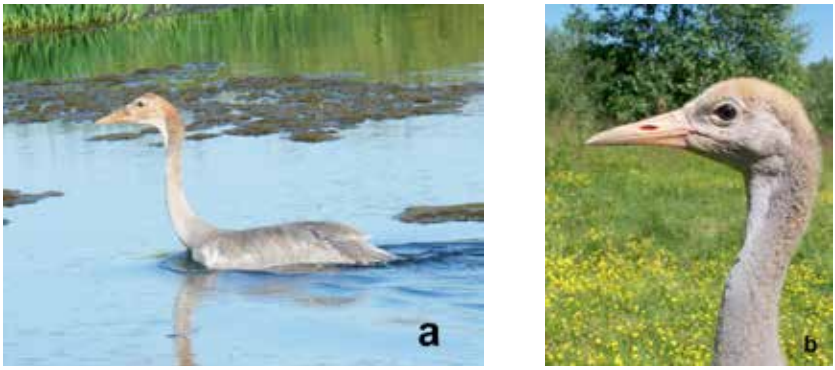

7. Görsel: İki aylık Transkafkasya Avrasya turnası. a) G.g. archibaldi b) G.g. grus
Fotoğraf: M. Ghasabyan ve V.Ilyashenko

Erişkin Transkafkasya turnasının boyutu diğer alt türlerden daha büyüktür. Bir dişi ve iki erkek Transkafkasya turnasının ortalama gaga uzunluğu (uçtan alın tüylerine kadar) 114.7mm (n=3) iken Avrupa turnasının 104.8 mm (n=108), Asya turnasının 103.7 mm (n=54) dir. Transkafkasya turnasının ortalama metatarsus (ayak) uzunluğu 263.3 mm (n=3) iken Avrupa turnasının 245.8 mm (n=108), Asya turnasının 239.1 mm (n=53) dir. Transkafkasya turnasının ortalama kuyruk uzunluğu 241.3 mm (n=3) iken Avrupa turnasının 210.7 mm (n=95), Asya turnasının 199.0 mm (n=43) dir. Transkafkasya turnasının ortalama kanat uzunluğu 690.0 mm (n=3) iken Avrupa turnasının 545.1 mm (n=108), Asya turnasının 537.7 mm (n=49) dir.

Arazideki yetişkin kuşları yakın mesafeden 60 kat büyütme gücü olan teleskopla ve 12 kat büyütme gücü olan dürbünle gözlemleyebildik. Literatür taraması, internetten bulduğumuz fotoğraflar ile Türkiye turnaları için J.P. Tavares, K.M. Olsen, E. Krabe, S. Bekir, P. Castel tarafından, İran turnaları için A.M. Ebrahimi tarafından, Gürcistan turnaları için A.V. Abuladze tarafından bize sunulan fotoğraf ve bilgiler gösteriyor ki müzedeki erkek örnek dahil, incelenen tüm yetişkin kuşların diğer Avrasya turnası alt türleriyle önemli farkları vardır.

Transkafkasya turnalarında, karakteristik kırmızı leke yerine enselerinde çizgi oluşturan tüyler vardır. Gaganın dibinden başın ortasına kadar olan bölgede, diğer alt türlerde hem çizgi oluşturan tüyler hem de siyah saç benzeri tüyler varken, bu kuşlarda seyrek tüyler ve siyah deri papilla vardır (Bkz. 8. Görsel). Yanaklar, alt ve üst çene aralığındaki tüylü kısım (maxilla ve mandinle arası) kahverengidir ve boynun iç kısmı siyahtır. Diğer Avrasya turnalarında bu bölgeler tamamen koyu gri renktedir. Üst çenenin kenarından içe kıvrılan deri koyu gri renkteyken diğer Avrasya turnalarında bu bölge kırmızı ya da turuncu renktedir. Gözler açık sarıdır (limon rengi). Avrasya turnalarının gözleri ise değişkenlik göstermekle birlikte bazılarınınki sarı olabilmektedir. Yakalanan turnaların gagalarının tamamı koyu kahverengimsi gri renkteydi fakat müzedeki erkek örneğin gagasının orta kısmı siyah renktedir. Diğer Avrasya turnalarının gagalarının ortası ve dip kısmı açık renktedir. Üçüncül kanat tüylerinin rengi, uç kısımlarının siyah olması dışında, sırtlarındaki tüylerle aynıdır. Bu özellik, diğer Avrasya turnalarında büyük ölçüde değişiklik gösterir. Müzedeki erkek örneğin ve arazide yakalanan turnanın bacakları tamamen siyah renkteydi. Diğer Avrasya turnalarının bacakları, ayaklarının altının daha açık tonda olmasıyla birlikte griye kaçan bir renktedir.

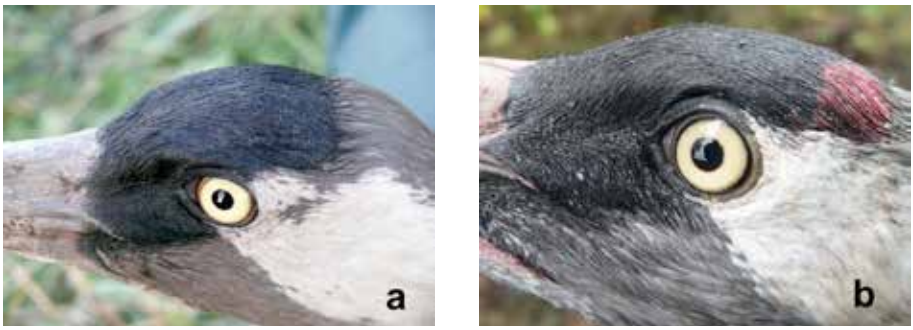

8. Görsel: ((a) Siyah taç yamalı Transkafkasya Avrasya turnası başı. (b) Kırmızı taç yamalı Batı Avrasya Turnası başı. Fotoğraflar E. Ilyashenko ve V. Ilyashenko

Son yıllarda Türkiye ve Gürcistan'daki turnalara yönelik araştırmalar ve yer belirlemeleri, yakından incelenen tüm turnaların başlarının üst kısmının siyah renkte, gözlerinin ise sarı renkte olduğunu göstermiştir. Sadece birkaç bireyde başın üst kısmında seyrek saç benzeri kırmızı papilla vardır (Bkz. 9. Görsel). Başlarının üst kısmı tamamen siyah olan Avrasya turnaları, Avrupa ve Asya'da nadir görülür.

Kısıtlı bilgiye rağmen, yukarıdaki bilgiler, soyu tükenmekte olan turna popülasyonunun *Grus grus archibaldi*'den (Ilyashenko, Ghasabyan, 2008) farklı olduğunu anlamamızı sağlamıştır.

Holotip: Erkek, M.S. 13.07.1949, Stepanavan şehri yakınları, Ermenistan. Ermenistan Cumhuriyeti, Ulusal Bilim Akademisi, Zooloji Enstitüsünde, 87 numaralı sergidedir.

9. Görsel: Kafa üstünde kırmızı deri papilla olan turna başı. Bu turna Sivas, Türkiye'de bulunmuştur. Fotoğraf: G. Nowald

Yeni cins, adını, üstün başarılı, dünyaca tanınan araştırmacı ve turna korumasının öncüsü Dr. George W. Archibald'den almıştır.

Avrasya turnaları arasındaki yüzeysel soyoluşsal (filogenetik) yapı ve az genetik farklılıklar, genetik çeşitliliğin epey yeni olduğuna işaret ediyor. Bu aynı zamanda gösteriyor ki, özellikle *G. g. archibaldi* ve *G.g. korelovi*'deki morfolojik farklılaşma hızla yayılmıştır. Bu iki yeni alt türün tamamen tek soylu olduklarını ve evrimsel açıdan önemli olduklarını kanıtlamak için daha çok örnek gereklidir (Haase & Ilyashenko, 2012).

Transkafkasya Avrasya turnasının toplamda üreyen çift sayısı tahmini 60'tır. İran'da 1997 yılında Maku köyünün güneybatısında üç ya da dört çiftin ürediği bildirilmiştir (Ra'naghad & Ebrahimi, 2007). Bu çalışmadan sonra İran'ın kuzeyiyle ilgili yeni bilgi yoktur (A.-M. Ebrahimi, pers. comm.). Gürcistan'daki Avrasya turnaları, Türkiye ve Ermenistan sınırlarında ürer (Tschchikwischwili, 1938, Abuladze 1995). 1998, 1999 ve 2008'deki sayımlarda, 11 ila 17 üreyen çift kayda geçirilmiştir (A. Abuladze, pers. comm.). Ermenistan'da şu anda, Gürcistan ve Türkiye sınırında iki çiftin ürediği bildirilmiştir (Ilyashenko et al, 2008). Bird Life İnternational tarafından Türkiye'de 2000'lerin başında 190-270 üreyen çift olduğu tahmin edilmekteyken, 2010'da sadece 30-40 üreyen çift olduğu tahmin edilmiştir (Akarsu et al, 2013).

10. Görsel: *G.g. archibaldi*'nin holotipi, Dr. A. Adamyan ve Dr. M. Ghasabyan Ermenistan Cumhuriyeti, Erivan'daki Ulusal Bilimler Akademisi Zooloji Enstitüsü Müzesi'nde. Fotoğraf: V. Ilyashenko

Son araştırmalar İç Anadolu'daki GPS/GSM kaydedicileriyle izlenen yavruların kışları, üreme alanlarından çok uzakta geçirmediklerini ya da Türkiye'nin güneyine uçtuklarını göstermiştir (F. Akarsu, per.comm., Nowald et al, 2014). Gürcistan'daki yavruların ise kışları, üreme alanlarından 200-400 kilometre uzakta, İç Anadolu'da geçirdikleri görülmüştür (G. Nowald, per. comm.).

Kaynakça

Abuladze, A. V. (2002). The first Common Crane wintering in Georgia. In: Morozov V, Ilyashenko E, (Ed). Cranes of Eurasia (distribution, number, biology) 1. Crane Working Group of Eurasia: Moscow, Russia. 12–13. (İngilizce özet ile Rusça)

Akarsu, F., Ilyashenko, E., Branscheid, C. H. 2013. Current status of cranes in Eas tern Turkey. In: Nowald G, Weber A, Fanke J, Weinhardt E, Donner N, (Ed.). Proceedings of the VIIth European Crane Conference. Crane Conservation Germany: Groß Mohrdorf, Germany. p 69–75.

Bobrinsky, N. A. (1916). Results of ornithological excursions to the Surmalinsky and Echmiadzinsky districts of Yerivanskaya Province in summer 1911 and 1912. Caucasus Museum News, 10 (2): 113–148. (Rusça).

Clements, J. F., Schulenberg, T. S., Iliff, M. J., Roberson, D., Fredericks, T. A. , Sullivan, B. L., Wood, C. L. (20140). The eBird/Clements checklist of birds of the world: Version 6.9.

Dikinson, E. C., Remsen, J. V. Jr. (Ed). (2013). The Howard & Moore Complete Checklis t of the Birds of the World. 4th. Edition, Vol. 1. Aves Press, Eastboume: U.K.

Firouz, E. (2005). The complete fauna of Iran. London-New York. 322 p.

Gill, F., Donsker, D. (Ed). (2014). IOC World Bird List (v 4.4)

Haase, M., Ilyashenko, V. (2012). A glimpse on mitochondrial differentiation among four currently recognized subspecies of the Common Crane Grus grus. Ardeola 59 (1): 131–136.

Hoyo del, J., Collar, N. J., Christie, D. A., Elliott, A. ve Fishpool, L. D. C. 2014. HBW and BirdLife International Illustrated Checklist of the Birds of the World, Volume 1: Non-passerines. Lynx Editions. Barcelona.

Ilyashenko, V. Y. (2008). The new form of crane from Transcaucasia. The Russian Ornithological Journal 17 (express-issue 412): 559–562. (İngilizce özet ile Rusça).

Ilyashenko, VYu. (2011). About the Common Crane systematic. In: Ilyashenko EI, Winter SV, (Ed.). Cranes of Eurasia (biology, distribution, migrations, management) 4. Proceedings of the International Conference "Cranes of Palearctic: biology, conservation, management (in memory of Academician P.S. Pallas)" in Volgograd, Russia, 11–16 October 2011. Crane Working Group of Eurasia: Moscow, Russia: 93–103. (İngilizce özet ile Rusça).

Ilyashenko, VY. (2013). About Grus grus systematic problems. In: Nowald G, Weber A, Fanke J, Weinhardt E, Donner N, (Ed.). Proceedings of the VIIth European Crane Conference. Crane Conservation Germany: Groß Mohrdorf, Germany. p 117–122.

Ilyashenko, V. Y. , Belyalov, O. V. (2011). The new subspecies of the Eurasian Crane – Grus grus korelovi ssp.n. (Aves: Gruidae), from Central and Eastern Tien-Shan. Russian Ornithological Journal 20 (express-issue 687): 1803–1811. (İngilizce özet ile Rusça).

Ilyashenko, V. Y., Ghasabyan, M. G., Markin, Y. M. (2008). The morphological variability of the common crane - Grus grus (Linnaeus, 1758) (Aves: Gruidae). In: Ilyashenko E, Kovshar A, Winter S, (Ed.). Cranes of Eurasia (biology, dis tribution, migrations) 3. Proceedings of International conference "Cranes of Eurasia: biology and conservation", in Rostov Region, Russia, 1–4 October 2007. Crane Working Group of Eurasia: Moscow, Russia: 50–83. (İngilizce özet ile Rusça)

Mansoori, J. (2001). A Field Guide to the Birds of Iran. Tehran, 490 p. (Farsça)

Nowald, G., Akarsu, F., Tatar, B. (2014). Cranes in Turkey – short notes from a new international project. Crane Working Group of Eurasia Newsletter 13: 111–115. (İngilizce özet ile Rusça)

Prange, H. (2016). The world of Cranes. Martin-Luther-Universität: Halle-Wittenberg, Germany. 896 p. (İngilizce özet ile Almanca dilinde: "Distribution and Migration of the Common Crane – an Overall View".)

Radde, G. I. (1884). Ornithological fauna of Caucasus (Ornis Caucasica). Systematic, biological and geographical descriptions of Caucasus birds. Tiflis. 451 p. (Rusça).

Ra'naghad, H., Ebrahimi, A. M. (2007). The Status of Common Crane Grus grus and Demoiselle Crane Anthropoides virgo in West Azerbaijan, Northwest Iran. Podoces 2 (2): 154–155.

Rozenfeld, S. B. (2011). Management of the Common Crane (Grus grus) population at the wintering grounds in the Hula Valley, Israel, and sightings of Transcaucasia subspecies (G.g. archibaldi). In: Ilyashenko EI, Winter SV, (Ed.). Cranes of Eurasia (biology, distribution, migrations, management) 4. Proceedings of the International Conference "Cranes of Palearctic: biology, conservation, management (in memory of Academician P.S. Pallas)" in Volgograd, Russia, 11–16 October 2011. Crane Working Group of Eurasia: Moscow, Russia: 526–535. (İngilizce özet ile Rusça)

Satunin, K. A. (1907). Materials to birds of Caucasus Region. Tiflis. 144 p. (Rusça)

Stanchinsky, V. V. (1914). Ornithological excursion in Eastern Transcaucasia. Ornithological News 4: 245–259. (Rusça)

Sultanov, E. G. ve Kerimov, T. A. (2008a). Migration of crane in Azefbaijan and problems of their conservation. In: Dzhamirzoyev GS, ed. Proceedings of Dagestansky State Nature Reserve. Makhachkala: 79–82. (Rusça)

Sultanov, E. G. ve Kerimov, T. A. (2008b). About crane migration in Azerbaijan. In: Ilyashenko E, Kovshar A, Winter S, (Ed.). Cranes of Eurasia (biology, dis tribution, migrations) 3. Proceedings of International conference "Cranes of Eurasia: biology and conservation", in Rostov Region, Russia, 1–4 October 2007. Crane Working Group of Eurasia: Moscow, Russia: 393–398. (İngilizce özet ile Rusça)

Tschchikwischwili I. (1938). Some consideration on the ornithological fauna in Javakhetia (Georgia, USSR). Bull. of the State Museum of Georgia, 9-A: 6–10.

FEATURE OF TRANSCAUCASIAN EURASIAN CRANE - *GRUS GRUS ARCHIBALDI* AND HISTORY OF HIS DESCRIPTION

Valentin Y. Ilyashenko, Mamikon G. Ghasabyan

Results of traditional research techniques on crane systematic – Gruinae, are confirmed by data of molecular and genetic analyses, vocalization, and microstructure of feathers. There is steady point of view on intraspecies taxonomic structure. Intraspecies differentiation is recognized at least for five of 15 recent crane species.

Dedication of subspecies of the Eurasian (= Common) Crane – *Grus grus* (Linnaeus, 1758), is still most disputable. Some research paid attention to the variability of its size and plumage color. In long-standing literature sources different forms were described: *G. cinerea* Meyer, 1766, *G. communis* Bechstein, 1793, *G. vulgaris* Pallas, 1811, *G. canorus* Forster, 1817, *G. cineracea* Brehm, 1831, *G.g. var. orientalis* Blyth, 1873, *G. nostras* Olphe-Galliard, 1891, *G. lilfordi* Sharpe, 1894. It should be noted that sometimes descriptions were done only using one specimen; without study of museum collections and without review of published literature.

The taxonomic status of the Eastern Eurasian Crane – *G. g. lilfordi* (Sharpe, 1894), has long been debated because of its delimitation from the Western Eurasian Crane – *G. g. grus* (Linnaeus, 1758), may be ambiguous. These western and eastern subspecies are separated by the Ural Mountains and the border between their distributions is going in Volga and Ural Interfluves. Until recently, isolated populations that inhabit Tibet and Transcaucasia were considered as the eastern subspecies. They were described as two new subspecies for the Eurasian Crane only in 2008 (Transcaucasian Eurasian Crane – *G.g. archibaldi*) (Ilyashenko 2008, Ilyashenko et al. 2008, Ilyashenko 2013) and in 2011 (Tibetan Eurasian Crane – *G. g. korelovi*) (Ilyashenko & Belylov 2011) (Fig. 1).

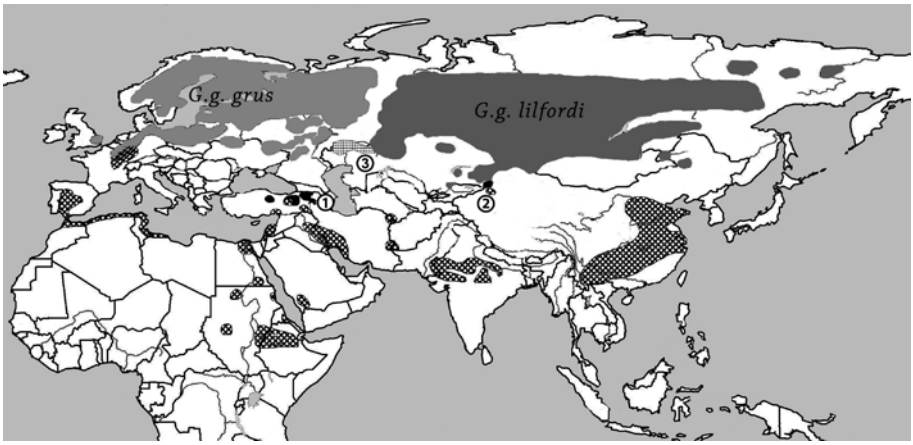

Fig. 1. Distribution of the Eurasian Crane: 1 – *G.g. archibaldi*; 2 – *G.g. korelovi*; 3 – intergradation area between *G.g. grus* and *G.g. lilfordi*; ▩ – wintering grounds.

In some modern publications about birds of the world, it is written that the Eurasian Crane has no subspecies and is considered as monotypic (Clements et al., 2014), either is mentioned that *lilfordi* and *archibaldi* are synonyms for *grus* (Gill and Donsker, 2014). In some publications there is confusion regarding geographical distributions: *archibaldi* is ascribed to the Western Eurasian Crane, while *korelovi* is ascribed to the Eastern Eurasian Crane. These publications note that the cranes breed in Turkey (Dikinson, Remsen, 2013). Some authors recognize three subspecies including *archibaldi* (del Hoyo et al. 2014) or four subspecies, including *korelovi* (Prange 2016).

The Western Eurasian Crane is typically darker, generally its tertiaries' tips has a wider black area, it has a larger red skin patch on the back of the head ("crown") and it has a larger body compared to the Eastern Eurasian Crane. All these traits, however, are variable and birds with opposite traits can be found in any part of the species distribution area.

In the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries, breeding Eurasian cranes were quite common in Transcaucasia (north-western Iran, central and east-northern Turkey, eastern Georgia and western Armenia) and they were hunted regularly. However data on their biology, distribution and numbers are very scarce. G.I. Radde (1884) noted that they were common breeders in Armenian mountain valleys. K.A. Satunin (1907) wrote that cranes breed in Western Transcaucasia in large numbers; in September 1902, they were often sighted in big flocks of 100 or more and some cranes were in pairs.

The grounds for ascribing cranes breeding in Transcaucasia to the eastern subspecies was a female crane obtained on 1911 near the Igdyr settlement

(Turkey) and described by N.A. Bobrinsky (1916). N.A. Bobrinsky wrote: "All earlier researches had ascribed the Caucasus cranes to the typical form. (I think that is because all the identifications were conducted by sight, since the specimens were rarely obtained.) I believe that the found specimen belongs to the eastern subspecies, as its plumulate inner secondaries are of the same color as the outer secondaries and by no means are darker, except for the black tips". Since that time in all publications where it was recognized that the Eurasian Crane has two subspecies, cranes from Transcaucasia were ascribed to Eastern Eurasian Crane – *G. g. lilfordi*.

Isolated breeding populations of cranes from Transcaucasia are located on the Anatolian and Armenian Uplands at altitudes of 1900–2500 м above sea level and with distance of 1100-1200 km from the southern border of the Eurasian Crane entire area (Fig. 2).

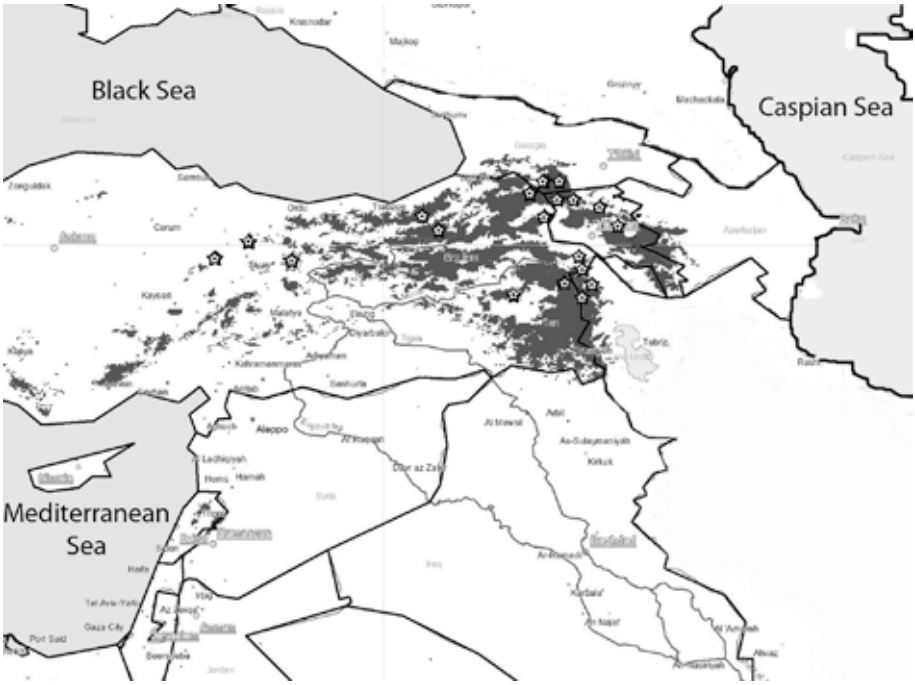

Fig. 2. Breeding grounds of the Transcaucasian Eurasian Crane: dark color - potential breeding areas in high altitude 1900-2500 m; stars – know and expected breeding sites.

G.I. Radde (1884) noted that these cranes spend winter in Transcaucasia at altitudes more than 500 m above the sea level. He wrote that in Georgia cranes in the Low Khrami River were repeatedly brought for sale in December markets in Tiflis (Tbilisi), and that in Mugani they spend winter

together with bustards and in the spring they fly to the south, but to the mountains. A.V. Abuladze (2002) described the record of one crane on 7 December in the Black Sea coast in Adjaria, south Batumi (Georgia). V.V. Stanchinsky (1914) sighted a small group of cranes in middle February in Azerbaijan. In 1988–2002 wintered cranes were periodically registered near Aggel Lake, and in winter 2002/2003 single individuals were registered in Agrichai Reservoir in northwestern Azerbaijan (Sultanov & Kerimov 2008a). In the west of Azerbaijan 14 cranes wintered from November 2005 to late January 2006 (Sultanov & Kerimov 2008b). J. Mansoori (2001) and E. Firouz (2005) wrote about cranes wintering in high mountain region in northwestern Iran. In Hula Valley (Israel) cranes with Transcaucasian features were also sighted (Rozenfeld 2011). This information shows that Transcaucasia cranes (or perhaps sections of the population) are semi-sedentary birds and perform insignificant vertical seasonal migrations or nomadic movements. Taking into account the information about occasional wintering of cranes in Ciscaucasia (Stavropol Region and Republic of Dagestan, Russia), it cannot be ruled out that cranes from northern populations can also be sighted in Transcaucasia in winter.

In May 2008, we started the directed study of cranes in Armenia. At that time only three breeding sites were known there. According to information from A. Sarkisyan, the caretaker of "Sevan" Important Bird Area (IBA), the last crane breeding near Sevan Lake was registered in 2004 in uplands of Pambaksky Ridge, which is higher than Gegamvan Village. We visited the two last known breeding sites of cranes in Western Armenia: the Loriyskoye and Shirakskoye Upland Plateaus.

In Stepanavan, a local citizen R. Tatoyan shared with us the results of his long-standing monitoring of crane breeding in the Loriyskoye Plateau and showed us his private oologic collection; this included six crane clutches, one of which had three eggs, another only one. He was aware of one breeding site in the outskirts of Stepanavan and the other two sites near the Saratovka town. Although since 2000 he never sighted cranes during the breeding season. We also did not find cranes on the Loriyskoye Upland Plateau.

The Shirakskoye Upland Plateau is located near the border of Turkey and Georgia (Fig. 3). The local resident Sh. Kazaryan and his two sons Karen and Vigen from Ardenis Village are caretakers of "Arpi" IBA. According to their observations, each year migratory flocks of about 30–80 Eurasian Cranes fly non-stop between 10–20 March over the Shirakskoye Upland Plateau from south-west to north-east, and about 30 to 150 Eurasian Cranes migrate late September – early October in the opposite direction. The local cranes (approximately 15 birds) arrive around 25–28 March. Usually they stay in

two groups and each group includes several families with two yearlings. From the 15th to 20th of August, breeding cranes gather in groups of 6, 8 or 10 birds. Usually a pair has two chicks, but once Mr. Kazaryan observed a family with three chicks. He was aware of five breeding sites near Ardenis Village, but only two remained to 2008, which he showed to us.

Fig. 3. Breeding ground of the Transcaucasian Eurasian Crane in Shirakskoye Upland Plateau in Armenia. Photo by V. Ilyashenko.

At these breeding sites we found one nest with one egg (Fig. 4) and another one with two eggs. These two nests were located in swampy sedge-meadows; one of them was at 2016 m above the sea level (coordinates: 41^{0}4'16.91''N, 43^{0}44'1.86''E) and another nest was at 2216 m above the sea level (coordinates: 41^{0}6'58.85'' N, 43^{0}42'58.06'' E).

Fig. 4. The nest of the Transcaucasian Eurasian Crane in Shirakskoye Upland Plateau. Photo by V. Ilyashenko.

On 24 May we watched the chick hatching in the first nest.

On 22 May, using the alpha-chloralose, we caught the male from the first breeding pair and marked him with a plastic white band that had the black number 210 on his right leg and with the standard metal ring A223099 on his left leg (Fig. 5).

Fig. 5. Marking of adult male of the Transcaucasian Eurasian Crane in Shirakskoye Upland Plateau. Photo by M. Ghasabyan.

On 19 July we again visited the first breeding site and could see the pair with a fledgling two-month old chick.

In the Museum of the Institute of Zoology of National Academy of Sciences of the Republic of Armenia in Yerevan City we also examined the two-egg clutch as well as a stuffed mounted adult male.

According to the literature and our sources, the mean egg size (n=11) of cranes from the Anatolian Upland Plateaus (Turkey) corresponds to the mean egg size (n=22) of cranes from Armenian Upland Plateau: 100.43 x 63.54 mm and 100.15 x 63.27 mm, egg volume – 204.59 cm^3 respectively. The mean egg size of cranes from Transcaucasia is considerably larger than the mean egg size of cranes from the Western Europe: 97.20 x 61.60 mm, volume – 188.10 cm^3 (n = 532), from Eastern Europe: 96.20 x 60.78 mm, volume – 181.35 cm^3 (n = 323), from the central part of Russia: 96.09 x 60.91 mm, volume – 182.05 cm^3 (n = 50), from Northern Europe: 96.26 x 59.15 mm, volume – 172.10 cm^3 (n = 24), and from Asia from Middle Western Siberia: 93.88 x 59.50 mm, volume – 169.79 cm^3 (n = 20) and from North Western Siberia: 92.62 x 58.50 mm, volume – 161.77 cm^3 (n = 36).

Fig. 6. The one-day old chick of the Transcaucasian Eurasian Crane. Photo by M. Ghasabyan.

The one-day old crane chick that we observed differed from the other Eurasian Crane chicks by the dark-brown down on its forehead pteryla as well as by the darker and more contrast colors on their bodies (Fig. 6). The two month old juvenile was characterized by bright white color on the lower part of its head and upper part of its neck. This white part is contrast bounded from other parts of the neck. Chicks of other subspecies of the same age have light grey color of this part of neck without contrast border (Fig. 7).

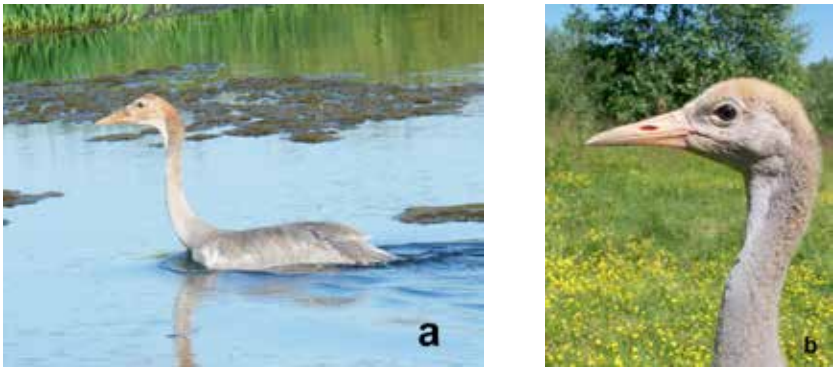

Fig. 7. The two-month old juvenile Eurasian Crane: a – *G.g. archibaldi;* b - *G.g. grus.* Photos by M. Ghasabyan and V. Ilyashenko.

The adult size of the Transcaucasian Crane is bigger than other subspecies. The mean length of the bills (from the tip to forehead feathers) from one female and two males of Transcaucasian Crane is 114.7 mm (n =3), while this size for cranes from Europe is 104.8 mm (n = 108), from Asia – 103.7 mm (n = 54). The mean size of metatarsus length for Transcaucasian Crane is 263.3 mm (n =3), for cranes from Europe – 245.8 mm (n = 108), from Asia – 239.1 mm (n = 53). The mean length of tail for Transcaucasian Cranes is 241.3mm (n =3), for cranes from Europe – 210.7 mm (n = 95), from Asia – 199.0 mm (n = 43). The mean length of wing for Transcaucasian Crane is 690.0 mm (n =3), for cranes from Europe – 545.1 mm (n = 108), from Asia – 537.7 mm (n = 49).

We managed to observe adult birds in the field from a short distance through a 60-power telescope and 12-power binoculars. Studied literature, photos from Internet and photos and other information which were presented us by J.P. Tavares, K.M. Olsen, E. Krabe, S. Bekir, P. Castel for cranes from Turkey, by A.-M. Ebrahimi for cranes from Iran, and by A.V. Abuladze for cranes from Georgia showed that all examined adult birds as well as the museum male specimen have significant differences from the other Eurasian Cranes subspecies.

Transcaucasian cranes have contour feathers on the nape instead of the characteristic red skin patch. In the area between the base of the beak and the middle of the head, where other subspecies have a mixture of contour feathers and black hair-like feathers, these birds had a black papillary skin patch (Fig. 8). The cheeks and the pteryla between the upper and lower beak (between maxilla and mandible) were brown and the front side of the neck was black, while in other Eurasian Crane all these parts are of the same monotonous dark gray color. The skin folds at the rear inside edge of the maxilla were dark-gray while in other the Eurasians' they are red or orange. The eyes were of light yellow (lemon-like) color; the eyes of other Eurasian Cranes, although quiet variable in color, can be yellow in some birds. The entire beak of the captured crane was of dark brownish-gray; however the museum male specimen has a beak with black middle part. Other Eurasian Cranes, as a rule, have light color in the middle and proximal parts of the beak. The tertiaries were of the same color as the back, except for the black tips of the feathers. This trait widely varies in other Eurasian Crane. The legs of the museum male specimen and of the captured crane in the wild were entirely black. Legs of other Eurasian Cranes are grayish, with the bottom of the toes of a lighter shade.

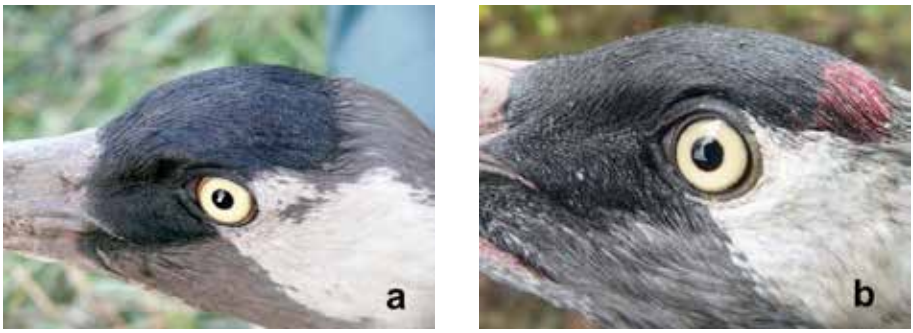

Fig. 8. Head with black crown of Transcaucasin Eurasian Crane (a) and head with red crown of Western Eurasian Crane (b). Photos by V. Ilyashenko and E. Ilyashenko.

Directed research and marking of cranes in Turkey and Georgia during recent years showed that all crane examined form close distance had black crown and yellow eyes. Only one individual had few red papillas on the crown (Fig. 9). Eurasian Cranes with completely black crown are very rare in Europe and Asia.

Fig. 9. Head with crown which had small number of red papillas. This crane was caught in Sivas in Turkey. Photo by G. Nowald

Despite limitations of published information, the previous data allowed us to identify this endangered population of cranes as separate from the named *Grus grus archibaldi* (Ilyashenko, Ghasabyan, 2008).

Holotype. Male Ad., 13.07.1949, near the Stepanavan Town, Armenia. Kept in the Institute of Zoology, National Academy of Science, Republic of Armenia, Erevan, under the number 87 (Fig. 10).

Fig. 10. Holotype of *G.g. archibaldi*, Dr. A.Adamyan and Dr. M. Ghasabyan in the Museum of the Institute of Zoology of National Academy of Sciences of the Republic of Armenia in Yerevan City. Photo by V. Ilyashenko.

The new form is named in honor of the outstanding, world-renowned researcher and champion of the crane conservation, Dr. George W. Archibald.

The shallow phylogenetic structure and the low genetic distances within the Eurasian Crane suggest that the genetic diversity is fairly young. This further suggests, in particular, that the morphological differentiation of *G.g. archibaldi* and *G.g. korelovi* has evolved rapidly. More samples are necessary to determine that these two new subspecies are truly monophyletic and qualify as an evolutionary significant unit (Haase & Ilyashenko 2012).

The total number of Transcaucasian Eurasian Crane can be estimated near 60 breeding pairs. In Iran, three or four pairs bred southwest Maku Village in 1997 (Ra'naghad & Ebrahimi 2007). Since that time there is no new information from north Iran (A.- M. Ebrahimi, pers. comm.). In Georgia, Eurasian Cranes breed near the border with Turkey and Armenia (Tschchikwischwili, 1938, Abuladze 1995). During censuses in 1998, 1999 and 2008, 11 to 17 breeding pairs were registered (A. Abuladze, pers.

comm.). Currently, in Armenia two pairs breed near the border with Georgia and Turkey (Ilyashenko et al, 2008). In Turkey, at the beginning of 2000s BirdLife International estimated that the number of breeding pairs is 190–270, but in 2010 it was estimated to be only 30–40 (Akarsu et al 2013).

More recent research shows that chicks tracked using GPS/GSM loggers in Central Anatolia spent the winter not far from their breeding grounds or flew to the south of Turkey (F. Akarsu, per.comm., Nowald et al, 2014), and chicks from Georgia spent winter in Central Anatolia in 200–400 km from their breeding grounds (G. Nowald, per. comm.).

References

Abuladze, A. V. (2002). The first Common Crane wintering in Georgia. In: Morozov V, Ilyashenko E, (Ed.). Cranes of Eurasia (distribution, number, biology) 1. Crane Working Group of Eurasia: Moscow, Russia: 12-13. (In Russian with English abstract).

Akarsu, F., Ilyashenko, E., Branscheid, C. H. (2013). Current status of cranes in Eastern Turkey. In: Nowald G, Weber A, Fanke J, Weinhardt E, Donner N, (Ed.). *Proceedings of the VIIth European Crane Conference,* 69–75. Crane Conservation Germany: Groß Mohrdorf, Germany.

Bobrinsky, N. A. (1916). Results of ornithological excursions to the Surmalinsky and Echmiadzinsky districts of Yerivanskaya Province in summer 1911 and 1912. *Caucasus Museum News, 10 (2),* 113–148. (In Russian).

Clements, J. F., Schulenberg, T. S., Iliff, M. J., Roberson, D., Fredericks, T. A., Sullivan, B. L., Wood, C. L. (2014). The eBird/Clements checklist of birds of the world: Version 6.9.

Dikinson, E. C., Remsen, J. V. Jr. (Ed). (2013). *The Howard & Moore complete checklist of the birds of the World*. 4th. Edition, Vol. 1. Eastboume U.K.: Aves Press.

Firouz E. (2005). *The complete fauna of Iran*. London-New York.

Gill, F., Donsker, D. (Ed). (2014). *IOC World Bird List* (v 4.4)

Haase M, Ilyashenko V. (2012). A glimpse on mitochondrial differentiation among four currently recognized subspecies of the Common Crane *Grus grus*. *Ardeola 59, 1,* 131–136.

Hoyo, del J., Collar, N. J., Christie, D. A., Elliott, A., Fishpool, L. D. C. (2014). *HBW and BirdLife International Illustrated Checklist of the Birds of the World, Volume 1: Non-passerines*. Barcelona: Lynx Editions.

Ilyashenko, V. Y. (2008). The new form of crane from Transcaucasia. *The Russian Ornithological Journal 17, express-issue 412,* 559–562. (In Russian with English abstract).

Ilyashenko. VYu. (2011). About the Common Crane systematic. In: Ilyashenko EI, Winter SV, (Ed.). Cranes of Eurasia (biology, distribution, migrations, management) 4. *Proceedings of the International Conference "Cranes of Palearctic: biology, conservation, management (in memory of Academician P.S. Pallas)"* in Volgograd, Russia, 11–16 October 2011. Crane Working Group of Eurasia: Moscow, Russia: 93–103. (In Russian with English abstract).

Ilyashenko, V. Y. (2013). About *Grus grus* systematic problems. In: Nowald G, Weber A, Fanke J, Weinhardt E, Donner N, (Ed.). *Proceedings of the VIIth European Crane Conference*. (s. 117–122). Crane Conservation Germany: Groß Mohrdorf, Germany.

Ilyashenko, V. Y., Belyalov, O. V. (2011). The new subspecies of the Eurasian Crane – *Grus grus korelovi* ssp.n. (Aves: Gruidae), from Central and Eastern Tien-Shan. *Russian Ornithological Journal 20, express-issue 687,* 1803–1811. (In Russian with English abstract).

Ilyashenko, V.Y., Ghasabyan, M. G., Markin, Y. M. (2008). The morphological variability of the common crane – *Grus grus* (Linnaeus, 1758) (Aves: Gruidae). In: Ilyashenko E, Kovshar A, Winter S, (Ed.). Cranes of Eurasia (biology, distribution, migrations) *3. Proceedings of International conference "Cranes of Eurasia: biology and conservation"*, in Rostov Region, Russia, 1–4 October 2007. Crane Working Group of Eurasia: Moscow, Russia: 50–83. (In Russian with English abstract).

Mansoori, J. (2001). *A Field Guide to the Birds of Iran*. Tehran. (In Farsi).

Nowald, G., Akarsu, F., Tatar, B. (2014). Cranes in Turkey – short notes from a new international project. *Crane Working Group of Eurasia Newsletter, 13,* 111–115. (In Russian and English.)

Prange, H. (2016). *The world of Cranes.* Martin-Luther-Universität: Halle-Wittenberg, Germany. 896 p. (In German with English abstract: "Distribution and Migration of the Common Crane – an Overall View".)

Radde, G. I. (1884). *Ornithological fauna of Caucasus (Ornis Caucasica). Systematic, biological and geographical descriptions of Caucasus birds*. Tiflis. (In Russian).

Ra'naghad, H., Ebrahimi, A. M. (2007). The status of Common crane *Grus grus* and Demoiselle crane *Anthropoides virgo* in West Azerbaijan, Northwest Iran. Podoces 2, 2, 154–155.

Rozenfeld, S. B. (2011). Management of the Common Crane (Grus grus) population at the wintering grounds in the Hula Valley, Israel, and sightings of Transcaucasia subspecies *(G.g. archibaldi).* In: Ilyashenko EI, Winter SV, (Ed.). *Cranes of Eurasia (biology, distribution, migrations, management) 4. Proceedings of the International Conference "Cranes of Palearctic: biology, conservation, management (in memory of Academician P.S. Pallas)"* in Volgograd, Russia, 11-16 October 2011. Crane Working Group of Eurasia: Moscow, Russia: 526-535. (In Russian and English abstracts.)

Satunin, K. A. (1907). *Materials to birds of Caucasus Region*. Tiflis. (In Russian).

Stanchinsky, V. V. (1914). Ornithological excursion in Eastern Transcaucasia. *Ornithological News, 4,* 245–259. (In Russian).

Sultanov, E. G., Kerimov, T. A. (2008a). Migration of crane in Azefbaijan and problems of their conservation. In: Dzhamirzoyev GS, ed. *Proceedings of Dagestansky State Nature Reserve.* Makhachkala: 79–82. (In Russian).

Sultanov, E. G., Kerimov, T. A. (2008b). About crane migration in Azerbaijan. In: Ilyashenko E, Kovshar A, Winter S, (Ed.). *Cranes of Eurasia (biology, distribution, migrations) 3. Proceedings of International conference "Cranes of Eurasia: biology and conservation"*, in Rostov Region, Russia, 1-4 October 2007. Crane Working Group of Eurasia: Moscow, Russia: 393-398. (In Russian with English abstracts.)

Tschchikwischwili, I. (1938). Some consideration on the ornithological fauna in Javakhetia (Georgia, USSR). *Bull. of the State Museum of Georgia,* 9-A, 6–10.

AVRASYA TURNASININ DOĞU AVRUPA GÖÇ YOLUNDAKİ ÖNEMLİ ENERJİ DEPOLAMA ALANLARI: UKRAYNA VE TÜRKİYE

Petro Gorlov

*Çeviren: Yasemin Oduncuoğlu**

Turnaların mevsimlik göçleri, yıllık yaşam döngülerinde en çok enerji harcadıkları zamandır. İlkbaharda ve sonbaharda turnalar, çok iyi fiziksel yapı ve enerji depolama alanlarının ulaşılabilirliğini gerektiren uzun mesafeleri kısa zamanda uçarlar.

Günümüzde, turnaların Avrupa'daki önemli göç yolları uydu takip sistemi sayesinde bilinmektedir. H. Prange'in (2016) son monografında bu rotalar Batı Avrupa Göç Yolu, Baltık-Macaristan Göç Yolu, Doğu Avrupa Göç Yolu ve Don-Volga-Kafkasya Göç Yolu olarak belirtilmiştir (Bkz. 1. Görsel).

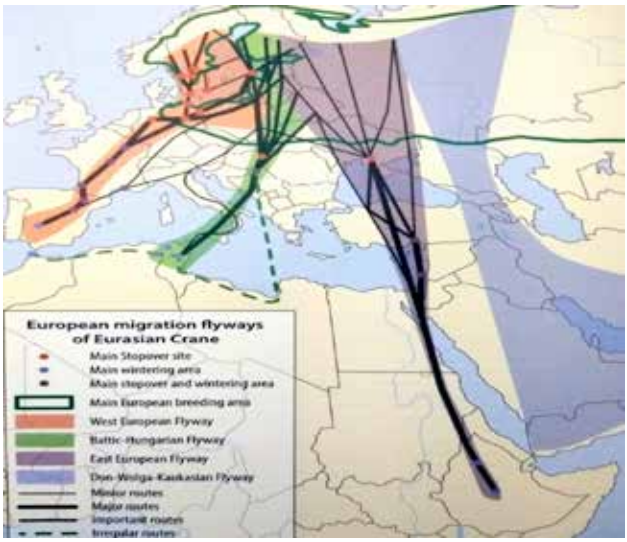

1. Görsel: Avrasya Turnasının Avrupa göç yolları (Prange, 2016)

* Yasemin Oduncuoğlu, Hacettepe Üniversitesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü mezunudur.

Yukarıda görüldüğü üzere, Batı Avrupa Göç Yolu ve Don-Volga-Kafkasya Göç Yolu karadan geçer ve bu da gerektiğinde turnalara enerji depolamak için mola verme fırsatı yaratır. Turnaların Adriyatik Denizi (120-190 km) ve Sicilya Boğazı üzerinden (150-160 km) Tunus'ta kışlamak için göç ederken kullandıkları Baltık-Macaristan Göç Yolu'na Akdeniz bölgesi de dahildir.

Doğu Avrupa Göç Yolu en uzun göç yoludur ve turnalar göç sırasında 6000 km'den fazla uçar. Bu göç yolunun ortasında turnaların uçması gereken minimum 270 km genişliğinde Karadeniz vardır (Ukrayna, Kırım'ın güneyi ile Türkiye, Kastamonu arası).

Sonbaharda, Estonya, Finlandiya ve Rusya'daki turnalar, Karadeniz'in kuzey sınırına (Kırım Yarımadası ve Sivash) varmadan önce 1500 ila 2000 km uçarlar. İlkbaharda Etiyopya ve Sudan'da kışlayan kuşlar, Karadeniz'in güney kıyısına (Zonguldak, Bartın, Katamonu, Sinop, Samsun ve Ordu) varmak için 4000 km uçarlar. Bu yüzden, kuşların, konabilme olasılığı olmayan yaklaşık 300 km'lik su alanını aşmadan önce enerji depolamaya ihtiyaçları vardır.

Ukrayna ve Türkiye arasındaki göç yolları

Rusya

Son yüzyılda, Doğu Avrupa Göç Yolu'ndaki turnaları halkalama girişimi Rusya'daki Oka Doğa Rezervi'nde başlatılmıştır (Markin, 2008). 1970 yılında standart halka ile Oka Doğa Rezervi'nde halkalanan genç bir turna Ukrayna'da (Oka Doğa Rezervi'nin 770 km güneybatısı) bulunmuştu. Sonraki yıllarda, bu rezervin yöneticisi olan Yuriy Markin'in yönetiminde, turnalara, alüminyum ve plastik halkalar takılmış kanatları da işaretlenmiştir. 1971 ve 1993 yılları arasında bu turnaların 12'si geri dönmüştür. Bunlar Rusya'nın Avrupa bölgesindeki turnaların Doğu Avrupa Göç Yolu'nu kullandıklarını kanıtlamaktadır. Rezervde halkalanan turnalardan üçü Ukrayna'da, ikisi Türkiye'de, üçü İsrail'de, biri de Sudan'da bulunmuştur (Bkz. 2. Görsel).

Türkiye'de Tuz Gölü ve Konya yakınlarındaki gözlem noktaları, Ukrayna'dan Türkiye'ye gelen turnaların Karadeniz üzerinden uçtuklarını düşünmemizi sağlamıştır.

2. Görsel: 1971-1993 yılları arasında Rusya, Oka Doğa Rezervi'nde halkalanan Avrasya Turnası'nın göç rotaları (Markin, 2008)

İsrail

İsrail'de, turnaların en ünlü mola yerleri ve kışlama alanlarından biri olan Agamen Hula Doğa Rezervi bulunmaktadır. Bu turna cenneti, Doğu Avrupa Göç Yolu'nun neredeyse ortasında yer almaktadır. Burada halkalanan yetişkin ve genç turnalara bakarak, Türkiye, Karadeniz, Ukrayna ve Rusya üzerinden uçtukları anlaşılmaktadır (Bkz. 3-5,Görseller). Bazı durumlarda turnalar, Don-Volga-Kafkasya Göç Yolu'nu kullanarak Karadeniz'in etrafından dolanabilmektedir.

2014'te, Kudüs İbrani Üniversitesi'nin Ekoloji Laboratuarı'ndan Sasha Pekarsky, Hula Vadisi'nde bir yetişkin turnayı halkalamıştır.

Bu turna, 7 Mart 2014'te, İsrail'den ilkbahar göçünü başlatmış ve 9 Mart 2014'te de en kısa rota olan Karadeniz üzerinden geçerek çoktan Kırım Yarımadası'na (Ukrayna) varmıştır. Türkiye'de, Tarsus ve Seyfe Gölü civarında birkaç kısa mola vermiştir. Bu turna, Kırım'da 27 gün kalmış ve 4 Nisan 2014'te tekrar yola çıkmıştır. Sonbaharda ise Gürcistan, Türkiye'nin güneydoğusu ve Suriye üzerinden İsrail'e geri dönmüştür (Bkz. 4. Görsel). Dolayısıyla bu turna, ilkbaharda Doğu Avrupa Göç Yolu'nu, sonbaharda ise Don-Volga-Kafkasya Göç Yolu'nu kullanmıştır (Pekarsky, 2015).

2016 yılının ilkbaharında, İsrail'den yola çıkan beş Avrasya turnasının göç yolunu takip etmek mümkündü. Kuşların beşi de Karadeniz üzerinden değil Türkiye üzerinden üçü Ukrayna'ya biri Rusya'ya uçmuştur.

Diğer bir turna da Karadeniz'in kuzeydoğusundan dolanmıştır. 2016 yılının ilkbaharında kuşlardan birinin Doğu Avrupa Göç Yolu'nu kullanıp Ukrayna'daki Kherson bölgesinin güneyinde bir süre kaldıktan sonra kuzeydoğu istikametinde göçüne devam ederek Don-Volga-Kafkasya Göç Yolu'ndaki kuşlara katılmış olması ilginçtir (Bkz. Şekil 5).

3. Görsel: 1999-2000 ve 2010 yıllarında İsrail'de halkalanan Avrasya Turnasının göç noktaları (Alon, 2001a, 2001b; Alon et al., 2003; Shanni et al., 2011)

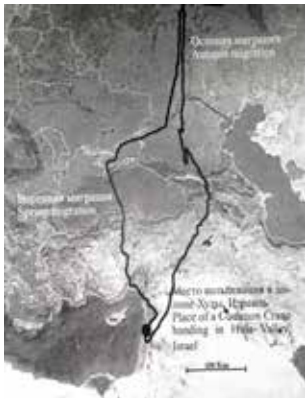

4. Görsel: İsrail'de halkalanan yetişkin Avrasya turnasının bir yıllık göç yolculuğu (Pekarsky, 2015, p.359)

5. Görsel: İsrail'de halkalanan Avrasya turnasının ilkbahar göçü (Pekarsky, 2016, pers. comm.)

Aynı zamanda bu turnalardan hiçbirinin en kısa rota olan Karadeniz üzerinden geçip Kırım'a inmemesi de ilginçtir. Üç turna denizin üzerinden 380,530 ve 650 km uçarak Ukrayna'daki Kherson ve Mykolaiv bölgelerine inmiştir. Maalesef turnaların deniz üzerinden geçen göç yollarının kesin tarihini bilmiyoruz. Göçün mart ayında gerçekleştiğini düşünüyoruz (5.Görsel 17 Nisan 2016'daki durumu göstermektedir). Mart ayında Karadeniz'de üç periyotluk güçlü doğu rüzgârları vardı (10-14 m/s ve 17 m/s' ye ulaşan). Karadeniz üzerinden geçen en kısa yolu değil de batıyı tercih etmelerinin sebebi muhtemelen buydu.

Estonya

Estonyalı kuş bilimcilerin faydalı çalışmaları sayesinde, 2010 ile 2017 yılları arasında halkalanan ve Karadeniz üzerinden geri dönen 16 Avrasya Turnasının göç rotası hakkında bilgi edinebildik. Bu bilginin analizi, turnaların Karadeniz üzerindeki uçuşlarında çeşitli stratejiler uyguladıklarını göstermektedir. Altı kuş Karadeniz'i en kısa rotadan (yaklaşık 300 km) geçmiş, beş kuş kısa rotadan saparak deniz üzerinden 390-480 km uçmuş, dört kuş ise 540 ila 590 km uçmuştur (Bkz. 6. Görsel Tablo 1). 2016 sonbaharında Estonya'da halkalanan turna Ajha 5, Ukrayna ve Türkiye'ye uçmadan, Akdeniz üzerinden Baltık-Macaristan Göç Yolu'nu kullanarak kışlayacağı bölgelere göç etmiştir.

Rasina, Sonbahar 2010

Ahja 2, Sonbahar 2011

Lootvina, Sonbahar 2011

Ahja 2, İlkbahar 2012

Hauka, Sonbahar 2012

Kadaja Sonbahar 2011

Ahja 4, Sonbahar 2013

Hauka 2, Sonbahar 2013

Ajha 4, İlkbahar - Sonbahar 2014/15

Ahja 5, Sonbahar 2016

Ajha 5, İlkbahar-Sonbahar 2017

Mastakurmu, Sonbahar 2017

6. Görsel: 2012-2017 yılları arasında Estonya'da halkalanan Avrasya turnasının göç rotaları (http://birdmap.5dvision.ee/EN/)

Finlandiya

2010-2013 yılları arasında Finlandiya'da halkalanan ve Ukrayna, Karadeniz ve Türkiye üzerinden kışlayacakları yere uçan dört turna olduğunu biliyoruz (Bkz. 7. Görsel). Bütün kuşlar Karadeniz üzerinden durmaksızın uçulan yaklaşık 300 km'lik yolu kısaltmak için Kırım Yarımadası'ndan yola çıktılar. Uydu takibinin sonuçlarına göre, 2011 yılının sonbaharında, turna Ruvas'ın Karadeniz'i Kırım'ın güneybatısından geçtiğini (470 km) sonra Türkiye'ye uçtuğunu daha sonra da sağ salim Etiyopya'daki kışlama bölgesine vardığını tespit ettik.

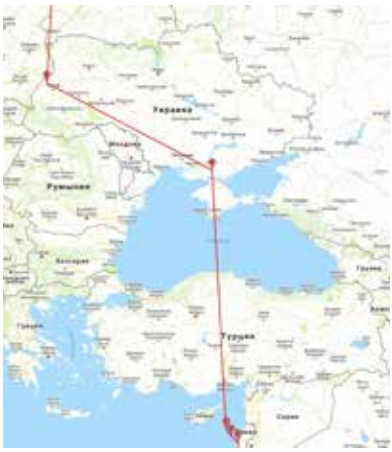

Golijatti, Sonbahar 2010

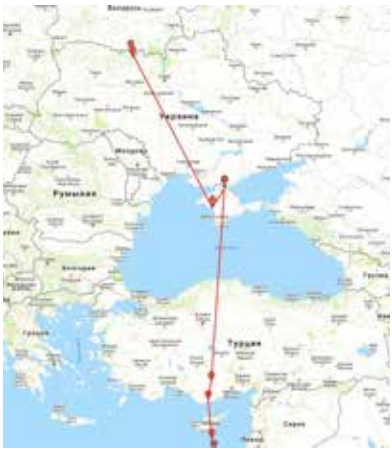

Outo, Sonbahar 2011

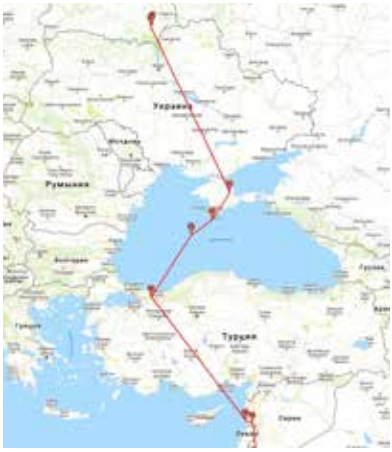

Ruvas, Sonbahar 2011

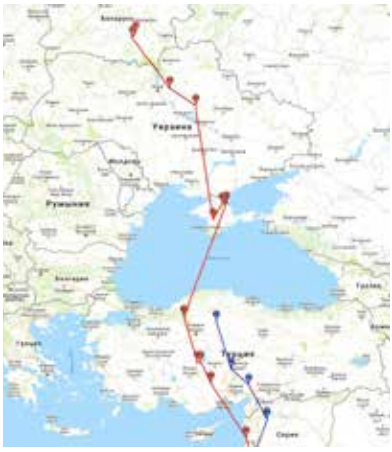

Mansikka, Sonbahar 2012-İlkbahar 2013

7. Görsel 2010-2012 yılları arasında Finlandiya'da halkalanan Avrasya turnasının göç rotaları

(http://www.satelliittikurjet.fi/engl_index.html)

Karadeniz üzerinden göçler

Turnaların işaretlendiğini bildiğimiz koordinatlardan Karadeniz üzerinden geçen göç yollarının mesafelerini hesaplamamız mümkündü. 27 göç yolundan iki turna Karadeniz'in batısından (Romanya ve Bulgaristan tarafından) ve doğusundan (Gürcistan üzerinden) dolanmıştır. 2016 yılının ilkbaharında başka bir turna, Baltık-Macaristan Göç Yolu'nu seçmiş ve Akdeniz üzerinden göç etmiştir.

Diğer yirmi dört turnanın uçuş rotaları Karadeniz üzerinden geçmektedir. Altı örnekte, aralarındaki molaları bilmediğimiz için mesafe en uç noktalardan hesaplanmıştır. Bununla birlikte elimizde 9 ilkbahar, 15 sonbahar rotasının verileri bulunmaktadır. Karadeniz üzerinden uçuşların mesafesi sonbaharda 398.00 ± 120.66 km (lim: 280-590, Cv = 30.32) iken, ilkbaharda 402.78 ± 123.52 (lim: 280-650; Cv = 30.67) dir.

Ukrayna'nın Kırım Yarımadası'yla Türkiye'nin kuzey kıyısı arasındaki en kısa mesafe yaklaşık 280-300 km'dir. Bu rota ilkbaharda üç, sonbaharda yedi turna tarafından kullanılmıştır. Türkiye'den (Kastamonu) 2016 yılının ilkbaharında yola çıkan ve 650 km (Bkz. 1. Tablo) hiç konmadan uçarak Ukrayna'nın Mykolayiv bölgesinin güneyine inen turna L6038 İsrail için maksimum mesafe saptanmıştır.

1. Tablo: Avrasya turnalarının ilkbahar ve sonbahar göçlerinde Ukrayna ve Türkiye arasında (Karadeniz üzerinden) kat ettiği tahmini mesafeler.

Kuşlar	Yıl	Mevsim	Mesafe, km
L6037, İsrail	2016	Bahar	380
L6038, İsrail	2016	Bahar	650
L6039, İsrail	2016	Bahar	530
L6041, İsrail	2016	Bahar	370
L6030, İsrail	2016	Bahar	karada
Grus grus, İsrail	2014	Bahar	280
Grus grus, İsrail	2014	Güz	karada
Rasina, Estonya	2010	Güz	390
Ahja 2, Estonya	2011	Güz	280
Lootvina, Estonya	2011	Güz	540*
Ahja 2, Estonya	2012	Bahar	400
Hauka, Estonya	2012	Güz	280
Kadaja, Estonya	2012	Güz	590*

Ahja 4, Estonya	2013	Güz	280
Hauka 2, Estonya	2013	Güz	480
Ahja 4, Estonya	2014	Bahar	290
Ahja 4, Estonya	2014	Güz	540*
Ahja 4, Estonya	2015	Bahar	290
Ahja 4, Estonya	2015	Güz	540
Ahja 5, Estonya	2016	Güz	Akdeniz üzerinde
Ahja 5, Estonya	2017	Bahar	440
Ahja 5, Estonya	2017	Güz	280
Mustakurmu, Estonya	2017	Güz	460
Goljatti, Finlandiya	2010	Güz	280*
Outo, Finlandiya	2011	Güz	280*
Ruvas, Finlandiya	2011	Güz	450
Mansikka, Finlandiya	2012	Güz	300*

Not: Alon, 2001a, 2001b; Alon et al., 2003; Shanni et al., 2011; Pekarsky, 2015; Pekarsky, 2016, pers. comm.; Birdmap…; Satellite cranes…: kaynak alınmıştır*; mesafeler en uç noktalardan hesaplanmıştır.

Molaların süreleri

Turnalar, ilkbahar ve sonbahar göçleri sırasında enerjilerini yenilemek için molalar verirler. Bu molaların süreleri farklıdır ve yiyecek kaynağına, geceyi geçirmek için güvenli yerlerin ulaşılabilirliğine ve kuşun fiziksel durumuna göre değişir. 2. tablo, Ukrayna ve Türkiye'de kalma sürelerini göstermektedir. Bu tablo, işaretlenmiş turnaların sonbahar göçü sırasında Türkiye'den geçerken 1 ila 150 gün kaldıklarını gösterirken, Ajha 2 adlı turnanın kışı geçirdiğini göstermektedir. Turnalar iki sezonda da Ukrayna içinde çok durmamışlardır. 2017'de Ajha 5 adlı turna, 19 Nisan'da Ukrayna'nın Sivash bölgesine varmış ve burada 16 Ekim'e kadar 180 gün kalmıştır. Öyle ki Ajha 5, yaşamının ikinci yılında doğduğu ve halkalandığı yer olan Estonya'ya uçmamış, yazı Ukrayna'da geçirmiştir. Bu kuş, Türkiye üzerinden bir günde uçmuş ve 18 Ekim'de 2017'de şu an bulunduğu İsrail'deki Hula Vadisi'ne varmıştır (07.01.2018 tarihli bilgiye göre).

2. Tablo: Avrasya turnalarının ilkbahar ve sonbahar göçleri sırasında Ukrayna ve Türkiye'de kaldıkları süreler

Kuşlar	Yıl	Mevsim	Konaklama günleri	
			Türkiye	Ukrayna
L6037, İsrail	2016	Bahar	3*	5*
L6038, İsrail	2016	Bahar	3*	4*
L6039, İsrail	2016	Bahar	3*	5*
L6041, İsrail	2016	Bahar	3*	–
L6030, İsrail	2016	Bahar	3*	–
Grus grus, İsrail	2014	Bahar	2	27
Grus grus, İsrail	2014	Güz	1	–
Rasina, Estonya	2010	Güz	34	15
Lootvina, Estonya	2011	Güz	3	2
Ahja 2, Estonya	2011	Güz	52 W	24
Ahja 2, Estonya	2012	Bahar	98 W	33
Hauka, Estonya	2012	Güz	15*	0
Kadaja, Estonya	2012	Güz	1NS	14
Ahja 4, Estonya	2013	Güz	3	0
Hauka 2, Estonya	2013	Güz	1NS	13
Ahja 4, Estonya	2014	Bahar	5	3
Ahja 4, Estonya	2014	Güz	1	1
Ahja 4, Estonya	2015	Bahar	7	20
Ahja 4, Estonya	2015	Güz	20	4
Ahja 5, Estonya	2016	Güz	–	–
Ahja 5, Estonya	2017	Bahar	1	90 S
Ahja 5, Estonya	2017	Güz	1	90 S
Mustakurmu, Estonya	2017	Güz	2	13
Goljatti, Finlandiya	2010	Güz	2	22
Outo, Finlandiya	2011	Güz	2	21
Ruvas, Finlandiya	2011	Güz	1	5*
Mansikka, Finlandiya	2012	Güz	6	14
Mansikka, Finlandiya	2013	Bahar	21	x
Toplam			**294**	**425**

Not: "–" kuşun gösterilen ülke üzerinden uçmadığını gösteriyor "0": kuşun belirtilen ilke üzerinden konmadan uçtuğunu gösteriyor "W" kış geçirme, "S" yaz geçirme, "NS": sinyal yok

İki ülke için de göçler sırasında turnaların mola süreleri farklılık göstermektedir (Bkz. 3. Tablo). Turnalar ortalama olarak Ukrayna'da Türkiye'de kaldıklarından daha uzun süre kalmışlardır. Bu muhtemelen Ukrayna için aldıkları yol (900- 950 km) ile Türkiye için aldıkları yolun (700-750 km) farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Ajha 2'nin 2011-2012'de kışı Türkiye'de geçirdiğinin (150 gün) ve Ajha 5'in ilkbahar ve sonbahar göç dönemini Ukrayna'nın güneyinde geçirdiğinin (180 gün) altını çizmeliyiz.

3. Tablo: Göç sırasındaki molaların ve Avrasya turnasının sonbahar ve ilkbahar göçleri sırasında Ukrayna ve Türkiye'de kalma sürelerinin istatistikleri

Bölge	Mevsim	n, rota	∑, günler	M±m	En az	En çok	Cv
Türkiye	Güz	15	93	6,20±9,55	1	34	154,0
	Bahar	10	51	5,10±5,82	1	21	114,1
Ukrayna	Güz	12	148	12,33±7,84	1	24	63,6
	Bahar	7	97	13,9±12,58	3	33	90,8
Toplam	**Güz**	27	**241**	8,93±9,21	**1**	**34**	**103,1**
	Bahar	17	**148**	8,71±9,90	**1**	**33**	**113,8**
	Yıl	44	**389**	8,84±9,37	**1**	**34**	**106,0**

Avrasya turnasının önemli mola ve tüneme alanları

Turnaların kıtalar arası uzun göçler sırasında dinlenmeye ve enerji depolamaya ihtiyaç duydukları çok açıktır. Göç rotaları üzerinde geleneksel mola alanları vardır. Bu hadise, telemetrik gözlemlerin yapıldığı dönemlerin de öncesinden beri bilinmektedir ama GPS ve uydu takip yöntemleri sayesinde bu mola yerlerini inceleme fırsatı bulduk.

Ukrayna'daki göç yolu üzerindeki mola alanları Polissya ve geniş nehirlerin bulunduğu vadilerde yer almaktadır. Buralar aynı zamanda turnaların yuva alanlarıdır. Bu kalabalık kümelerin sayısı bin bireyi geçmemektedir. Turnaların Ukrayna'da toplanabilmeleri için en önemli yer Sivash bölgesidir (Bkz. 8 Görsel, E).

Çoğu göçmen kuş Askania Nova Biyosfer Rezervi çevresinde mola vermektedir. Her yıl 10.000'den fazla Avrasya turnası mevsimsel göçleri sırasında burada toplanmaktadır. V.S. Havrylenko'ya (2012) göre 1996 ile 2010 yılları arasında kuşların en fazla kaydedildikleri yıllar yaklaşık 42 bin ve 44 bin birey ile 1996 ve 2009 yıllarıdır. 2016 yılının Ekim ayında bu-

rada 30.000'den fazla turna gözlemledik. Sivash bölgesi de turnaların Türkiye'ye varmak için kullandıkları en kısa rota olan Kırım Yarımadası'nın kuzeyinde bulunması nedeniyle turnalar için önemlidir (Bkz. 8. Görsel).

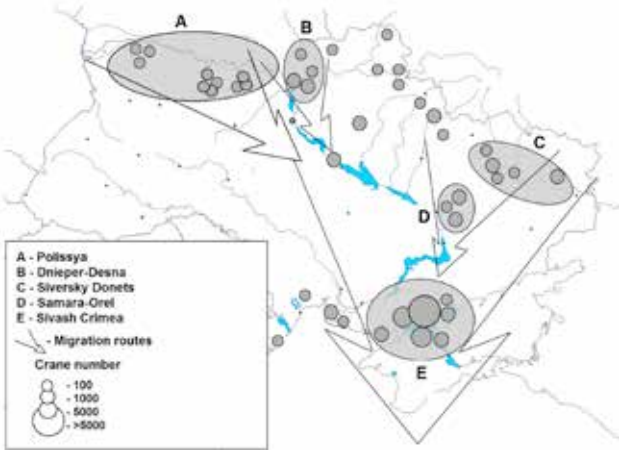

8. **Görsel:** Avrasya turnasının Ukrayna'daki önemli mola ve geceyi geçirme alanları (Winter et al., 1995; Gorlov, 2012; 2014; Redchuk et al., 2015)

Sivash'ta göç sırasında verilen molaların yanı sıra bazı turna grupları, burada yazı geçirmek için de kalırlar. Tarımsal arazilerde beslenen ama geceyi geçirmek için Sivash körfezlerine uçan 10-70 bireyli grupları defalarca gözlemledik. 2016 yılında Estonya'da halkalanan ve Etiyopya'da kışlayan turna Ajha 5, 2017 yılında yazı 19 Nisan 2017 ile 17 Ekim 2017 tarihleri arasında Ukrayna'nın güneyinde (Sivash'ta ve Askania Nova Biyosfer Rezervi'nde) geçirmiştir (Bkz. 9. Görsel).

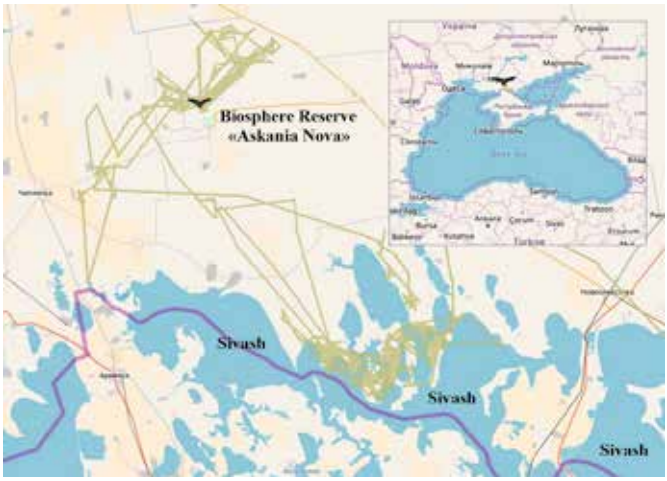

9. Görsel: Ahja 5'in 19.04–17.10.2017 tarihleri arasında Ukrayna'daki görüntüleri (Birdmap…)

Türkiye'de izole bir biçimde yaşayan yeni alt tür grus grus archibaldi turnası popülasyonu bulunmaktadır (Ilyashenko, 2008; Ilyashenko et al., 2008; Nowald et al., 2014; Akarsu et al., 2013; Ilyashenko et al., 2011). Bu alt türün yuvaları çoğunlukla Doğu Anadolu'da bulunmaktadır.

Türkiye üzerindeki göç yolları hem orta bölgeden (Doğu Avrupa Göç Yolu) hem de doğu bölgesinden (Don-Volga-Kafkasya Göç Yolu) geçmektedir. Ulaştığımız bilgilere göre bazı kuşlar Karadeniz'in etrafından dolaşarak Türkiye'nin batısına ulaşıyorlar (Baltık-Macaristan Göç Yolu). Bu yüzden, üç göç akışının yaklaştığı Türkiye'nin tamamı göçmen kuşlar için büyük öneme sahiptir.

Turnaların en önemli mola yerleri arasında Yumurtalık Lagünü Milli Parkı, Tuz Gölü, Akyatan Gölü, Seyfe Gölü Doğa Koruma Alanı ve Van Gölü vardır. Ayrıca, Gelingüllü Baraj Gölü, Sultan Sazlığı Milli Parkı, Akgöl Doğa Koruma Alanı, Göksu Deltası, Sarıyer Baraj Gölü ve Sakarya Nehri gibi yerlerin de mola yerleri olduğu hakkında bilgiler vardır (Bkz. 10. Görsel).

Bu yerlerin çoğu doğal rezervlerdir ve turnalar için güvenli ortamlar yaratmak çok önemlidir.

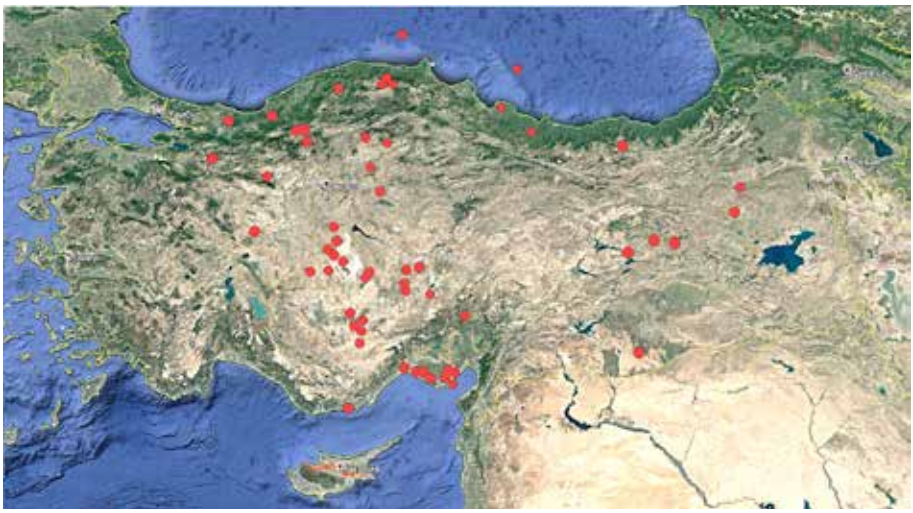

10. Görsel: Avrasya turnasının sonbahar ve ilkbahar göçleri sırasında Türkiye'deki mola yerleri

(Alon, 2001a, 2001b; Alon et al.,2003; Shanni et al., 2011; Birdmap…; Satellite cranes …; Redchuk et al., 2015; Pekarsky, 2015)

Sonuçlar

Mevsimsel göçler sırasında turnalar, Batı Avrupa Göç Yolu, Baltık-Macaristan Göç Yolu, Doğu Avrupa Göç Yolu ve Don-Volga- Kafkasya Göç Yolu gibi farklı noktalar kullanırlar.

En uzun göç yolları Doğu Avrupa Göç Yolu ve Don-Volga-Kafkasya Göç Yolu'dur. Doğu Avrupa Göç Yolu'nu kullanan turnalar Karadeniz üzerinden geçmektedir. Ukrayna ve Türkiye arasındaki Karadeniz'den geçen en kısa mesafe yaklaşık 300 km'dir. Turnalar bu bölgeyi, Doğu Avrupa Göç Yolu'nu kullanarak denizi ya doğudan ve batıdan dolanarak ya da denizin üzerinden uçarak geçerler.

Radyo ve Uydu Telemetri yöntemleri, turnaların göç rotalarının ve en önemli mola yerlerini belirlememizi sağladı.

Karadeniz üzerinden uçuşların mesafesi sonbaharda 398.00 ± 120.66 km (n = 15; lim: 280-590; Cv = 30.32 iken ilkbaharda 402.78 ± 123.52 (n = 9; lim: 280-650; Cv = 30.67) dir. Karadeniz üzerinden hiç durmadan yapılan uçuşların bilinen en uzun mesafesi 650 km'dir.

Mevsimsel göçler sırasında turnalar, ortalama olarak Ukrayna'da (ilkbaharda 23.38 ± 29.3 gün ve sonbaharda 15.87 ± 22.1 gün) Türkiye'de kaldıklarından (ilkbaharda 13.55 ± 28.5 ve sonbaharda 9.06 ± 14.7 gün) daha uzun süre kalmışlardır. Muhtemelen bu, Ukrayna için aldıkları yol (yaklaşık 900-950 km) ile Türkiye için aldıkları yolun (700-750 km) farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Turnaların Ukrayna'daki en önemli mola yerleri Askania Nova ve Sivash (Kherson bölgesinin güneyi) iken Türkiye'deki en önemli mola yerleri Yumurtalık Lagünü Milli Parkı, Tuz Gölü, Akyatan Gölü, Seyfe Gölü Doğa Koruma Alani ve Van Gölü'dür.

Teşekkür

Avrasya Turnası'nın göçleri üzerinde harika çalışmalar yürüten Estonya'dan (Aivar Leito, Ivar Ojaste), Finlandiya'dan (Petri Suorsa), İsrail'den (Yossi Leshem, Dan Alon, Sasha Pekarsky, Ran Nathan), Türkiye'den (Ferdi Akarsu) ve Rusya'dan (Elena Ilyashenko, Yuri Markin) araştırmacılara içtenlikle teşekkür ederim.

Kaynakça

Akarsu, F., Ilyashenko, E. ve Hays Bransc, C. (2013). Current status of cranes in Eastern Turkey. *Proceedings of the VIIth European Crane Conference*. (s.69-75). Crane Conservation Germany. Groß Mohrdorf.

Alon, D. (2003). First result of satellite tracking of Eurasian Cranes (Grus grus) wintering in Israel. Alon, D., J.A. Alonso, J.C. Alonso, and Y. Leshem (Ed.). *Proceedings IVth European Crane Workshop*. (s. 221), France, Verdun.

Alon, D. (2001a). *The ecology of the wintering Eurasian cranes Grus grus in the Hula Valley*. Thesis submitted towards the M.Sc. degree at the Department of Zoology, Tel Aviv Univ., Tel-Aviv.

Alon, D. (2001b). The Hula Valley: An Important Stopover Site for Western Palearctic Birds. *Wings over Africa: Proceedings of the International Seminar on Bird Migration: Research, Con- servation, Education and Flight Safety*, (s. 203-212). Shefayim, Israel.

Birdmap – Retrieved – http://birdmap.5dvision.ee/EN/

G. Nowald, F. Akarsu ve B. Tatar (2014). Cranes in Turkey. *Short notes from a new international project /newsletter of crane working group of Eurasia, 13*, 111-115.

Gorlov, P. (2014). Modern changes in the distribution and number of Eurasian Crane in Ukraine. *Scientific abstracts of VIII European Crane Conference 2014*. (s. 51-53). Gallocanta Lake, 10–14 November. Calamocha.

Gorlov, P. I. (2012). *The Common Crane (Grus grus) in Ukraine: migration, distribution, nest biology, seasonal congestion*. PhD Dissertations. Kiev.

Havrylenko, V. S., Listopadsky, M. A. ve Mezinov A.S. (2012). Peculiarities of phenology, dynamics of numbers and character of cranes' stay in the Biosphere Reserve "Askania Nova". *The Transactions of the Azov-Black Sea Ornithological Station "Branta"*, 15, 46-56. (in Russian)

Ilyashenko, V. Yu. (2008). The new form of crane from Trans-Caucasus. *Russian Ornithological Journal, 17, 412*: 559-562 (in Russian)

Ilyashenko, V. Yu., Ghasabyan, M. G., Markin, Yu. M. (2008). The morphological variability of the Common Crane – GRUS GRUS (LINNAEUS, 1758) (AVES: GRUIDAE). *Cranes of Eurasia (biology, distrubution, migrations). Proceedings of the cwge international conference of "Cranes of Palearctic: Biology and conservation", 3*, 50-82.

Ilyashenko, E. I., Hays Brandscheid, C., Akarsu, F. (2011). *Field reserach in eastern Turkey / Newsletter of Crane working group of Eurasia, 11*, 27-31.

Leito A., Ojaste I., Sellis U. (2011). The migration routes of Eurasian Cranes breeding in Estonia. *Hirundo, 24*, 41-53. http://www.wild-herzegovina.com/bibliography/Leito-2011.pdf

Markin Yu. M. (2008). Flyways and wintering grounds of the common crane of the center of European part of Russia in the end of XX centure. *Cranes of Eurasia (biology, distribution, migrations), 3*, 364-374. (in Russian)

Ojaste, I., Leito, A. (2017). Migration pattern of Eurasian crane Grus grus population breeding in Estonia. Retrieved https://www.hm.ee/sites/default/files/grus_grus_birds.pdf

Pekarsky, S. (2015). One year migration trip of an adult Common Crane ringed at the Hula Valley (Israel) in 2014. *Cranes of Eurasia (Biology, Distribution, Captive Breeding), 5,* 358-359.

Prange, H. (2016). *Die welt der kraniche- leben- umfeld- schutz, verbreitung der 15 arten*. Minden: MediaNatur Verlag Hans.

Redchuk, P. S., Fesenko, H. V., Sliusar, M. V. (2015). Migration routes of the common Crane in Ukraine. *Cranes of Eurasia (Biology, Distribution, Captive Breeding). 5,* 313-334. (in Russian)

Satellite cranes. With cranes to south – Retrieved – http://www.satelliittikurjet.fi/engl_index.html

Shanni, I., Labinger, Z., Nathan, R., ve Alon D. (2011). *Crane energetics and management techniques - final report*. Israel: KKL and USFS Programme.

Winter, S. W., Gorlov, P. I., Shevzov, A. A. (1995). The distribution and the number of nesting Common Cranes in the south of the Kharkiv Region. *Crane research and protection in Europe* (ed. H. Prange), (s.256-258), Germany: Halle-Wittenberg.

THE MAIN ENERGY RESERVES REPLENISHMENT SITES FOR EURASIAN CRANE ON THE EAST EUROPEAN FLYWAY - UKRAINE AND TURKEY

Petro Gorlov

Seasonal migrations of cranes are the most energy-consuming part of the annual life cycle of birds. In spring and autumn cranes travel long distances in a short time that requires good physical form from birds and availability of energy reserves replenishment sites.

Today the main migration flyways of cranes in Europe are known due to satellite tagging. In the last monograph of H. Prange (2016) these routes are indicated as the West European Flyway, the Baltic-Hungarian Flyway, the East European Flyway and the Don-Volga-Caucasian Flyway (Fig.1).

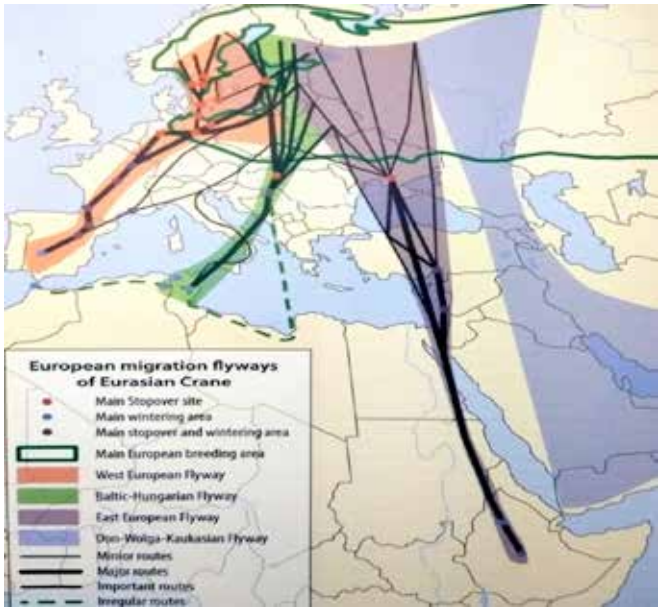

Fig. 1. European migration flyways of Eurasian Crane (Prange, 2016)

As we can see, the West European Flyway and the Don-Volga-Caucasian Flyway pass over the land and give cranes the opportunity to make stopovers for replenishment of energy reserves if it is necessary. The Baltic-Hungarian Flyway includes the Mediterranean Sea area when cranes migrate over the Adriatic Sea (120-190 km) and the Sicilian Strait (150-160 km) staying for wintering in Tunisia.

The East European Flyway is the longest and cranes fly over 6000 km during their migrations. In the middle part of the crane flyway there is the Black Sea with the minimum width about 270 km for flying cranes (southern part of the Crimea, Ukraine - Kastamonu Province, Turkey).

In autumn cranes from Estonia, Finland and Russia travel from 1500 to 2000 km before being on the northern border of the Black Sea (the Crimean peninsula and the Sivash). In spring birds wintering in Ethiopia and Sudan fly about 4000 km before reaching the southern shore of the Black Sea (Zonguldak, Bartin, Kastamonu, Sinop, Samsun and Ordu provinces). Thus, the birds have a need to replenish energy reserves before overcoming almost the 300-kilometer water area where there is no possibility to land.

Crane flyways between Ukraine and Turkey

Russia

In the last century the first attempts to ring cranes on the East European Flyway were made in the Oka Nature Reserve, Russia (Markin, 2008). A young crane ringed with a standard ring in 1970 on the territory of the Oka Nature Reserve was discovered in Ukraine (770 km to the southwest). In subsequent years the cranes were ringed with aluminum and plastic rings as well as wing markers under the direction of Yuriy Markin, the director of this reserve. In total 12 returns were received in 1971-1993. They prove that the cranes from the European part of Russia use the East European Flyway. From all the cranes ringed in the reserve three were found in Ukraine, two in Turkey, three in Israel and one in Sudan (Fig.2).

Observation points in Turkey located near Tuz-Gölü and Konya allow us to suppose that the cranes fly from Ukraine to this country over the Black Sea.

Fig. 2. Migration routes of Eurasian Cranes ringed in the Oka Nature Reserve, Russia in 1971-1993 (Markin, 2008)

Israel

In Israel, there is the Agamon Hula Nature Reserve, one of the most famous places of migratory stopovers and wintering sites of cranes. This crane paradise is located almost in the centre of the East European Flyway. Adult and young cranes ringed here showed that birds flew over Turkey, the Black Sea, Ukraine and Russia (Fig. 3–5). In some cases cranes can skirt the Black Sea using the Don-Volga-Caucasian Flyway.

In 2014, Sasha Pekarsky from the Movement Ecology Lab of Jerusalim Hebrew University ringed an adult crane in the Hula Valley.

It started the spring migration from Israel on March 7, 2014 and on March 9, 2013 it has already been on the Crimean peninsula (Ukraine) travelling over the Black Sea along the shortest route. In Turkey the bird made some short stopovers in the vicinity of the Tarsus town and Lake Seyfe Gölü. In the Crimea the crane stayed for 27 days and on April 4, 2014 it continued the migration. In autumn this bird returned to Israel through Georgia, southeast of Turkey and Syria (Fig. 4). Thus, the crane used the East European Flyway in spring and the Don-Volga-Caucasian Flyway in autumn (Pekarsky, 2015).

In spring 2016, it was possible to trace the migration of five Eurasian Cranes from Israel. All five birds flew through Turkey, but over the Black

Sea three birds flew to Ukraine and one to Russia. And another crane skirted the Black Sea from the east. It's interesting that one of the birds used the East European Flyway in spring, 2016 after spending some time in the south of the Kherson region in Ukraine continued its migration in the northeastern direction joining the birds of the Don-Volga-Caucasian Flyway (Fig. 5).

Fig. 3. Migration routes of Eurasian Cranes ringed in Israel in 1999-2000, 2010 (Alon, 2001a, 2001b; Alon et al., 2003; Shanni et al., 2011)

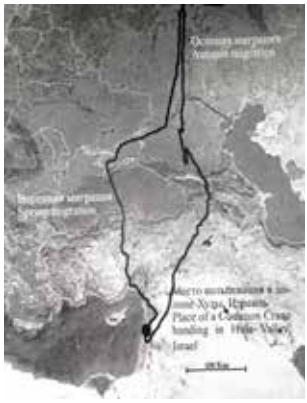

Fig. 4. One year migration trip of an adult Eurasian Crane ringed in Israel (Pekarsky, 2015, p.359)

Fig. 5. Spring migration routes of Eurasian Cranes ringed in Israel (Pekarsky, 2016, pers. comm.)

It is also interesting that none of these cranes could cross the Black Sea along the shortest route and land in the Crimea. Three cranes landed in Ukraine in the Kherson and Mykolaiv regions flying over the sea 380, 530 and 650 km. Unfortunately, we do not know the exact dates of crane flyways over the sea. We suppose that the migration took place in March (Figure 5 shows the situation from April 17, 2016). During this month, there were three periods with very strong east winds in the Black Sea (10-14 m / s, with gusts up to 17 m / s). It probably became the reason for the shift of the shortest flyway line over the Black Sea to the west.

Estonia

Thanks to the very effective work of Estonian ornithologists we have information about 16 migration routes of Eurasian Cranes which were ringed in 2010-2017 and flew over the Black Sea (Fig. 6). An analysis of this information shows that the cranes used various strategies of flight over the Black Sea. Six birds crossed the sea along the shortest route (up to 300 km), five birds deviated from the short route and flew 390-480 km over the sea and four birds flew from 540 to 590 km (Fig. 6, Table 1). The crane Ahja 5 ringed in Estonia in autumn, 2016 migrated to wintering sites using the Baltic-Hungarian Flyway over the Mediterranean Sea not flying to Ukraine and Turkey.

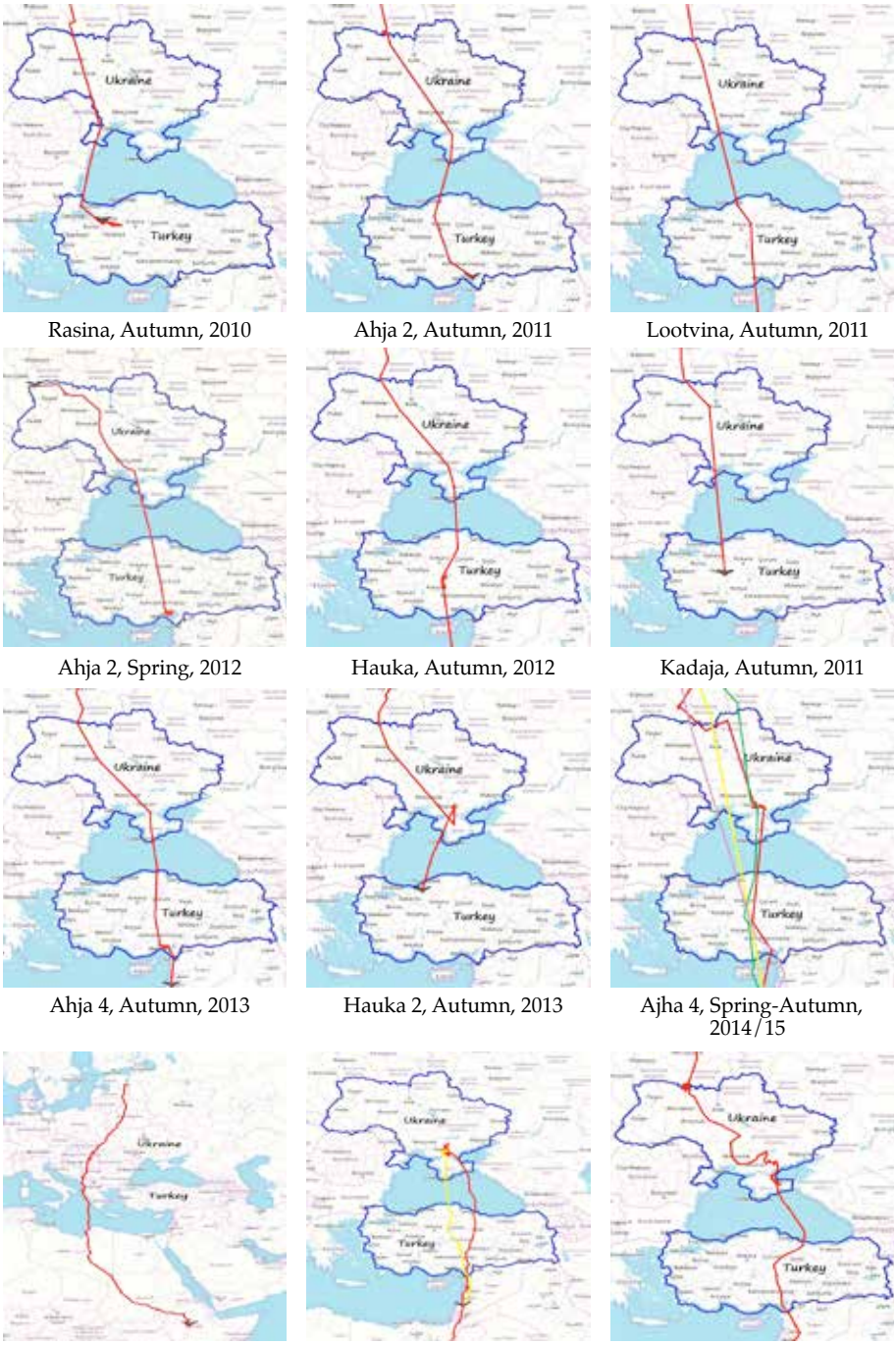

Rasina, Autumn, 2010 | Ahja 2, Autumn, 2011 | Lootvina, Autumn, 2011

Ahja 2, Spring, 2012 | Hauka, Autumn, 2012 | Kadaja, Autumn, 2011

Ahja 4, Autumn, 2013 | Hauka 2, Autumn, 2013 | Ajha 4, Spring-Autumn, 2014/15

Ahja 5, Autumn, 2016 | Ajha 5, Spring, Autumn, 2017 | Mastakurmu, Autumn, 2017

Fig. 6. Migration routes of Eurasian Cranes ringed in Estonia in 2010-2017 (http://birdmap.5dvision.ee/EN/)

Finland

We know four cranes in the period 2010-2013 which were ringed in Finland and flew to wintering sites through Ukraine, the Black Sea and Turkey (Fig.7). All the birds used the Crimean peninsula to start across the Black Sea reducing the distance of non-stop flight up to less than 300 km. Nevertheless, according to the results of satellite tracking it was established that in autumn, 2011 the crane Ruvas crossed the Black Sea from the Crimea in the south-western direction (470 km), then flew to Turkey and safely reached the wintering sites in Ethiopia.

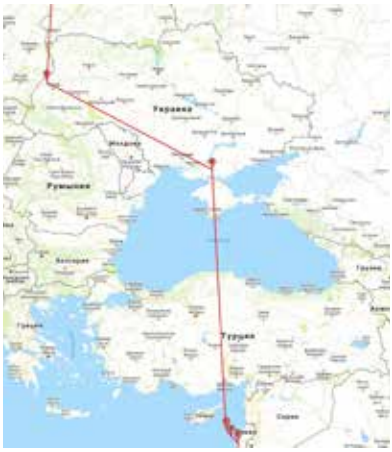

Golijatti, Autumn 2010

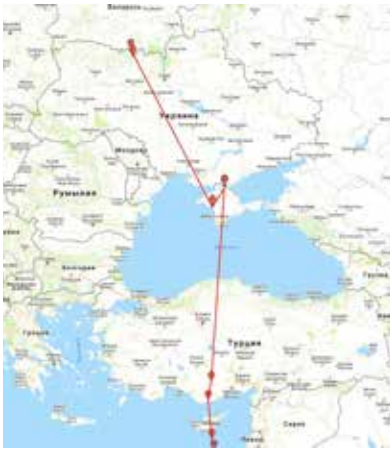

Outo, Autumn, 2011

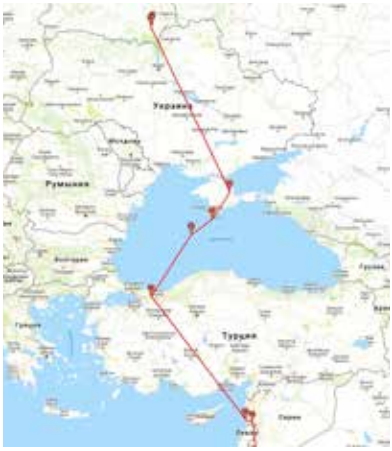

Ruvas, Autumn, 2011

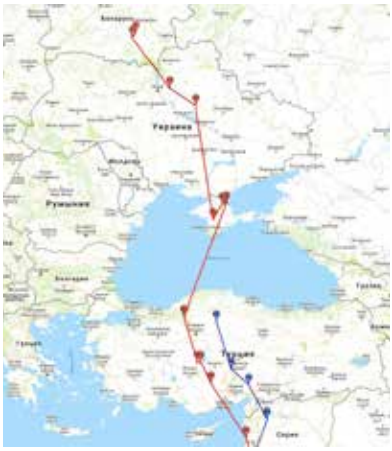

Mansikka, Autumn, 2012-Spring, 2013

Fig. 7. Migration routes of Eurasian Cranes ringed in Finland in 2010-2012 (http://www.satelliittikurjet.fi/engl_index.html)

Migrations over the Black Sea

From known to us coordinates where cranes were tagged, it was possible to calculate the distance of flyways over the Black Sea. Out of 27 migration routes 2 cranes skirted the Black Sea from the west (along Romania and Bulgaria) and from the east (through Georgia). Another bird in spring, 2016 chose the Baltic-Hungarian Flyway and migrated over the Mediterranean Sea.

Other 24 crane flight routes lay across the Black Sea. In 6 cases the distance is calculated as a straight line between the extreme points, because we do not know the intermediate stopovers. Nevertheless, we have data on 9 spring and 15 autumn routes. In autumn the distance of flyways over the sea was 398.00 ± 120.66 km (lim: 280-590, Cv = 30.32) and in the spring 402.78 ± 123.52 (lim: 280-650; Cv = 30.67).

The shortest distance between the Crimean peninsula of Ukraine and the northern coast of Turkey is about 280-300 km. This route was used by 3 cranes in spring and 7 in autumn. The maximum distance is fixed for the crane L6038, Israel, which started from Turkey (Kastamonu Province) in spring, 2016 and landed in the south of Mykolayiv region in Ukraine flying 650 km (Table 1) without landing.

Table 1. Estimated distances between Ukraine and Turkey (over the Black Sea) that Eurasian Cranes travelled during spring and autumn migrations

ID Birds	Year	Season	Distance, km
L6037, Israel	2016	Spring	380
L6038, Israel	2016	Spring	650
L6039, Israel	2016	Spring	530
L6041, Israel	2016	Spring	370
L6030, Israel	2016	Spring	over land
Grus grus, Israel	2014	Spring	280
Grus grus, Israel	2014	Autumn	over land
Rasina, Estonia	2010	Autumn	390
Ahja 2, Estonia	2011	Autumn	280
Lootvina, Estonia	2011	Autumn	540*
Ahja 2, Estonia	2012	Spring	400

Hauka, Estonia	2012	Autumn	280
Kadaja, Estonia	2012	Autumn	590*
Ahja 4, Estonia	2013	Autumn	280
Hauka 2, Estonia	2013	Autumn	480
Ahja 4, Estonia	2014	Spring	290
Ahja 4, Estonia	2014	Autumn	540*
Ahja 4, Estonia	2015	Spring	290
Ahja 4, Estonia	2015	Autumn	540
Ahja 5, Estonia	2016	Autumn	over the Mediterranean Sea
Ahja 5, Estonia	2017	Spring	440
Ahja 5, Estonia	2017	Autumn	280
Mustakurmu, Estonia	2017	Autumn	460
Goljatti, Finland	2010	Autumn	280*
Outo, Finland	2011	Autumn	280*
Ruvas, Finland	2011	Autumn	450
Mansikka, Finland	2012	Autumn	300*

Note: According to: Alon, 2001a, 2001b; Alon et al., 2003; Shanni et al., 2011; Pekarsky, 2015; Pekarsky, 2016, pers. comm.; Birdmap…; Satellite cranes…: * – distance calculated between the extreme points

Duration of stopovers

During the autumn and spring migrations cranes make stopovers for replenishment of energy reserves. The duration of these stopovers is different and depends on the food base, the availability of safe places for overnight stay, as well as on the physical condition of the bird. Table 2 provides information on the terms of stay of cranes in Ukraine and Turkey. It shows that during the autumn migration within Turkey the tagged cranes stayed on from 1 to 150 days, when the crane Ahja 2 stayed for the winter. Within Ukraine in separate seasons cranes did not stop at all. In 2017, Ahja 5 arrived in Ukraine on the Sivash on April, 19 and stayed there 180 days until October, 16. Thus, Ahja 5 for the second year of its life did not fly to Estonia where it was born and ringed, but stayed for the summer in Ukraine. In autumn this bird flew over Turkey in one day and on October 18, 2017 it was in the Hula Valley, Israel, where it is still (information from 01.07.2018).

Table 2. Duration of stay of Eurasian Crane in Ukraine and Turkey during autumn and spring migrations

ID Birds	Year	Season	Days of stay	
			Turkey	Ukraine
L6037, Israel	2016	Spring	3*	5*
L6038, Israel	2016	Spring	3*	4*
L6039, Israel	2016	Spring	3*	5*
L6041, Israel	2016	Spring	3*	–
L6030, Israel	2016	Spring	3*	–
Grus grus, Israel	2014	Spring	2	27
Grus grus, Israel	2014	Autumn	1	–
Rasina, Estonia	2010	Autumn	34	15
Lootvina, Estonia	2011	Autumn	3	2
Ahja 2, Estonia	2011	Autumn	52 W	24
Ahja 2, Estonia	2012	Spring	98 W	33
Hauka, Estonia	2012	Autumn	15*	0
Kadaja, Estonia	2012	Autumn	1NS	14
Ahja 4, Estonia	2013	Autumn	3	0
Hauka 2, Estonia	2013	Autumn	1NS	13
Ahja 4, Estonia	2014	Spring	5	3
Ahja 4, Estonia	2014	Autumn	1	1
Ahja 4, Estonia	2015	Spring	7	20
Ahja 4, Estonia	2015	Autumn	20	4
Ahja 5, Estonia	2016	Autumn	–	–
Ahja 5, Estonia	2017	Spring	1	90 S
Ahja 5, Estonia	2017	Autumn	1	90 S
Mustakurmu, Estonia	2017	Autumn	2	13
Goljatti, Finland	2010	Autumn	2	22
Outo, Finland	2011	Autumn	2	21
Ruvas, Finland	2011	Autumn	1	5*
Mansikka, Finland	2012	Autumn	6	14
Mansikka, Finland	2013	Spring	21	x
Total			**294**	**425**

Note: "–" – the bird didn't fly over the territory of the country; 0 – the bird flew over the territory of the country without stopovers; W – wintering; S – summering; NS – no signal.

For both countries, the duration of crane stopovers during the migrations was different (Table 3). On average the cranes stayed longer in Ukraine than in Turkey. Perhaps this is due to the difference in the length of migration within Ukraine (about 900-950 km) and Turkey (700-750 km). We also note that Ahja 2 in 2011-2012 stayed for the winter in Turkey (150 days) and Ahja 5 spent the period between spring and autumn migrations (180 days) in the south of Ukraine.

Table 3. Statistics of migratory stopovers and the period of stay of Eurasian Crane in Ukraine and Turkey during autumn and spring migrations

Region	Season	n, routes	∑, days	M±m	min	max	Cv
Turkey	Autumn	15	93	6,20±9,55	1	34	154,0
	Spring	10	51	5,10±5,82	1	21	114,1
Ukraine	Autumn	12	148	12,33±7,84	1	24	63,6
	Spring	7	97	13,9±12,58	3	33	90,8
Total	**Autumn**	27	**241**	8,93±9,21	**1**	**34**	**103,1**
	Spring	17	**148**	8,71±9,90	**1**	**33**	**113,8**
	Year	44	**389**	8,84±9,37	**1**	**34**	**106,0**

Important stopover and roosting sites of Eurasian Crane

It is obvious that cranes during long transcontinental migrations need some rest and replenishment of energy reserves. There are traditional stopover sites throughout the migration routes. This phenomenon has been known even before the period of telemetric observations. However, GPS and satellite tracking methods allowed us to study these stopovers.

In Ukraine, migratory stopover sites are located in the Polissya and in the valleys of large rivers. They coincide with the nesting area of the species. The number in these numerous clusters does not exceed 1000 individuals. The most important place for the concentration of cranes in Ukraine is the Sivash region (Fig. 8, E).

The most of migratory birds make a stopover in the Biosphere Reserve Askania Nova and its surroundings. More than 10,000 Eurasian Cranes gather annually during the seasonal migrations there. According to V.S. Havrylenko (2012) in the period 1996-2010 the maximum number of birds

was registered in 1996 and 2009, 42 and 44 thousand respectively. In October, 2016 we observed more than 30,000 cranes there. The Sivash region is also important for cranes because it is located in the north of the Crimean peninsula over which cranes fly to Turkey along the shortest route (Fig. 8).

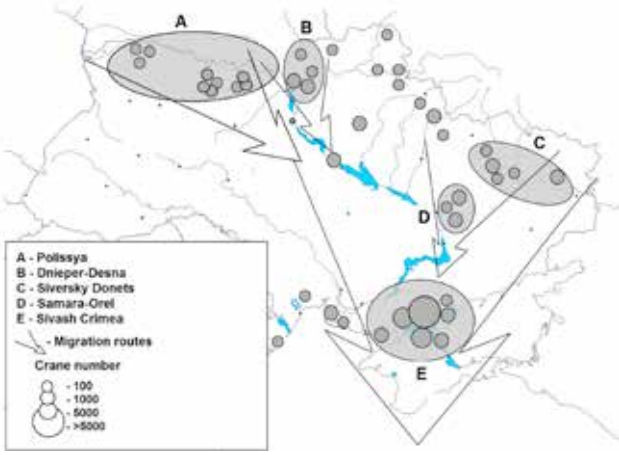

Fig. 8. Important stopover and overnight stay sites of Eurasian Crane in Ukrane (Winter et al., 1995; Gorlov, 2012; 2014; Redchuk et al., 2015)

In addition to migratory stopovers in the Sivash, certain groups of cranes stay here in the summer. We repeatedly observed groups of 10-70 birds that fed on agricultural fields but flew to the Sivash gulfs for overnight stay. In 2017 the crane Ahja 5 ringed in Estonia in 2016 and wintering in Ethiopia spent the summer in the south of Ukraine (the Sivash and the Biosphere Reserve Askania Nova) between 19.04 and 17.10.2017 (Fig. 9).

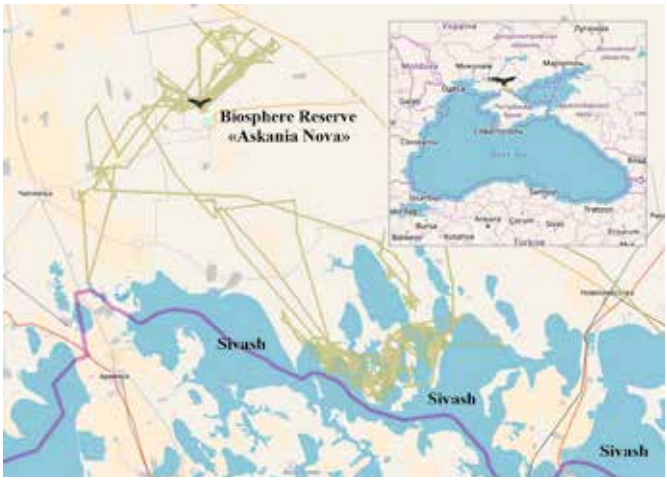

Fig. 9. Ahja 5 in Ukraine19.04–17.10.2017 (Birdmap…)

There is an isolated population of cranes as a new subspecies Grus grus archibaldi (Ilyashenko, 2008; Ilyashenko et al., 2008; Nowald et al., 2014; Akarsu et al., 2013; Ilyashenko et al., 2011) in Turkey. Nesting territories of this subspecies are mainly located in eastern Turkey.

Migratory corridors over Turkey pass both over the central part (the East European Flyway) and the eastern part (the Don-Volga-Caucasian Flyway). From the available data we know that some birds skirt the Black Sea and get to the western part of Turkey (the Baltic-Hungarian Flyway). Thus, the entire territory of Turkey where the migration flows of the three routes converge is of great importance for migrant cranes.

Among the most important crane stopovers are Yumurtalık Lagünü Milli Parkı, Tuz Gölü, Akyatan Gölü, Seyfe Gölü Doğa Koruma Alani and Van Gölü. There is also information about stopovers in Gelingüllü Baraj Gölü, Sultan Sazlığı Milli Parkı, Akgöl Doğa Koruma Alani, Göksu Deltasi, Sariyar Baraj Gölü and the Sakarya river (Fig. 10).

Most of these places are natural reserves and it is very important for creating safe conditions for cranes.

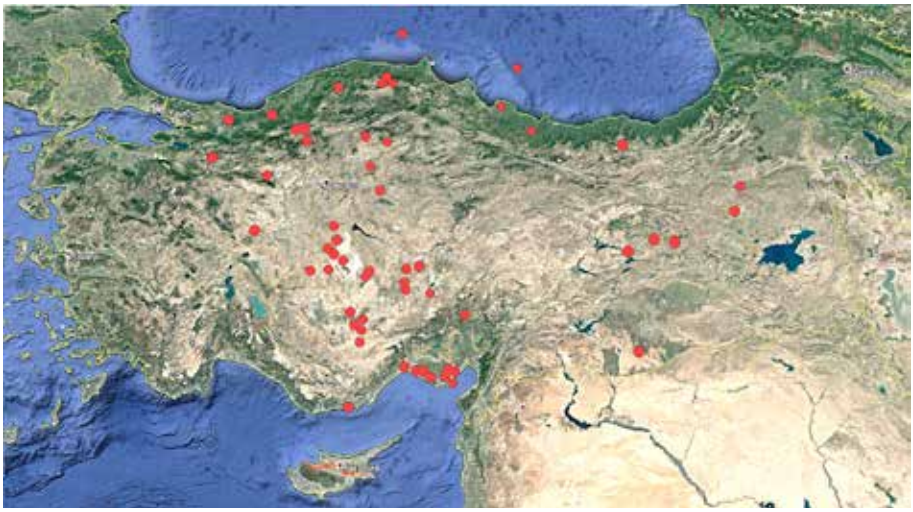

Fig. 10. Stopover sites of Eurasian Crane in Turkey during autumn and spring migrations

(Alon, 2001a, 2001b; Alon et al.,2003; Shanni et al., 2011; Birdmap…; Satellite cranes …; Redchuk et al., 2015; Pekarsky, 2015)

Conclusions

During the seasonal migrations cranes use different migration routes: the West European Flyway, the Baltic-Hungarian Flyway, the East European Flyway and the Don-Volga-Caucasian Flyway.

The East European and the Don-Volga-Caucasian Flyways have the greatest length. There is the Black Sea on the way of the cranes using the East European Flyway. The shortest distance over the Black Sea between Ukraine and Turkey is about 300 km. Cranes cross this area of the East European Flyway skirting the sea from the east and west and also flying above the water.

The Radio and Satellite Telemetry methods allow us to determine the migration routes of cranes and their most important stopovers.

In autumn the distance of flights over the sea was 398.00 ± 120.66 km (n = 15; lim: 280-590; Cv = 30.32) and in spring 402.78 ± 123.52 (n = 9; lim: 280-650; Cv = 30.67). The maximum known distance of a non-stop flight over the Black Sea is 650 km.

During the seasonal migrations cranes stayed in Ukraine on average longer (23.38 ± 29.3 days in spring and 15.87 ± 22.1 days in autumn) than in Turkey (13.55 ± 28.5 days in spring and 9.06 ± 14.7 days in autumn). Perhaps this is due to the difference in the length of migrations within Ukraine (about 900-950 km) and Turkey (700-750 km).

The most important stopovers for cranes in Ukraine are in the Biosphere Reserve Askania Nova and in the Sivash (southern part of the Kherson region), and in Turkey in the districts of Yumurtalık Lagünü Milli Parkı, Tuz Gölü, Akyatan Gölü, Seyfe Gölü Doğa Koruma Alani and Van Gölü .

Acknowledgements

The author is sincerely grateful to the teams of researchers from Estonia (Aivar Leito, Ivar Ojaste), Finland (Petri Suorsa), Israel (Yossi Leshem, Dan Alon, Sasha Pekarsky, Ran Nathan), Turkey (Ferdi Akarsu) and Russia (Elena Ilyashenko, Yuri Markin) who have organized and carried out wonderful studies of Eurasian Crane migrations.

References

Akarsu, F., Ilyashenko, E., Hays Bransc, C. (2013). Current status of cranes in Eastern Turkey. *Proceedings of the VIIth European Crane Conference*. (s.69-75). Crane Conservation Germany. Groß Mohrdorf.

Alon, D. (2003). First result of satellite tracking of Eurasian Cranes (Grus grus) wintering in Israel. Alon, D., J.A. Alonso, J.C. Alonso, and Y. Leshem (Ed.). *Proceedings IVth European Crane Workshop*. (s. 221), France, Verdun.

Alon, D. (2001a). *The ecology of the wintering Eurasian cranes Grus grus in the Hula Valley*. Thesis submitted towards the M.Sc. degree at the Department of Zoology, Tel Aviv Univ., Tel-Aviv.

Alon, D. (2001b). The Hula Valley: An Important Stopover Site for Western Palearctic Birds. *Wings over Africa: Proceedings of the International Seminar on Bird Migration: Research, Con- servation, Education and Flight Safety*, (s. 203-212). Shefayim, Israel.

Birdmap – Retrieved – http://birdmap.5dvision.ee/EN/

G. Nowald, F. Akarsu, B. Tatar (2014). Cranes in Turkey. *Short notes from a new international project /newsletter of crane working group of Eurasia, 13*, 111-115.

Gorlov, P. (2014). Modern changes in the distribution and number of Eurasian Crane in Ukraine. *Scientific abstracts of VIII European Crane Conference 2014*. (s. 51-53). Gallocanta Lake, 10–14 November. Calamocha.

Gorlov, P. I. (2012). *The Common Crane (Grus grus) in Ukraine: migration, distribution, nest biology, seasonal congestion*. PhD Dissertations. Kiev.

Havrylenko, V. S., Listopadsky, M. A., Mezinov, A. S. (2012). Peculiarities of phenology, dynamics of numbers and character of cranes' stay in the Biosphere Reserve "Askania Nova". *The Transactions of the Azov-Black Sea Ornithological Station "Branta"*, 15, 46-56. (in Russian)

Ilyashenko, V. Yu. (2008). The new form of crane from Trans-Caucasus. *Russian Ornithological Journal, 17, 412*: 559-562 (in Russian)

Ilyashenko, V. Yu., Ghasabyan, M. G., Markin, Yu. M. (2008). The morphological variability of the Common Crane – GRUS GRUS (LINNAEUS, 1758) (AVES: GRUIDAE). *Cranes of Eurasia (biology, distrubution, migrations). Proceedings of the cwge international conference of "Cranes of Palearctic: Biology and conservation", 3*, 50-82.

Ilyashenko, E. I., Hays Brandscheid, C., Akarsu, F. (2011). *Field reserach in eastern Turkey / Newsletter of Crane working group of Eurasia, 11*, 27-31.

Leito, A., Ojaste I., Sellis U. (2011). The migration routes of Eurasian Cranes breeding in Estonia. *Hirundo, 24*, 41-53. http://www.wild-herzegovina.com/bibliography/Leito-2011.pdf

Markin, Yu. M. (2008). Flyways and wintering grounds of the common crane of the center of European part of Russia in the end of XX centure. *Cranes of Eurasia (biology, distribution, migrations), 3*, 364-374. (in Russian)

Ojaste, I., Leito, A. (2017). Migration pattern of Eurasian crane Grus grus population breeding in Estonia. Retrieved https://www.hm.ee/sites/default/files/grus_grus_birds.pdf

Pekarsky, S. (2015). One year migration trip of an adult Common Crane ringed at the Hula Valley (Israel) in 2014. *Cranes of Eurasia (Biology, Distribution, Captive Breeding), 5,* 358-359.

Prange, H. (2016). *Die welt der kraniche- leben- umfeld- schutz, verbreitung der 15 arten*. Minden: MediaNatur Verlag Hans.

Redchuk, P. S., Fesenko, H. V., Sliusar, M. V. (2015). Migration routes of the common Crane in Ukraine. *Cranes of Eurasia (Biology, Distribution, Captive Breeding). 5,* 313-334. (in Russian)

Satellite cranes. With cranes to south – Retrieved – http://www.satelliittikurjet.fi/engl_index.html

Shanni, I., Labinger, Z., Nathan, R, and Alon, D. (2011). *Crane energetics and management techniques - final report*. Israel: KKL and USFS Programme.

Winter S.W., Gorlov P.I., Shevzov A.A. (1995). The distribution and the number of nesting Common Cranes in the south of the Kharkiv Region. *Crane research and protection in Europe* (ed. H. Prange), (s.256-258), Germany: Halle-Wittenberg.

ASKANIA NOVA BİYOSFER REZERVİ'NDE DÜNYA TURNA GÜNÜ

Petro Gorlov

Kherson bozkırında bulunan Akania Nova, Avrupa'nın en büyük biyosfer rezervlerinden biridir. Günümüzde ender görülen hayvan türlerinin ve egzotik bitkilerin yaşadığı bu eşsiz ilkel doğa adası, Ukrayna'nın Yedi Harikası'ndan biridir ve UNESCO'nun dünya biyosfer rezervleri ağının bir parçasıdır. Bu rezerv, hayvanat bahçesi, botanik (dendrolojik) bahçesi ve açık bakir bozkırlardan oluşmaktadır.

Doğa aşığı Baron Friedrich Falz-Fein, bu vahşi yaşam alanını 19. yüzyılın sonlarında kurmuştur. Eşsiz bozkırı ve burada yaşayan canlıları korumak için kendi arazisini vakfetmiştir. Daha sonra bu çevreci, dünyanın her yerindeki hayvanat bahçeleri ve botanik bahçelerini gezerek, bozkırda yaşayamayacak egzotik hayvanları, kuşları ve bitkileri Askania Nova'ya getirmeye başladı. Bazı hayvan türleri yeni yaşam alanlarına uyum sağlamakla kalmayıp gelişmeye de başladı.

1914 yılında, İmparator 2. Nikolay bu alanları ziyaret etmiş ve gördüklerinden etkilenerek annesine şöyle yazmıştır: "Tüm yıl boyunca çeşitli geyikler, keçiler, antiloplar, Afrika antilopları, kangurular ve devekuşları birlikte açık havada yaşıyor. İncil'deki bütün hayvanların Nuh'un gemisinden indikleri andaki sahnenin muhteşem bir manzarası".

Askania Nova, ayrıca, Avrasya turnalarının ilkbahar ve sonbahar göçleri sırasında yıllık toplanma yeridir. Kuşların sayısı on binlere ulaşmaktadır. 2009'da 44.000 turna olduğu saptanmıştır. Askania Nova Biyosfer Rezervi tanıtım bölümü her yıl Dünya Turna Günü'nü kutlar. Dünya Turna Günü'nde Askania Nova köyü ve çevre köylerdeki okul çağı çocuklarının yanı sıra Kherson, Kakhovka ve Genichesk gibi komşu illerdeki genç çevrebilimciler için turlar düzenler. Genç kuş bilimi uzmanları, göçmen kuşların daha sıcak yerlere göçe hazırlıklarını doğal koşullarda gözlemleme fırsatı yakalar.

Askania Nova köyünde, çocukların Dünya Turna Günü için müzik ve dans etkinlikleri sergilediği ve resimler yaptığı bir sanat okulu vardır (Bkz. 1-3. Görsel).

1. Görsel: Dünyadaki 15 farklı turna türünün sunumu (Ekim 2016)

2. Görsel: Turna dansı. Askania Nova Sanat Okulu dansçıları Ukrayna halk giysileriyle.

3. Görsel: Askania Nova Sanat Okulu öğrencilerinin yaptığı resimler

Askania Nova Biyosfer Rezervi müdürü Victor Havrylenko (Bkz. 4. Görsel), turnaların incelenmesi, korunması ve tanıtımı için önemli katkılarda bulunmaktadır. Rezervin araştırmacıları yıllık olarak turnaların konaklama alanlarında sayımlarını yapar. Turna koruması ve rezerv sorunlarına yönelik birçok seminer ve iş toplantısı da rezervde yapılmaktır. 2003'te Askania Nova'da "Milenyum Sınırında Turnalar" adlı uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. Dünya Turna Günü kutlama önerisi bu toplantıda kabul edilmiştir. Bu önerinin bir paragrafı, Avrasya turnası çalışma grubunun çalışmalarının çevre bilimi alanında geliştirilmesiyle ilgilidir.

4. Görsel: Askania Nova Biyosfer Rezervi müdürü Victor Havrylenko turnalarla karşılaştığı zamanı anlatıyor

Victor Havrylenko aynı zamanda profesyonel fotoğrafçıdır. Fotoğrafları tüm Ukrayna'da sergilenmektedir. Havrylenko, "açık hava adamı" olarak görülür çünkü onu çalışma odasında bulmak hemen hemen imkânsızdır. Ukrayna'nın milli sembolü olan turnalar da Havrylenko'nun özel ilgi alanına girer (Bkz. 5. Görsel).

5. Görsel: Azov- Karadeniz kuş bilimci grubu konferansının katılımcıları için Askania Nova'daki turnaların konaklama alanlarına yapılan gezi, 2016

Askania Nova Biyosfer Rezervi 2016'da, bir turnanın farklı ülkeleri, milletleri, dilleri ve kültürleri nasıl biraraya getirdiğine dair bir film çeken Fransız film şirketi Lothoff Güt'ün projesine dahil olmuştur. Filmin yazarları Maxence Lamoureux ve Arnaud Devroute, film üzerindeki çalışmalarına bu turnanın halkalandığı yer olan Estonya'da başlamıştır. Çekimler, Ukrayna'daki Rovno Doğa Rezervi (kuzeyde) ve Askania Nova Biyosfer Rezervi'nde (güneyde) devam etmiştir (Bkz. 6. Görsel).

6. Görsel: Maxence Lamoureux turnaların gece konaklaması için toplanmalarını çekerken.

Film yapımcıları daha sonra da Türkiye, İsrail ve Estonya'da halkalanan turnayla buluşabildikleri son yer olan Etiyopya'da çalışmışlardır. (Bkz. 7. Görsel).

7. Görsel: *Free Like a Crane* filminin posteri

2016 yılının Ekim ayında film çalışmaları sürdürülmekteyken Askania Nova Biyosfer Rezervi'nde 30.000'den fazla turna vardı. Fransız meslektaşların Askania Nova'ya geldikleri gün Dünya Turna Günü kutlanmış ve Maxence Lamoureux'un doğum gününde ona armağan edilmiştir (Bkz. 8. Görsel).

8. **Görsel:** Askania Nova Biyosfer Rezervi'ndeki film çekimleri sırasında Maxence Lamoureux (solda) ve Arnaud Devroute (sağda).

2017 yılının sonunda, *Free Like a Crane* (Bir Turna Gibi Özgür) filmi, Fransa'daki en büyük vahşi yaşam film festivalinde "yaratıcılık ödülü" almıştır (Bkz. 7. Görsel). Turnalar sayesinde mümkün olan bu başarıya katkıda bulunan farklı ülkelerden proje katılımcılarını tebrik ediyoruz.

"WORLD DAY OF THE CRANE" IN THE BIOSPHERE RESERVE ASKANIA NOVA

Petro Gorlov

Askania Nova is one of the oldest and largest biosphere reserves in Europe, located in a remote part of the Kherson steppe. Nowadays, this unique island of primordial nature, where live many rare animal species and exotic plants, is recognized as one of the Seven Wonders of Ukraine and is a part of the world network of UNESCO's biosphere reserves. The reserve consists of a zoological park, a botanical (dendrological) garden, and an open territory of virgin steppes.

A lover of nature, Baron Friedrich Falz-Fein, established this wildlife preserve at the end of 19th century. He gave up his lands in order to save the unique steppe and its inhabitants. Later, having travelled to zoos and botanical gardens all over the world, the environmentalist began to bring to 'Askania Nova' exotic animals, birds and plants that seemed unfit to live on a steppe. But some animal species not only adapted to their new habitat, but even began to flourish.

In 1914, Emperor Nicholas II visited these lands. Later, impressed by what he saw, he wrote to his mother: «All year round different deer, goats, antelopes, gnus, kangaroos and ostriches live together under the open sky. It is an amazing sight, a scene from the Bible when all animals left Noah's ark».

Askania Nova is also the place of annual concentrations of Eurasian Cranes during spring and autumn migrations. The number of birds reaches tens of thousands, and in 2009 it was 44,000 cranes. The propaganda department of the Askania Nova Biosphere Reserve annually has the celebration of the "World Day of the Crane". On this day the reserve organizes thematic excursions for schoolchildren of the

village of Askania Nova and the surrounding villages as well as for young ecologists from neighboring cities of Kherson, Kakhovka and Genichesk. Young ornithologists have the opportunity to observe the preparation of migratory birds for flying to warmer lands in natural conditions.

In the village of Askania Nova there is the Arts School where children make music and dance performances for the "World Day of the Crane" and draw posters (Fig. 1–3)

Fig. 1. Presentation of 15 crane species of the world (October, 2016)

Fig. 2. Crane dance. Askania Nova Arts School dancers in Ukrainian national costumes

Fig. 3. Pictures of Askania Nova Arts School children

The director of the Biosphere Reserve Askania Nova Victor Havrylenko (Fig. 4) makes a valuable contribution to the cause of study, protection and propaganda of cranes. Research workers of the reserve annually carry out counts of crane number in their overnight stay sites. Many seminars and work meetings dedicated to the crane protection and the problems of the reserve affairs are held in the reserve. In 2003 there was the International Conference "Cranes in the boundary of millenniums" in Ascania Nova. The resolution that approved the celebration of "World Day of the Crane" was adopted there. One of the paragraphs of this resolution concerned to the development of work of Crane working group of Eurasia in the sphere of ecological education.

Fig. 4. Director of the Biosphere Reserve Askania Nova Victor Havrylenko tells about his meetings with cranes

Victor Havrylenko is also a professional photographer. His exhibitions of photographs are presented in the whole Ukraine. He is really considered as an "outdoor man" because it is practically impossible to find the director in his study. And cranes as the national symbol of Ukraine are his especial love and liking (Fig. 5).

Fig. 5. Excursion to the roosting site of crane in Ascania Nova for participants of the conference of the Azov-Black Sea ornithological group, 2016

In 2016 the Biosphere Reserve Askania Nova became a participant in the project of the French film company Association Lothoff Güt which was shooting a film about how a crane connects different countries, nationalities, religions and culture. The authors of the film Maxence Lamoureux and Arnaud Devroute began their work on the film in Estonia where this crane was ringed. Then film shooting continued on the territory of Ukraine in the Rovno Nature Reserve (in the north) and the Biosphere Reserve Askania Nova (in the south; Fig. 6).

Fig. 6. Maxence Lamoureux is shooting crane gathering for the overnight stay

After that the filmmakers worked in Turkey, Israel and finally in Ethiopia where they managed to meet the same crane ringed in Estonia (Fig.7).

Fig. 7. Film poster "Free Like a Crane"

In October, 2016 at the time of the work on the film there were more than 30,000 cranes in the Biosphere Reserve Askania Nova. It was on the day of the arrival of French colleagues in Askania-Nova that the "World Day of the Cranes" was celebrated and it was also a gift for Maxence Lamoureux on his birthday (Fig. 8).

Fig. 8. Maxence Lamoureux (left) and Arnaud Devroute (right) during film shooting in the Biosphere Reserve Askania Nova

At the end of 2017, the film "Free Like a Crane" won the "Creativity Award" at the biggest wildlife film festival in France (Fig. 7). We congratulate all the project participants from different countries on this victory which became possible thanks to cranes.

TELLİ TURNANIN AZAK-KARADENİZ POPÜLASYONU:

GÜNÜMÜZDE DURUM, SORUNLAR VE BEKLENTİLER

Yuriy A. Andryushchenko

*Çeviren: Sinem Turgut**

Telli turna (*Anthropoides virgo*) turnagiller familyasının kurak ortamda yaşamaya en uyumlu üyesidir. Bitki örtüsünün olmadığı açık alanları, başka bir deyişle üzerinde genellikle hayvan yetiştirilen kuru otlakları ve toprağın bir yıl ya da daha fazla süreyle boş bırakılmasıylaoluşturulan nadas alanlarının ve çoğunlukla tahıl ürünleri üretimine elverişli tarım arazilerinin olduğu bozkırları tercih ederler. Telli turnalar artezyen kuyularının, sulama kanallarının ve diğer insan yapımı su kaynaklarının yanı sıra genellikle akarsu ve göl kenarlarında, sığ sularda ve doğal bataklık alanlarda yaşar. Yaşam alanları çoğunlukla taşlı, kumlu, tuzlu topraklar, kurak-yarı kurak alanlar üzerinde konumlanan engebeli ve çayırlık arazilerden oluşan tarım alanlarının ve kuru otlakların bulunduğu bozkırlardır. Nesli tehdit altında olan türlerin derlendiği Kırmızı Kitaplar'da -*Ukrayna Red Data Book* (Andryushchenko, 2009), *Karadeniz Red Data Book* (Andryushchenko, 1999)- ve Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin (IUCN) *Nesli Tükenme Tehlikesi Altında Olan Türlerin Kırmızı Listesi'*nde en az tehdit altında kaydedilen kuş türlerindendir.

* Sinem Turgut, Hacettepe Üniversitesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrencisidir.

Üremesi

Son yüzyıllık dönemde Fas, İspanya, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Moldova ve Ukrayna'nın güneydoğusundaki üremeleri durmuştur. Telli turnaların şu anki dağılımı Ukrayna'dan başlayarak Çin'in kuzey kesimlerine doğru Rusya'nın güneyi, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Moğolistan'ı da kapsayacak şekilde uzanan yarı kurak alanları ve bozkırları kapsar ve bu tür 47 ülkede yerleşim gösteren altı farklı popülasyona sahiptir. Azak-Karadeniz popülasyonu, Rusya'ya bağlı Taman Yarımadası'ndaki Azak Denizi'nin doğusuna ve Rostov bölgesinin güney doğusuna ek olarak, Ukrayna'nın güneydoğusunda yer alan ve karasal iklimin hakim olduğu Kırım'a, Herson bölgesinin güneydoğu kısmına, Zaporijya'nın kuzey batısı hariç büyük bir bölümüne, Donetsk'in güney kısımlarına ve Dnipro-Luhansk bölgelerinin en güneyindeki kesimlere konumlanmıştır (Andryushchenko, 2015) (1. Görsel).

1. Görsel: Telli turna Azak-Karadeniz popülasyonunun günümüzde dağılımı

2000'lerin başında Ukrayna, yaklaşık 600-700 çift telli turnaya üreme mevsimleri boyunca ev sahipliği yapmıştı ve bunların 200-250 kadarı üremeyi başarmıştı. Ancak son 15-20 yıllık dönemde kuşların dağılımı ve sayıları ciddi ölçüde azaldı. Şu an üreme sezonunu Ukrayna'da geçiren telli turna sayısı 160 çiftten fazla olmasa gerek.

Yirminci yüzyıl boyunca, özellikle son 40-50 yıldır, üreme oranlarının büyük oranda azalması ve yaşam alanlarının önemli bir kısmının insan

faaliyetlerine açılması sebebiyle telli turnanın Azak-Karadeniz popülasyonunda gittikçe kötüleşen bir durum söz konusu. Ne yazık ki bu tür faaliyetler hız kesmeden devam ediyor. Kuşların üreme alanlarının ve göç rotaları üzerindeki duraklarının çoğu, küçük çaplı birkaç koruma alanı hariç, ekonomik gelişmelerin yoğun olarak yaşandığı ve nüfus yoğunluğunun bir hayli yüksek olduğu kesimlerdeki doğa koruma alanlarının dışına konumlanmıştır. Telli turnalar bozkır ekosistemlerindeki doğa koruma alanlarında ve ulusal parklarda üreme faaliyetlerini gerçekleştiremez ve biraraya gelemezler, çünkü bu gibi alanlar toynaklı hayvan otlatılmasına uygun olmadığından sık ve gür çayırlarla kaplıdır (Andryushchenko, 2015).

Telli turnalar, onlara geniş bir yaşam alanına sahip olma ve farklı ekolojik koşullara uyum sağlayabilme fırsatını veren karasal iklim kuşlarıdır. (2. Görsel) Yalnızca taşlı ve tuzlu topraklara değil tarım alanlarına da yuva yapabilirler. Dolayısıyla bozkır arazilerinin insan faaliyetlerine açılması ve hatta el değmemiş toprakların işlenmesi sonucu tamamının tarlalara dönüştürülmesi telli turna neslinin tamamen tükenmesine yol açmamıştır. Diğer bozkır kuşlarında olduğu gibi, telli turnalarda da doğanın birtakım faaliyetlerle değiştirilmesi değil; süresi, oranları ve boyutlarını kapsayacak şekilde ekonomik etkinliklerin ne yoğunlukta gerçekleştiği belirleyici olmuştur (Andryushchenko, 2006). Telli turnaların hem el değmemiş arazilerde hem de ekilebilir topraklarda yuva yapabilmesi için gerekli temel koşullar, arazinin dağlık ve engebeli olması ve bitki örtüsünden arınmış olmasıdır (Andryushchenko, 2002). Yirminci yüzyıl boyunca, kentleşmenin ve teknolojik faaliyetlerin artması, sulu tarım arazilerinin yaygınlaşması ve ağaçlandırma çalışmalarıyla birlikte telli turna sayısı çarpıcı biçimde azalmıştır.

Bahar mevsiminde bir tarla

Taşlık zemindeki bir otlak

2. Görsel: Telli turnaların el değmemiş araziler ve tarım alanlarındaki yuvaları

İnsanlar bu alanları ele geçirmeden önce, telli turnaların üreme alanları yabani atlar, Sayga antilobu (*Saiga Tartarica)*, Avrupa bizonu (*Bison bonasus)* gibi yabani otçul hayvanların otladığı bozkır alanlardı, ta ki insanoğlu tarafından bu hayvanların sayısı azaltılıncaya dek. Otla beslenen bu yabani hayvanlar, gerekli miktarda otu bulabilmek için bozkırlar boyunca bir yerden başka bir yere giderdi. Aynı şekilde, göçebe insanlar da evcilleştirdikleri hayvanlarıyla beraber kendilerine yetecek kadar yiyeceği bulma arayışında olduklarından, sürekli olarak yer değiştirmişler ve bu sayede de aşırı otlatmadan kaçınmışlardı. Ancak tarımın gelişmesiyle birlikte insanlar göçebe yaşam tarzını bırakarak yerleşik hayata geçti ve bu durum hem aşırı otlatmaya hem de meraların sayısında ciddi bir düşüşe yol açtı. Tüm bunlar kuru otlakların giderek yok olmasıyla ve bu alanları üreme, barınma ve beslenme yerleri olarak kullanan turnaların sayısındaki azalmayla sonuçlanmıştır. 1990'larda Sovyetler Birliği'nin tarım sektöründe krize yol açarak dağılmasının ardından, meralardaki aşırı otlatma bir süreliğine de olsa azalmıştı.

Bugün, Ukrayna'nın güneyindeki Azak-Karadeniz bölgesinde, telli turnalar üreme alanları olarak tarım arazilerinden faydalanır ve yuvalarının %28,3'ü çiftlik hayvanlarının otlatıldığı el değmemiş bozkır alanlarda, %22,4'ü boş arazilerde; %15,9'u tarlalarda ve %3,3'ü de nadasa ayrılan topraklarda bulunur (3. Görsel). Yaz mevsiminde ve göç öncesinde toplanma yerleri olan bu bölgedeki alanlarda, turnalar çoğunlukla meralardan ve hasat edilmiş arazilerden beslenir ve göletlerden, derelerden, artezyen kuyularından ve sulama kanallarından sızan suyun oluşturduğu sulak alanlardan su takviyesi alırlar (Andryushchenko, 2011).

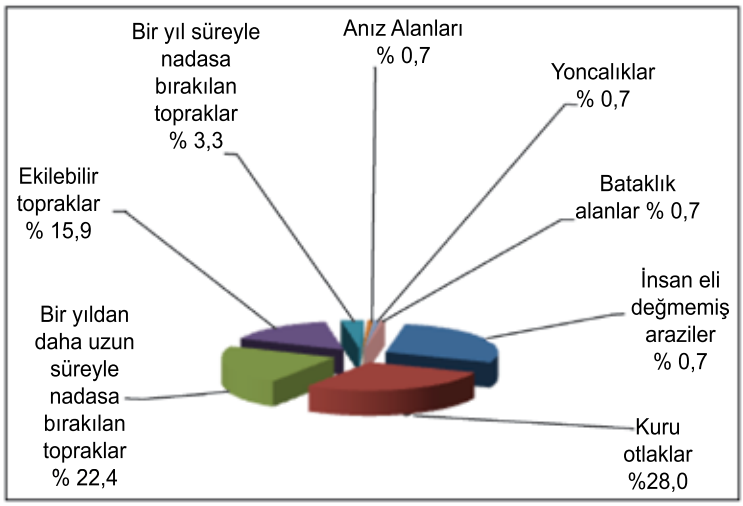

3. Görsel: Telli turna yuvalarının Ukrayna'nın güneyindeki farklı tür tarım arazilerine ve bozkırlık alanlara düşen yüzdelik dağılımı

1990'ların ortalarından bu yana nadasa bırakılan toprak miktarında önemli bir artış söz konusudur. Nadas süresince, yani toprak işlendikten sonra geçen iki üç yıllık süre zarfında, özellikle çimenler hâlâ seyrekken, bu alanlar telli turnaların üremesine gayet uygundur. Sonra bu topraklar uzun otlarla kaplanır ve turnaların üreme alanı için uygun bir yer olmaktan çıkar. Ancak toprak 8-10 yıl boş bırakıldıktan sonra birbirini izleyen ekinsiz süreçlerden dolayı yerel bozkır bitkileri arazide hakim olmaya başlar ve bozkır koşulları tekrar eski haline döner. Belli bir oranda otlatmadan sonra, bu alanlar telli turnaların yuva yapabilmeleri için yeniden uygun hale gelir. Ne yazık ki, nadasa ayrılan topraklara yine mahsul ekmek gibi bir eğilim her zaman olmuştur.

Üzerinde özellikle tahıl ekimi yapılan tarım alanlarında insanoğlunun turnalara vereceği rahatsızlık nispeten daha azdır. Nisanın ikinci haftasından temmuzun ortasına kadar yani yumurtlamadan yavruların büyümesine kadar geçen süreçte bu tarım alanları insanlar ya da büyükbaş hayvanlar tarafından ziyaret edilmez. Tek istisna vardır, o da makineli suni gübre uygulaması. Ne var ki bu uygulama bütün tarım alanlarında kullanılmaya elverişli değildir ve genellikle birkaç seferden fazla kullanılmaz. Ayrıca makineli tarım, kuşların bu araziler üzerine bıraktıkları yumurtaların zarar görmesine ya da yavruların ölmesine nadiren sebep olur. Bu anlamda telli turnalar tarım alanlarında, meralardakinden daha az tehdite maruz kalır. Ancak makinelerin sıklıkla kullanılmasının turnalara vereceği rahatsızlık dişi ve erkek kuşların yuvalarında ve yavrularının yanında geçireceği süreyi azaltacağından, belli bir sıcaklıkta tutulması gereken yuvadaki ısının aşırı düşmesi ya da yırtıcı hayvanlar tarafından avlanmaları sonucu turna yavrularının ölümüne yol açabilir.

Hasat sonrası tarladaki kalıntılardan beslendikleri anız alanlar, telli turnalar tarafından özellikle üreme sonrası dönemde kullanılır. Kış mevsiminden önce bu alanlar sabanla sürülür ve hatta son yıllarda bitkilere zarar veren böcekleri kontrol altına alma gerekçesiyle doğa koruma kuralları hiçe sayılarak yakılır. Toprağı sürülmeyen ve yakılmayan anız alanlar, turnaları yalnızca tahıl kalıntılarıyla değil, sonbahar yağmurları sonrası beliren filizlenmiş tohumlarıyla da besler.

Göçleri

Telli turnaların göç öncesinde toplandığı başlıca yerler, Syvash Körfezi ve Dzharylhach, Sasyk, Uzunlarske gölleridir. Göç öncesinde ve göç mevsimlerinde, telli turnalar günlerini geçirmek için bir su kıyısından faydalanırken, genellikle tarım alanlarından beslenir.

1980'li yılların sonunda, Kırım'ın kuzeyinde yer alan Sivash Körfezi, 1.000 kadar telli turnanın göç öncesi biraraya gelmesini sağlamıştı (Andryushchenko, Gorlov, 2001). Ancak 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında yaygın olarak kullanılan fazla suyun drenaj sistemiyle atılması, kuşların su içtiği tatlı su alanlarının yok olmasına yol açtı. Bunun sonucunda da göçmen turnaların buluşmaları Kırım'daki Aihul, Karleut ve Dzharylhach tuz göllerinin, artezyen kuyular yardımıyla dışarıya verilen tatlı sularına doğru yön değiştirdi. Sonraları özellikle 2000'lerin başında kuşların çoğu, Kerç Bölgesinin güneyinde yer alan Sivash Körfezi'nin kuzey kesimlerindeki tatlı sularda yaz döneminde göç için toplanmaya başladılar. Turnaların toplanma yerlerinin değişmesine sebep olan bir diğer etken de Sivash'ın özellikle Kırım tarafında daha sık rastlanan yasa dışı avcılıktır.

İzinsiz avlanma ve gittikçe artan keyfi uygulamaların yanısıra telli turnaların su içme alanı olarak kullandığı tatlı su kaynaklarının sayıca azalması ve sulak alanların kurutulması, Opuksky Doğa Koruma Alanı boyunca uzanan göllerin hemen yakınındaki Kerç Yarımadası'na göç eden ve yazlarını burada geçiren turnaların sayısında gözle görülür oranda azalmaya yol açtı. Geçmişte toplanma yerleri olarak Azak Denizi'nin kuzeyini ve Kerç Yarımadası'nı tercih eden kuşlar bugün rotalarını Sivash Körfezi'ne ve Kırım'ın batısına doğru değiştirmiştir. Öyle ki Kırım'ın batısındaki Dzharylhach gölünün tatlı su alanında toplanan telli turnaların sayısında, son on yılda önemli bir artış gözlenmiştir ve bu sayı bazı yıllarda yaklaşık 500-800 birey olarak kaydedilmiştir (4. Görsel). Ancak Dinyeper Nehri'nden Kuzey Kırım Kanalı'na su akışını sağlayacak bir şebeke olmaması yalnızca bu yarımadada değil Kırım'ın tamamındaki içme su alanlarının durumunu kötüleştirmiştir.

4. Görsel: Göç öncesi Kırım'ın batısındaki Dzharylhach gölünde toplanan telli turnalar

Azak-Karadeniz popülasyonundaki telli turnalar, kışı Afrika'nın kuzeydoğusunda geçirir. Aslında bu durum 19. yüzyılda, Ukrayna'nın güneyinden bir turnanın kış ayında Sudan'da avlanmasıyla kanıtlanmıştı (Andryushchenko, Gavrilenko, 2013). Kışı geçirecekleri yerlere giderken, Kıbrıs adasındaki bir molanın ardından, önce Karadeniz'den sonrasında Akdeniz'den geçerler. Karadeniz üzerinden geçerken, telli turnaların küçük bir kısmı Karadeniz Bölgesi'nin kuzeybatısındaki Herson, Mykolayiv, Odessa bölgelerinde ve ayrıca Romanya ve Bulgaristan'da mola vererek Balkan Yarımadası kıyılarına doğru göç eder (Andryushchenko, 2015) (5. Görsel).

5. Görsel: Azak Karadeniz popülasyonundaki telli turnaların göç rotaları (Bilinen rotası düz çizgiyle; varsayılan rotası ise kesikli çizgiyle gösterilmiştir.)

Turnaların Karadeniz bölgesine ve Türkiye'ye göç ettikleri gerçeği eskiden de biliniyordu. Eski Romalı doğa bilginlerinden Pliny şöyle der: "...Pontus (Karadeniz'in eski Yunanca'daki adı) üzerinden geçecek turnaların, ilk olarak Kırım'ın güneyindeki Sarıç Burnu (Yunancada "Kriu Metopon") ile Türkiye'nin kuzeyindeki Kerempe Burnu arasındaki dar geçitten geçtikleri ve bu esnada taş ve kumlarla dengelerini kurdukları; Pontus'un ortasından geçerken pençelerindeki taşları bıraktıkları ve en sonunda anakaraya vardıklarında da gagalarındaki kumları attıkları iyi bilinir…" (Kh. 60) (Agbunov, 1987).

Türe yönelik tehditler ve risk etkenleri

- Telli turnaların yuva yapmasına elverişsiz arazilerin yaygınlaşması (pirinç tarlaları, sulu tarımı yapılabilen mahsullerin ve uzun ömürlü bitkilerin bulunduğu alanlar vb.)

- Tarlalara bırakılan yumurtalara bazı tarımsal faaliyetler sırasında zarar verilmesi

-Çayırlık alanlar için çıkarılan koruma kanunlarının yanlış uygulamaları ve ekonomik kullanımdan tamamen çıkarıldığı için üzerinde otlatma yapılamayan bazı bozkır arazilerin aşırı yaygınlaşması

-Turnaların beslenmek, gece konaklamak ve üreme faaliyetlerini gerçekleştirmek için bulundukları tarım alanlarında kullanılan zehirli kimyasallar ve böcek ilaçları

- Başta çoban köpekleri ve kargagiller (karga, kuzgun, saksağan gibi cinsleri kapsayan kuş familyası) olmak üzere etle beslenen yırtıcı hayvanların sayısındaki artış

- Telli turnaların üreme alanlarında, göç öncesi toplanma yerlerinde ve göç rotaları üzerindeki mola yerlerinde süren serbest turizm, tarım, avcılık ve piknik gibi çeşitli insan etkinlikleriyle turnaların yerlerinden edilmesi

- Akarsu yatağını çevreleyen taşkın ovalarının tarımsal faaliyetlere açılmasıyla su içtikleri yerlerin yok olması;

- 2014-2017 yılları arasında Kuzey Kırım Kanalı üzerinden yarımadaya yapılan su akışının kesilmesi dolayısıyla Kerç Yarımadası üzerindeki yapay tatlı su rezervuarlarının, pirinç tarlalarının, göletlerin, sulama ve drenaj kanallarının boyutlarındaki ve sayılarındaki azalma;

- 2014 itibariyle Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Herson Bölgesi arasındaki idari sınırın askerîleştirilmesinin, turnaların o bölgeden korkup kaçarak yerlerinden edilmesine ve bazen de vurularak öldürülmesine yol açması.

Sonuç

Azak-Karadeniz popülasyonundaki telli turna sayısının azalması aslında Pirene Dağları, Balkanlar ve Avrupa ya da diğer adıyla Küçük Asya'yı kapsayan Batı Avrasya'da asırlardır süregelen bir tahribatın devamı niteliğindedir (Andryushchenko, 2000). Bu kıyım yalnızca, tarihin belli dönemlerinde telli turnalara ev sahipliği yapan Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve diğer birçok ülkenin ortak çabalarıyla durdurulabilir.

Kaynakça

Agbunov, M. V. (1987). *The ancient sailing directions for the Black Sea.* Moscow: Nauka. [in Russian]

Andryushchenko, Yu. (1999). Anthropoides virgo. *The Black Sea Red Data Book*. http://www.grid.unep.ch/bsein/redbook/index.htm

Andryushchenko, Yu. A., Gorlov, P. I. (1999). Action plan for the conservation of cranes in Ukraine. Cranes of Ukraine (s.106-124). Gorlov P. I. (Ed.). Melitopol. [in Russian]

Andryushchenko, Y., Gorlov, P. (2001). Distribution and numbers of demoiselle crane and common crane in the sivash. in: counts and ecology of waterbirds in the Sivash, Ukraine. August 1998. WIWO report (s. 97-103).

Andryushchenko, Yu. (2003). Demoiselle Crane this species needs to be restored in Europe. *4th European Crane Workshop 2000*. (s. 266). Fenetrange France.

Andryushchenko, Yu. A. (2006). New data on the ecology of the demoiselle crane, great bustard and stone curlew in the south of Ukraine. *development of modern ornithology in Northern Eurasia: Proceedings of the 12th International Ornithological Conference of Northern Eurasia* (s. 553-572). Stavropol: Stavropol State University Press.

Andryushchenko, Yu. O. (2009). Demoiselle crane. *Red data book of Ukraine. animal world.* (I. A. Akimov (Ed.). Kyiv: Globalconsulting.

Andryushchenko, Yu. A. (2011). The demoiselle crane in agricultural lands of Ukraine. *Cranes of Eurasia (biology, distribution, migration, management, 4,* 476-483. [in Russian]

Andryushchenko, Yu. A., Gavrilenko V. S. (2013). The first crane in the world is ringed in Askania Nova in the south of Ukraine. *Information bulletin of the working group on cranes of Eurasia, 12,* 103-108. [in Russian]

Andryushchenko, Yu. A. (2015). Revision of the range of the Azov-Black Sea population of the Demoiselle Crane. *Eurasian Cranes (Biology, Distribution, Breeding).* E. I. Ilyashenko, S.V. Vinter. (Ed.), *5,* 153-167. Moscow: Nizhny Tsasuchey. [in Russian]

THE AZOV-BLACK SEA POPULATION OF THE DEMOISELLE CRANE: STATUS, PROBLEMS AND PROSPECTS

Yuriy A. Andryushchenko

The Demoiselle Crane (*Anthropoides virgo*) is the most xerophilous species among other cranes of the world. It prefers open landscapes with suppressed vegetation: steppes, including those frequently used for livestock grazing, and agricultural fields – mostly cereal crops and fallows not seeded for one or more growing seasons. The birds usually stay near rivers, shallow lakes and other natural wetlands as well as artesian wells, irrigation canals and other man-made bodies of water. Their habitats are represented by steppes (including pastures) and agricultural fields, mostly with undulating relief and grassy vegetation, often located on rocky, sandy and saline soils, in steppe, semi-desert and desert zones. The species is listed in the Red Data Book of Ukraine (Andryushchenko, 2009), Black Sea Red Data Book (Andryushchenko, 1999a) and the IUCN Red List.

Breeding

For the last 100 years, the species has stopped breeding in Morocco, Spain, Turkey, Bulgaria, Romania, Moldova, and south-western Ukraine. The current range of the Demoiselle Crane covers steppes and semi-deserts starting from Ukraine across the south of Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Mongolia to northern China. There are six populations inhabiting 47 countries. The Azov-Black Sea population inhabits the south-east of Ukraine, namely the Steppe Crimea, south-east of Kherson Region, a major part of Zaporizhzhia Region (except for its north-western part), southern part of Donetsk, extreme south of Dnipropetrovsk and Luhansk Regions, as well as the eastern part of the

Azov Sea region of Russia - Taman Peninsula and south-west of Rostov Region (Andryushchenko, 2015) (Fig. 1). In the early 2000s, during the nesting season Ukraine held circa 600-700 pairs, 200-250 of them were breeding. However, for the last 15-20 years, the numbers and range of the species have substantially reduced. Presumably, not more than 160 pairs of Demoiselle Cranes currently use Ukraine for annual breeding.

Fig. 1. Current range of the Azov-Black Sea population of the Demoiselle Crane

During the 20th century, especially in the last 40–50 years, the situation for the Azov-Black Sea population of Demoiselle Cranes has become worse: extents of their breeding ranges have been reduced by more than half, and substantial portions of their habitats have been converted into anthropogenic landscapes. Unfortunately, these trends are continuing. Most breeding grounds and migratory stopovers of the species are located outside of protected areas (except for a few small nature reserves) in a landscape of intensive economic development and high human population density. In steppe nature reserves and national parks, the Demoiselle Crane does not breed or congregate because the absence of grazing hoofed animals has resulted in high and dense grass (Andryushchenko, 2015).

The Demoiselle Crane is a eurytopic, mostly dry-steppe species that allows it not to depend on the availability of natural habitats. It nests not only on rocky and saline areas but also on agricultural fields (Fig. 2). Thus, the anthropogenic transformation of steppe landscapes and even their

total conversion resulting from plowing of virgin lands have not led to its complete extinction. Similar to other steppe birds, a determining factor for this species is not the nature of transformation but intensity of economical activities (their duration, rate and scale). (Andryushchenko, 2006). Main conditions required for nesting of this species both in virgin and arable lands are hilly relief and suppressed grassy vegetation (Andryushchenko, 2002). During the last century, the range of the Demoiselle Crane has been dramatically changed due to the extension of urbanized and technogenic areas, irrigated lands, and planted forests.

Spring cereal crop Rocky pasture

Fig. 2. Nests of Demoiselle Cranes in virgin steppe and the agricultural field.

Before humans, the breeding grounds of the Demoiselle Cranes were steppe pastures grazed by wild herbivores (e.g. wild horses, antelope saiga *Saiga tatarica*, wild bison *Bison bonasus*) until these animals were depopulated by people. The wild herbivores used to move from place to place across the steppes to find sufficient forage. Later, nomadic people with their domestic livestock also moved constantly seeking for adequate forage and avoiding overgrazing. Development of arable farming resulted in changing people's life-style from nomadic to settled, and increased human populations caused significant reductions in pastures as well as greater overgrazing. Combined, these resulted in degradation of steppe pastures and significant declines in the numbers of cranes that used these habitats for breeding and feeding. After the collapse of the USSR in the 1990s and resulting agricultural crisis, overgrazing was temporarily reduced.

Today in the Azov-Black Sea region in southern Ukraine, the Demoiselle Crane breeds in the agricultural lands; 28.3% of nests were found in virgin steppes used for livestock grazing; 22.4% in waste lands; 15.9% in crop lands; and 3.3% in fallow lands (Fig 3). In sites within the region, used for summer

and pre-migratory gatherings, cranes feed mostly in pastures and harvested fields and drink in ponds, small rivers, artesian wells, and flooded areas created by water escaping from irrigation canals (Andryushchenko, 2011).

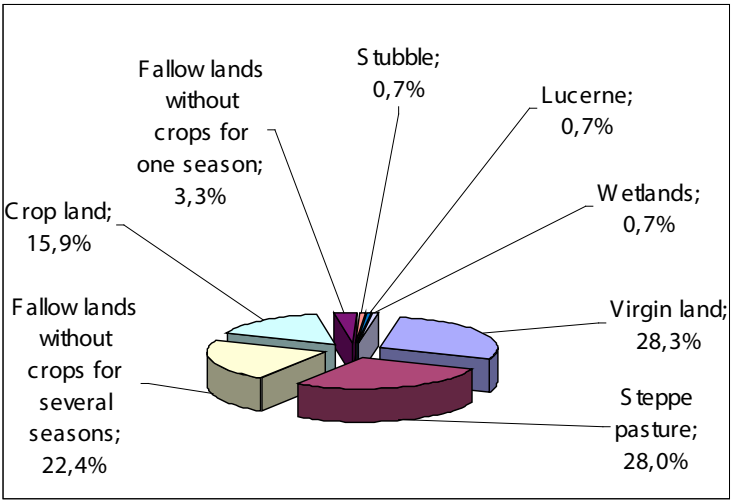

Fig. 3. Distribution of nests of Demoiselle Cranes per different types of agricultural fields and virgin steppes in southern Ukraine

The area of fallow lands has increased significantly since the mid-1990s. Fallow lands remain suitable for the breeding of Demoiselle Cranes 2–3 years after cultivation, when grass is still sparse. Later, they are overgrown with high weeds and no longer used for nesting purposes. After lying fallow for 8–10 years, however, the native steppe plants become dominant in the fallow lands due to succession processes, and steppe conditions are restored. Such restored lands, especially when they are moderately grazed, are suitable again for the Demoiselle Crane breeding. Unfortunately, there was a tendency to convert the fallow lands back to crops.

In agricultural lands, especially with cereal crops, human disturbance to cranes is relatively low. From the second 10 days of April to the middle of June (from egg laying to chick rearing), such fields are not visited by people or cattle. The one exception is mechanized fertilizer application, which is not used on all the fields and usually not more than 1–2 times during this period. Also, agricultural machinery itself is rarely the cause of clutch destruction or chick mortality. Therefore, cranes are exposed to fewer threats in crop fields than in pastures and during hay mowing. However, disturbance levels from frequent use of machines can cause breeding pairs to reduce their time attending nests and chicks, resulting in egg mortality and chick death from overcooling or predation.

Stubble fields are used by Demoiselle Cranes in the post-breeding period, where they feed on waste grains. Before the winter season, these fields are ploughed, and in the recent years even burned to control pest insects, contrary to nature conservation rules. Unploughed and unburned stubble fields supply cranes not only with waste grain, but also with sprouted seeds, which appear after autumn rains.

Migrations

Main pre-migratory gatherings are located at the bay of Syvash and lakes Dzharylhach, Sasyk, Uzunlarske. In the pre-migration and migration seasons, Demoiselle Cranes usually feed in agricultural lands, using open shallows for their day- and nighttime roosts.

In the late 1980s, bays of Syvash in the North Crimea supported a pre-migratory gathering up to 1,000 Demoiselle Cranes (Andryushchenko, Gorlov, 2001). However, a considerable reduction in the water drainage from irrigation systems in the late 1990s – early 2000s has led, among other consequences, to the disappearance of freshened areas used by birds as drinking places. As a result, this gathering moved at first to the freshened by artesian wells parts of salt lakes Aihul, Karleut and Dzharylhach in the Crimea, and later, in the early 2000s, a major part of birds started to form summer-migratory congregations at more constantly freshened waters of northern bays of Syvash in the south of Kherson Region. Illegal hunting, much more frequent at the Crimean side of Syvash, also contributed to the movement of the gatherings.

A significant reduction in the number of freshened water bodies or shrinkage of their areas, suitable and accessible to use by Demoiselle Cranes for drinking, along with poaching and increased recreational pressure, obviously caused an additional decrease in the number of summering and migrating birds on Kerch Peninsula - in the vicinity of lakes along the perimeter of the Opuk Nature Reserve. Presumably, the birds, in the past formed gatherings in the northern part of the Azov Sea and on Kerch Peninsula, moved to Syvash and the Western Crimea. At least, the congregation of Demoiselle Cranes located around a freshened part of Lake Dzharylhach in the Western Crimea has significantly increased over the last decade, in some years the number of birds in it reached already circa 500-800 ind. (Fig. 4). Unfortunately, the absence of the Dnieper water supply to the irrigation system of the North-Crimean Canal will only aggravate the situation with drinking places, not only on this peninsula, but also in the Crimea as a whole.

Fig. 4. A gathering of the Demoiselle Crane at Lake Dzharylhach in the western Crimea

Cranes from the Azov-Black Sea population winter in north-eastern Africa. This was already proved in the 19th century, when a bird ringed in the south of Ukraine was shot in winter in Sudan (Andryushchenko, Gavrilenko, 2013). On their way to wintering grounds they cross the Black and Mediterranean Seas, making a stopover on the island of Cyprus. In addition to flying over the Black Sea, a small number of Demoiselle Cranes migrate along its Balkan coast, making stopovers in the north-western part of the Black Sea region – in Kherson, Mykolayiv, Odesa regions of Ukraine, and also in Romania and Bulgaria (Andryushchenko, 2015) (Fig. 5).

Fig. 5. Migration routes of birds from the Azov-Black Sea population of the Demoiselle Crane (known - solid line, supposed - dashed).

The fact that the cranes migrate across the Black Sea and Turkey, has been already known in ancient times. So, according to Pliny: "... It is well known that the cranes, going to fly across the Pontus (the ancient Greek name of the Black Sea), first of all make their way to its bottleneck - between Ram's Forehead Cape (in Greek "Kriu Metopon", now called Sarych in the south of the Crimea) and Karambis (Kerempe Burun in the north of Turkey), then stabilize themselves with ballast; having passed the middle of the Pontus, they throw stones out of their claws, and when they reach the mainland, they throw out sand from their beaks ... " (Kh. 60) (Agbunov, 1987).

Threats and risk factors

- expansion of the area of crops not suitable for nesting of the Demoiselle Crane (rice puddies, irrigated vegetable crops, perennial grasses, etc.);

- destruction of the clutches located on arable lands during agricultural activities;

- improper management of protected areas that brings about meadowfication and overgrowing of the steppe territories not experiencing an adequate grazing pressure because of the complete exclusion of such lands from economic use;

- poisoning with pesticides and other chemicals on agricultural lands and night roosting sites;

- increase in the number of synanthropic predators, mainly shepherd dogs and corvids;

- human disturbance from agricultural activities, picnics, hunting seasons, spontaneous tourism in breeding sites, in areas of pre-migratory gatherings and migration stopovers;

- lack of available drinking places because of plowing and development of the steppe river floodplains;

- reduction in the number and size of fresh artificial reservoirs on the peninsula (rice paddies, ponds, irrigation and drainage canals) because of the cessation of fresh water supply to the peninsula through the North-Crimean Canal in 2014-2017;

- since 2014, the militarization of the administrative border between Kherson Region and the Autonomous Republic of Crimea (disturbance, scaring away, and probably shooting).

Conclusion

The reduction in the range and numbers of the Azov-Black Sea population of the Demoiselle Crane is a continuation of the process of centuries-old destruction of the species in western Eurasia - the Pyrenees, the Balkans and Asia Minor (Andryushchenko, 2000). It can only be stopped by joint efforts of Turkey, Bulgaria, Romania, Ukraine, Russia and other countries which territory has been inhabited by the species in historical time.

References

Agbunov, M. V. (1987). *The ancient sailing directions for the Black Sea.* Moscow: Nauka. [in Russian]

Andryushchenko, Yu. (1999). Anthropoides virgo. *The Black Sea Red Data Book*. http://www.grid.unep.ch/bsein/redbook/index.htm

Andryushchenko, Yu. A., Gorlov, P. I. (1999). Action plan for the conservation of cranes in Ukraine. Cranes of Ukraine (s.106-124). Gorlov P. I. (Ed.). Melitopol. [in Russian]

Andryushchenko, Y., Gorlov, P. (2001). Distribution and numbers of demoiselle crane and common crane in the sivash. in: counts and ecology of waterbirds in the Sivash, Ukraine. August 1998. WIWO report (s. 97-103).

Andryushchenko, Yu. (2003). Demoiselle Crane this species needs to be restored in Europe. *4th European Crane Workshop 2000*. (s. 266). Fenetrange France.

Andryushchenko, Yu. A. (2006). New data on the ecology of the demoiselle crane, great bustard and stone curlew in the south of Ukraine. *development of modern ornithology in Northern Eurasia: Proceedings of the 12th International Ornithological Conference of Northern Eurasia* (s. 553-572). Stavropol: Stavropol State University Press.

Andryushchenko, Yu. O. (2009). Demoiselle crane. *Red data book of Ukraine. animal world.* (I. A. Akimov (Ed.). Kyiv: Globalconsulting.

Andryushchenko, Yu. A. (2011). The demoiselle crane in agricultural lands of Ukraine. *Cranes of Eurasia (biology, distribution, migration, management*, 4, 476-483. [in Russian]

Andryushchenko, Yu. A., Gavrilenko V. S. (2013). The first crane in the world is ringed in Askania Nova in the south of Ukraine. *Information bulletin of the working group on cranes of Eurasia, 12*, 103-108. [in Russian]

Andryushchenko, Yu. A. (2015). Revision of the range of the Azov-Black Sea population of the Demoiselle Crane. *Eurasian Cranes (Biology, Distribution, Breeding).* E. I. Ilyashenko, S.V. Vinter. (Ed.), *5*, 153-167. Moscow: Nizhny Tsasuchey. [in Russian]

2. BÖLÜM / PART 2

ANADOLU TURNALARI:
EDEBİYAT VE SANAT

ANATOLIAN CRANES:
LITERATURE AND THE ARTS

"EVRİM ORKESTRASININ TROMPETİ" TURNALAR: BİR RESTORASYON ÇEVRECİ ELEŞTİRİSİ UYGULAMASI

Ufuk Özdağ

Bu kuşun sesini duyduğumuzda öylesine bir kuş sesi deyip geçmeyelim. Burada duyduğumuz, evrim orkestrasının trompetidir.

– Leopold, 2013, s. 98

"Sulak Alana Ağıt"

Ömrünü yaban hayatını korumaya ve ekolojik restorasyona adamış Aldo Leopold, *Bir Kum Yöresi Almanağı*'nda yer alan "Sulak Alana Ağıt" adlı yazısında turna seslerini "evrim orkestrasının trompeti" olarak betimler. Arka planında çevre tarihine ilişkin anlamlı değerlendirmelerle Aldo Leopold'un "Sulak Alana Ağıt" yazısı, kurutulmuş sulak alanlarımızın gelecekte restorasyonuna ilham kaynağı olabilecek en etkili doğa yazını eserlerden biridir, kuşkusuz. Leopold bu yazıda Wisconsin'de "kalkınma" uğruna talihsizce kurutulmuş bir bataklık alan için yas tutmuştur. Leopold, turnalarla birlikte habitatın oluşumunun jeolojik tarihini gözler önüne sermiş bu eşsiz değerdeki alanın insan faaliyetleriyle acımasızca tahribini anlatmıştır. Sonra da hataların farkına varılmış, yörede drenaj kanalları kapatılmış ve sulak alanlar zamanla yeniden oluşmuştur. Leopold şiirsel yazısını duygulara seslenerek şöyle bitirmiştir: "Bu bataklıkların en değerli özelliği yabanıl oluşlarıdır ve turnalar da o yabanıllığın vücut bulmuş şeklidir. Ancak tüm bu yabanıl alanları koruma çalışmaları aslında kendi kendini baltalayan bir uğraştır, çünkü bizler birşeyleri bağrımıza basmak için o şeyleri görebilmeli ve sevmeliyiz. Ancak tam da dikkatle bakıp sevmeye başladığımızda yabanıl alanlardan geriye bağrımıza basacak pek bir şey kalmamıştır" (Leopold, 2013, s. 103-104).

Yazının başında Leopold, Wisconsin semalarının her bahar göç edip gelen turnaların sesiyle yankılandığını anlatır. Turnaların göçü buzul çağından beri sürmektedir. Leopold'un sözleriyle, yöre "buzul çağından beri her yıl, turnaların gürültüsüyle baharı karşılamıştır":

> Sonunda bir güneş ışıltısı birbiri yanı sıra dizilmiş büyük bir kuş sürüsünün yaklaşmakta olduğunu gösteriyor. Durgun kanatlarıyla kaybolmakta olan sisin içinden beliriyorlar, son bir kez gökyüzünde bir yay çiziyorlar, sonra da gürültüyle döne döne beslenme alanlarına iniyorlar. İşte turna bataklığında yeni bir gün başladı. (Leopold, 2013, s. 97)

Wisconsin'de 1930'larda Kanada (Sandhill) turnalarının tükenme noktasına gelmesi bir zamanlar biyoçeşitlilik açısından eşsiz değerdeki sulak alanların tahrip edilerek tarım arazilerine dönüştürülmesiyle ilişkilidir. Leopold'un biyografisini yazan Meine'nin ifadesiyle, "Leopold ve öğrencileri Wisconsin eyaletinde sadece elli civarında Kanada turnası kaldığı, haykıran turnanın (Whooping crane) sayısının sürekli azaldığı ve yakın gelecekte tüm Kuzey Amerika'da sadece on beş birey kalacağı" yönünde tahmin yürütmüştür (Meine, 2004, s. 134). Bilindiği gibi, bozulan bir habitat geri kazanılınca o yörenin yaban hayatı da geri gelmektedir. Yazıda Meine, kurutulan bu sulak alanların daha sonraki yıllarda geri kazanıldığına değinmiştir. Bir başka deyişle, Leopold'un yaşadığı topraklarda bu tarihi restorasyon gerçekleşmiştir; şimdi göç mevsimlerinde bölgeye on binlerce Kanada turnası geri dönmektedir.

"Sulak Alana Ağıt" yazısının girişinde turnaların evrimsel tarihine ilişkin şiirsel değerlendirmeler vardır. Turnalar "sadece içinde sıkışıp kaldığımız şu anda değil, evrimsel zamanın geniş uzamlarında yaşar ve var olurlar. Turnaların her yıl geri dönüşleri jeolojik saatin tiktakıdır. Dönüp geldikleri yerlere alışılmamış bir ayrıcalık havası getirirler." Leopold, turna bataklığında "paleontolojik imtiyazlarla donanmış bir asalet" bulur. Yazının daha sonraki bölümlerinde Leopold turna bataklıklarının insan etkisiyle nasıl tahrip edildiğini gözler önüne serer. Leopold, "Bazı bataklıklarda hüküm süren hüzünlü hava belki de eskiden buraların turnalarla dolup taşıyor olmasıydı" der. Ve devam eder: "Şimdi bu yerler tarihin sayfalarında boynu bükük başı boş bir halde duruyorlar" (Leopold, 2013, s. 98-99).

Wisconsin'deki bu çok değerli bataklıkları jeolojik zamanda "kuzeyden gelen koca buzul kütlesi" oluşturmuştur. Ancak yöre insanında ve karar vericilerde derin zaman algısı bulunmaz. Onların etik kavramlarının içerisinde toprak, bitkiler ya da kuşlar yoktur. Leopold, "Onlar tarlalarının sadece sulak alanları çevreleyen yerlerde değil, aynı zamanda

içinde de bulunmasını istediler" diyerek üzüntüsünü dile getirir. Yörede "kanallar açа açа yeni toprakları kullanıma açma furyası yavaş yavaş her yere yayılmıştır." Leopold, sulak alanların drenaj kanallarıyla bölünüp aralarının yeni tarlalar ve çiftliklerle doldurulduğunu anlatır. Ancak, bir taraftan da memnuniyetsizlikler başgöstermiştir:

> [M]ahsulden yeterince verim alınmadığı gibi ürünleri de kırağı vurmaya başlamıştı... Yüksek maliyetli drenaj kanalları da borçlara yenilerini ekliyordu. Zamanla çiftçiler o bölgeyi terketti. Turba yatakları kuruyup, büzüşüp yer yer yanmaya başladı. Ta buzul çağlarından çıkıp gelen güneş enerjisi buruk dumanıyla bütün bölgeyi sarıp sarmaladı. Hiç kimse bu ziyana sesini yükseltmedi. [...] Turbalarda için için süren yangınları kurak yaz mevsiminin ardından gelen kar yağışları bile dindiremedi. Tarlalar çayırlar delik deşik yanıklar içinde kaldı, arazilerdeki derin yara izleri eski gölün yüzyıllardır turbalarla kaplı kumluk alanlarına kadar ulaştı. Sıra sıra yabani otlar bir iki sene sonra titrek kavak çalılıklarına dönüşmek üzere küllerin arasından fışkırmaya başladı. Turnalar artık zor durumdaydı... Yanmadan kalabilmiş kalıntı çayırlarda sayıları gün geçtikçe azalıyordu. Toprağın yeni sahiplerinin gücünü anlatan şarkı, turnalar için bir ağıttan öte gidemiyordu. Kalkınmanın yüce önderlerinin turnalardan haberi bile yoktu... Turnalar onların umurunda değildi. Bir canlı türünün mühendisler için ne önemi olabilirdi ki? Kurutulmamış bir bataklığın neresi iyi olabilirdi ki onlar için? (Leopold, 2013, s. 102)

Bu durumda kimi üreticiler drenaj kanallarını kapatmaya başlamıştır. Leopold, "kurutulan arazileri tekrar sularla doldurma furyası başladı" der:

> Devlet, bölgedeki toprakları satın aldı, çiftçileri başka yerlere yerleştirdi ve drenaj kanallarını kapattı. Yavaş yavaş kuruyan turbalar yeniden sularla ıslanıyor. Yangınların oluşturduğu o çukur alanlar tekrar göletlere dönüşüyor. Çayırdaki yangınlar halen devam ediyor ama bu yangınlar artık ıslanmış toprağı yakamıyor. (2013, s. 103)

Leopold "Sulak Alana Ağıt" yazısını bir uyarıyla sonlandırır: "kendimize nimetler sağladığımız" bu süreçte, günün birinde "son turna da elveda diyerek büyük bataklıktan gökyüzüne daireler çizerek havalanacak" der (s. 104). Yörede bu uyarı olumlu etki yapmış, birçok restorasyon çalışması gerçekleşmiştir. Günümüzde ise söz konusu sulak alanlar göç mevsimlerinde Kanada turnalarıyla dolup taşmaktadır. "Sulak Alana Ağıt" yazısı Wisconsin'in tarihinde bir tahribat ve restorasyon öyküsü olduğu için restorasyon çevreci eleştirisi açısından önemlidir.

Nasıl ki Leopold 20. yüzyılın birinci yarısında Kanada turnalarına ağıt yakıp, ekolojik restorasyon üzerinde durduysa, biz de ülkemizde yarım asırdır telli turnalarımıza ağıt yakıyoruz.[1] Çarenin bozulmuş turna habitatlarının ekolojik restorasyonu olduğunu biliyoruz. 1998 yılında gerçekleşen Altıncı Dünya Yabanıl Alanlar Kongresi'nin delegelerinin önerisine kulak verelim. Delegeler yirmi birinci yüzyılın "yeryüzünü onarma yüzyılı" olarak ilan edilmesi konusunda fikir birliğine varmışlardı. Bu çağrıya dünyanın birçok bölgesinden olumlu yanıt geldi ve tahrip edilmiş alanlar için sayısız restorasyon projesi hayata geçirildi. Karaların, suların, havzaların, nehirlerin, flora ve faunanın yer yer tahrip edildiği ülkemizde de çeşitli bölgelerde restorasyon projelerinin derhal hayata geçirilmesiyle bu çağrı yanıtlanabilir. Leopold'cu düşüncenin takipçilerinden Meine, doğa korumanın eğer restorasyon varsa anlamlı olacağını söylemiştir:

> Eğer doğa korumayı basit ve durağan muhafaza (preservation) ile eşleştirirsek ve restorasyonu ayrı bir girişim olarak ele alırsak o zaman "yeni ekosistemler" fikri restorasyon olgusuna zorluk çıkarır. Oysa doğa korumayı insan ve doğa arasında dinamik bir ilişki, ekolojik restorasyonu da bu ilişkinin bir bileşeni olarak ele alırsak o zaman restorasyon anlamlı olacaktır. (Meine, 2017, s. 218)

Amerikalı doğa yazarı Scott Russell Sanders da, ünlü Doğayı Koruma Bildirgesi'nin (A Conservationist Manifesto) dördüncü maddesinde, bizlere yeni bir "doğa koruma" tanımı vermektedir:

> Doğayı korumak sadece zarara uğramadan kalabilmiş doğal alanların korunması değil, aynı zamanda hasar görmüş alanların münkün olduğunca onarılması anlamına da gelmektedir. (...) Kaybettiğimiz orman alanlarını yeniden ağaçlandırabiliriz, çayırlık alanları yeniden kazanabiliriz, kurutulan sulak alanları yeniden oluşturabiliriz, nehirleri temizleyebiliriz, bozkırları parklara dönüştürebiliriz, yok ettiğimiz canlı türlerini tekrar doğal ortamlarına döndürebiliriz ve yabanıl alanlara müdahaleyi bırakıp kendi kendilerini iyileştirebilmeleri için fırsat verebiliriz. (Sanders, 2009, s. 211-212)[2]

Günümüzde belli bölgelerde yürütülen ekolojik restorasyon çalışmaları ivme kazanmış, bu çalışmalar tüm dünyada tahrip olmuş bölgelerin restorasyonu çalışmalarına örnek teşkil etmemiştir. Kuzey California'da Mattole Nehri havzasında yirmi yıldır süregelen restorasyon çalışmaları

[1] Leopold'un ekolojik restorasyon konusunda öncülüğü ve mirası için bkz. Zedler, 2006, ss. 116-126. Leopol'un düşüncesinde çayır restorasyonu önemli bir yer tuttuğundan ayrıca bkz. Leopold, 1999, ss. 137-139.

[2] Doğayı Koruma Bildirgesi'nin Türkçe çevirisi için bkz. Özdağ, 2011b, s. 37-45.

sonucunda nehre yıllardır uğramayan somon balıkları (Chinook salmon) geri gelmiştir. Amerikalı yazar Freeman House'ın söz konusu restorasyonu ele alan *Totem Salmon* (1999) adlı doğa yazını eseri de tüm dünyaya bir meşaledir.[3] Bu gelişmelerin ışığında, kimi edebi eserlerde ortaya çıkan arazi ve türlerin geri kazanılması konusunun restorasyon çevreci eleştirisi yoluyla geniş kitlelere aktarılması önemlidir.

Restorasyon çevreci eleştirisi

Çevreci eleştirmenler son otuz yıldır edebiyat ve kültür metinleri aracılığıyla çevre sorunları üzerinde durdular. Bu süreçte kalemleriyle sayısız çevre tahribatının farkına varılmasını sağlarken çevreci eleştiri alanını da geliştirip zenginleştirdiler. Günümüzde de çevreci eleştirmenler yeni bir döneme adım atıp, edebiyat çalışmalarının uygulamada da işe yaramasını istemeli; içinde bulunduğumuz kritik dönemde, çalışmalarını eyleme dönüştürmenin yollarını aramalıdır. Yöresel restorasyonlar yazın insanına bu yolları açabilir. Restorasyon çevreci eleştirisini tanımlamak gerekirse, bu yaklaşım, yörelerde insan etkisiyle tahrip olmuş alanlarda, bireysel ya da toplum işbirliğiyle yapılan restorasyon çabalarını ele alan edebi ve kültürel eserlerin incelemesidir.

Bu bağlamda, Amerika'dan iki örnek, biraz önce sözü edilen Freeman House'ın *Totem Salmon* (1999) ile Leopold ailesinin üyelerinden botanikçi yazar Scott Freeman'ın *Saving Tarboo Creek* (2018) adlı doğa yazını eserleridir.[4] Yaralanmış doğayı ve yaban hayatını iyileştirmeye hayatını adamış çok kişi bulunur. Türkiye'den bir örnek, inci kefalini geri getiren Mustafa Sarı'dır. Van Gölü'ndeki inci kefalinin popülasyonunu arttıran Sarı, *Vazgeçme* (2018) adlı eserinde tüm dünyaya örnek olacak bir restorasyon hikâyesi anlatmıştır.[5] Restorasyon çalışmalarını ele alan bu eserler Leopold'un "düşünen toplumlarına" en güzel örnek olup "toprak etiğinin" evrimine de işaret etmektedir.

İşte çevreci eleştirmen bu noktada -topluma ulaşma konusunda- önemli rol oynayacaktır. Söz konusu eserleri inceleyerek, yaygınlaşma-

[3] Freeman House, *Totem Salmon* başlıklı doğa yazını eserinde, 400 kilometre kareyi kapsayan Mattole Nehri havzasında, habitatların %95'inin insan etkisiyle yok edildiği bölgede (s. 87), yirmi yıldır süregelen restorasyon çabalarını anlatmıştır.

[4] Scoot Freeman, *Saving Tarboo Creek* adlı eserde, Leopold ailesinde üçüncü ve dördüncü neslin de ekolojik restorasyon yaptığını belirtmiştir. (s. 18). Doloyısıyla, bir aile geleneği devam etmektedir.

[5] Sarı, *Vazgeçme* adlı eserinde Van Gölü'nde yıllarca kaçak balıkçılıkla mücadele ettiğini ve büyük ölçüde başarıya ulaşıldığını söylemiştir: Sarı, "1990'lı yıllarda kaçak balıkçılık yapanların yüzde doksan ıkaçak balıkçılığı artık terk etmiş durumda" demiştir.

sına katkı sağlayarak, benzer eserlerin yazılmasını sağlayarak, yerelde gerçekleşecek ekolojik restorasyona edebiyatın etkisini gösterecektir. Günümüzde bozulmuş alanların restorasyonu çabaları gittikçe önem kazanmaktadır. Yaşam alanları –örneğin bir biyobölgedeki yaşamın sürekliliğini sağlayan su havzaları- yerelde birçok insanın işbirliği içinde çalışarak toprakların, suların, yaban hayatının tekrar doğal haline ve eski sağlığına kavuşturulmasını beklemektedir. Restorasyon çevreci eleştirisi diye adlandırdığım[6] çevreci eleştiri yaklaşımını benimsemek, yani çevreci eleştiri çalışmaları içinde doğal alanların ve kentsel alanların restorasyonu konusuna eğilmek, çevre problemlerinin gittikçe şiddetlendiği, çevre tahribatının arttığı ve yörelerde sürdürülebilirliğin yok olduğu günümüzde, birçok öncü çalışmaya katkıda bulunabilir. Edebi eserlerde anlatıldığı şekliyle bir zamanların sağlıklı topraklarına ait anılar yörelerde toprak yönetimiyle ilgilenenlere avantaj sağlayabilir ve planlamaya ilişkin kararları etkileyebilir. Hatta toplumun değişik kesimlerinin işbirliğiyle, bozulmuş alanların restorasyonuna yol açabilir. İşte Leopold'un "Sulak Alana Ağıt" yazısının etkisi bu olmuş, yazı Amerika'da pekçok sulak alanın restorasyonunu tetiklemiştir.

Bir esere uygulandığında restorasyon çevreci eleştirisi, bazı tipik sorulara yanıt arayacaktır. Esere soru yöneltme yöntemi, çevreci eleştirinin öncülerinden Glotfelty'nin başlattığı bir yöntemdir.[7] Restorasyon çevreci eleştirisinin uygulandığı eserlerde ise şu sorulara yanıt aramak doğru olacaktır:

*Edebi eserde ele alınan bir kilit (keystone) tür var mıdır?

*Bu kilit türün yaşam döngüsü gizem taşır mı? İnsan dışındaki canlılar bizlerle nasıl iletişim kurar?

*Bizlere doğal dünyanın verdiği bir eğitim var mıdır?

*Bozulmuş bölgelerde toplum destekli restorasyon faaliyetleri nasıl gelişir? Toplum, takım ruhuyla nasıl hareket eder?

[6] Bu tanımı (restoration ecocriticism) ilk kez 2009 yılında yayımladığım "An Essay on Ecocriticism in 'the Century of Restoring the Earth '" (Yeryüzünü Restore Etme Çağında Çevreci Eleştiri Üzerine Bir Yazı) başlıklı makalemde kullandım (s. 140). Bu çevreci eleştiri yöntemiyle, yara almış topraklarımızın, sularımızın korunması ve ekolojik restorasyonu hususlarında, bir edebiyatçının sağlayacağı faydayı belirttim. Bkz. Özdağ, 2009, ss. 125-142. Restorasyon çevreci eleştirisine diğer bir yaklaşımım için bkz. Özdağ "Keeping Alive the Memory of Amik" (Amik'in Anısını Canlı Tutmak), 2011, ss. 118-135. Edebiyatçının ekolojik restorasyon ve çevreci eleştiride res torasyon konusuna eğilmesi konusunda görüşlerim için ayrıca bkz. Opperman, Özdağ, Özkan, Slovic, 2011 ss. 460-461; 476-478.

[7] Glotfelty, *The Ecocriticism Reader* seçkisine yazdığı giriş yazısında çevreci eleştirmenin bir eserde yanıt arayacağı soruları listelemiştir (bkz. Glotfelty, 1996, s. xix). Diğer çevreci eleştiri yaklaşımlarına uygulanan tipik sorular için bkz. Reed, 2002, ss. 148-149.

*Toprakları, yaban hayatını, türleri restore etme ihtiyacına ne gibi sebepler gösterilir?

*Restorasyon gerçekleştirilen bölge insan etkisiyle mi doğal nedenlerle mi bozulmuştur?

*Restorasyon, kişi bazında mı toplumun işbirliğiyle mi yapılmaktadır?

*Hangi yerel türler yok olmuştur?

*Yazar, habitatlara ve nesli tehlike altındaki türlere nasıl dikkat çekmektedir?

*Yazar, yitik toprakların, suların, yaban hayatının anısını nasıl canlı tutmaktadır?

Bu sorulara verilecek yanıtlar edebi eserin tüm katmanlarını ortaya çıkaracak, benzer bozunumlara uğramış yörelerde metin uyanış sağlayacaktır. Yazarlarımız, bu yeni çevreci eleştiri yaklaşımının etkisiyle, ekolojik restorasyona ihtiyaç olan yerel bölgeler için yeni yazılar kaleme alabileceklerdir.

"Sulak Alana Ağıt" her ne kadar ülkemizden çok uzaklarda gerçekleşmiş bir olayı ele alıyorsa da, çevreci eleştirmenlerce ülkemizdeki kurutulmuş sulak alanlara –eski turna habitatlarına- dikkat çekmek için kullanılabilir. Eserde kilit tür olarak Kanada turnaları yer almaktadır… Nesli tehdit altındaki bu türün habitatına restorasyon, eserde dikkat çekildiği üzere, devlet desteği ve toplum işbirliğiyle gerçekleşmiştir (Leopold, 2013, s. 103).[8]

Ünlü doğa korumacının eserinin, Amerika'da sulak alanların restorasyonu çabalarına büyük katkısı olmuştur ve kuşkusuz dünyada pekçok bozulmuş alanın restorasyonuna ilham olacaktır. Sadece Wisconsin'de, pekçok sulak alan bu yazının yarattığı sinerjiyle geri kazanılmıştır. Leopold'un biyografisinin yazarı Curt Meine'nin dediği gibi, "[b]u eser ilk kez 1937 yılında *American Forests* adlı dergide yayımlandığında, ne okurlar ne de Leopold bunun bir bildirim olduğunun tam olarak farkındaydı. Bu yazıyla yeni bir ses doğal dünyaya dair yazdıklarımızda ve düşündüklerimizde ve insanın dünyadaki konumu hakkında dönüşüm sağlayacaktı" (Meine, 2004, s. 132). Bu yazı Wisconsin'in kırsal bölgelerinden birinde, Leopold'un derin sevgi beslediği bir turna habitatına ağıt olarak kaleme alınmıştır.

[8] Leopold restorasyon için, "Devlet, bölgedeki toprakları satın aldı, çiftçileri başka yerlere yerleştirdi ve drenaj kanallarını kapattı" demiştir (2013, s. 103).

Restorasyon çevreci eleştirisinde doğa estetiği ve turnalar

Bir önceki bölümde, restorasyon çevreci eleştirisinin yanıt arayacağı soruları sıraladım. Bu bölümde de bu sorulardan birinin, "Sulak Alana Ağıt" yazısında habitatlara ve nesli tehlike altındaki türlere nasıl dikkat çekildiğinin üzerinde durdum. Bu yazıda ekolojik restorasyonun öncüsü Leopold, sulak alanların korunmasının ekosistemin "bütünlüğü, dengesi ve güzelliği" için şart olduğunu şiirsel bir dille anlatmış, dahası "alelade hatta değersiz zannedilen alanların gözümüzde değer kazanmasına"[9] yarayacak estetik bir formül sunmuştur. Bu formül, en basit anlatımla, bir ekosistemdeki *numenon'a* yani "estetik türe" odaklanır ki bu durum estetik türün yaşam alanına değer verebilmenin en etkili yoludur.[10] Leopold uzmanı Callicott'un deyimiyle estetik türler "içinde bulundukları ekolojik topluluklara damgasını basar. Eğer onlar yok olmuşsa o toprakların ışıl ışıl sağlığı da yok olmuş demektir" (1989, s. 242). Flader ve Callicott'un belirttiği gibi, "Leopold estetik tür kavramını Ouspensky'den uyarlamıştır ve bu kavramı toprakların sağlığını gösteren işaretler anlamında kullanmıştır, bu türler olmadan ekosistemlerin bütünlüğü de yok demektir" (1991, s. 10). Leopold'a göre estetik tür, söz konusu bölgenin ekolojik ve evrimsel tarihine dair çalışmalarla birlikte düşünülmelidir. "Sulak Alana Ağıt" adlı yazıda estetik türü anlamlandırabilmek için Leopold'un "Guacamaja" adlı yazısındaki estetik türlere referansını hatırlamak gerekir. Leopold, "[o]rman tavuğu kuzey ormanlarının, mavi alakarga ceviz koruluklarının, Kanada alakargası yosunlu bataklıkların, Meksika çamı da ardıç ağacı bayırlarının numenonudur" dedikten sonra, kalın gagalı papağanı [Guacamaja] "Sierra Madre'nin numenonu" olarak tanımlar (Leopold, 2013, s. 143). Leopold'cu düşünceye göre, bu olağanüstü güzellikteki canlıların hayatta kalabilmesi, estetik görüşümüzü onların yaşam alanlarına genişletebilmekten geçer; bu da söz konusu canlıların ekolojik ve evrimsel tarihini çalışmakla mümkündür. "Guacamaja" adlı yazıda Leopold şöyle der:

> Güzellik bilimi, doğa bilimlerinin ta karanlık çağlardan kalmış bir dalıdır. En iyi fizikçiler dahi onun denklemlerini henüz çözemedi. Örneğin herkes bilir ki, kuzey ormanlarındaki sonbahar manzarası şu üçünün toplamıdır: Oradaki topraklar, rengi kırmızıya dönmüş akağaçlar ve yakalı orman tavukları. Geleneksel bilimin penceresinden bakıldığında orman tavuğu, üç

[9] Kinsey, Leopold'un estetik düşünceye en önemli katkısının "alelade hatta değersiz zannedilen alanların gözümüzde değer kazanması" olarak ifade etmiştir. Bkz. Kinsey,1999, s. 280.

[10] Leopold'da bu estetik formülü "Keeping Alive the Memory of Amik" makalemde ayrıntılı olarak açıkladım. Bu makalemde estetik/etik üzerine açıklamaları, "Keeping Alive the Memory of Amik" makalemden alıntılayarak Türkçeye çevirdim. Bkz. Özdağ, 2011a, ss. 121-124. Ayrıca bkz. Özdağ, 2014, ss. 122-127.

> dönümün kütlesinin veya enerjisinin sadece milyonda birini temsil etmektedir. Ama orman tavuğunu bu manzaradan çekip çıkarırsanız geriye hiçbir şey kalmaz. İnsanı hareketlendiren muazzam bir çekim gücü kaybolur. (2013. s. 142-143)

"Sulak Alana Ağıt" yazısında Leopold, Kanada turnalarını Wisconsin sulak alanlarının *numenonu* olarak tanımlar ve şöyle açıklar: "[B]u kuşun sesini duyduğumuzda öylesine bir kuş sesi deyip geçmeyelim. Burada duyduğumuz, evrim orkestrasının trompetidir. O bizim evcilleştirilemez geçmişimizin, kuşlar ve insanların günlük ilişkilerini belirleyen binlerce yıllık inanılmaz bir geçişin sembolüdür" (s. 98). Meine'nin deyimiyle, "[t]urnanın değeri sadece onun dış görünüşünde değil, bir tür olarak tarihinde yatmaktadır" (Meine, 1988, s. 330). Genel anlamda yazı, topraklara dair estetiğin ekolojik ve evrimsel olarak anlaşılmasına bir çağrıdır ki bu da doğaya moral değer verebilmeyi beraberinde getirir. Leopold şunu tartışmaktadır: Turna dediğimizde onun hem evrendeki hem de doğal dünyadaki yerini hesaba katmalıyız yani onun dünyayla olan en eski bağlantısını bilmeliyiz. Bir başka deyişle, biz hem turnaları hem de iç içe geçtikleri ekosistemler olan turna bataklıklarını takdir etmeliyiz. İşte bu sebeple Leopold, yazısında turnalara ayrı bir önem verir:

> Dünya yüzündeki tarihleri yavaş yavaş açığa kavuştukça turnaları daha iyi anlıyoruz. Şimdi biliyoruz ki onların kavmi üçüncü çağın çok ötelerine dayanıyor. Kendi atalarının da ait olduğu faunanın diğer üyeleri uzun zamandır tepelerin arasında gömülü. [...] Bu turnalar sadece içinde sıkışıp kaldığımız şu anda değil, evrimsel zamanın geniş uzamlarında yaşar ve varlıklarını sürdürür. Turnaların her yıl geri dönüşleri, jeolojik saatin tiktakıdır. Turnalar dönüp geldikleri yerlere alışılmamış bir ayrıcalık katar. Sıradan yerlerin hep süregelen aleladeliği ortasında turna bataklığı, sonsuzluğa doğru yürüyüş yolunda kazanılmış ve sadece av tüfeğiyle değiştirilebilecek, paleontolojik imtiyazlarla donanmış bir asalete sahiptir. Bazı bataklıklarda hüküm süren hüzünlü hava belki de eskiden buraların turnalarla dolup taşıyor olmasıydı. Şimdi bu yerler tarihin sayfalarında boynu bükük başıboş bir halde duruyorlar. (2013, s. 98-99)

Ancak, Leopold'un turnaları vurgulamasının özel bir amacı vardır. Leopold'un öncelikle üzerinde durduğu konu estetik ve etik ilişkisidir. Doğanın herhangi bir unsurunu estetik olarak beğenmek doğayla ilişkilerimizde belirleyici olduğu için, Leopold yabanıl alanlara -örneğin sulak alanlara- estetik beğeni sağlamanın yolunun ne olabileceği üzerinde durmuştur. Leopold bu yolun belli bir doğal alana akıl gözüyle bakmaktan geçeceğini düşünmüştür. Eğitilmiş göz başka canlılarla empati kura-

bilmeyi kolaylaştıracak bu da etik değerlerin gözetileceği eylemlere yol açacaktır. Leopold, felsefesinde etiği estetiğe dayandırdığı için toprağı faydacı amaçlar dışında algılamanın yöntemlerinin neler olabileceğini düşünmüştür. "Sulak Alana Ağıt" adlı yazıda Leopold şöyle demiştir: "[D]oğadaki üstün nitelikleri algılama yeteneğimiz, sanat eserlerinde olduğu gibi, güzel olanla başlar". Bu durum, göze hoş geleni tanımlamanın bir başka yoludur. Leopold göze hoş gelen unsuru daha geniş bir resmin içinde, ekosisteminde ele almamızı ister ve şöyle devam eder: "[B]u güzel öğe, güzellik denen şeyin ardışık evrelerinden geçerek henüz hiçbir dilin tanımlayamadığı değerlere ulaşır. İşte turnaların değeri bence, kelimelerle ifade edilemeyen bu evrede yatar" (2013, s. 98).

Leopold'un estetik görüşünü şöyle netleştirebiliriz: Leopold'un amacı turna bataklığı gibi "ihmal edilmiş doğal alanlara"[11] estetik beğeni sağlamak ve bu gibi yerlere bağlılık yaratmak olduğu için, yazısına turna gibi güzelliğine doğuştan hayran olduğumuz bir canlıyla başlar. Buradan da doğanın göze hoş gelmeyen kısımlarına ulaşır ki bu estetik denen konuya bilişsel ve bilime dayalı bir yaklaşım gerektirir.[12]

Bunların hepsi birleşerek ekosistemin tamamına objektif bir bakış sağlar; bu özel bakış, ekosistemi faydacı bakıştan ve ekonomik kaygılardan uzak tutar.

Leopold için, "gittikçe azalan sulak alanlar" bir algılama meselesinden ibaretti. Leopold güzellik denen olgunun geleneksel ölçütüyle başlayıp, bunu toprak sağlığı ve sürdürülebilirlikle birleştirmekteydi. Ona göre, ekosisteme duyulan hayranlık, yani, ekosistemi estetik açıdan deneyimlemek, aklın ve duyguların birleşmesinin bir sonucuydu, algılayan akıl ve yabanıl alanın birbiriyle etkileşimiydi. Leopold'un sözünü ettiği "kelimelerle ifade edilemeyen evre" işte bu evredir. Duyguların ve aklın biraraya geldiği Leopold'cu estetik deneyim duyguların ötesine geçerek akıllara haz verir. Akıl ve duygular doğal alanların *bütünlüğünü, dengesini* ve *güzelliğini* takdir edebilmek için birleşir. Ancak estetik yargılama sürecini başlatan unsur, göze hoş gelen unsurdur, yani turnadır. O halde "Sulak Alana Ağıt" yazısında bataklık alanları anlatırken, Leopold'un evrimsel biyolojiye ve ekolojiye ilişkin bilimsel bilgileri, turnalara duyduğu derin sevgiyle birleşir.

[11] Callicott, Leopold'un estetik düşüncesinde "ihmal edilmiş doğal alanların" bulunduğunu belirtir. Bkz. Callicott, 1989, s. 240.

[12] Carlson, "Nature, Aesthetic Judgment, and Objectivity" adlı makalesinde, Leopold'da doğanın estetik algısı için bilimsel bilginin önemi üzerinde durmuştur (1981, s. 25). Ancak Leopold yazılarında, doğanın estetik algısı için, bilişsel ve bilişsel olmayan modellerin birleşimini ima etmiştir.

> Böyle bir yerde zaman kavramı bulunmaz. Burası ta buzul çağından beri her yıl, baharı turnaların çığlığıyla karşılamıştır. Bataklığı oluşturan turba katmanları çok eskiden kalma bir gölün havzasında yatar. Turnalar burada âdeta kendi tarihlerinin ıslanmış sayfalarının üzerinde dururlar. Bu turbalar sıkıştırılmış kalıntılardır; onları buzul tabakası geri çekildiğinden beri, gölcükleri tıkayan yosunlar, yosunların üzerine yayılmış şimal çamları, şimal çamlarının üstünde çığlık atıp duran turnalar meydana getirmiştir. Ardı arkası kesilmeyen bir nesiller kervanı, geleceğe açılan bu köprüyü, bu habitatı kendi kemikleriyle oluşturmuştur... Gelecek nesiller de burada yaşayabilsin, üresin ve bu dünyadan göçüp gitsin diye. (2013, ss. 97-98)

"Sulak Alana Ağıt" yazısında Leopold bilgiyi ve güzelliği, bilim ve sanatı bir araya getirme çağrısında bulunur: amacı sulak alanların algılanabilmesidir. Yazıdaki bu bilişsel ve bilişsel olmayan yaklaşımların kaynaşmasıyla Leopold, sadece estetiği belirleyen türün doğal güzelliğini değil onun yaşam alanının evrimsel tarihini ve ekolojisini yücelttiği bir estetik anlayış ortaya koymaktadır. Aslında topluca düşünüldüğünde Leopold'un yazıları, doğaya estetik beğeni geliştirmede bilişsel ve duyuşsal modellerin birleşmesini öngörür. Bu birleşmeyle Leopold, "manzara değeri olmayan" sulak alanların estetik olarak beğenilmesi yolunda bir devrim gerçekleştirmiş olur.[13] İşte bir zamanlar "paleontolojik imtiyazlarla donanmış asalete sahip" bir sulak alanın anılarıyla bezenmiş bu güçlü estetik formül Batı'da pekçok sulak alan restorasyonunu tetiklemiş ve eskinin biyoçeşitliliğinin geri gelmesine yardımcı olmuştur.

Wisconsin'in eskiden kurutulmuş sulak alanlarına benzer şekilde, ülkemizde ciddi ölçüde tahrip edilmiş ve acilen yeniden yapılandırılmayı bekleyen talihsiz birçok yer bulunmaktadır. "Sulak Alana Ağıt" yazısındaki ifadeler bizim kurutulmuş sulak alanlarımız için geçerlidir. Leopold, "sulak alan sakinlerinin pastoral çağı" trajik bir şekilde son buldu çünkü derebeyleri "tarlalarının sadece sulak alanları çevreleyen yerlerde değil, aynı zamanda içinde de bulunmasını istediler. Kanallar aça aça yeni toprakları kullanıma açma furyası yavaş yavaş her yere yayıldı. Sulak alanlar sıra sıra drenaj kanallarıyla bölündü, araları yeni tarlalar ve çiftliklerle bezendi" sözleriyle bize seslenmektedir (2013, s. 101-102).

Aynı Wisconsin sulak alanlarında olduğu gibi, ülkemizde de eskinin geniş sulak alanlarının yok edilmesi bölgelerin ekosistem kanunlarına aykırı olmuş, bölge insanları ve diğer canlılar için trajik sonuçlar doğurmuştur. Bilimleri ve sanatları birleştiren ve böylesi yaralanmış bir bölgeye

[13] Bu konu üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Saito, 1998, ss. 101-111.

estetik bağlılık yaratan "Sulak Alana Ağıt" yazısı restorasyon çevreci eleştiri yaklaşımıyla şimdi çevreci eleştirmenlere yeni kapılar açıyor. Biz de Leopold'un estetik görüşleri ışığında, kurutulmuş sulak alanlarımızı ve bu yaşam alanlarının kilit türlerini geri kazanabiliriz.

Bugün ülkemizde sulak alanların (eskinin turna bataklıklarının) %80'i tehdit altındadır. Leopold'un "Sulak Alana Ağıt" yazısı ülkemizde, yanlış kalkınma politikaları sonucu kurutulmuş olan sulak alanların restorasyonunu, dolayısıyla özlediğimiz turnaların dönüşünü sağlayacaktır. Bu tartışmalarda çevreci eleştirmen, restorasyon çevreci eleştirisi yaklaşımıyla, sulak alanlara bakışımızı değiştirebilir; duyguları harekete geçiren edebiyatın gücünü ekosistem bilgisiyle kaynaştırarak tüm can damarları kesilip yok edilmiş "turna bataklıklarımızı" geri getirebilir. İşte dünya böyle bir edebiyat ve eleştiri anlayışını beklemektedir.

Kaynakça

Callicott, B. J. (1989). *In defense of the land ethic: Essays in environmental philosophy.* Albany: SUNY Press.

Carlson, A. (1981). Nature, aesthetic judgment, and objectivity. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism 40*, 15-27.

Flader, S. L. ve Callicott, B. J. (1991). *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold.* Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Freeman, S. (2018). *Saving Tarboo Creek: One family's quest to heal the land.* (Çizimler, Susan Leopold Freeman). Portland, Oregon: Timber Press.

Glotfelty, C. (1996). Introduction: Literary studies in an age of environmental crisis. C. Glotfelty ve H. Fromm (Ed.), *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology* (ss. xv-xxxvii). Athens, Georgia: The University of Georgia Press.

House, F. (1999). *Totem Salmon: Life lessons from another species.* Boston, MA: Beacon Press.

Kinsey, J. L. (1999). Through successive stages of the beautiful. C. Meine ve R. L. Knight (Ed.), *The essential Aldo Leopold: Quotations and commentaries* (ss.279-95). Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Leopold, A. (1999). Roadside prairies. J. B. Callicott ve E. T. Freyfogle (Ed.), *For the health of the land: Previously unpublished essays and other writings* (ss. 137-139). Washington, D.C.: Island Press.

Leopold, A. (2013). *Bir kum yöresi almanağı.* Çev. U. Özdağ. (*A sand county almanac and sketches here and there,* 1949). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Meine, C. (1988). *Aldo Leopold: His life and work.* Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Meine, C. (2004). *Correction lines: Essays on land, Leopold, and conservation.* Washington, D.C.: Island Press.

Meine, C. (2017). Restoration and "novel ecosystems": Priority or paradox? *Annals of the Missouri Botanical Garden.* 102, 217–226.

Opperman, S., Özdağ, U., Özkan, N., Slovic, S. (2011). A roundtable discussion on ecocriticism. S. Oppermann, U. Özdağ, N. Özkan, ve S. Slovic (Ed.), *The future of ecocriticism: New horizons* (ss. 459-479). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Özdağ, U. (2009). An essay on ecocriticism in 'the century of restoring the earth.' *Journal of American Studies of Turkey,* 30, 125-142.

Özdağ, U. (2011a). Keeping alive the memory of Amik. S. Oppermann, U. Özdağ, N. Özkan, ve S. Slovic (Ed.), *The future of ecocriticism: New horizons* (ss. 118-135). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Özdağ, U. (2011b). Çevremizi Korumaya Bir Örnek: Scott Russel Sanders'in "Doğayı Koruma Bildirgesi." *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim.* 138-139, 37-45.

Özdağ, U. (2014). *Çevreci eleştiriye giriş: Doğa, kültür, edebiyat* (2. baskı, 2017). Ankara: Ürün Yayınları.

Reed, T.V. (2002). Toward an environmental justice ecocriticism. J. Adamson, M. M. Evans, R. Stein (Ed.), *The Environmental Justice Reader: Politics, Poetics, and Pedagogy*. (ss. 145-162). Tucson: University of Arizona Press.

Saito, Y. (1998). The aesthetics of unscenic nature. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism.* 56.2, 101-111.

Sanders, S. R. (2009). *A Conservationist Manifesto.* Bloomington: Indiana University Press.

Sarı, M. (2018). *Vazgeçme: İnci kefali peşinde bir değişim yolculuğu.* İstanbul: Artisan Yayınlar.

Zedler, J. B. (2006). The continuing challenge of restoration. C. Meine ve R. L. Knight (Ed.), *The essential Aldo Leopold: Quotations and commentaries* (ss. 116-126). Madison, WI: University of Wisconsin Press.

TÜRKÜLERDEN TURNALARA: BİR KİŞİSEL ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ

Françoise Arnaud Demir

Aivar Leito ve Dördüncü Ahya'nın anısına

Paris, Fransa, 20 Mart 2016. Hergünkü gibi, dizüstü bilgisayarımı açıp Google Haritalar'ın özel sayfasına giriyorum. Estonlar tarafından uydu vericisiyle donatılmış Ahya adlı *Grus Grus* turnanın nereye vardığını öğrenmek istiyorum. Birkaç gün önce, kışı geçirdiği Etiyopya'daki Tana Gölü kıyısından kalkıp kuzeye doğru göçe başlamış. Haritaya bakıyorum, evet... bu gri renkli kuş imgesi Ahya'mdır. Fakat... Aman aman, imge sanki aynı yerde! Vericiye göre bir hafta önce Sudan topraklarına girmiş ama şimdi Google'ın gösterdiği Kasala şehrinin kenarında duran imgesi hiç hareket etmiyor. O bölgede dinlenip küçük hareketler yapmış olabilir umuduyla odakla imgesine basıp detaylara giriyorum. Boşuna... Ahya'nın sinyali donmuş durumda!

''Bağlantımızda bir sorun yok. Zavallı turnaya bir şeyler olmuş. Alanla ilişki kurmaya çalışıyoruz''. ''Turnaların Babası'' lakabını kazanmış Profesör Doktor Aivar Leito'nun telefondaki sesi elbette üzgün. Estonya Tartu Üniversitesi'ndeki Ornitoloji Bölümü araştırmacıları yıllardır diğer göçmen kuşların yanı sıra bayağı turna göçünün uzun vadeli incelemesini yapıyor. Estonya'nın coğrafi konumu bu hususta ideal. Baltık Denizi'nin doğu kıyısında bulunan ülke hem binlerce turnanın üreme alanı hem de Avrupa'nın batı, orta ve doğu turna göç yollarının bir kavşağıdır. Finlandiya ve Kuzeybatı Rusya'dan kalkan turnalar ya Letonya, Litvanya, Polonya, Almanya, Fransa üzerinden İspanya'da kışlamaya gidiyor. (Batı Göçyolu) ya Polonya'dan sonra Çekya, Macaristan, Hırvatistan, İtalya üzerinden gidip Cezayir'de kışlıyorlar (Orta Göçyolu) ya da bundan 2000-2500 kilometre daha uzun bir yolculuğu tercih edip Belarus, Ukrayna, Türkiye, İsrail, Mısır, Sudan üzerinden geçip Etiyopya'nın ortasına kadar göçüyorlar. Estonya'nın Matsalu Adası, Baltık'ın en önemli göç öncesi turna toplanma alanı sayılmaktadır.

Turnaların Avrupa göç rotasının bir ucunda merkezî bir yerde bulunması Eston ornitologları doğal aktif bir gözlemciliğe yöneltti. 90'lı yıllardan başlayarak önce kuşları halkalayıp sonra onlara coğrafi konumlama cihazı takarak göç gelişmesini izlediler. Fakat bu iş hiç de kolay değil. Turnalara halka ve cihaz takmak için önce onları yakalama sorununu aşmak gerek. Kendilerini son derecede dikkatli savunan büyükleriyle bu iş olanaksız zaten. Ancak kandırarak yeni doğanları yakalayabilirsiniz ama bunun için turnaların titizlikle gizledikleri yuvalarını ele geçirmek gerek. Araştırmacılar hem detektif hem kovboy hünerleri gerektiren bu marifeti tamamladıktan sonra, kuşun da yolculuk tehlikelerini atlatması gerekiyor. Bu tehlikeler arasında bitkinlik, açlık, elektrik hatları ve yeldeğirmenleriyle çarpışma, doğal ya da insanî felaketleri sayabiliriz: Turna göçünün üzerinde bulunan Çernobil nükleer santralının 1986 senesindeki patlaması neyse ki nisan ayında, yani bahar göçünün bitmesinden epey sonra olmuş. Hava durumunun yarattığı güçlüklere turnaların ilerlemesini zorlaştıran Karadeniz rüzgâr sistemini de ekleyebiliriz.

İşte izleme vericisiyle donatılmış delikanlı Ahya, 22 Eylül 2013'te başlayarak Estonya'dan Etiyopya'ya kadar uzanan bu 6000 kilometrelik karmaşık yolu seçenlerden oldu. Anne ve babasının ve diğer ''göçtaş''larının arasında yer alarak beş kere bu büyük yolculuğu yapmaya girişti. Altıncı göçüne başlayınca yolculuğunun ilk günlerinde büyük olasılıkla karnını doyurmak için konduğu tarlada bir çiftçinin tek kurşunu hayatına ve Tartu ornitologlarının özenle ve tutkuyla sürdürdükleri araştırmalarına son verdi.

Turnalarla yaşamak coğrafyayla daima ilgilenmektir. Atlasımı açıp, Ahya'nın feci bir sona uğradığı Sudan'ın üstüne parmağımı koyuyorum ve kuzeye doğru kaydırıyorum. Türkiye, Kuzey Avrupa turnalarının rotasının tam ortasında durmaktadır. Kuzeyinde Kızılırmak ve Yeşilırmak, güneyinde Seyhan ve Ceyhan deltaları, aralarında da Tuz Gölü gibi çeşitli sulak alanlar, turnalara uygun güvenli ve yemin bol bulunduğu uğrak alanları barındırmaktadır. Ben de turnalar gibi başka pınarlardan su içmek ve başka sığınaklarda duygularımı barındırmak için Türkiye'ye bavullarımı indirdim. Ve hayatım tamamen değişti.

Hayatımı değiştiren karşılaşmalar bir mucize gibi gerçekleşti. 1950'de kırsal alanda oturanların çoğunun yaptığı gibi, mesleklerinden dolayı Paris'e yerleşen karı-koca iki memurun kızı olarak, koca şehrin koca binaları arasında sıkışmış halde doğadan tümüyle uzak büyüdüm. Bana pencereyi açan bir tutku oldu: Türküler ve özellikle Anadolu türküleri. Paris'in göbeğinde büyüyen ama Anadolu türkülerini onları yaratanlar gibi söyleyebilen bir Fransız nasıl olur, diyeceksiniz. Hayatın sırrı bu! Nasıl göçmen

kuşlar konaklaya konaklaya 6000 kilometreyi aşmayı başarırlarsa, merak, sevgi ve çalışma anlayışımı yüklenerek, ben de adım adım, bir menzilden bir menzile, Paris göklerinden Anadolu türkülerine kadar uzanan bir yolda yürüdüm. 20 yaşındayken bir festivalde genç bir Türk folklorcu kızıyla arkadaş oldum, müziklerini dinledim, kulağıma değişik gelince onları çözmek istedim, ilk türkümü kaydettim ve öğrenmeye çalıştım, sözlerini anlamak ve o genç dostumla ilişkileri geliştirmek için üniversitede Türkçe derslerine ve Türkçeyle bir mücadeleye giriştim. Halk dansları eğitimi veren ders de buldum. Türkiye'den gelen usta müzisyenlerin konserlerine gittim, kaydettiğim müzikleri inceleyerek dinledim, sonra Türkiye'ye turist olarak gittim, sonra sonra sonra… Anadolu'nun en iyi saz sanatçılarından birine âşık olup evlendim ve onunla beraber sahnelerde daha profesyonel bir şekilde türkü söylemeye devam ettim.

Eston uzman Aivar Leito'ya göre ilk göçüne çıkan turna yavrusu yolun tüm detaylarını belleğine yerleştiriyormuş. Fakat biz insanlar için öğrenme ve belleme olayları bu kadar hızlı gerçekleşmiyor. Yukarıda iki kelimeyle anlattığım gelişme on seneden fazla sürdü. Sonrasında Anadolu türkülerindeki bambaşka bir potansiyeli keşfetmem bir on senemi daha aldı.

Annemle babamın kente göç etmeleri beni neredeyse tümüyle yazılı kültürün bir ürünü yapmıştı. Hatta müzikle ilk ciddi ilişkim yazı üzerinden gelişmişti: Çocukluğum kulağımı eğitmede son derece yardımcı olan yanflüt dersleri almakla, partisyonlar okumakla geçmişti. Türküleri öğrenmek için önce onları dinleyerek sözlerini tek tek çıkarmaya ve dosyalarda arşivlemeye başladım. Ayrıca kalem, defter, sözlük ve antolojilerle geçen yazılı bir çalışma dönemim oldu. Fakat bu çalışmanın bir sözlü boyutu da vardı: Müzisyen eşimin ağzından, kaset ve cd'lerden topladığım türküler, sırf kulağımla duyduklarımı kusursuzluğa ulaştırıncaya dek tekrarlayarak öğrenmemi, kentte doğuşumla kaybettiğim kırın sözlü kültürünü yeniden bulmamı sağladı. Türküleri seslendirmek yazılı kültürün ötesinde sözlü bir kültür olduğunu, bize -elbette farklı bir biçimde- söyleyecekleri olduğunu anlamamı sağladı. Anadolu türkülerinin önemi -ki burada "türkü" kelimesini Fransızca "şanson" teriminin karşılığı olarak genel bir anlayışla kullanmaktayım- kitapların içine gömülmemiş canlı bir toplu belleği, ona bağlı olan ezginin sayesinde yaşayan bir şiir sanatı olmasındadır. Son yirmi-otuz yıla kadar ustadan çırağa geçerek âşıklık geleneği çerçevesinde ya da ninniler, ağıtlar, yol ve oyun havaları gibi günümüzde de kuşaktan kuşağa aktarılan türküler, kişinin yaşadığı ortamın bağrında ve aynı zamanda bu ortamla olan bağlantısını var eden bir biçimde topluluk adına kendini ifade etmesini sağlayan sembolik bir alan oluşturmaktadır.

Elbette bütün bunları bir anda anlamadım. Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Veysel gibi âşıkların dizelerinin güzelliği ve değişikliği beni çekiyordu. Tutkuya kapılmam, çaba harcamam için türkülerdeki kelime oyunları ile merdiven gibi inen ezgilerin aksak ritimleri sanki birbirleriyle yarışıyordu. Türküleri söylemek, onları duygularımdan süzüp duygularımla canlandırmaktı ve aynı zamanda yeni bir anlatım içinde kendimi bulmaktı. O söz ve ezgilerle beraber, yepyeni bir dünyada varolma tarzı da önümde ve içimde açılıyordu: ''Sen bir ceylan olsan ben de bir avcı / Avlasam çöllerde saz ile seni / Bulunmaz dermanı yoktur ilacı / Vursam yaralasam söz ile seni'' (Âşık Veysel). O arada eşimle Türkiye'nin köylerini dolaşmak, insanlarıyla tanışmak ve sohbet etmek, bir Anadolulunun eşi olarak yerimi almak, türkü söylemeyi öğrenerek onları çesitli sahnelerde söylemek ve tekrarlamak beni türkülerin daha derin anlamlarını araştırmaya yöneltiyordu. Bir dizeden başka dizeye değişik renkler, değişik imgeler ortaya çıkıveriyordu: Halk şiirinin önemli bir özelliği bu. O imgeler arasında çeşitli kuşların -akbaba, baykuş, dudukuşu, karga, kaz, keklik, kumru, serçe, suna, şahin gibi- sürekli yer alması, kuşların insanla sıkı ve derin bir ilişkisinin olası göstergesi olarak dikkatimi çekmeye başladı: ''Ben de bir kuş idim geldim ötmeye / Yârin bahçesinde mesken tutmaya'' (Karacaoğlan). O zamana dek gördüğüm kadarıyla, Avrasya'nın çeşitli şiir geleneklerinin çoğunda var olduğu gibi, Anadolu türkülerinde de bülbül söyleyene yoldaş görevi görmekteydi. Fakat hiç düşünmediğim, o zamana kadar varlığının farkında olmadığım bambaşka bir kuş, dizelerde şurda burda dolaşarak uzun boynunu göstermekteydi: Turna. Bu bulgu yıllar sonra döndüğüm Paris Türkoloji bölümünde hazırlamaya karar verdiğim yüksek lisans tezinin konusu olarak halk edebiyatında turna motifini seçmeme neden oldu.

Araştırmamı yönlendiren ve ilginç sonuçlara ulaşmamı sağlayan başka nedenler de vardı. Örneğin saz sanatçısı eşimin ''âşıklar diyarı'' olarak ünlemiş Sivas ilinin bir Alevi köyünde doğmuş olması, seslendirdiğim türküler arasında Alevi-Bektaşi deyişlerinin büyük bir yer tutması ve buna bağlı olarak Alevi-Bektaşi inancını kavrama zorunluluğum... İlk araştırmalarım sırasında Alevi-Bektaşilerde turna figürünün diğer Anadolu yörelerinden daha yoğun olduğunun farkına vardım. Alevi-Bektaşilerin ritüellerinde ve günlük hayatlarında yer alan bağlama eşliğinde söylenen deyişler ve nefesler şiirlerimizde özel bir yer bir yer tutmaktadır. Alevilerin Anadolu tarihinde ve Anadolu topraklarında ozanlığa ve halk şiirine katkıları büyüktür. Ayrıca araştırmaya başladığım dönemlerde, Alevilerin bazılarının adı ''turnalar semahı'' olan ritüel danslarının ve turna kuşularının göç toplantılarında yaptıkları ''oyun''ların arasında bir bağlantının var olduğu düşüncesi Aleviler arasında yaygındı ve bu durum Aleviliği

inceleyen Irène Melikoff başta olmak üzere bazı araştırmacıların dikkatini çekmekteydi.. Fakat Alevi inancında turnanın yeri o inancın içeriği gibi tamamen bir sır olarak kalmaktaydı.

Bu araştırmaya giriştiğimde dilbilgisi, edebiyat, din, tasavvuf, koreoloji, ornitoloji gibi geniş bir bilim yelpazesinden yararlanmak zorunda kaldım. Araştırdığım kuşun ornitolojik yönüne bakmak elbette ilk adımlarımdan oldu. 1990'larda, Anadolu türkülerinde turna adlı bir kuşun varlığını keşfettiğim zaman, bu kuş pek fazla kimsenin dikkatini çekmiyordu. Birkaç kuş ansiklopedisi ona en fazla bir iki sayfalık yer vermekteydi. Fransızca ya da İngilizce bilimsel kaynaklarda turnaları inceleyen bir bilimsel monografi de yoktu. Paris'te Ecole des loisirs'in çocuk kitapları koleksiyonunda Japon fotoğrafçı Shigeaki Sasamori tarafından görkemli resimlerle bezenmiş ''Les quatre saisons des grues du Japon'' (Japon Turnalarının Dört Mevsimi) başlıklı kitap tek bulduğum monografi oldu o yıllarda. Kütüphaneleri boşuna taradım. O zamanlar, bizi bilgiye ve kaynaklara kolayca ulaştıran internet gelişmemişti.

Uzun uğraşlar sonunda bu konuda bilgi sahibi olanlarla ilişki kurdum, fakat bir şeye daha ihtiyacım vardı: Turnaları kendi gözlerimle görmek. Ailesel koşullardan dolayı Türkiye'ye sürekli yaz mevsiminde gittiğim için, turnaların Anadolu'nun üstünden geçişlerini izlemek hayli zor olacaktı. Çünkü bu geçişin tarihleri ve yerleri belirsizdi. Fransa göklerindeki turna göçü daha yoğun ve uzmanlar tarafından doğrulanmış olduğundan, onları bu topraklarda aramak daha mantıklıydı. En sonunda, türküler aracılığıyla yıllar boyu onlara seslenişimin ardından, *grus grus* turnalarla ilk karşılaşmam her kış binlercesinin üzerinden uçtuğu Nancy kentinin yakınlarında bulunan Der Gölü'ne yaptığım bir gezi sırasında gerçekleşti.

''Sabahtan cemalin seyran eyledim / Gönüller perişan elinde turnam'' (Pir Sultan Abdal). Bilimsel bir araştırmada, inceleme konusunun güzelliğinden ve estetik öneminden, araştırmacı ile incelediği konu arasındakı bağdan yeterince söz edilemez. Oysa turnalar, ister genel görünümlerinin ve hareketlerinin inceliğiyle ister uçuşlarının gökte çizdiği zarif desenlerle isterse tüylerinin grili, beyazlı, kırmızılı renk tonları ve yere konduklarında yakından görünen, uzun kanat teleklerinin oluşturduğu kuyruğa benzer tüy demetiyle, çesitli bakış açılarından son derece güzel kuşlardır. Fakat genellikle bir dert çığlığı olarak algılanan olağanüstü güçlü sesleri başta olmak üzere, onları insan soyuna yaklaştıran özellikleri bize daha çok dokunuyor. Onları toprakta ya da göklerde onlarca defa izlesek de, turnalarla yüzyüze gelmemizin heyecanı kaçınılmaz ve zamanla azalmayan bir duygu...

Türkülerde öncelikle bu duygu ve bu heyecan görülüyor, âdeta turnaların seslerini ve insanın onlara cevap verme arzusunu duyuyoruz. *Les Saisons* (Mevsimler) adlı son filminde, Fransız doğalbilim yapımcısı Jacques Perrin (*Microcosmos*, *Le peuple migrateur*, *Océans*), turnaları göstererek bize "Aynı gezegeni paylaştığımız canlılara ne tür bir bakışla bakmaktayız acaba?" sorusunu sormaktadır. Türkülerde turnalarla ilgili göndermeleri bulup çıkardığımız ve bunları incelediğimiz zaman, Perrin'in sözünü ettiği bu bakışı Anadolu boyuntunda anlamamız mümkün oluyor. Çok eskilere dayandığı için daha da değer kazanıyor bu bakış. Halk şiirindeki âşıklık geleneğinin belirginleşmesinin en az 16. yüzyıla kadar uzandığını biliyoruz. Deyişlerin dili, içlerindeki mahlaslar hem edebi hem ornitolojik incelemeye yönelik ipuçları oluşturmaktadır. Bu bakış açısıyla ele aldığımızda, deyişlerdeki veri ve bilgilerin tarihsel içeriği son derece değerlidir. Turnaların bu topraklarda varoluş tarihini aramaya giriştiğimizde, Çatalhöyük ve Göbeklitepe neolitik kentlerindeki kazıların sonuçlarının yanı sıra, türkülerdeki metinleri de taramalıyız. Türküler, Anadolu insanın çevresiyle olan ilişkisi hakkında, en az kabartmalar ve freskler kadar bilgi kaynağıdır, örneğin Anadolu'da kaybolmak üzere olan turnagillerin telli turna (*Anthropoides Virgo*) türü konusunda bilgi verirler. Türkülerin ve Anadolu köylülerinin sözlü geleneğinin ayrıntılı incelemesi, insanların bu kuş türünü yakından tanıdıklarını göstermektedir.

Yine de turna-insan ilişkisinin türkülerde açığa çıkışı, insanların kendi yaşam biçimleriyle doğa ana arasındaki daha uygun bir denge içinde kendi rollerini oynadıkları bir ekosistemin işleyişini anlamamızı sağlar. Oysa bugün bu ekosistem kentsel dönüşümden dolayı tehdit altındadır. Sulak alanların yokolması, erozyonun artması hem insanları hem turnaları tehdit etmektedir.

Türkülerin içinde gömülü olan kuşu yeniden bularak, Anadolu insanının kimliğini oluşturan bu bağlantıya yeniden kavuşmak, bizi çevremizle birleştiren çok eski bir göreneğin yokolmak ve çığlığını paylaştığımız bir kuşun kaybolmak üzere olan varlığı arasındaki bağlantıyı anlamak, şimdiki Türk toplumunu evirmenin bir aracıdır belki de. Anadolu topraklarında ve türkülerin bağrında turnaların varoluşunu korumak bu gelişmenin simgesi de olabilir. Ve onlara sınırlar ötesi göçlerinde eşlik etmek, başından sonuna kadar bu göç deneyimini bizlerle paylaşan halklarla başka bakış açılarıyla ilişki kurmamıza yol açabilir. Eğer Anadolu doğasından yararlananlar olarak onunla yeni bir anlaşmaya yapmak gerektiğini sonunda anlarsak, turnalar ve türkülerdeki yansımaları bize kuşkusuz yardımcı olabilir.

Kaynakça

Arnaud Demir, F. ve Demir. M. (1998). *Yâr bağında.* İstanbul: Kalan Müzik. Müzik CD.

Arnaud Demir, F. (1999). *La grue cendrée turna dans les traditions alévies-bektachies d'Anatolie* [Alevi-Bektaşi Geleneklerinde Turna Kuşunun Yeri]. Türkoloji yüksek lisans tezi. Paris: Institut National des Langues et Civilisations Orientales. Yayımlanmamış.

Arnaud Demir, F. (2006). Semah bir ''oyun'' mudur? Şamanizim, Tasavvuf ve Canlandırma ışığında Alevi-Bektaşi'lerde dinsel dansın adı. *Folklor/Edebiyat, 1 (45),* 241-47.

Arnaud Demir, F. (2013). Garder le rythme. Écoute et danse rituelle dans le semah des Alévis de Divriği (Turquie) [Ritimde kalmak. Divriği Alevilerinde semahın dinleme ve oynama ritüelliği]. *Cahiers de littérature orale,* 73-74. (Erişim adresi: http://clo.revues.org/1965. DOI: 10.4000/clo.1965).

Leito, A. ve diğerleri. (2006). *The Eurasian Crane in Estonia* [Estonya'da Bayağı Turna]. Tartu: Eesti Loodusfoto.

Mélikoff, I. (1998). *Hadji Bektach: un mythe et ses avatars. Genèse et évolution du soufisme populaire en Turquie* [Hacı Bektaş: Bir Mit ve Tecellileri. Türkiye'de Halk Tasavvufunun Doğuşu ve Gelişimi]. Leide: J. Brill.

Mélikoff, I., During, J. ve Cler, J. (1998). *Turquie. Cérémonie du Djem Alevi* [Türkiye. Alevi Cem Âyini]. Paris: Ocora Radio France. Audio CD no. C 560125.

Perrin, J. ve Cluzaud, J. (2015). *Les saisons* [Mevsimler]. Paris: Galatée Films

MODERN TÜRK ŞİİRİNDE TURNANIN ÇAĞRIŞIMLARI

Macit Balık

Sanat ve edebiyat metinlerinde tabiat unsurlarının sembol olarak kullanılması eski Türk inanışlarından bugüne kadar canlı bir şekilde süregelmiştir. Bu semboller arasında -kimi metinlerde işlev ve mahiyet değiştirse de- geyik, kurt, koyun gibi hayvanların; bülbül, güvercin, leylek gibi kuşların; gül, lale, menekşe gibi çiçeklerin sanatçılara ilham verdiğini gösteren çok sayıda eserle karşılaşmak mümkündür. Tabiat unsurları arasında özellikle kuşların farklı ve önemli bir yeri vardır. Kuşlarla ilgili İslamiyet öncesi inanç birikimini İslamî inanışla birleştiren Türkler, mimarileri yapılarında, halk danslarında, kıyafetlerinde, mezar taşlarında, deyim ve atasözlerinden sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerine kadar bütün kültür alanlarında kuşlardan ilham almış ve istifade etmiştir. Binlerce farklı türü barındıran kuşlar dünyasının, özellikle müstesna özelliklere sahip olan veya Anadolu'da bulunan ve bilinen bazı türleri, diğer kuş cinslerine nazaran Türk kültür coğrafyasında daha fazla önemsenmiştir. Sıklıkla anılan ve pek çok yönüyle dil-kültür malzemesi olan bu kuşlardan anka, kaknüs veya hüma gibi bazıları mitolojik çağrışımlarıyla, papağan, ebabil ve semender gibi bazıları olağanüstü özellikleriyle, akbaba, baykuş, güvercin, doğan, karga, kartal, kaz, keklik, kumru, leylek, şahin gibileriyse etraflarında geniş inanç ve rivayet haleleri oluşturulan doğal fizyolojik nitelikleriyle dikkat çekmektedir. "Anılan kuşlardan bazıları gibi *turna* da ardında barındırdığı mitolojik, mistik, fizyolojik ve tarihî-folklorik çağrışımlarla Türk kuşlarının en önemlilerinden biridir" (Ceylan, 2003, s. 1).

Bu kuş türlerinden turnanın kültür ve sanat eserleri arasında dikkat çeken hususi bir yeri olduğunu belirtmek gerekir. Turna, Türk halk kültürü ürünlerinde, özellikle de türkülerde ve halk hikâyelerinde adı çok sık geçen kuşlardan biridir. Şükrü Elçin, halk edebiyatında şairlere ilham kaynağı olmuş turna motifinden önce onun özelliklerine ilişkin şu açıklamalarda bulunur: "Eski, yeni bütün Türk lehçe ve ağızlarında turna/durna kelimesi ile

adlandırılan kuş, leylek büyüklüğünde, uzun bacaklı, zarif boyunlu, parlak duru güzel gözlü, göçmen bir su kuşudur. Turnanın başının arka tarafında geriye doğru sarkan bir zülfü vardır. Tepesi, kanatlarının ucu, boynunun bir bölümü kara renktedir. Kanatlarında göz alıcı, mavi, kırmızı ve yeşil tüyler vardır. Umumiyetle step gibi kurak ovalarda, hususiyle nehir vadilerinde, göllerde ve bataklık yerlerde görülen sıcak memleketler kuşu turna, iki yumurta yumurtlar. Bu yumurtalar mavimsi, çilli, karışık renktedir. Eşler, kuluçka zamanı yuvayı nöbetleşe bekler ve yuvaya yaklaşan yabancıya saldırırlar, 10-15 yıl müddetle yaşarlar. Nadir Yılmaz'ın söylediğine göre eşi ölen turna yedi yıl eşini bekler ve kolay kolay çiftleşmez. Turnalar, sevgide bağlılık, dostlukta sebat ve sadakat mânâsına tarif edebileceğimiz vefanın en güzel örneklerini teşkil ederler (2003, s.1). Yazılı ve sözlü eserlerde özel bir konuma sahip olan turnaya kutsiyet atfedildiği ve birtakım inançların odağına alındığı görülmektedir. Sözgelimi Türklerde "Gök Tanrı tasavvuru dışındaki ilahlardan biri olarak hikmet sahibi ruhu temsil" (Elçin, 2003, s. 2) ettiğine inanılır. Türk halk kültüründe turnaya dair kutsal inançların yaygın olduğunu yinelemek gerekir. Turnanın yolunu şaşırtmak veya onları havada tutmak günah sayıldığı gibi, turnayı öldüren avcının mutlaka bir felaketle veya ölümle karşılaşacağının kaçınılmaz olduğu inancı yaygındır. Öte yandan turna Anadolu'da güzellik sembolü olarak görülür. Turnanın unsurlarından biri olan "tel", süs ve uğur alametidir.

Halk kültür birikimi içinde turna belli özellikleriyle şiirlere girmiştir. Bunlar arasında söz gelimi haber getirmesi, göçmen bir kuş olduğu için sılasından ayrı kalmış kişilerin özlemini yansıtması, halk şairlerinden bazıları kendi hayatlarını, gurbette çektikleri ızdırabı, sevdikleriyle haberleşme arzusunu turna vasıtasıyla dile getirirler. Ayrıca turna, dinî-tasavvufî metinlere ve Mevlevî ayinlerinde de ilham kaynağı olmuş bir kuştur. "Turnalar, sabahları erken ve akşamları gün batarken olmak üzere suda iki defa adeta raks ederler. Bu raks "turnabarı"nın ve belki de Mevlevî âyinlerindeki 'semâ'ın bir hareket noktasıdır" (Elçin, 2003, s. 9).

Turnanın halk edebiyatı ve sözlü kültür birikiminde dinî-mistik veya realist anlayış ve düşünüş içindeki görünüşünün yanı sıra yazılı edebiyat ürünlerinde de karşılıkları azımsanmayacak ölçüdedir. Divan edebiyatında şairlerin güzelliği ve zarafeti ile malum olan turnayı şiirlerinde zikrettiklerini, turnanın uçuşundan fizikî görünümüne, sevgiliye teşbihinden vefasına kadar birçok özelliğini kendileri için hareket noktası olarak seçtiklerini gösteren çok sayıda örnekle karşılaşılır. "Arapların *kürkiyy*, Farsların *bâtir* ve *küleng* dedikleri turna, edebî metinlerimizde daha ziyade *turna* ve *küleng* adlarıyla geçer. Halk şiirinde olduğu gibi divan şâirlerimizin de turnaya bîgâne kalmadıkları görülmektedir. Belli bir düzen içinde ve V formunda uçan turnaların, gökyüzünde oluşturdukları kompozisyon, geleneğimizin

tüm şairlerine ilhâm olmuştur. Halk şairlerinin *alay alay* ve *bölük bölük* ikilemeleriyle ifade ettikleri bu görüntü, divan şiirinde *hayl-i küleng, katâr-ı küleng, saff-ı küleng* vb. tamlamalarla anlatılır" (Ceylan, 2003, s. 3).

Turnanın divan şiirindeki izlerini çeşitli beyitlerle örnekleyen Ömür Ceylan'ın "Klasik Türk Şiirinde Turna'ya Dair" başlıklı makalesinden hareketle turnanın divan şairinin muhayyilesini ne şekilde harekete geçirdiğine bakılabilir. Sözgelimi Bâki, "Gökde efgân iderek sanma geçer hayl-i küleng / Çekilür kûyına murgân-ı dil ü cân saf saf" (Gökyüzünde feryatlar ederek geçenleri turna sürüsü zannetme. Gönül kuşları bölük bölük senin bulunduğun mahalleye doğru çekilmektedir) beytinde, gökyüzünde müthiş bir cezbe, intizâm ve teslimiyet içerisinde uçan turna sürüsünü, sevgilisinin bulunduğu mahalleye âdetâ istemleri dışında giden âşıkların gönül/can kuşlarına benzetir. İzzet Molla ise, *"Bilmem ki söndü yohsa yeniden mi aldı dil / Çıkdı sipihr-i çârüme saff-ı küleng-i âh"* (Gönül[deki aşk ateşi] söndü mü yoksa yeniden mi tutuştu bilmiyorum. [Zîrâ] âhın turna katarı göğün dördüncü tabakasına dek yükseldi) diyerek turnaların renklerinden kaynaklanan bir imgenin çağrışım gücünü kullanır. Renklerinde hâkim olan gri ve kül rengi, turna sürüsünün gökyüzüne yükselen bir dumana benzetilmesine zemin hazırlamıştır. Fakat şair, kendinden beklendiği gibi bu benzetmeyle yetinmez. Hasret ateşiyle kavrulmakta olan gönlünden kopmuş *âh dumanı* göğün dördüncü tabakasına kadar yükselmiş bir turna sürüsünü andırmakta iken, şair aşkı ile o derece kendinden geçmiştir ki kendi âh dumanının bu derece yükseklere çıkış sebebini dahi kavrayamamaktadır. Gönlündeki hasret ateşi mi artık sönmüştür (vuslat) yoksa yeniden bir kat daha mı tutuşmuştur (hasret)? Zira ateş, en etkili dumanını ilk yakıldığında ve söndürüldüğünde verir.

Turna, divan şiirinde kimi kez geçen zamanın şair üzerinde bıraktığı bir ızdırabın ifadesi olabilmektedir. Esrar Dede'nin "Cümlesi reşk-fezâ-yı saf-ı ra`nâ-yı küleng / Gitmede menzil-i maksûda şühûr ü a`vâm" (Aylar ve yılların tamamı, güzel turna sürülerinin kıskançlıklarını arttırırcasına, [düzenli bir şekilde] nihai hedeflerine doğru geçip gitmekteler) beytinde turnaların şaşmaz bir disiplin ve düzen içinde gökyüzünden geçip gitmeleri kendi ömründen geçip giden günlerin ruh dünyasında yarattığı tahassür, üzüntü ve ızdırabı temsil etmektedir.

Divan şiirinde gönül kuşunu bir turnaya benzetmek yaygın eğilimlerden biridir. Şair, gönlü diğer kuş türlerine göre daha zarif, boyu daha kısa, sesi daha tiz olan ve gözünün gerisindeki alımlı beyaz süs tüylerinden ötürü "telli" sıfatıyla anılan turnaya benzetmeyi tercih eder. Öte yandan İzzet Molla'nın "Aks-i hatt-ı siyehindir ki kafâdâr oldu / Tâ'ir-i hüsnüne mânend-i *küleng* âyinede" mısralarında olduğu gibi kimi zaman sevgili ile

turnanın güzelliği arasında güçlü bir ilişki kurulur. Hat adı verilen yüzdeki ayva tüylerinin sevgiliye güzellik kattığı bütün divan şairlerince paylaşılmış bir kanaattir. Fakat yüzde biten tüylerle güzellik kazanan yalnız sevgili değildir. Telli turna da yüzündeki bu süs tüylerinin güzelliği ile ünlüdür. Sevgiliyi ve telli turnayı bu ortak noktalarıyla biraraya getirmeyi düşünen divan şairini bir takım sorunlar beklemektedir. Söz konusu olan telli turna dahi olsa vücutlarıyla orantısız olan boyunları ve bacakları, güzellik zemininde yapılan bir teşbihi tehlikeye sokacaktır. Ama şair bunun da çözümünü bulur. Yapılacak tek şey doğrudan sevgiliyi telli turnaya benzetmek değil, yalnızca ayva tüylerinin bulunduğu bölge olan yüzü, telli turnanın yüzüne benzetmektir (Ceylan, 2003, s. 6).

Cumhuriyet sonrası Türk şiirinde turna imgesi

Modern Türk şiirinde tabiata ait unsurların kimi zaman işlevleri ve manaları korunarak, kimi zaman ise bağlamı, çağrışım değeri ve işlevleri değiştirilerek kullanıldıkları görülür. Cumhuriyet sonrasında da turna en az klasik şiirdeki kadar yaygın bir şekilde şairlere ilham kaynağı olmuş, bazen duygularının tercümanı bazen de düşüncelerinin taşıyıcısı konumuna getirilerek imge dünyalarını zenginleştirmiştir. Turna, çağdaş Türk şairleri için aynı zamanda gelenekten yararlanma yöntemlerinden biri olarak da görülmelidir. Çağdaş Türk şiirinin divan, halk ve batı şiirinden istifade ettikleri bilinmektedir. Şair, imgesel anlamda yeni bir tavır geliştirirken geleneğin çağrışım dünyasından, işlevsel yönünden ve derinliğinden faydalanmayı ihmal etmez. Bu nedenle halk edebiyatı motifi olarak telakki edilen turna ve turnaya ilişkin inançlar batı estetik anlayışına bağlanarak yaratılan metinlerde dahi birçok gelenek unsuru gibi yeniden üretilir ve geliştirilerek özgün bir şiir estetiği ortaya koyulmaya çalışılır.

Geleneksel ve bilinen anlamda turna bugünün şairi için ilham kaynağı olduğu kadar, yeni fikir ve hislerin imgesel karşılığı olarak da anlam kazanır. Turnayı modern şiire taşıyan bütün şairleri bu kısıtlı çalışma içinde bütünüyle ele almak elbette ki mümkün görünmemektedir. Bu nedenle turna motifine farklı bağlamlar içinde yer vererek yeniden üreten şairler arasında önemli görülenler ele alınacaktır. Bu bağlamda turnayı şiirlerine taşıyan şairler arasında ilk akla gelenler Cemal Süreya, Turgut Uyar, Sezai Karakoç, Süreyya Berfe, Murathan Mungan, Cahit Külebi, Metin Altıok, Metin Demirtaş, Onat Kutlar, Nurullah Genç, Birhan Keskin gibi isimlerdir. Adı geçen şairler arasında İkinci Yeni'nin önemli isimlerinden Turgut Uyar'ın *Türkiyem* (1952) adlı kitabında "turna" odaklı bir dizi şiir dikkat çekmektedir. Bunlar "Turnam Seninle", "Turnam, Bir Gün Bırakmayacağım", "Bir Sessiz Geceden Turnam", "Turnam Bir Devir Çalsak Felekten", "…Se Turnam", "Turnam Bir Ay Doğar Pasın'dan" başlıklı şiirlerdir.

Geçmiş günlerinin izini süren Turgut Uyar, tabiata özlemini köy yaşantısıyla birleştirirken aynı zamanda özgürlüğe/sonsuzluğa da kavuşma arzusundadır. Bu bağlamda "Türkiyem'in belirleyici motifi yolculuk isteğidir; özne, "turnasının" peşine takılıp Anadolu'yu bir uçtan öbürüne dolaşmak ister" (Koçak, 2011, s. 47). Bu yolculukta yardımcısı ve destekçisi turnadır. Özellikle turnayla özdeşleşme ve kendini turnayla aynileştirme arzusu, sonsuza uçma/kanatlanma isteğinin bir yansımasıdır. Bu, aynı zamanda yollarda özgürleşmeyle birarada sunulur. Değişen yaşam koşullarıyla çevrenin birdenbire farklılaşması şairi kaçış psikozunun etkisi altına almıştır. Yol, bu anlamda şairi toplumsal rollerinden kurtaran bir sonsuzluk metaforudur.

Otursam da sabahlara kadar ağlasam
Yollar geçiyor içimden yollar, uzak yakın
Ah, doyamadım daha, doyamadım doyamadım
Aman turnam, aman bu düş olmasın sakın
(Uyar, 2002, s.41).

Turna, şairi sonsuzluğa uçuracak ve tüketim kalıplarını görmezden gelmesini sağlayacak sembolik bir araçtır. Şairin yolları arzulaması, bulunduğu yerden kaçmak istemesini ve körelmiş duygularını yeniden kazanma çabasını yansıtır. Zira modern dünyanın ağırlığı altında ezilen birey, kaybettiği benliğini bulmak için onu menzile götürecek yollara muhtaçtır. "Şimdi Bir Rüzgâr Geçer" şiirinde "Bana yollardan bahsedin artık / Büyüsün yalnızlığım" (Uyar, 2002, s.77) diyen şair için artık tek gerçek, yollardır. Bu yolları aşmasını sağlayacak olan ise turnadır. "Turnam Seninle"de dile getirilen "Aman turnam telin teleğin olayım / Beni kaçır, beni götür bırakma" (Uyar, 2002, s.41) mısraları menzile ulaşarak teskin olmak isteyen şairin bedbin yakarışlarının göstergesidir. Özlem duyduğu 'mazi'yi kutsayan Turgut Uyar, turnayı bırakmayacağını dile getirerek turna sayesinde yitik geçmişiyle bütünleştirdiği sonsuza varmayı amaçlar. "Turnam, Bir Gün Bırakmayacağım" şiirinin son birimi böyle bir sonsuzluk arzusunun, umudu sembolize eden turna ve çağrışımları aracılığı ile ortaya koyulduğunu gösterir:

Ne denmişse yalan hayat için,
İşte o, yaşandığı gibi sokaklarda.
Cümle geçmişimi aziz bileceğim
Turnam bir gün bırakmayacağım seni
Yaşamak ve sevmek için ardarda,
Ömrüm oldukça peşinden geleceğim
(Uyar, 2002, s.43).

Sonsuzluk özlemiyle kendisini acımasız bir oyunun kenara itilen figüranı olarak gören Turgut Uyar'ın şiirinde kendini unutulmuş sayan şiir öznesi, yaşamdan memnuniyetsizliğini yollara karışarak giderme gayreti içindedir. Rüzgârla zor bir savaş içine girmesi, mekânı sorgulamasının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Turgut Uyar'ın "Cümle yolculara selam ederim / Dilerim yolları uğurlu olsun, aydınlık olsun" (Uyar, 2002, s.49) dizeleriyle başlayan ve yol, yolculuk, gitme arzusunu dile getirdiği "Turnam, Bir Ay Doğar Pasın'dan…" şiirinde sonsuz ve sınırsıza varma isteğini ve bu gidişten huzur bulacağına dair inancını turnaya söyler: "Bir gün, belli olmaz, bir bakarsın Turnam / Şu kuru başımı alıp ben de giderim" (Uyar, 2002, s.49) diyerek gidiş arzusunu dile getiren şair, kendi gerçeğini arayacağı bir yolculuğun hayalini kurar. Uyar'ın şiir öznesine söylettiği bu arzuyu turna imgesiyle tekrar etmesi sadece sözlü kültürün göstergelerini kullanma arzusuyla açıklanamaz. Aksine kentin karmaşası içinde tutunamamış, metropol yalnızlığı çeken bir şiir öznesinin kendini kuşatma altında hissetmesiyle ve bu kuşatmadan kurtulma arzusuyla ilgilidir. Nitekim kentin yapaylığı ve modernitenin insan yaşamına tahakkümü, kırsaldan büyük şehre zorunlu bir geçiş yaşayan bireyin kendine yabancılaşması sonucunu doğurmuştur. Yaşanan kültür şoku ve kimlik krizi gibi çatışmalar, şiirin öznesindeki beklentilerin gerçekleşmemesi ve gerçeğin acı yönüyle karşılaşmasıyla belirginlik kazanır. Artık mekanikleşen sadece mekân değil, aynı zamanda bireyin kendisidir. Öyle ki, yenilgi artık kente mahkûm edilen modern insanın kaçamadığı kaderi olarak görülmektedir. Kötülük fenomeni ve mutsuzluk da kent ortamında sosyal yaşamın sıkıntılarıyla iç içedir. Bu da baştan bir kabullenişi beraberinde getirmesine rağmen bireyi uyumsuzluk sorunuyla yüzleştirir. Bunun çatışmasını derinden hisseden Uyar, gerçek âlemden uzaklaşmanın ve varoluşunu tamamlayacağı ütopik mekânların hayalini kurar.

Turgut Uyar, turnaya dair şiirler dizisinin genelinde görüldüğü üzere, ütopyasına ulaşmak, mutluluk ve huzuru elde etmek için yine turnadan medet umacaktır. "Turnam Bir Gün Bırakmayacağım" şiirinde yer alan "Turnam bir gün bırakmayacağım peşini, / Sen nereye, ben oraya, adım adım / İnsan sevdikçe iyileşiyor artık anladım" (Uyar, 2002, s.42) diyen şiir öznesi, bunalımlarından kurtulmanın tek çaresi olarak "turna gibi" olmayı tercih edecektir. Kişi bir sığınma alanı olarak "sevgi"nin gerekliliğini vurgular ve "turna"yı ulaşmak istediği mutluluk noktası, yaşanırken insana zevk veren anların bir sembolü olarak görür.

Turgut Uyar'ın ilk şiirlerinde yalnızlık duygusu, daha çok gurbette olmanın verdiği yabancılık hissi ve şehirde doğup büyümüş biri olarak taşrada alışmış olduğu imkânları elde edememenin verdiği sıkıntıyla kendini belli eder. "Bir Sessiz Geceden Turnam" şiirinde, görevi sebebiyle

çıkmış olduğu Anadolu'da yaşadığı yalnızlığı turnayla konuşarak-dertleşerek giderir. Turgut Uyar'ın yaşamından yansımalar taşıyan bu şiirin ikinci biriminde Anadolu macerasının izlerini de sürmek mümkündür. "Selâm sana Turgut Uyar, selâm sana Demirkazık / Hep iyi niyetlerle daim olasınız dilerim / Saçlarım bir kutuptan öbürüne dek uzamış / Hanya'dan, Konya'dan, dünyadan geçmiş" (Uyar, 2002, s.44) dizeleri söz konusu maceranın şiir öznesinin ruh dünyasında yarattığı bunalımı ifade eder. Şiirin devamında öznenin yalnızlığını, kimsesizliğini ve çaresizliğini de barındıran bir diyaloga dönüşür. Diyalogun muhatabı ise turnadır:

Sen olsan ne yapardın Turnam
Bir sandala atlamış denize açılmışsın
(…)
Söyle Turnam, insan olsun, köpek olsun, karınca olsun
Bir dost aramaz mısın?
(Uyar, 2002, s.44).

Turna, İkinci Yeni'nin önemli şairlerinden bir diğeri olan Cemal Süreya'ya da ilham kaynağı olmuştur. Şair, turnanın gökyüzünde geçip gidişini ve uçmasını göç anlamını çağrıştıracak şekilde kullanır. Cemal Süreya'nın turnası, göçmek eylemiyle birarada düşünülür ve aynı fiilin ölüm anlamına gelen "dünyadan göçmek" manası ön plana çıkarılarak yitirilen bir değere yönelik ağıt havası oluşturulur. Şairin, Nazım Hikmet'in ölümünün ardından ve ona ithafen yazdığı "Kalın Abdal" şiirinde böylesi bir ağıt havasını hakim kıldığı görülür. Bu şiirde yokluk, yalnızlık ve hüznü, "turna" imgesini kullanarak dile getirir. Nazım Hikmet'in ne kadar büyük bir kayıp olduğu; asaletin, zarafetin ve güzelliğin simgesi olan turnayla ifadesini bulur:

ağıtı önce söylenen
sen nereye uçuyorsun,
ağıtı önce söylenen
ölüm korkusunu atar,
sen nereye uçuyorsun
boynu usul telli turna
(Süreya, 2015, s.122)

dizeleri, Nazım Hikmet'in ölümü karşısında Cemal Süreya'nın duyduğu hüznü telli turnanın uçması, göçmesiyle ifadesinin yetkin örneklerinden biridir. Yine şairin "Di Gel" şiirinde turnanın "zaman" mefhumunu karşılayan bir sembol olarak işlevselleştirilmesi dikkat çekicidir:

Ah! İnanmadık bir türlü inanamadık
Gökyüzü acıyım demedi bize.
Kaç turna sürüsü süzülüp gitti

Buğdaylar kaçıncı sarardı üstümüze
Ah! Umutsuzluk türküler yaktık, ağladık.
(Süreya, 2015, s.280).

Cemal Süreya, turna sürüsünün gökyüzünde süzülüp geçişini, geçip giden zamanın ruhunda uyandırdığı hüzün ve melankoliyle bütünleştirir. Zaman da turna sürüsünün gidişi gibi geçip gitmektedir. Şairin ferdî ızdırabı turnaların göçmesi, buğdayların sararması (burada sonbahara yapılan gönderme de ölümü çağrıştırması açısından dikkate değerdir) ve duyguların her türlüsünü anlatan türkülerle aktarılır. Cemal Süreya, Nazım Hikmet'in de şiirlerinde yer verdiği ve değer atfettiği halk kültür birikiminin olanaklarını kullanmayı ihmal etmez. "Hem ayrıldık hemi de öldük" veya "di gel" gibi dil kullanımları, şairin halk söyleyişinden de istifade ettiğinin göstergelerindendir. Turna da bu minvalde Cemal Süreya'nın dizelerine girmiştir.

Cemal Süreya'nın turnaya yüklediği mana ve işleve benzer bir kullanımı Metin Demirtaş'ta görmek mümkündür. Demirtaş, *Hazırol Kalbim* (1974) başlıklı eserinde yer alan "Struga Şiir Akşamlarından İzlenimler" şiirinde bu kez turnaların gökyüzünde bir intizam ve disiplin içinde, seri haldeki uçuşlarına gönderme yapar. "Kaç gün oldu ki memleketten ayrılalı / Turnalar gibi nazlı ve derin / Hasret geçiyor şiirin ilk dizesinden" (Demirtaş, 2004, 70) derken turnayı hasretin ve özlemin ifade vasıtası haline getirir. Metin Demirtaş, şiirinin ilk dizelerine sinen hasretini, şaşmaz bir dizi ve düzen halinde uçan turna sürüsüyle özdeşleştirir. Cemal Süreya'nın yaklaşımına benzer bir şekilde turnayla göç arasındaki güçlü vurgu ve çağrışım gücünden istifade eden Metin Demirtaş, Nâzım Hikmet özlemini ise bu dizelerin ardından şöyle ifade eder:

Andım seni dolu gözlerle
Ey koca göçmen
Ey sevgili Nâzım
Yaşayarak yangınını şuncağız ayrılığın.
(Demirtaş, 2004, s.70)

Modern Türk şiirinin gelenekle bağının her dönemde var olduğu ve olmaya devam edeceği aşikârdır. Çağdaş şairler gerek divan şiiri geleneğini gerekse halk kültür birikimini birtakım imgesel dönüşümlerle birlikte kullanır, yeniden üretirler. Gelenekten istifade ederken ona farklı anlamlar, işlevler ve çağrışımlar yüklerler. Türk şiirinde Nazım Hikmet kuşağından sonra ikinci kez 1960'lı yıllarda ortaya çıkan toplumcu gerçekçi şairler de bir yönüyle geleneğin sunduğu olanaklardan yararlanır. Bu dönemin şairleri, halk şiirinin geleneksel motiflerini halkçı-toplumcu bir dünya görüşünün şiire yansıtılması noktasında kullanırlar. Bu bağlamda özellikle ilk kitabı

Gün Ola'da (1969) Süreyya Berfe, halk şiirinin olanaklarından yararlanmış, folklor birikimini modern metinler içerisinde yeniden yaratmıştır. Tabiata ilişkin unsurların çokça kullanıldığı ilk şiirlerde turna imgesine de yer vermiştir. Turnaya kimi kez bir sevgili olarak bakmış kimi kez de halkçı dünya görüşünün ifade vasıtası olarak işlev yüklemiştir. Halk şiirinde 'sevgili'nin, aşkın haber kaynağı olan turnalar, *Gün Ola*'da şairin "yüreğini ufaltan" bir sıkıntının kaynağı olur. "Kaderin Gökleri Dar" şiirinde "Durnalarla aramda bir şey var / Köyüm kadar yakın / Sevdiğim kadar sıcak" (Berfe, 1969, s.35) diyerek onları kendine çok yakın hisseden şair, turnaları aynı zamanda sosyal bir eleştiri vasıtası olarak kullanır:

Durnalar uçar önümden
Kederin dar göklerine
Dağıtırlar gözlerimi
Halkın kara gecelerine
(Berfe, 1969, s.35).

Süreyya Berfe turnayı bazen de halk şiirinde olduğu gibi sevgilinin güzelliğini sembolize etmek üzere kullanır. Fakat aşk, sevda gibi duyguların ifadesinde kullanılan turna Berfe'nin dünya görüşü doğrultusunda yeni anlamlar yüklenir ve politik görüşün aktarıldığı dizeler arasında yer alır. "Anadolu Destanı" başlıklı şiirde "Kalk gidelim sevdiceğim / Bizim oralarda kar kulun attı" (Berfe, 2009, s.90) diye seslenen şair, sevgilisinin turna olmasını isterken halk kavramını öne çıkarmayı da ihmal etmez:

Sen bir durna ol
Tüne koluma
Üşüyen yüreğini
Halkın yüreğiyle ısıt
Şu kör hayatı koyup gidelim
(Berfe, 2009, s.90).

Turna imgesinin modern şiirdeki izini sürmek oldukça kapsamlı ve uzun bir çalışma konusudur. Bu itibarla birkaç şairden örnekler vermek bütünlüklü bir sonuca ulaşmak açısından önem arz etmektedir. Turna, Murathan Mungan'ın bestelenmiş şiirlerinden biri olan "Telli Turna"da, 'kirlenmiş' bir dünya içerisinde kaybolan değerleri temsil eder. Modern zaman insanının kirlenen dünya karşısındaki sitemi ve şikâyetini şair turnaya "Sakın çıkma patika yollara / O dağlara, kırlara, o karlı ovaya / Yenik düşüyor her şey zamana / Biz büyüdük ve kirlendi dünya" (Mungan, 2019) mısralarıyla bildirirken, bir süre sonra umudunu yitirmediğini yine turnanın yani kaybolan güzelliklerin bir gün geri geleceğini "Döner gelir bir gün konar yurduna" (Mungan, 2019) şeklinde aktarır. Zira turna, yani hayatın güzellikleri, değeri, bir süreliğine kanadı bulutlara takılmış olan "turna" gibidir ve şair umudunu tekrar uçacak olan turnayla tazelemiştir.

Metin Altıok, Cemal Süreya için yazdığı ve bir dizi şiirden oluşan "Cemal Süreya İçin Sürekli Şiir"'in "Misilleme" başlıklı ikinci bölümünde "Bilmiyorum bir turnadan / Acaba kaç şiir çıkar / Ama senin şiirinden / Kalkan turnalar / Mutlaka bir halkın / Solgun tarihine konarlar" (Altıok, 2019) dizeleriyle turnayı hem şair için bir ilham perisi haline getirerek turna üzerine nice şiirler yazılabileceğini ifade etmiş hem de Cemal Süreya'nın şiirlerinde turna ile sembolize edilen güzellikleri ve umudu "sosyal bir ileti" olarak kullanmıştır. Böylece hem şair için vazgeçilmez bir güzellik sembolü hem de halk için bir ümit vesilesi olarak turnaya sembolik anlamlar ve çağrışımlar yüklemiştir.

Turnaların göçmen kuşlardan olması, gökyüzünde belli bir yapı ve şaşmaz bir disiplin içinde uçmaları, İlhan Berk'in "Diken" başlıklı şiirinde, öznenin iç dünyasındaki hüznün somut bir karşılığı olarak sunulur. Berk'in turnası göç ve gitmek eylemleri öncelenerek şiire girer. Şairin geçen zaman karşısındaki melankolisi, hatıraların yarattığı tahassür turnaların geçişine benzetilir:

Bense boyuna yalnız, boyuna derbeder
Yüzer dururum umutsuzluk denizlerinde,
Tepemden turnalar geçer bağırarak
Hatıralar turnalar gibi gitti gider.
(Berk, 2019).

Şairin içine düştüğü trajik yalnızlık, zamana direnememekten kaynaklı hüzün, bu dizelerde turnalar tarafından kendisine hatırlatılırken, geçmiş zamanın da yine turnaların gidişiyle somutlaştırıldığı görülür.

Sonuç

Modern Türk şiirinde turna imgesine yer veren şairlerin sayısı elbette ki arttırılabilir. Şairlerin muhayyilesinde güzellik, estetik, vefa, sevgi, düzen, intizam, göç, gurbet, özlem, hasret, hüzün, haber getirip götürme, sadakat, umut gibi birçok his ve düşüncenin ifade araçlarından biri olarak turnanın çağrışım değerinden faydalanıldığı görülmektedir. Cumhuriyet sonrası Türk şairleri de divan ve halk şairleri gibi Anadolu kültür coğrafyasında derin karşılığı olan turnayı kimi zaman bilinen özellikleriyle olduğu gibi şiire taşırken kimi zaman politik görüşlerinin, estetik anlayışlarının ve dünya görüşlerinin gerektirdiği şekilde turnayı farklı bağlamlarda dile getirmeyi tercih ederler. Her ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin, Türk şairi için tabiatın tüm detayları sanatsal üretimde başat rol oynadığı gibi turna da ona atfedilen kutsiyetten halk inanışlarına, göç zamanı gökyüzündeki uçuş düzenlerinden zarif görüntülerine kadar şairlerin dikkatini çekmiştir. Doğal halleriyle kâfi derecede zarif ve estetik bir görünüme sahip olan turna, şairin muhayyilesinde yaratım gücüyle birleşerek bambaşka estetik değerlere ve anlamlara bürünmüştür.

Kaynakça

Altıok, M. (2019). "Cemal Süreya İçin Sürekli Şiir". https://www.cafrande.org/cemal-sureya-icin-surekli-siir-metin-altiok-bir-turlu-insan-vardir-her-yerde-yalniz-olan/, [erişim tarihi: 02.10.2019].

Berfe, S. (1969). *Gün Ola*. İstanbul: Fikir Kulüpleri Federasyonu Yayınları.

Berfe, S. (2009). *Kalfa – Toplu Şiirler* (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berk, İ. (2019). "Diken". https://siirantolojim.wordpress.com/2012/07/17/diken-2/, [erişim tarihi: 02.10.2019].

Ceylan, Ö. (2003). Klâsik Türk Şiiri'nde Turna'ya Dair. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi*, 28, 1-6.

Demirtaş, M. (2004). *Hazırol Kalbim*. İstanbul: Can Yayınları.

Elçin, Ş. (2003). Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi*, 28, 1-13.

Koçak, O. (2011). *Bahisleri Yükseltmek*. İstanbul: Metis Yayınları.

Mungan, M. (2019). "Telli Telli". http://www.siirsitesi-z2b.com/Murathan-MUNGAN-Telli-Telli-Siiri-1509.html, [erişim tarihi: 02.10.2019].

Süreya, C. (2015). *Sevda Sözleri.* (12. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Uyar, T. (2002). *Büyük Saat – Bütün Şiirleri.* (6. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İDEAL İNSAN DONUNA GİREN TURNALARIN ROMANI

Sibel Bulut

Yangınlı ormanlarda
Ne güzel kanat çırpar
Fırtınakuşları!...
Nasıl da onurludur turnalar!...
— Öner Yağcı, 2009, s. 252

Görüldükleri coğrafyaların hem biyolojik çeşitliliğini hem de kültürünü besleyen turnalar göçmen su kuşlarıdır. Göç yolları Afrika'nın ortalarından, Karadeniz'in kuzeyine; Japonya'dan Sibirya'ya kadar uzanan turnaların Türkiye'de iki türüne rastlanmaktadır: Daha sık görülen Latince adı "grus grus" olan tür ve nadir görülen "antropoides virgo", nam-ı diğer "telli turna". Telli turnalar "zarif tüyleriyle, beyaz ibiğiyle ve bedenindeki kurşuni telekleriyle göz alıcı bir karşıtlık yaratan siyah göğüs tüyleriyle ünlü, toplu halde yaşayan bir kuştur. Gözlerinin arkasından geriye doğru uzanan ipek gibi bir tüy demeti bu turnayı daha da güzel ve ilginç kılar" (Karabolat, 2003, s. 61). Turnalar bu güzellikleri ve birkaç kilometre öteden duyulabilen kuvvetli, berrak ve hüzünlü sesleriyle insanoğlunu çağlar boyunca etkilemiş, Uzakdoğu'dan, Batı toplumlarına, Türk dünyasına dek pek çok kültürde yer etmiştir.

Çin kültüründe uzun ömür, bilgelik, baba-oğul ilişkisi gibi değerlerin simgesi olan (Eberhard, 2000, s. 307), Batı sanatında "ihtiyat, sadakat, uyumluluk ve başarı sembolü" (Temizkan, 2014, s. 169) olarak öne çıkan turna motifinin kökeni ve hangi kültürden doğduğu tartışma konusudur. Kimi araştırmacılar ölümsüzlüğün simgesi olarak Uzakdoğu kültüründe doğduğu, Türkler aracılığıyla Batıya taşındığını savunmaktadır (Melikoff, 2006, s. 121). W. Eberhard ve Masao Mori gibi isimlerin eski Türklere dair

çalışmalarına dayanan pekçok araştırmacı ise bu motifin eski Türklerde doğup yayıldığını ileri sürer. Milattan önce iki bin yıllarında yaşamış Proto-Türk olma ihtimali bulunan Chon'larda su kuşu motifi içinde hakim ruhun timsali olarak turnanın varlığı; Türklerin ataları sayılan Tie-lelere atfedilen geyikli Alp âbidelerinde turnanın yer alması, aynı motifin Göktürk abidelerinde devam etmesi bu fikri güçlendirmektedir (Elçin, 1997, s. 64, 65).

Yırtıcı hayvanların ve turna gibi kuşların hayvan ata (töz) olarak seçilmesi Türklerde ilk çağlardan itibaren rastlanan bir inanç ritüelidir. Ayrıca Türk kültürünün kadim bir motifi olan turnanın önemi ve kutsallığı eski Türklerin gökyüzünü kutsal kabul eden tanrı inancına dayanmaktadır. "Tengri" kelimesi "gökyüzü" anlamına da gelmektedir. Bu inancın yansıması olarak turnanın da "Türklerde Gök Tanrı tasavvuru dışında kalan ilahlardan biri olarak hikmet sahibi ruhu temsil ettiği kabul edilmektedir" (Elçin, 1997, s.64). Kutsal kabul edilen ruhun gökyüzüne yükselirken turna olup uçtuğu inancı " 'turna bedenine, turna donuna girmek' şeklinde, Müslüman olmayan Türk topluluklarında da, İslamiyet'i kabul edenler arasında da devam etmiştir" (Temizkan, 2014, s.166). Günümüze dek ulaşan Anadolu'daki mezar taşlarında, kitabelerde, halılarda, kıyafetlerde 'koruyucu ruhun sembolü' olarak karşımıza çıkan turna "halk ananemize göre mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes bir kuştur" (Elçin, 1997, s. 66).

Ölen eşini terk etmediği, kolay kolay başka bir eşle çiftleşmediği için sadakatin, vefanın, sevginin sembolü olan turna, güzelliği ile sevgiliyle de özdeşleştirilmiştir. Pek çok yörede gelinlerin başına turna tüyü takılması günümüze dek gelen bir âdettir. Bu sebeple kültürümüzde sevilip sayılan kişilerle turna arasında bağ kurulmuş, sevilenler, ulu kişiler, erenler, evliyalar sık sık birer turna kuşu olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle Alevi-Bektaşi geleneğinde turna, Hz. Ali ve Hacı Bektaş Veli ile bütünleşmiş, Hz. Ali'nin sesini bu kuşa verdiğine inanılmıştır. Bu mübarek kişiler ile diğer imamlar ve erenlerin sık sık turna donuna girdiği anlatılagelmiştir (Temizkan, 2014, s.167).

Alevi-Bektaşi geleneğinde önemli bir yere sahip olan turnalar, "börklerinin önünde, alınlarının üzerindeki özel yerde turna tüyü de taşıyan" (İvgin, 2013, s. 34) yeniçerilerin ve Yeniçeri Ocağının da sembolü olmuştur. Yeniçerilerin kendilerini turnalarla özdeşleştirmesinde gelenekleri etkili olduğu kadar tünemeden tek ayaklarının üstünde uyuyan bu kuşların, tehlikelere karşı daima tetikte olmayı çağrıştırmalarının da etkisi olmuştur. Üzerlerinde turna tüyü taşıyan askerler turnanın kutsallığına, rehberliğine ve gücüne sahip olmayı istemiştir.

Göçmen kuşlar olan turnalar, göç, gurbet ve sıla özlemiyle de beraber anılmıştır. Buna bağlı olarak turna motifinin kültürümüzde üstlendiği bir diğer rol de haberci olmasıdır. "Türk toplumları konargöçerlikten yerleşik düzene geçince ve İslamiyet'i kabul edince, turna figürünün totemik ve ilâhi karakteri, yerini âşıktan maşuka, dosttan dosta ve insandan kutsal varlıklara mesaj taşıyan bir haberci niteliğine bırakmıştır. 'Aşk ve göç' kuşu olarak gurbetteki gönül dertlilerine en sadık bir postacı" (İvgin, 2013, s.35) olan turnalar kültürel belleğimize işleyen tüm bu işlevleriyle sanat eserlerine de ilham vermiş, halk hikâyelerinden, divan ve halk şiirlerine, deyişlere, türkülere kanat çırpmıştır[1].

Turna motifi "bugüne dek ananede kendini muhafaza etme gücüne sahip bir ilah, bir sembol ve motif olarak yaşamış" (Elçin, 1997, s. 75), modern Türk edebiyatında da şiir, öykü, roman pek çok eserde vücut bulmuştur. Çalışmamıza konu olan Öner Yağcı'nın 1988 Madaralı Roman Ödülü'ne layık bulunduğu *Turnalar* romanı bu eserlerden biridir. Yazarlığının yanı sıra bir eğitimci ve araştırmacı olan Öner Yağcı, Türk halk edebiyatı ve kültürüyle de ilgilenmiş, Yunus Emre, Köroğlu, Karacaoğlan, Dadaloğlu, Pir Sultan Abdal üzerine kitaplar kaleme almıştır. Halk edebiyatı ve kültürüyle bu yakın temas göz önüne alınınca, yazarın romanına *Turnalar* adını vermesi, kurgu dünyasını bu motifin üzerine kurması, olayları ve kişileri ilmek ilmek dokurken turnanın kültürel bellekteki çağrışımlarından faydalanması, turnalı şiirleri ve türküleri alıntılaması da anlam kazanmaktadır.

Turnalar, çocukluğundan itibaren yaşadıklarına şahit olduğumuz romanın başkişisi Erdal'ın penceresinden 1980 öncesi ve sonrası siyasi-toplumsal kırılmaları, bir grup gencin çekilen acılara rağmen umutlu, inançlı mücadelesini konu edinen bir romandır. Romanda olay akışı, sıkıntılı bir çocukluk geçiren Erdal'ın dünyaya geldiği bozkır kasabasından hukuk eğitimi aldığı ve avukatlık yaptığı Ankara'ya uzanan serüveniyle hız kazanır. Bu sırada kendisini yaşanan siyasi baskı, toplumsal karışıklık ve bunalımın içinde bulan Erdal, çevresindekilerle beraber adalet ve özgürlük için mücadeleye başlar. Bu sırada Erdal'ın çevresinin çok dışında, zengin bir ailede yetişen öğretmenlik yapmak üzere İstanbul'dan ayrılan Handan ile yolları kesişir ve ikili arasında bir gönül ilişkisi yaşanmaya başlar. Çok geçmeden Erdal da yaşanan karışıklıktan payına düşeni alır ve suçsuz olduğu halde tutuklanarak işkence görür, on yıllık mahkûmiyetle cezalandırılır. Sevdiği insanların, dostlarının ölümleriyle sarsılır, hasret ve

[1] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Aytaş, 2003; Ceylan, 2003; Koca, 1990; İvgin, (2006).

acı çeker ama içeride ve dışarıda yanında olan dostlarıyla ayakta kalmaya, umutla direnmeye devam eder.

Romanına *Turnalar* adını vererek daha kitabın kapağını açmadan turnanın tüm çağrışımlarına kapı aralayan, okuyucuyu söz konusu motif üzerinde düşünmeye, hayal etmeye sevk eden yazar, eser boyunca turnanınkültür dünyamızdaki zengin birikiminden faydalanmıştır. Romanda turna motifi hem kişiler ve olaylar üzerinde hem de alıntılanan parçalarla dil boyutunda etkili olmuştur.

Çok işlevli turna motifi

1. Özgürlük sembolü olarak turna: Romanın başkişisi Erdal, annesi ve özellikle babası Numan usta sayesinde özgür bir çocukluk geçirmiştir. Küçük Erdal'ın hayran olduğu babası "özgürlüğün en güzel sözcük olduğunu söyleyerek" oğluna bu kavramın önemini çocuk yaşta kavratmıştır. Babasını çok erken kaybetse de öğrettiği değerleri unutmayan Erdal'ın yüreğini dolduran özgürlük sevdasını, uzak memleketlere duyduğu merak ve gitme arzusu beslemiştir. Bir bozkır kasabasında büyümüş olmanın etkisiyle denize, yeşile, ağaçlara özlem duymuş, trenlere, uçaklara ve kuşlara uzaklara gidebildikleri için imrenmiştir. Özellikle gökyüzünü seyretmeyi seven Erdal'ı, bu engin maviliğe çeken, turnalardır.

2. Haberci turna: Göç ve haber olguları romanda turna motifinin ilişkili olduğu diğer kavramlardır. Bu ilişkinin Öner Yağcı'nın göç hadisesini çocukluğundan itibaren bir yaşam tarzı olarak kabul etmesiyle ilgisi olmalıdır. Yazar, kendisiyle yapılan bir söyleşide göç ile iç içeliğini şöyle ifade etmiştir: "Tüm Anadolu insanları gibi göçer bir toplumun çocuğuyum. Köyden kente, kasabadan büyük kente, evden eve göç yaşamışız hep" (Salman, 2013).

Yazar, belleğine böylesine yerleşmiş göçleri roman kişilerine de yaşatmış, kendisi gibi küçük yaşta babasını kaybeden Erdal'ı annesi ve kız kardeşiyle Ankara'ya, kardeşinin ölümünden sonra bu acıdan kaçmak isteyen Handan'ı öğretmenlik yapmak üzere İstanbul'dan Anadolu'ya, eşini kaybeden Emine Hanım'ı memleketinden İstanbul'a göç ettirmiştir. Hatta Handan gibi yüreği yaralı roman kişilerinin başka bir kente göçü, alıntılanan turna türküsüyle birleştirmiş, bu kişiler ile şahinin vurduğu turna arasından benzerlik kurmuştur:

> Katardan ayrıldın şahin mi vurdu
>
> Turnam teleklerin, tellerin hani… (Yağcı, 2009, s. 110)

Girişte de belirttiğimiz üzere göçmen kuşlar olan turnaların göç, gurbet, sıla özlemiyle beraber anılması ve memleketteki yardan, eş dosttan gurbettekilere haber getirmesi türkülerde, şiirlerde, hikâyelerde sıkça karşımıza çıkan motiflerdir. Kültürel belleğimizdeki bu haberci turna motifinden romanda da faydalanılmıştır; ancak bir farkla: Geleneksel kabule göre sıladan gurbetteki âşıklara haber taşıyan turnaların yerini, dışarıdaki yakınlarından içerideki mahkûmlara haber getiren turnalar almıştır. Sevdiklerinden ayrı kalan, hasret çeken mahkûmlar için hapishane gurbettir. Onlara yakınlarından haber taşıyan, dış dünya ile tek bağlantıları ise mektuplardır. Mahkûmlarla mektuplar arasındaki özel ilişki romanda şöyle vurgulanmıştır:

> Ama sabırdır mektuplar, sabırlıdır. Sahipleri gibi sabırlı olmayı öğrenmişlerdir onlar da. Gururla beklerler sahiplerinin eline varacakları anı. Sevindirince onlar da sevinirler. Okuyanın gönlü gülünce kâğıtların da güler gönlü. Özel bir kâğıttır onlar çünkü. Şanslı kâğıttır. Resmi kâğıt da olabilirlerdi. Ya da en kötüsü bir idam kararı bile yazılabilirdi üstlerine. Şanslılar. Mahpus mektubu olmuşlar. Mahpuslara can olmuşlar, can yoldaşı. Bu sevinç yetmez mi kâğıda? (Yağcı, 2009, s. 54).

Bu bağlamda mektup ile turna arasında da bir bağ kurulmuş, "kuş/turna kanatlarında uçar gibi gel"en (Yağcı, 2009, s. 54) mektup imgesi yaratılmıştır. Turnalar içeridekilere hem sevdiklerinden haber taşımış hem kötü günlerin son bulacağına ve özgürlüklerine kavuşacaklarına dair inançlarını kuvvetlendirmiş, umut olmuştur.

3. İdeal insan donunda turna: Turna, romanın kurgu dünyasında özgürlükle ilişkilendirilip haberci işleviyle kullanılsa da olay akışı boyunca vurgulanan asıl işlevi ideal insan tipinin temsilcisi olmasıdır. Dolayısıyla bu motif daha çok roman kişileri üzerinde etkili olmuştur. Roman kişileri turna motifi üzerinden onunla bir ve onun karşısında olanlar şeklinde konumlandırılmıştır. Buna bağlı olarak kişi kadrosu iki zıt kutba ayrılmış, ideal değerlerle donatılmış kişiler turna tipi insan ve onun karşısında yer alan düzenin yetiştirdiği tek tip Oblomov insan modeli[2] karşımıza çıkmıştır.

[2] Yağcı, Oblomov tipi insanı Rus edebiyatının önemli isimlerinden İvan Aleksandroviç Gonçarov'un ünlü romanı *Oblomov*'dan ödünçlemiştir. Bu eserden sonra Oblomov'un karakterinden dolayı bir terim haline gelen Oblomovluk, "dünyada olup biten her şeye karşı duyumsamazlıktan kaynaklanan tam bir atalet, hareketsizlik, ilgisizliktir" (Dobrolyubov, 1987, s. 30)

1. Görsel: Turna tipi ve Oblomov tipi insan

Duyarsız, tembel, sevgisiz, bencil Oblomovlar, o günün siyasi-toplumsal bunalımının eseridir. Onları yaşadıkları toplumdan, insanlardan bu kadar koparan dönemin baskı ve korku dolu atmosferidir. Romanda Oblomov tipi insanı temsil eden kişi Handan'dır. Handan ile Erdal çok kısa zamanda büyük bir yakınlık kurmuşlardır. Handan Erdal'ın hem ailesine, evine hem de gönlüne girmiştir. İkili arasında duygusal bir ilişki başladığı sırada Erdal tutuklanmıştır. Kendisine zarar geleceğinden korkan Handan, kalıp Erdal ve ailesine destek olmaktansa bencilliğine yenik düşerek kaçmış, Erdal ve arkadaşlarıyla bağını tamamen koparıp üç yıl boyunca iletişim kurmamıştır. Bu süreçte de her şeyden uzak, sadece eğlence odaklı avare bir hayat sürmüştür. Erdal'ın gözünden koşulların dönüştürdüğü Oblomov tipi insan ve Handan'ın da yakalandığı Oblomovluk hastalığı şöyle ifade edilmiştir:

> Duyarsızlık, tembellik, sevgisizlik, bencillik salgın gibi kuşattı insanımızı. Buna 'Oblomovluk' diyorum ben. Yenilerde bir kez daha dikkatlice okudum 'Oblomov'u. Gerçekten de bir kişi değil Oblomov; böyle bir yaşam biçimine ad olabilir. Bunu, insanların özgürlüğünü kısıtlayan, yok eden düzenler yaratıyor. Boyun eğmiş, köleleşmiş insanların amaçsız yaşamlarına verilebilecek bir ad bu (Yağcı, 2009, s. 179-180).

Oblomovların karşısında yer alan turna tipi insanlar ise bağlılık, sadakat, özveri gibi ideal değerlerle donatılmış, çevresine, toplumsal meselelere karşı duyarlı, inandıkları değerlerden ödün vermeyen, bu uğurda mücadeleden geri durmayan cesur kişilerdir. Turna kuşunun kültürel belleğimizdeki yansıması olan bu kişiler, turnalar arasındaki hiyerarşik ilişkiye de öy-

künlerek konumlandırılmıştır. Turnaların göçerken belirli bir düzene uyarak uçtuğu, aralarından bazı turnaların önde uçarak gruba yol gösterdiği, rehberlik yaptığı bilinmektedir. Roman kişileri arasında da böyle bir ilişki söz konusudur. Romanın başkişisi Erdal, en önde uçup arkasındakilere yol gösteren rehber turnadır. Cezaevine girmeden önce mesleği olan avukatlık sayesinde insanlara yardım eder, yol gösterir, onların mağduriyetlerini gidermek, adaleti sağlamak adına dur durak bilmeden özveriyle çalışır. Müvekkillerini ailesinden biri olarak kabul eder, çoğu zaman tek kuruş almadan yapar işini. Ailesine karşı da arkadaş çevresinde de daima danışılan, fikirlerine kıymet verilen, sözü dinlenen biridir ama Erdal'ın asıl önderliği, yol gösterici vasfı cezaevindeyken ortaya çıkar. O da diğer mahkûmlar gibi yaralıdır. Kitabın daha ilk sayfasında "Bir yaralı kuş musun sen? Kırık mı şimdi kanatların?" (Yağcı, 2009, s. 7) diye seslenilen Erdal, kuş imgesiyle birleştirilmiştir. Yaralı olduğu doğrudur, özgürlüğü de elinden alınmıştır, kanatları kırıktır ama asla yenilmiş, pes etmiş değildir. İşkenceye maruz kalsa da çözülmeyen, arkadaşlarına ihanet etmeyen Erdal, asla umutsuzluğa, zayıflığa kapılmaz, güçlü, inançlı durmaya devam eder. Erdal'ın gücü ve umudu sadece kendi için değildir, çevresindeki mahkûmlara da umut verir. Onların dertlerini dinler, çözüm yolları arar, koğuşta çıkan tatsızlıkları önler. Aynı koğuşu paylaştığı mahkûmlardan Şahin'in gözünden Erdal'ın bu yol gösterici, uzlaştırıcı gücü şöyle ifade edilir:

> Erdal Abi'sinin çok şey görmüş olduğuna inanıyordu Şahin. Gördü çünkü. Küsleri barıştırdığını, kavgaları önlediğini, kırgınlıkları giderdiğini, öfkeleri yatıştırdığını gördü onun. Yumuşaklığı, soğukkanlılığı, olumlu davranışlarıyla koğuştakilerin saygısını kazandığını biliyordu. Koğuşu sıkıntı yerine sevinç sarmasının nedeni oydu. Acıları gülmeyle yanıtlayan oydu. Şahin'e göre, gülmenin resmi, şiiri, müziğiydi Erdal. Bir kuştu o; bir güvercin, bir fırtınakuşu, bir martı, bir tarlakuşu, bir turnaydı. (Yağcı, 2009, s.122-124)

Erdal küçümsemez kimseyi. Herkesin derdiyle ilgilenir. Dertlerini azaltıcı şeyler söyler. Çok önemlidir mahpuslukta dert ortaklığı. "Derdin çok hemderdin yok" olduğu mapusanenin "yüreklerin kulaklarının sağırlaştığı" bir yer olmaması için vardır sanki Erdal. Sürekli olarak "Ben yanmasam, sen yanmasan, biz yanmasak, nasıl çıkar, karanlıklar, aydınlığa!" dizelerini anımsatır insanlara (Yağcı, 2009, s. 123-124).

Erdal, turna ile birleştirilen tüm bu ideal özellikleriyle arkasından gelenlere yol gösteren 'turna öncüsü'dür (Elçin, 1997, s. 73). Arkasından gelen romanın diğer turna tipi ideal kişileri ise Erdal'ın kardeşi Gülşen, arkadaşları Seyfi, Sibel, Yıldırım, Şahin, Zafer ve Zeki'dir. Bu kişiler de

Erdal'ın özverisine, duyarlılığına, samimiyetine, sadakatine sahip cesur ve onurlu insanlardır. Romanın ideal kişileri içinde bulundukları siyasi karışıklık, baskı, korku ortamında göç yolundaki turna katarı gibi bağlılık, düzen, sevgi içinde birbirlerine kenetlenerek mücadele eder. Bu kişilerin gelecek güzel, aydınlık günlere dair inançları tamdır. İnsanların özgür, mutlu olacağı bir dünya hayal ederler. Romanın sonunda çekilen onca acıdan sonra tutukluluğu devam eden Erdal, arzuladığı ütopik dünyayı ve o dünyanın onurlu insanları/turnaları olan arkadaşlarını şöyle resmeder:

> Dostlarımın sesleri yüreğimde.
> Isıtıyor beni.
> Kanat seslerini duyuyorum işte o dost kuşların.
> O fırtınakuşlarının, martıların, güvercinlerin, tarlakuşlarının, turnaların…
> Bir tablo yapmaya başladım bugün…
> İçinde biz olacağız, hepimiz olacağız, yaşam olacak.
> Umudun, dostluğun, sevginin, güzelliğin, inancın, kendine ve insana güvenmenin resmi olacak…
> Çiçekler, kuşlar, kelebekler, ağaçlar, sular, dağlar olacak…
> Süs için değil, yaşamın parçaları olduğu için…
> İnsanlar olacak; barış, sevgi, kardeşlik olacak…
> (…)
> Tabloya bakan sesimizi duyacak…
> Coştum işte
> Haydi uzatın yanaklarınızı öpeyim.
> Merhaba fırtınakuşları, martılar, güvercinler, tarlakuşları, turnalar… (Yağcı, 2009, s. 253-254).

Her biri öncelikle bir turna kuşu olarak kabul edilen bu ideal kişilerin romanda turna-insan-turna şeklinde bir dönüşüm yaşadığı düşünülebilir. Bu değişime dikkat edildiğinde turna motifinin halk kültüründeki 'dona girme' döngüsünün dönüştürülerek kullanıldığı görülür. Kültürel kabullere göre kutsal kişiler zaman zaman insan bedenini aşarak turna donuna girip bir yerden başka bir yere seyahat edip tekrar insan bedenine dönerken romanda tam tersi bir süreç izlenmiştir. Erdal'ın öncülük ettiği bu turna katarı insanlara rehberlik etmek üzere yeryüzüne ideal insanların kılığına/donuna girerek inmiş gibidir. Onların rehberliği sayesinde tüm olumsuzluklar aşılacak, umudun, dostluğun, sevginin, güzelliğin, inancın hâkim olduğu bir dünya kurulacaktır. Bu amaç için yeryüzünde ideal insan donunda sıkıntı çeken turnalar, özlenen ütopik dünya kurulduğunda yeniden özgürlüklerine kavuşup özlerine dönecek, bu diyarlara kanat çırpan turnalar olacaktır.

Sonuç

Turnalar romanını değerlendirdiğimiz Öner Yağcı, roman yazarı kimliğinin yanında halk edebiyatıyla ilgili çalışmaları olan halk kültürüne eğilmiş bir yazardır. Bu birikim ve dikkat yazarın kurmaca eserlerine de yansımış, kimi zaman kendini çok belli etmeden derin yapıda kimi zaman da daha belirgin bir şekilde roman kişilerine yaşatılarak işlenmiştir. *Turnalar* bu bakımdan dikkate değer bir eserdir. Yağcı halk kültüründen ödünçlediği turna motifini öncelikle romanına ad seçerek okuyucuyu daha eserin kapağını açmadan turna kuşunun zengin çağrışımlarıyla karşılamış ve olay akışı boyunca bu motif etrafına düşünmeye sevk etmiştir.

Romanın adında ve kapağındaki resimde okuyucuyu selamlayan turna, olaylar zinciri genişledikçe yeni yeni işlevlerle kurgu dünyasını etkilemeye, dolayısıyla sayfalar arasından kanat çırpmaya devam etmiştir. Kronolojik akış takip edildiğinde turnanın öncelikle özgürlük kavramıyla ilişkilendirildiği görülür. Romanın başkişisi Erdal'ın çocukluğunda karşımıza çıkan turna, onun küçük yaşta özgürlük üzerine düşünmesinde ve hayatının merkezine bu kavramı koymasında etkili olmuştur. Erdal'ın babasının ölümünden sonra annesi ve kız kardeşiyle Ankara'ya göç etmesi ile turna kuşu da halk kültüründeki o bilindik vasfıyla haberci olarak yeni bir işlev kazanmıştır. Bu aşamada turna motifi göç olayı, gurbetin sıkıntıları ve sıla özlemiyle ilişkilendirilmiştir. Mektup ve kuş imgesi birleştirmiş, kuş kanadında uçarak gelen mektuplar cezaevindeki mahkûmlara dışarıdaki yakınlarından haber taşımıştır.

Özgürlük sembolü olması ve haberci işlevinden başka turna motifinin roman üzerindeki asıl etkisi kişiler üzerinde olmuştur. Kişi kadrosu turna ile bir olanlar ve karşısında olanlar şeklinde turna motifi merkez alınarak konumlandırılmıştır. Bu bağlamda turna başta eserin başkişisi Erdal olmak üzere kimi roman kişileriyle özdeşleştirilmiş, bu özdeşlik ise turna tipi insan modeli çıkarımına ulaşmamızı sağlamıştır. Turnanın kültürel belleğimizdeki sadakati, güvenilirliği, gücüyle donatılan bu kişiler, özverili, cesur, duyarlı ve sevgi dolu ideal bireylerdir. Bu ideal kişiler çizilirken halk kültüründeki 'turna donuna' girme motifinden faydalanılmıştır; ancak insan-turna-insan şeklindeki dona girme dönüşümü tersine çevrilerek turna-insan-turna süreci takip edilmiştir. Bu bakımdan halk kültüründe mübarek insanların turna donuna girmesine karşın romanda turnaların ideal insanların donuna girdiği çıkarımına varılabilir.

Kaynakça

Aytaş, G. (2003). Türkülerde Turna. *Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi, 38*, 13-33.

Ceylan, Ö. (2003). Klasik Türk şiirinde turnaya dair. *Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi*, 38, 35-42.

Eberhard, W. (2000). *Çin simgeleri sözlüğü*. (Çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Elçin, Ş. (1997). Türk halk edebiyatında turna motifi. *Halk edebiyatı araştırmaları I* içinde (s. 63-75). Ankara: Akçağ Yayınları.

İvgin, H. (2006). Türk halk şiirinde turnaların gezi yolları. Dr. Kafiye Yinanç-Metin Turan (Yay. Haz.) *KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu bildirileri* içinde (s. 335-345). Ankara.

İvgin, H. (2013). İnanışlarda, söylencelerde turna kuşu ve göç yolları. *Kültür Evreni, 16*, 32-45.

Karabolat, M. (2003). Turnalar. *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, 28*, 61-64.

Koca, T. (1990). Bektaşi Alevi şairleri ve nefesleri. İstanbul: Maarif Kitaphanesi.

Mélikoff, I. (2006). *Uyur İdik Uyardılar*. (Çev. Turan Alptekin). İstanbul: Demos Yayınları.

Salman, N. (2013). Öner Yağcı ile söyleşi. Erişim Adresi: http://www.yitikulke.com/oner-yagci-ile-soylesi-nuray-salman/.

Temizkan, M. (2014). Türk kültüründe ve Alevi-Bektaşi inancında turna. *Milli Folklor, 26 (101)*, 162-170.

Yağcı, Ö. (2009). *Turnalar*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE TURNA KÜLTÜ BAĞLAMINDA TURNA TELİ/TELEĞİ TAKMA GELENEĞİ

Hiclal Demir

Zarif boyunlu, uzun bacaklı, güzel gözlü bir göçmen kuş olan turnanın Türk kültür tarihinde önemli bir yeri vardır. Yüzyıllar içinde yüklendiği mitolojik, dinî, tarihî, folklorik anlamlarla Türk halkının inancında, şiirinde, türküsünde, giyim kuşamında derin izler bırakmıştır.

Gri, siyah ve beyaz karışımı renkleri olan turnalar; bataklıklar, sulak alanlar ve bu alanların çevresindeki tarlalarda yaşar. Sürüler hâlinde V oluşturarak uçarlar (Ceylan, 2007, s. 238). Gözünün arkasındaki beyaz tüyleri nedeniyle "telli turna" olarak anılan türü ülkemizde çok görülür. Kuş uzmanı Mehmet Karabolat, zarif tüyleri, beyaz ibiği ve bedenindeki kurşuni telekleriyle karşıtlık yaratan siyah tüyleriyle bilinen telli turnaların toplu halde yaşadıklarını belirtir. Nefes borularının anatomik özelliği nedeniyle sesleri birkaç kilometre uzaktan duyulabilir. Boru sesine benzeyen yüksek, berrak, güzel ve hüzünlü bir ses çıkarırlar. Uzun ömürlü olan turnalar, Japonya'da doğum ve düğün törenlerinde kaplumbağa ile birlikte uzun ve mutlu hayatın simgesi kabul edilir (Karabolat, 2003).[1] Turna, Çin mitolojisinde de uzun ömürlülüğün simgelerinden biridir. Çoğu zaman benzer anlamı olan çam ağacı ve taşla; kara kaplumbağası veya geyikle tasvir edilir. "Göksel turna kuşu" veya "kutsal turna kuşu" deyimleri, turnanın bilgeliğin simgesi olması özelliğine de göndermede bulunur (Eberhard, 2000, s. 307).

Turnanın Türk inanç ve gelenek haritasındaki yerini tespit etmek için, tabiat unsurlarının sembol olarak kullanıldığı Şamanizm dönemine git-

[1] Makale için bkz. http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/issue/view/36. PDF olarak yayımlanan dergide sayfa numarası bulunmamaktadır.

mek gerekir. Mircea Eliade, *Şamanizm* adlı eserinde, şamanın kıyafetindeki süslerin işlevinin şamana hayvan biçiminde yeni ve sihirli bir beden vermek olduğunu söyler. Öykünülen hayvanlar kuş, geyik ve ayıdır ancak bunlar arasında kuşların ayrı bir yeri vardır. Şamanın kıyafetinde kuş tüylerine sıkça rastlanır ve giysilerin tasarımı bir kuşu taklide yöneliktir. Özellikle baykuş ve kartal taklit edilen kuşlardır. Kuş şeklindeki giysinin çıkıp yayıldığı merkez olan Yakut şamanlarında giysi, demirden bir kuş iskeletini temsil eder. Bu tür elbiselerin giyilmesiyle amaçlanan, "uzun sırra-erme deneyim ve törenlerinde içe doğup şekillenen mistik ruh hâline yeniden kavuşmaktır" (Eliade, 2014, ss. 207-209). Bahaeddin Ögel, kuş elbisesi giyen şamanın, olağanüstü bir özellik kazanıp bununla uçabildiğini, bu nedenle tören dışında bu elbiselerin pek giyilmediğini belirtir (Ögel, 1971, s. 37).

Baykuş ve kartalın yanı sıra belli Türk topluluklarında turnanın da kutsiyet kazandığı görülür. Roux, Yakutlarda şamanın çok etkili olduğunu, kuğu-şaman, çaylak-şaman ve turna-şamandan söz edildiğini belirtir (Roux, 2005, s. 95). İbn Fadlan, Başkırtların turnalara tapındıklarını ifade etmiş ve nedenini şöyle açıklamıştır: "Başarısız bir dövüşten sonra Başkırtlar tam bir bozguna uğramışken turna kuşları çığlıklar atarak galiplerin ardından gider. Onlar da pusuya düştüklerini sanıp kaçmaya başlarlar" (Roux, 2005, s. 131). Yakutlarda turnanın eski Türk kültüründeki yerini halen koruduğunu belirten Mehmet Temizkan, bir Saha için turna öldürmenin veya yuvasını bozmanın trajik sonuçlar doğurabilecek büyük bir günah sayıldığını belirtir (Duranlı'dan aktaran Temizkan, 2014, ss. 165-66).

Yakutlarda her kabile, ondan türediklerine inandıkları bir hayvanı kutsal kabul ediyor ve onun etini yemiyordu. Bahaddin Ögel, bu konuda Uno Holmberg'den şu bilgileri aktarır: "Yakut kabilelerinin kutsal ataları olan hayvanlar arasında başlıca şunları sayarlar: Beyaz lekeleri olan at, karga, kuğu, atmaca, kartal, turna, boz inek vs." (Ögel, 1971, s. 34). Oğuz boylarının her birinin de kendilerine sembol olarak seçtikleri bir kuş ongonu (töz) bulunuyordu. Fakat bu ongonlar ileri bir medeniyetin sonucu olarak sadece arma/simge özelliği taşımıştır.

Şamanların bir hayvana/kuşa öykünerek oluşturulan kıyafeti, İslamiyetin kabulünden sonra ilk dervişlerin istedikleri zaman bir hayvan ya da kuş şekline girebilmeleri olarak karşımıza çıkar. Mitolojide "metamorfoz" olarak adlandırılan bu terim, menâkıbnâmelerde "donuna girmek" şeklinde kullanılmıştır. İlk mutasavvıflardan Ahmet Yesevî turna, Hacı Bektaş Velî güvercin, Abdal Musa ise geyik donuna girmiştir. Ahmet Ye-

sevî'nin turna donuna girişi, kerametlerinden biri olarak *Velâyetnâme*'de şöyle anlatılır:

> Horasan erenleri mahya hazırlayıp Hoca Ahmet Yesevî hazretlerini de meclislerine davet etmek istediler. Velayet erenlerinden yedi kişiyi Türkistan ülkesindeki Hoca Ahmet Yesevî'yi davet etmek için gönderdiler. Onlar da Horasan erenlerinin izniyle turna şekline girip Türkistan'a doğru yola çıktılar. Diğer tarafta bu durum, Hoca Ahmet Yesevî hazretlerine malum oldu. Halifelerine "Horasan erenleri hazırlık yapıp bizi de toplantılarına davet için, buraya yedi kişi gönderdiler. Turna şekline girmiş geliyorlar, çabuk hazırlanın. Onlar bize gelmeden biz onlara varıp yetişelim" dedi. Bunlar da turna şekline girip Türkistan'dan Horasan'a doğru yola çıktılar (*Velâyetnâme*, 2007, s.102).

Görüldüğü gibi turna, değişim/dönüşüm geçirerek İslami dönemde de Türk inanışlarında varlığını sürdürmüştür. Erdal Küçükyalçın, İslamiyet'le birlikte turnanın Şamanizmden gelen tanrısal karakterinin "âşıktan mâşuka, dosttan dosta ve insandan Tanrı'ya mesaj taşıyan kutsal niteliklere sahip bir haberci" kimliğine dönüştüğünü belirtir (Küçükyalçın, 2013, s.21). Turnanın bu bağlamda değerlendirilişi özellikle Alevî-Bektaşî inancında görülür. Şükrü Elçin, eski Türk inanışının etkisiyle Bektaşilikte turnaların ilahi aşkla yola giden iman-ikrar sahibi canları, turna katarının da 'Ayn-i Cem'i temsil ettiğini belirtir (Elçin, 2003, s.8). Turnaya atfedilen kutsallığın nedenlerinden biri de onun Alevî-Bektaşî inancında Hz. Ali'yi temsil etmesidir. Hz. Ali, sesini turnaya vermiştir. Diğer yandan Irène Mélikoff, Alevîlerin semahının kökeninin turnaların gökteki dönüşü olduğunu ifade eder (Mélikoff, 2011, s.120).

Başa tüy/telek takma geleneği ve turna teli/teleği takmak

Kuşlara ait tüy ve teleklerin başa takılmasının kökenlerini yine Şamanizmde aramak gerekir. Mircea Eliade, şamanların başlıklarından söz ederken Samoyedlerde ve Altaylılarda şaman başlığının kuğu, kartal, baykuş gibi kuşların tüyleriyle süslü olduğunu ifade eder. Altaylılarda özellikle yaldızlı kartal veya kahverengi baykuş; Soyot ve Karagaslarda baykuş tüyleri kullanılır (Eliade, 2014, s.207).

Şaman kıyafetleriyle başladığı tahmin edilen tüy takma geleneğinin zaman içinde bir dönüşüm yaşadığı görülür. Saçlara süs eşyalarının takılmasının Orta Asya'da çok eski bir gelenek olduğunu belirten Roux, pek çok araştırmacının bu konuya değindiğini söyleyerek şu bilgileri verir:

> Plan Carpin, Moğol kadınlarının başlıklarına tüy taktıkları söyler. Ricold de Monte Croce, Moğolların "alacabaykuşları öldürüp tüylerini amblemlerine taktıklarını, bu nedenle artık alacabaykuş kalmadığını" anlatır. Bu âdetin nedenini de şöyle açıklar: Alacabaykuşlar çok zor bir dönemde Moğolları korumuşlardır. Pavet de Courteille *otaga* sözcüğünü ele almış ve şu açıklamayı getirmiştir: "Özellikle dövüş zamanlarında kafanın üstüne takılan ve cesaret işareti sayılan kuş tüyleri." Sonra da *karkara* sözcüğünü ele almış ve: "Turna kuşuna benzeyen kuş; tüyleri, dövüş gününde cesaret simgesi olarak kafaya takılır." açıklamasını getirmiştir (Roux, 2005, s.235).

İslamiyet öncesi dönemde şamanlara doğaüstü güçler vermenin yanı sıra savaşçılar için cesaret, kadınlarda da süs simgesi olan başa kuş teli/teleği takma geleneği, İslamiyetle yok olmamış, yeni anlamlar kazanarak varlığını sürdürmüştür. Başa takılan kuş telek/tüyleri zaman içinde statü göstergesi, imtiyaz vesilesi hâlini almıştır. Bazı kuşların tepesindeki uzun tüyler için kullanılan "sorguç" kelimesi, zaman içinde anlam genişlemesine uğramış, erkek ve kadın başlıklarının üzerine takılan, mücevherlerden ya da kıymetli tüylerden yapılan süs unsurunun adı olmuştur. "Çelenk" ve "otaga" kelimeleri de bu anlamda kullanılır.

Padişah başlıklarında kullanılan sorguçlar; elmas, zümrüt, inci gibi kıymetli taşlardan oluşuyordu. Sorguçlarda, en değerlisi turna teli, daha sonra balıkçıl tüyü olmak üzere şahin ve deve kuşu tüyleri de kullanılmıştır. Bu tür sorguçlarda tüylerden birkaç tanesi biraraya getirilip uç kısımları yelpaze gibi açılırdı. Mücevherli sorguçlar, penç, gül ve top sorguç olarak; tüylerden yapılanlar telli, telsiz, üçü bir yerde turna teli gibi adlarla anılmıştır. Padişahların tüy sorguçlarının üst kısmına bazen minik taşlar da yerleştirilmiştir. Özellikle merasimlerde veya sefere giderken hükümdar ve devlet adamlarının başlarında mücevherli ve tüylü sorguçlar bulunurdu. Sorguç verilmesi, üst düzey bir iltifattı ve özel durumlarda padişah tarafından sadrazam ve devlet adamlarına takdim edilirdi. Düğün ve bayram sebebiyle verilen armağanlar arasında yer alan sorguçlar, hediye olarak yabancı devlet adamlarına da gönderiliyordu (Ertuğ, 2009, s.379).

Turna telinin mükâfat unsuru oluşunun bir örneğini Evliya Çelebi, *Seyahatnâme'*sinde anlatmış, düşmanın kellesini getirenlere turna teli takıldığını belirtmiştir: "Bu hâl üzre cümle guzât kalʿa altından ubûr edüp huzûr-ı sadrazama gelüp Göllük tarafında olan vüzerâlar ve mîr-i mîrânlar ve mîr-i livâlara ve cümle ocak agaları ve cümle işerleri gayrı alay beglerine hil'at-i fâhireler geydirilüp kelle getirenlere yüzer guruş ve bir

turna teli çelenk başlarına takılup yine esirleri kendilerine hibe olunup…" (Keskin, 2007, s.500-501).

Osmanlı devlet geleneğinde turnaya atfedilen değer, padişah ve devlet adamlarının sorguçlarıyla sınırlı değildir. Zeynep Tarım Ertuğ'un belirttiğine göre, askerî teşkilat içinde muhzır, peyk, şatır ve solaklarla alaylara katılan müteferrikalar, kumandan mevkiinde olanlar ve mehter takımı mensupları sefer sırasında tüylü sorguçlarını takardı (Ertuğ, 2009, s.379). Ayrıca, devletin önemli bir askerî unsuru olan yeniçeriler de börklerinde turna tüyü taşırdı. Askerlerin üzerlerinde böyle bir simge taşımaları Türk kültüründe çok eskiye dayanır. Kaşgarlı Mahmut, "beçkem" (berçem) denilen ipekten veya yaban öküzü tüyünden yapılan alametin savaş gününde kahramanın kendini tanıtmasına vesile olduğunu söyler (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s.211). İslami dönemde Batı Türklerinin sınır kartalları olan akıncıların kalpak, külah ve miğferlerinde altın suyuna batırılmış turna kuşu, balıkçıl kuşu tüyleri bulunurdu (Ersoylu, 2015, s.118). Üsküf de denilen yeniçeri börkü, yeniçerilerin merasim başlığıdır. Reşat Ekrem Koçu, beyaz keçeden yapılan börkün başa geçen kısmında ipek veya sırma işlemeli bir süs, ön kısmının ortasında da kaşıklık veya tüylük denilen bir parça olduğunu söyler. Yeniçeriler buraya sefer sırasında kaşıklarını, törenlerde ise kıdemlerine/rütbelerine göre turna kuşu telleri, balıkçıl kuşu telleri, düz sorguçlar, süpürge sorguçlar takardı (Koçu, 2015, s.51-52).

Görüldüğü gibi, Şamanizme kadar giden başa kuş tüyü/turna tüyü takma geleneği hem Osmanlı saray teşrifatında hem de muhzır, şatır ve solaklarla birlikte yeniçeri ocağında sürdürülmüştür. Altay Türklerinde kutsal kabul edilen, savaş sırasında cesaret verdiği düşünülen turna tüyü/teleğinin İslami dönemde de yer alması, kadim kültürün izlerinin takip edildiğinin göstergesidir. Diğer yandan, yeniçeri ocağının önemli subaylarından biri de "turnacıbaşı" adını taşır.

Padişahların ve devlet adamlarının başlıklarına, akıncıların külah ve miğferlerine, yeniçerilerin börk, üsküf, kuka adlarıyla anılan serpuşlarına turna teli takma geleneği, toplumsal yapıya da yansımıştır. Kadınların da güzellik unsuru olarak kuş tüylerinden yararlandığı görülür. Halil Ersoylu, destanlar devrinden beri Türk kadın saç ve başlarında kuş motifinin izleri olduğunu, Manas destanında kızların turna tüyü ile süslendiğini belirtir (Ersoylu, 2015, s.119). Anadolu'da bugün hâlâ turna kutsal kabul edilmekte; bereket, mutluluk ve uğur simgesi sayılmaktadır. Bazı bölgelerde gelinlerin başına turna teli takılması da yine bu inancın bir göstergesidir.

Edebiyatta turna teli/teleği

Turna; güzellik, uğur, bereket anlamlarının yanı sıra göçmen kuş olması nedeniyle Halk şiirimizde sılaya haber götüren ve sıladan haber getiren bir figür olmuştur. Turna teli takmak ise turnaya yüklenen anlamların bir şekilde somutlaştırılması ve bu özellikleri kişinin üzerinde taşımasıdır. Kökeni çok eskilere dayanan bu geleneğe şairler de bîgâne kalmamış, sevgilinin güzellik unsurların arasında başındaki turna telinden de söz etmişlerdir. Klasik edebiyatımızın 16. yüzyıl şairlerinden Hayretî'nin aşağıdaki beytinde, âşığın gönlünü av yapan şahin gözlü sevgili, başına güzel bir turna teli takmıştır:

Yine bir gözleri şâhîne şikâr oldı gönül
Dakınur başına bir dâne güzel turna teli
(Hayretî, 1981, s.422)

Sünbülzâde Vehbî'nin aşağıdaki beytinde de bir "turna telli yeleli" sevgili, saçlarına bağlayarak âşığın avare gönül kuşunu tuzağa düşürmüştür:

Dâma düş etmiş yine mürg-i dil-i âvâreyi
Zülfüne bend eyleyip bir ṭurna telli yeleli
(*Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı,* 2012, s.516)

Sünbülzâde Vehbî, bir başka beytinde sevgiliyi turna teli takmış bir atmacaya benzetmiş, akıl kuşunun çaresizce onun tutkunu olduğunu söylemiştir:

Müsellem turna telli isperi[2] bir yavrıcakdır kim
Uçurdum mürg-i 'aklım çâre yok oldum hevâdârı
(*Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı,* 2012, s.111)

Kâmî ise, sevgiliyi değil gönlünü bir turnaya benzetmiş, gönlünün sevgilinin doğana benzeyen gözlerinden kurtulabilirse -sevincinden- gökyüzünde teller takınmasını istemiştir. "Tel takmak", sevincini aşırı davranışlarla gösterenler için kullanılan bir deyimdir.[3] Bu beyitte ayrıca, şahbazın ve turnanın yüksekten uçtuğu ve şahbazın turna avında kullanıldığı hatırlanmalıdır.

Teller takınsun evc-i hevâda küleng-i dil
Ger şâhbâz-ı çeşmün elinden bula felâh
(*Edirneli Kâmî ve Dîvânı*, 2017, s.185)

---

[2] Mısrada "isperi" şeklinde yazılan kuşun adı kaynaklarda "ispiri" (Ceylan, 2015, s. 45); "esperi" *Şemseddin Sami*, s. 95) şekillerinde geçmektedir.

[3] *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* bkz. http://www.tdk.gov.tr

Başa turna teli takma geleneğinden yola çıkan Bâkî, kılıcın şekil olarak turna teleğine benzerliğinden yararlandığı aşağıdaki beytinde, yaramın kanıyla kızıla boyanmış olan başımın üzerindeki kılıcın şekli, turna kanadı olarak bana yeter, demiştir:

Fark-ı serde şekl-i şemsîrün yiter perr-i küleng

Bâ-vücûd ol dem ki hûn-ı zahmum içre âl olur

(*Bâkî Dîvânı*, 2017, s.105)

Bâkî bir başka beytinde de başa takılan turna telini nal şekline benzetmiş, sevgilinin derdiyle başına nal şeklinde yeni yara açtığını ve bu görüntünün kırmızıya boyanmış turna teleğini andırdığını söylemiştir:

Gamunla farkuma tâze naʿl kesmiş idüm

Başumda ala boyanmış per-i küleng oldı

(*Bâkî Dîvânı*, 2017, s.289)

Turna telinin imtiyaz göstergesi olarak kullanılmasının bir örneğini Nev'îzâde Atâyî'nin aşağıdaki beytinde görmek mümkündür. Şair, Sultan Osman Han için yazdığı mersiyede, Allah'ın her şeye kâdir olduğunu vurgularken onun zulüm taşı ile bazı insanların kanadını kırdığını, bazısını da turna teliyle gururlandırdığını söyler:

Seng-i sitemle münkesirü'l-bâl idüp kimin

Magrûr idüp kimine takarsın per-i küleng

(*Nev'îzâde Atâyî Dîvânı*, 1994, s.153)

Turna teli, sevgili için bir güzellik unsuru olarak âşık edebiyatında da kullanılmıştır. Karacaoğlan'ın şiirlerinden alınan aşağıdaki dörtlüklerde turna telinin bu özelliği görülmektedir:

Ben varmaz oldum işime
Hayalın girmez düşüme
Turna tellerin başına
Sokup giden Dürye Dürye (Sakaoğlu, 2004, s.415)

Sakın hey hünkârım sakın
Var başına teller takın
Şol ak gerdanına yakın
Sana bir ben gerek bir ben (Sakaoğlu, 2004, s.529)

Başı al valalı güçücek gelin
Seherde açılan güle dönmüşsün
Başına takmışsın altun çelengi
Turnadan alınan tele dönmüşsün (Sakaoğlu, 2004, s.575)

On yedide deli dolu
Hiç bilmez gittiği yolu
Has bahçanın gonca gülü
Kız turnada tele benzer (Sakaoğlu, 2004, s.596)

Sonuç

Turna, tarih boyunca farklı kültürlerde benzer anlamlarla yüceltilen mitolojik değeri yüksek bir kuştur. Türk kültüründe de başlangıçtan itibaren önemli bir yer edinmiş, Türk halkının inancında, şiirinde, türküsünde, giyim-kuşamında derin izler bırakmıştır. Altaylarda kutsal kabul edilen turnanın tüyleri şaman kıyafetlerinde kullanılmıştır. Şamanizm etkisi, İslamiyet'in kabulünden sonra "dona girmek" şekline dönüşmüş, Ahmet Yesevî turna donuna girmiştir. Alevî-Bektaşî inancında da önemli yeri olan turna, Hz. Ali ile özdeşleştirilmiş, semahın kökeni turnaların havadaki dönüşleriyle ilişkilendirilmiştir.

Eski Türk inanışında savaşlarda cesaret vermek için takılan turna teli/teleği, daha sonra Osmanlı padişahlarının sorguçlarını süsleyen kıymetli bir tüy olmuştur. Ordunun önemli bir unsuru olan yeniçeriler börklerine takmış, takdir ve imtiyaz vesilesi olarak takdim edilmiştir. Bu kadim geleneğin izleri gelinlerin başına uğur getirmesi için turna teli takılması şeklinde devam etmiştir. Zaman içinde değişim/dönüşüm geçirerek varlığını sürdüren bu geleneğe şairler de uzak kalmamıştır. Turna teli/teleği Klasik edebiyatta sevgilinin güzellik unsuru olmasının yanında âşığın başında yaralar açan kılıç ile özdeşleştirilmiştir. Bazen âşık kendini turna, sevgiliyi de merhametsizliği nedeniyle şâhbâza benzetir. Âşık edebiyatında da sevgilinin güzelliğini tamamlayan bir unsur olarak turna teleği yer almıştır.

Zarif görüntüsü ve hüzünlü sesiyle insanları derinden etkileyen, göçmen olması nedeniyle sıladan gurbete, gurbetten sılaya haber götüren turna; telekleriyle de gündelik yaşamda bereket, uğur, güzellik simgesi olmuştur. Eski Türk inançlarından itibaren yüklendiği kutsal anlamla kültürel yapı içinde yeniden üretilen turna ve turna teleği takma motifi, Türk kültüründe bir turna kültü oluşturmuştur.

Kaynakça

Bâkî dîvânı, Haz. Sabahattin Küçük. Erişim Adresi: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0.

Ceylan, Ö. (2003). Klâsik Türk şiiri'nde turna'ya dâir. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi.* Erişim Adresi: http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/617.

Ceylan, Ö. (2015). Kuşlar Divanı0 Osmanlı Şiir Kuşları. İstanbul: Kapı Yayınları.

Dîvânu Lugâti't-Türk (2015). Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eberhard, W. (2000). *Çin simgeleri sözlüğü*. (A. Kazancıgil Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Edirneli Kâmî ve dîvânı, Haz. Gülgün Erişen Yazıcı, Erişim Adresi: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10619,kamipdf.pdf?0.

Elçin, Ş. (2003). Türk halk edebiyatında turna motifi, *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Erişim Adresi: http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/618.

Eliade, M. (2014). *Şamanizm*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ersoylu, H. (2015). *Türk kültüründe kuşlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ertuğ Tarım, Z. (2009). Sorguç. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, s. 378-380.

Hayretî - *dîvan* (1981). Haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Karapolat, M. (2003). Turnalar. *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Velî araştırma dergisi*, Erişim Adresi: http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/620.

Keskin Koç, N. (2007). Osmanlı şiirinde iftihar ve imtiyaz simgeleri 'çelenk' 'otaga' ve 'sorguç', *Turkish studies ınternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall 2007, s. 495-515.

Koçu, R. E. (2015). *Türk giyim kuşam ve süslenme sözlüğü*. İstanbul: Doğan Kitap.

Küçükyalçın, E. (2013). *Turna'nın kalbi*. Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Mélikoff, I. (2011). *Uyur idik uyardılar*. İstanbul: Demos Yayınları.

Nev'îzâde Atâyî Dîvânı, Haz. Saadet Karaköse, Erişim Adresi: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637,nevi-zade-atayipdf.pdf?0

Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi*. I. Cilt. Ankara: TTK Basımevi.

Roux, J.-P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. (A. Kazancıgil, L. Arslan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Sakaoğlu, S. (2004). *Karacaoğlan*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı (2012). Haz. Ahmet Yenikale, Erişim Adresi: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10651,sunbul-zade-vehbipdf.pdf?0.

Şemseddin, Sami (?). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Temizkan, M. (2014). Türk kültüründe ve Alevî-Bektaşî inancında turna. *Milli folklor, 26 (101)*, 162-170.

Velâyetnâme (2007). Haz. Hamiye Duran, Ankara: TDV Yayınları.

KUŞ OLSAM EVİME UÇSAM ROMANINDA SAVAŞ KARŞITI BİR SÖYLEMİN SİMGESİ OLARAK TURNA KUŞU

Nurtaç Ergün Atbaşı

Kuşlar, pek çok farklı kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de kültürel bir öğe olarak önemli bir yer tutar.[1] İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden modern zamanlara gelene değin, insanlar kuşlara duygularına, yaşantılarına, düşüncelerine dair pek çok anlam yüklemiştir. İnsan hayatının her evresinde çeşitli şekillerde görülen kuş motifinin; masallar ve efsanelerde olduğu gibi modern metinlerde de izlerini sürmek mümkündür. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan turna da bu kapsamda yer alır.

Türk kültüründe turnanın yerini ve önemini[2] halk edebiyatı ekseninde açıklayan "Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi" başlıklı çalışmasından hareketle Şükrü Elçin'e göre, Türk kültüründe turnanın çok özel bir yeri vardır. Turna insanlara, yerleşim yerlerine, coğrafi şekillere, çocuk oyunlarına ad; en eski Türk inanışından başlayarak atasözlerine, bilmecelere, çeşitli anlatılara konu olmuş, sanat eserlerinde bir motif olarak kullanılmıştır. Anadolu'da halk inancına göre turnanın akıllı ve kutsal olduğu kabul edilir. Turnaya halk arasında verilen önem, onun etrafında gelişen bazı davranış kalıplarına ve inanışlara temel oluşturmuştur. Turna Türk kültüründe haber motifi odak noktası olmak üzere sevgiliye benzeme, sevgiliye haber gönderme, sevgiliden haber alma, müjdeli haber alma gibi kavramları karşılamaktadır (Elçin, 1997, ss. 63-75).

---

[1] Türk kültüründe kuşların yeri üzerine yürütülen belli başlı çalışmalar için bkz. Akalın, 1993; Ersoylu, 2015; Naskali ve Şeker, 2017a; Naskali ve Şeker , 2017b.

[2] Türk kültüründe turna üzerine yapılan bazı çalışmalar için bkz. Aytaş, 2003; Elçin, 1997; Kara ve Teres, 2012; Temizkan, 2014.

Sadece Türk kültüründe değil dünyadaki diğer kültürlerde de bazı ortaklıklar ve farklılıklar barındıran turnanın bir sembol, bir motif olarak yer aldığı görülür. S. Thompson'un *Motif-Index of Folk-Literature* çalışmasında bu çeşitliği görmek mümkündür.[3] Dünyada farklı coğrafyalarda turna hakkında süren inanışlar ve bu inanışın doğurduğu davranışlar içinde Japonya ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Sashima'nın "Japon Kültüründe Turna Simgesi" adlı makalesinden hareketle; turna, Japon kültüründe ve eski Çin kültüründe uzun yaşam ve mutluluğun sembolü olmasının yanında farklı anlatılarda turnadan kadına kadından turnaya dönüşme motifi olarak yer alır. Japon halk kültüründe ise turnanın şans habercisi olduğuna inanılır. Turnanın Japon kültüründe çok eski bir gelenek olan origami sanatıyla birleşerek insanın yakalandığı bir hastalığın iyileşmesini sağladığı inancı da günümüze kadar ulaşan inanışlardan biridir.

Geleneksel Japon origami (kâğıt katlama) sanatı pek çok ayinde kullanıldı. Bir geleneğe göre, insanlar kâğıt figürler yapıp nehre attılar. Heinan döneminde (794-1192) insanlar kişisel zevk için origami yaptılar. Muromachi dönemine (1336-1573) kadar origami sanatı epeyce gelişti. Edo dönemine kadar origami sanatı hakkında çok sayıda kitap basıldı. Günümüzde insanlar hasta birinin iyileşmesine yardımcı olsun diye ona senba-zuru (birbirlerine eklenmiş kâğıt turnalar) sunarlar. Senba-zuru birbirine ekli bin küçük origami turna demektir. Eğer bir hasta senba-zuru alırsa iyileşmek için güç alacaktır, çünkü bin turna bin uzun ömür demektir. Senba-zuru, derin bir acı veya ızdırap çeken birini teselli etmek ya da cesaretlendirmek için de kullanılır (Sashima, 2003, s. 58).

Özellikle turna motifinin, taşıdığı geleneksel anlamından yola çıkılarak İkinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı yere atom bombası düşen kız çocuğunun savaştan sağ olarak kurtulmuş olsa da bombanın etkisiyle etrafa kalıcı zarar vermeye devam eden radyasyon sebebiyle bir süre sonra hastalanması ve hastalıktan kurtulabilmek için de origami (kâğıt katlama) sanatıyla iyileşme dileğinin gerçekleşmesi için bin turna yapmaya başlaması ile yeniden üretildiği görülür. Sadako Sasaki bin turna yaparsa hastalığından kurtulup iyileşeceğine duyduğu inançla kâğıttan turnalar yapmaya başlamış ancak altı yüz kırk dört tane kâğıttan turna kuşunu tamamlayabilmiş ve hayatını kaybetmiştir.[4]

---

[3] Stith Thompson'un *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends* eserinde turnanın çeşitli toplumlarda ifade ettiği anlam farklı başlıklar altında pek çok kez geçmektedir. Bkz. http://www.ruthenia.ru/folklore/thompson/index.htm (Erişim tarihi: 15.10.2018)

[4] Sadako Sasaki hakkında bilgi ve Sadako Sasaki anıtının fotoğrafı ile kâğıttan yapılmış turnaları içeren görsel için bkz. https://www.asialogy.com/origaminin-tarihinden-turna-kusu-hikayesi-ve-yapilisi/ (Erişim tarihi: 30.12.2018).

Sadako Sasaki isimli bu kız çocuğunun Japon kültüründe yer alan bir geleneği yaşatarak amaca, dileğe ulaşabilmek için bin turna yapmaya çalışması hem savaş karşıtlığına hem de bir dileğin gerçekleşmesine duyulan ihtiyacı simgeler. Özellikle Sadako Sasaki'nin kâğıttan bin turna kuşu yapma çabasının ardından, bin turna hikâyesi ve inanışı dünyada farklı zamanlarda farklı türlerde farlı kültürlerde yaşamaya devam eder. Turnanın çok önemli bir yere sahip olduğu Türk kültüründe de bin turna hikâyesinin kendisine yer bulduğu ve zaman zaman kullanıldığı görülür.[5]

Türk kültüründeki yeri dolayısıyla turna kuşu motifi Türk edebiyatında sözlü ve yazılı edebi ürünlerde sık sık kendine yer bulmuş olsa da Japon kültüründen yayılan ve dünyada yaygınlık kazanan dileğin gerçekleşmesi için kâğıttan bin turna kuşu yapma inancı son dönem çocuk edebiyatı ürünlerinden birinde savaş karşıtlığına işaret etmek üzere kullanılmıştır. Aynı zamanda çocuk edebiyatı eserlerinde bir kahraman olarak var olan hayvanların içinde de kuşlara sıklıkla rastlanması da bu bağlamda önemli bir göstergedir.

Bir kuşun başkahraman olarak olmasa da esere adını vererek ve eserin içinde önemli bir mesaja aracılık eden bir motif olarak kullanıldığı çocuk romanı, Güzin Öztürk tarafından kaleme alınan, Hicabi Demirci tarafından resimlenen *Kuş Olsam Evime Uçsam* 2016'da basılmıştır. 2015 TUDEM Edebiyat Birincilik Ödülü'nü kazanan romanda, ailesiyle birlikte Suriye'deki iç savaşın ortasında kalan Beşir isimli çocuğun başından geçenler anlatılmaktadır. Roman, "Demek ki Kurşunlar Beni Görmüş", "Toprak Biraz Ülke Kokar", "Ağaçlar da Savaştan Kaçar", "Kuş Olsam Halep'e Uçardım", "Kâğıttan Turna Kuşları", "Kırmızı Rüya Arabası" ve "Mektuplar da Sakız Koksun" isimli yedi bölümden oluşmaktadır. Romanın başkahramanı olan Beşir tarafından anlatılan olaylar, Halep'te başlar. Beşir'in annesi ve babası ülkelerindeki savaş sebebiyle Türkiye'ye göç etmeye karar verir. Savaştan kaçmak isteyen Suriyeli birkaç aileyle birlikte bir gün Türkiye'ye doğru yola çıkarlar. Bu yolculuk riskli ve tehlikeli olmasına rağmen başlarına kötü bir şey gelmeden Türkiye'ye ulaşmayı başarırlar. Hatay'da, savaştan kaçan Suriyeliler için hazırlanmış bir kampa sığınırlar. Beşir yol arkadaşı Halebi ve Gufran'ın dışında kampta Zehra isimli başka bir mülteci çocukla tanışır. Sağır ve dilsiz olan Zehra ile yaza-

[5] Bu konuda en güncel örneklerden biri *Üç Kadın Bin Turna:* Arda Alpkıray'ın rejisörlüğünü yürüttüğü; Ayça Bildik, Yeşim Egemen Özaydın ve İrem Erkaya'nın rol aldığı bir beden tiyatrosu. 2014 yılında sergilenmeye başlanan tiyatroda kadının bireysel ve toplumsal açmazları, çocuğunu kaybeden bir anne, bir çocuk gelin ve tecavüze uğramış bir kadınının etrafında anlatılmaktadır. Bu sanatsal üretimde, kadın hak ve özgürlerine dikkatleri çekmek üzere, origami sanatıyla yapılan kâğıttan bin turnanın dileklerin yerine gelmesi için kullanıldığı görülür.

rak iletişim kurar ve onunla çok iyi anlaşır. Fakat kamptan önce Zehra'nın ailesi sonra da Beşir'in ailesi ayrılır. Beşir'in ailesi İzmir'e yerleşmeye karar verir. İzmir'e gelerek, Suriyelilerin oturduğu bir bölgede onlar da vatanlarından uzak, küçük bir evde yaşamlarını sürdürür. Roman, Beşir'in Zehra'ya yazdığı bir mektupla son bulur.

Romanda, Beşir'in anlatımıyla hem savaşın insanlar üzerindeki ölümcül etkisini hem de zorunlu göçün beraberinde getirdiği sıkıntıları okumak mümkündür. Bu savaşta ağabeyini kaybetmiş, kendisi de sokakta gördüğü oyuncak kırmızı arabayı almak için dışarı çıktığında serseri bir kurşunun isabet etmesiyle yaralanmıştır. Yerleri yurtları yanmış, yıkılmış, harabeye dönmüş ve can güvenlikleri kalmamış ailelerin Türkiye'ye doğru yola çıkması savaşın yerini göç gerçeğine bıraktığını gösterir. Ağabeyinin ölümünün ardından Beşir, anne ve babasının tek çocuğu olarak savaşın yıkıcılığına şahit olmuş, sonuçlarına da maruz kalmış bir çocuktur. Kendi bakış açısıyla çevresinde gelişen olayları yorumlarken, hayal gücünü kullanarak bir savunma mekanizması oluşturduğu söylenebilir. Beşir bunu, oyuncak bir kırmızı arabayla duyduğu tutku, cebinde taşıdığı bir ağacın tohumu ve son olarak da rüyaları ile gerçekleştirir.

"Kuş Olsam Halep'e Uçardım" onu takip eden "Kâğıttan Turna Kuşları" başlığı altında savaştan kaçmak için ailesiyle birlikte ülkesini terk eden bir çocuğun kuş olup uçarak ülkesine geri dönme isteği ile iyileşmek için kâğıttan bin turna yapan Japon kız çocuğunun umudu bir noktada kesişir.

Beşir bir gün rüyasında atom bombasının atıldığı yeri ve tek tek ölen, küle dönen kuşları görür. Savaş ve bombalara aşina olsa da rüyasında atılan bombanın mantara benzer bir şekil almasına bir anlam veremez. Kâğıttan turna kuşları yapan Sadako Sasaki isimli kız çocuğu onunla konuşmaya başlar ve Japonya'ya atılan atom bombasının yarattığı tahribatı anlatır. Sadako Sasaki'nin başından geçenleri anlatması hikâye içinde hikâyeyi doğurur ve okurun, Beşir'den başka bir çocuğun daha savaşa maruz kalış hikâyesini öğrenmesini sağlar.

> Atom bombası attıklarında yaralanmamışım. Yüz bin insanı sayabilir misin Beşir? Ben sayamam. Yüz binlerce insan öldü. Bombaya isim bile vermişler: Little Boy (Küçük Çocuk)! Savaşlar sadece yok eder. Bunu zaten biliyorsun. İsim vermeleri de çok kötü değil mi? Hem de sevimliymiş gibi Little Boy demişler. İnsan hayatı değerlidir, tüm canlılarınki öyle. Ama sen bunu da biliyorsun. Tartus'u kurtardın. On iki yaşıma geldiğimde hastalandım. Atom bombası hastalığı olmuşum. Uzun süre hastaydım. Patlama olduğunda yaralanmamışım ya, yaşarım demiştim Beşir, büyürüm. Okula giderim, arka-

> daşlarımla oynarım. Ama olmadı.
>
> Yaşasaydım ne olurdum sence? Hep düşünürüm. Yaşasaydım büyüyünce ne olurdum, ne yapardım? Hastalığım geçmedi. Ben umudumu kaybettim. Sonra aklıma kâğıttan bin turna kuşu efsanesi geldi. Bu efsane der ki, 'Bir insan kâğıttan bin turna kuşu yaparsa dileği gerçek olur.' İyileşemeyeceğimi anladığım gün kâğıttan turna kuşu yapmaya karar verdim. Bin tane yapacaktım. Altı yüz kırk dört tane yapabildim. Ölmeden önce tamamlayamadım. Zamanım yetmedi (Öztürk, 2016, ss. 91-92).

Beşir kendi hayatı ve yaşadıkları ile Sasaki'nin yaşadıkları arasında bir bağ kurar. Ondan, kâğıttan turna yaparak insanların dileklerinin gerçekleşeceğini öğrenir. Savaşın, her ne kadar dünyanın başka bir yerinde başka bir zaman diliminde de olsa, çocuklarda yarattığı tahribat benzerdir. Sasaki'nin iyileşme dileği; Beşir'in savaşın son bulması, ağabeyinin ölmemiş olması ve yurtlarına geri dönebilmeleri dileğiyle ortaktır. Böylece turna Beşir'in hayal dünyasında bambaşka bir yere sahip olur. Turna kuşu Beşir için kurtuluşu, isteklerinin gerçekleşmesini ve hatta bir gün savaşın bitip evine kavuşmasını simgeler. Savaşın ortasında kalarak canlarını, mallarını, evlerini, yurtlarını kaybeden çocukların ortak bir dilde, ortak bir dilekte buluşmalarını sağlayan, turnadır.

Kaynakça

Akalın, L. S. (1993). *Türk folklorunda kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Aytaş, G. (2003). Türkülerde turna. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* 28: 13-33

Elçin, Ş. (1997). *Halk edebiyatı araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yay.

Ersoylu, H. (2015). *Türk kültüründe kuşlar*. İstanbul: Ötüken Yay.

Kara, M., Teres, E. (2012). The crane as a symbol of fidelity in Turkish and Japannese cultures. *Milli Folklor, 95:* 194-201.

Naskali, E., Şeker, A. (Ed.) (2017a). *Kuş dili: Dilde, edebiyatta ve sanatta kuşlar*. İstanbul: Dergâh Yay.

Naskali, E., Şeker, A. (Ed.) (2017b). *Kuş kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Öztürk, G. (2016). *Kuş olsam evime uçsam*. İstanbul: TUDEM Yay.

Sashima, T. (2003). Japon kültüründe turna simgesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 28,* 57-60.

Temizkan, M. (2014). Türk kültüründe ve Alevî-Bektaşî inancında turna, *Milli Folklor, 101,* 162-170.

PREHİSTORİK TURNA DANSI VE RİTÜELLER

Neyir Kolankaya Bostancı

Prehistorik dönem buluntu yerinden ele geçen kuş kemikleri ve sanat eserleri üzerinde görülen tasvirler ile ilgili çalışmalar kuşların, tarihin ilk dönemlerinden itibaren sembolizm ve ritüelin önemli bir öğesi olduğunu ortaya koymaktadır. Okladnikov (1967) tarihöncesi dönemlerdeki kuş motifinin gökyüzü ve güneşle ilişkili olduğuna inanmaktadır. Frolov (1992) bu en eski kuş figürlerinin üçlü kozmos sisteminde yukarı dünyayla bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Bu durumda, doğa elemanlarının şamanlar tarafından kontrol edildiğine inanıldığı için kuşların da şamanların kılavuz hayvanları olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Brentjes ve Vasilevsky (1989) ise, kuş motifinin ya ölü insanların ruhu ya da öteki dünyayla ilişkili olduğunu belirtmektedir.

Güney Pasifik'te birçok tanrı yarı insan, yarı kuş olarak tasvir edilmektedir; çoğu zaman da Mezin'de olduğu gibi oldukça şematize bir biçimde yapılmış insan formunda olup kuş benzeri özelliklere sahiptir (Shepherd ve Shepherd, 2002, s.195). Batı dünyasında ise kuş figürü cennet ve dünya arasındaki ilişkiyi sembolize etmektedir. Çin ve Japonya'da kuşlar mesaj taşıyıcı olarak bilinmektedir. Ayrıca kuşların cennete gidecek kişilerin ruhlarını taşıdığına inanılmaktadır (Rowland, 1978, s. 32; Martin, 1993, s. 34) Kuşlar aynı zamanda insan ruhuyla ilişkili olmakla beraber ruhun vücudu terk etme yeteneğini sembolize eder (Shepherd ve Shepherd, 2002, s.195).

Abramova (1962) totem kültlerinin kökeninin Paleolitik Çağ'da olduğunu ve kuşun anahtar karakter olabileceğini düşünmektedir. Aslında kuşlar, Avrupa'da günümüzden önce 40,000-12,000 yılları arasına tarihlendirilen Üst Paleolitik dönemden itibaren insanların sembolik yaşantısında yerlerini almaya başlamıştır. Kuş heykelciklerinin en güzel örneklerine Ukrayna'da Desna Nehri yakınında bulunan Mezin buluntu yerinde rastlanmaktadır. Doğu Gravettian mamut avcısı kültürünün izlerinin gö-

rüldüğü Mezin'de mamut kemikleri üzerine yapılan ve üzerlerinde menderes motifleri bulunan ve GÖ 15,100'e tarihlenen kuş heykelcikleri açığa çıkarılmıştır (Soffer, Adovasio ve Hyland, 2000, s.533).

Paleolitik Çağ'ın sona ermesinden sonra Avrupa'da Mezolitik Çağ'da (MÖ 10,000-5,500), Yakındoğu'da ise Akeramik Neolitik (MÖ 10,000-7000) dönemden itibaren daha çeşitli kuşların tasvir edildiği dikkat çeker. Bu dönemde özellikle akbaba ve turna gibi büyük boyutlu kuşların daha fazla resmedildiği görülmektedir. Bu noktada elbette bu hayvanlara insanlar tarafından yüklenen anlamlar büyük önem taşır. Doğayla iç içe yaşadığı için çok iyi birer doğa gözlemcisi olan tarihöncesi insanlar kuşların doğal ortamlarında sergiledikleri davranışlara bakarak, bu hayvanları hem sembolleştirmiş, hem de davranışlarını taklit etmiştir. Bunun sonucunda, ritüellerde kuşların kılığına girerek onların güçlerinin kendilerine geçtiğine inanmışlardır.

Prehistorik dönem ritüellerinde dansın önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dans, Avrupa'da Üst Paleolitik dönemden itibaren görülmektedir ancak esas olarak Neolitik Çağ'dan sonra yaygınlık kazandığını gösteren kanıtlar daha fazladır. Araştırmalar dansın, Yakındoğu'dan gelişen Neolitikleşme sürecinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır (Garfinkel, 2010, s.205).

Prehistorik dönem insanlarının yaşamında turnaların önemi

Albarella (1997), Orta Çağ'da söz konusu verilerin de ortaya koyduğu gibi arkeolojik buluntu yerlerinde turna kemiklerine çok fazla rastladığını belirtmektedir. Bu durum turnaların en azından düzenli bir şekilde avlanmamış olduklarını göstermektedir. Oysa turnalar büyük kuşlar olduğu için bol miktarda et kaynağı oluşturacaktır. Ayrıca hem kemikleri hem de tüyleri alet yapımı için uygundur. Ancak tarihöncesi dönemlerde bu kuşun çok fazla avlanmadığı dikkat çekmektedir.

Yakındoğu'da besin olarak tüketilmiş turna kalıntılarına Akeramik Neolitik B evresinde (MÖ 8300-7300) Filistin'de yer alan Jericho'da da rastlanılmaktadır (Tchernov, 1993). Ayrıca yine aynı dönemde Anadolu'da Göbekli Tepe'de de turnalara ait kalıntıların bulunmasıburada mevsimsel av aktivitelerinin gerçekleştirildiğini göstermektedir. Göçebe kuşlar olan turnalar yılda iki kez Harran Ovasına gelmektedir ve bu diğer göçebe kuşlarla birlikte mevsimsel olarak dünyadaki birçok toplum için çok önemli bir olaydır (Peters ve Schmidt, 2004, s.210).

Anadolu'da turna kalıntılarına rastlanan en önemli buluntu yerlerinden biri de Orta Anadolu'da Konya ili sınırları içinde yer alan ve MÖ 7300-6200 yılları arasına tarihlendirilen Çatal Höyük'tür. Buradaki yerleşimden ele geçen kuş kemiklerinin yaklaşık % 2'sinin turnalara ait olduğu tespit edilmiştir. Çatalhöyük'te bulunan turna kemiklerin varlığı Anadolu'da Neolitik Çağ'da bu kuşun avlanmış olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan çalışmalar, orta Anadolu'da özellikle kış aylarında çok sayıda turnanın yaşadığına işaret etmektedir (Johnsgard, 1983, ss.228-231). Hiç şüphe yok ki, bunların sayısı geçmişte daha fazlaydı, ancak son zamanlarda turnaların sayısında ciddi azalmanın olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim Konya Ovasının Neolitik Çağ'da günümüze oranla daha nemli olduğu bilinmektedir ve bu iklim turnalar için uygun bir yaşam alanı sağlamaktaydı. (Russell ve McGowan, 2003, s. 450).

Çatalhöyük'te bulunan turna kemiklerinden yalnızca bir tanesi besin olarak tüketilmiş olmalıdır; çünkü söz konusu parça bir çöplük alanından ele geçmiştir. İki adet alt bacak kemiğinden ise bız yapılmıştır. Bu kemiklerin iki ayrı kuşa ait olduğu düşünülmektedir. Sayının azlığı özel amaçlı bir kullanım için turna kemiğinden bız yapıldığını düşündürmektedir (Russell ve McGowan, 2003, s.446).

Çatalhöyük'te bulunan bir diğer turna kalıntısı ise kanattır. Söz konusu turna kanadı, sığır ve köpek kalıntılılarıyla birlikte ele geçmiştir. Aynı alanda ayrıca küçük bir tilki kemiği parçası da bulunmuştur. Bu durumda, akla gelen soru, Anadolu'da Neolitik Çağ'da sığır, köpek ve turna ilişkili bir mitin olup olmadığı yönündedir (Russell ve McGowan, 2003).

Diğer kuş türlerine ait hem kemik kalıntıları hem de sanat eserleri üzerinde görülen tasvirlerinden yola çıkarak bu kuşların bir taraftan yenmek üzere avlandığı diğer taraftan da ritüel aktivitelerde önemli bir yere sahip olduğu ileri sürülebilir. Hiç şüphe yok ki bu tip büyük kuşlar Yakındoğu'da Akeramik Neolitik dönemden itibaren sembolik yaşamda oldukça önemli bir yere sahiptir (Peters ve Schmidt, 2004, s.207).

Mezarlara yerleştirilen turna kalıntılarının anlamı

Turna kalıntılarına yerleşim yerleri dışında mezarlarda da rastlanmaktadır. Ancak bu tip mezarlar Yakındoğu'da değil Avrupa'da tespit edilmiştir. Buradaki önemli nokta, söz konusu kuş kemikleriyle Mezolitik Çağ insanları arasındaki sembolik ilişkinin anlaşılmasıdır.

Tarihöncesi dönemlere ait ölü gömme âdetleri, mezarlardaki özel uygulamalar hakkında bilgi verdiği gibi hayvanların sembolik rollerini de açıklamaktadır. Mezarlarda rastlanan çeşitli hayvan kemikleri daha çok ölü yemeği sırasında yenen hayvanlara ait kalıntılar olarak yorumlanırken, bazı kalıntılar da totem hayvanlara ait parçalar olarak değerlendirilmektedir. Mezolitik Çağ'da boz ayı, iri boynuzlu geyik (elk), kunduz ve bazı kuşlar gibi totem hayvanları bu dönemdeki totemizm inancı hakkında bilgi vermektedir. Bunlar arasında özellikle büyük boyutlu kuşlara ait kanat kemikleri mezarlarda sıkça rastlanan kuş kalıntılarını oluşturmaktadır (Mannermaa, 2003).

İçinde mezar eşyası olarak turna kalıntılarına rastlanan mezarlardan biri Almanya'da yer alan MÖ 7. bin yılın ilk yarısına tarihlendirilen Mezolitik Çağ yerleşimi olan Bad Dürrenberg'de açığa çıkarılmıştır. Bu mezar bir kadın şamana aittir. Söz konusu genç kadın, en fazla yirmi aylık bir bebekle birlikte 30 cm kalınlığında kırmızı hematit tabakası üzerine yatırılmıştır. Mezardaki buluntular arasında birçok çakmaktaşı dilgi ile birlikte iki kemik iğne, cilalı bir taş balta, domuz dişinden yapılmış birçok plaka, 16 adet alageyik dişi, üzerinde geyik boynuzlarının bulunduğu iki adet geyik kafatası, 3 adet kaplumbağa kabuğu, 120 adet taze midye kabuğu yer almaktadır. En ilgi çekici buluntulardan biri de içinde 31 adet ince çakmaktaşı dilginin bulunduğu turna kemiğidir (Hansen, 2010, s.20).

Mezarda bu kadar fazla ve çeşitte, ayrıca sıra dışı buluntunun yer almasından dolayı mezar sahibi kadının bir şaman olduğu düşünülmüştür. Nitekim iskelet üzerinde yapılan antropolojik incelemelerden sonra, kadının ilk boyun omurunda bir deformasyonun olduğu ve bunun da hareketinde zorluğa ve topallığa neden olduğu anlaşılmıştır (Hansen, 2010, s.20).

Turna kemiğine rastlanan bir diğer buluntu yeri Estonya'da yer alan ve Orta Neolitik döneme (GÖ 4900) tarihlenen Tamula'dır. Burada sekiz yaşlarında bir çocuğa ait olan mezarda sırtüstü yatırılmış olan iskeletin ellerinin yakınında bir turnaya ait bacak kemiği bulunmuştur (Kriiska, Lougas, Lohmus, Mannermaa ve Johanson, 2007).

Mezarlara turna parçalarını koyma geleneğinin kökeni, kuşa yüklenen sembolik anlamlarla ilişkili olmalıdır. Örneğin Saami inanışında belirli kuşlar yardımcı ya da yol gösterici ruhlar olarak görülmektedir. Saami mezarları ve sunu alanlarında yer alan hayvan kemikleri ölü hayvanın ruhunu temsil etmektedir. Kemiklerin hayvanın ruhu ve gücü arasındaki ilişkiyi yansıttığı düşünülmektedir. Bir ruh hayvanının kemiklerini mezara koyarak, o hayvanın gücünün insanınkiyle birleştiğine inanılmaktadır (Mannermaa, Panteleyev ve Sablin, 2008).

Ritüel yaşamda turnaların yeri ve turna dansı

Geleneksel toplumlarda, Güney Afrika'da yaşayan San Bushmenlerdeki birçok dansın ortaya koyduğu gibi dans önemli bir sosyal aktiviteyi oluşturmaktadır (Biesele, 1978). Danslar izole değil daha kompleks bir ritüel aktivitenin önemli kısmını meydana getirmektedir (Garfinkel, 2010, s.212). Törenler sırasında uygulanan ritmik danslar sonucunda bazı kişilerin transa girmiş oldukları gözlemlenmiştir. Trans, toplum ile doğaüstü güçler arasındaki bir çeşit ilişki kurulmasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, trans ve dans arasındaki ilişki, birçok törende dansların temel nedenini oluşturmaktadır (Garfinkel, 2010, s.206). Günümüzde yaşayan avcı-toplayıcı gruplarla yapılan etnografik çalışmalar dansların yapıların içinde değil de daha çok açık alanlarda olduğunu göstermektedir. İnsanlar arasındaki iletişimi yansıtan ve toplum seviyesinde gerçekleştirilen bu aktivite özel bazı süsleme elemanlarıyla yapılmaktadır. Süs eşyaları içinde saç aksesuarları, maskeler, kostümler ve vücut boyamaları yer almaktadır (Garfinkel, 2010, s.206).

Dans yalnızca insanlara özgü olmayıp arılar, memeliler ve kuşlar da gerçekleştirmektedir. Hayvanlar âleminde dans daha çok bireysel olarak yapılmaktayken, insanlar arasında genellikle gruplar halinde gerçekleştirilmektedir (Garfinkel, 2010, s.206). Turna danslarına bakıldığında turnaların göçebe hayvanlar olmalarından dolayı danslarını daha çok çiftleşme zamanı yaptıkları düşünülmektedir (Martin, 1993, s. 34). Bu dans insanlar tarafından da taklit edilmektedir, dünyanın birçok bölgesinde özellikle cenaze törenleri sırasında uygulanan ritüellerde dans edilmektedir. Örneğin 18. yüzyılda Siberya'daki Ostiks insanları dansçılarına turna kostümü giydirmektedir (Rowland, 1978, s. 32).

Grup ya da çiftler halinde dans eden hayvanlardan turnalara ait verilere daha çok sanat eserleri üzerinde rastlanmaktadır. Yakındoğu'da dans sahnelerine en erken Akeramik Neolitik dönemde (MÖ 10.000-7000) rastlanmaktadır ve tüm Neolitik Çağ (MÖ 7000-6000) boyunca yaygınlık göstermektedir (Garfinkel, 1998).

Turna tasvirlerine güneydoğu Suriye'de yer alan ve MÖ 7400-6200 yılları arasına tarihlendirilen Tell Bouqras'da rastlanmakta olup bu kuşlar resimlerde hakim türü oluşturmaktadır. Bu buluntu yerinde hepsi doğuya bakacak gibi resmedilmiş en az 15 boyalı ve iki kazıma şeklindeki figür turna olarak yorumlanmıştır (Clason, 1989/90). Ancak daima duvar resmi olarak işlenmiş olmakla beraber diğer hayvanlar figürinler olarak temsil edilmektedir (Clason, 1993).

Sözü edilen sahnede tasvir edilen turnaların dans edip etmedikleri anlaşılmamaktadır. Diğer taraftan bu sahne direkt olarak burada yaşayan insanların beslenme rejimiyle de ilişkiliymiş gibi görünmemektedir. Tell Bouqrash'ta yaşayan insanların beslenmesinde koyun ve keçiler tüm hayvan kalıntılarının % 80'inini oluşturmaktadır. Geri kalan % 20'lik dilim içinde domuz, sığır, ceylan, geyik ve eşek yer alır. O zaman bu sahnede yer alan turnaların varlığı onların insanların inanış biçimlerindeki rolü hakkında bilgi vermektedir (Akkermans ve Schwartz, 2003).

Tell Bouqrash'ta açığa çıkarılmış yapılardan bir diğerinde de kabartma tarzında yapılmış stilize bir insan yüzü tespit edilmiştir. Yüz sıvanmış ve kırmızı aşı boyasıyla kaplanmıştır, korunan gözlerinden birinde obsidiyen parçaları tespit edilmiştir. Akkermans ve Schwartz (2003, s.121) bu yüzden, bu yapıların özel bir öneme sahip olduklarını düşünmektedir. Bu yapıların dekorasyonu yerleşimde açığa çıkarılmış diğer yapılardan farklılık göstermektedir (Akkermans ve Schwartz 2003, s.121). Bu yapılar belki de bir *shrine* ya da tören alanı olarak kullanılmamıştır, fakat turnalar bu evde yaşayan insanlar için özel bir öneme sahip olabilir. Bu hayvanlar insanların totem hayvanı ya da onların sosyal kimliğini tanımlayan sembollerden biri olabilir.

Kuzey Suriye'de yer alan ve MÖ 5200-5000 yılları arasına tarihlendirilen Tell Sabi Abyad'da bulunan bir seramik parçası üzerinde de kuş tüylerinden yapılmış kuyruğa sahip bir insan figürü gösterilmektedir (Akkermans, 1989, s.210). Olasılıkla burada insan turna dansı yapmaktadır.

Prehistorik dönemler boyunca belli kuşların, sanat eserleri üzerinde daha ön planda olduğu görülmektedir. Bunlardan biri olan turnalar büyük boyutlarından ve grup halinde dans etmelerinden dolayı Anadolu'da özellikle Neolitik Çağ'dan itibaren sıkça resmedilmiştir (Buitenhuis, 1985).

Anadolu'da Neolitik Çağ'da hem Göbekli Tepe hem de Çatalhöyük'te kuş tasvirlerine rastlanmaktadır. Göbekli Tepe'de Çatalhöyük'tekilere oranla daha çeşitli kuş tasviri yer almaktadır. Burada da su kuşları ile çengel gagalı kuşların daha çok tasvir edildiği dikkat çekmektedir (Hodder ve Meskell, 2010, s.49).

Üzerinde turna kazıması olan taş stellere, Göbekli Tepe'deki yılan sütunlu yapının içinde rastlanmıştır (Kramer ve Schmidt, 1998). Bunlardan biri, dar kenarında bir boğa başı, geniş kısmında ise bir tilki ve turna tasvirinin yer aldığı bir sütundur (Hauptmann, 1999, s.79, Figure 22). Ancak Göbekli Tepe'de ilginç olan, turnaların tek başlarına, çift ya da grup halinde değil de tilki, yılan ya da yabani öküz gibi vahşi ve tehlikeli hayvanlarla birlikte resmedilmiş olmasıdır (Peters ve Schmidt, 2004, s.208).

Göbekli Tepe'de açığa çıkarılan 33 nolu sütun üzerinde sıra dışı bir sahne yer almaktadır. Burada, turna olarak sınıflandırılan uzun boyunlu ve uzun bacaklı iki büyük kuş bulunmaktadır. Ancak diğerlerinden farklı olarak burada yalnızca bu kuşlar resmedilmiştir. Söz konusu kuşlar, olasılıkla bir nehir ya da göl kenarında durduklarını gösterecek şekilde yapılmış dalgalı çizgilerin yakınında yer almaktadır (Schmidt 2003: 11).

Çatalhöyük'te ele geçen kuş kemikleri arasında, ördek ve kaz gibi su kuşlarına ait kalıntıların yoğunlukta olduğu görülmektedir (Russell ve McGowan, 2003). Ancak sanat eserlerinde daha büyük kuşların tasvirlerine rastlanmaktadır. Çatalhöyük'te bulunmuş turna kemiklerinin yanı sıra bir duvar resmi üzerinde tasvir edilen turnalar, insanların söz konusu kuşa ayrı bir önem verdiğini göstermektedir (Russell ve McGowan, 2003, s.452).

Çatalhöyük'te açığa çıkarılan duvar resminde başları kalkık ve yüzleri birbirine dönük turnalar yer almaktadır (Mellaart, 1966, s.190, Plates LXII-LXIII; Figure 5). Erkek ve dişi turnalar birbirlerine çok benzedikleri için resimdeki turnaların cinsiyetleri belirlenememektedir (Russell ve McGowan, 2003, s.448). Aynı odanın doğu duvarında ise leopar derisi giymiş ve kuyrukları siyah kuş tüyünden yapılmış beş dansçıdan bahsedilmektedir (Mellaart, 1966, s.189, Plate LXIa). Bu tüyler olasılıkla turnalara aittir (Russell ve McGowan, 2003, s.448). Bu durumda, Russell ve McGowan'a göre (2003, s.452), Çatalhöyük'te boğa dansları ölüm ve turna dansları da yeniden doğuşla ilişkili olmalıdır.

Aslında belli kuşlar Çatalhöyük'te özellikle tasvirli sanat eserlerinde daha ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri de VII. tabakada VII.21 *shrine*'da bulunan ve yine yüz yüze dönmüş olarak resmedilen akbaba resimlerinden biridir. Söz konusu kuşlar da, turnalarda olduğu gibi çiftler halinde resmedilmektedir. Buradaki akbabaların bacakları insan bacağı şeklindedir ve ayrıca küçük başları ve muhteşem kanatlarıyla kostüm giymiş insanlara benzemektedir. Mellaart, bu figürlerin cenaze törenine katılan ve akbaba kostümü giymiş kişiler olduğunu belirtmektedir (Mellaart, 1967, s.167, Figures 14-15). Nitekim Tibet Budizm inancında akbabalar cenaze törenlerinde önemli bir yere sahiptir. "Sessizlik kulesi" ve "gökyüzü mezarı" isimleri verilen uygulamalarda ölülerin etlerinden arınmaları için akbabalara sunuldukları bilinmektedir (Moreman, 2014, s. 7). Bu değerlendirmeden yola çıkarak Hodder ve Meskell de (2010, s.61), ölülerin etrafında gerçekleştirilen ritüeller sırasında Çatalhöyük insanlarının akbaba ya da turna kostümü giydiğini düşünmektedir.

Totem hayvanlarına ait bazı kısımların ya da hayvanları temsil eden aksesuarların kıyafetlerin süslenmesinde kullanımı Sibirya'da günümüzde yaşayan birçok avcı-toplayıcı toplulukta ortak görülen bir özelliği oluşturmaktadır. Örneğin Yakut şamanı altın kartala benzeyen bir kostüm giymektedir (Siikala, 2002, s.44). Nganasan şamanının kostümünün üzerinde ise en güçlü kuşların motifleri yer almaktadır. (Mannermaa ve diğerleri, 2008).

Çatalhöyük'ten ele geçen diğer bir turna kalıntısı ise, bir yapı ile diğer bir dar alan arasında bir metre genişliğindeki bir alandan bulunan sol kanattır. Bu kanadın özel olduğunu gösteren birçok özellik tespit edilmiştir: Kanat, tamamı korunmuş bir sığır boynuzunun üzerine yerleştirilmiştir. Burada ayrıca bir köpek başı ve ikinci omuru ile taştan bir asa başı da bulunmaktadır. Tüm bu buluntular, 1. yapının inşası ile ilişkili olarak hızlı bir şekilde burada depolanmış olmalıdır (Russell ve McGowan, 2003, s.446).

Söz konusu turna kanadındaki incelemeler sonucunda, kanadın buraya yerleştirilmesi sırasında üzerinde derinin ve tüylerin var olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda, sanki açık bir kanat şeklinde buraya yerleştirilmiş olduğu düşünülebilir. Ayrıca kemik üzerindeki kesme izlerine bakıldığında da bunun basit bir kasap artığı olmadığı anlaşılmaktadır. Kemik üzerindeki diğer izlere bakıldığında da bu kanadın bir yere tutturulmuş olma olasılığı da bulunmaktadır. Diğer bir ihtimal ise, bu kanadın bir duvara asılmış olması ya da ritüeller sırasında kullanılan bir kostümün parçası olması yönündedir (Russell ve McGowan, 2003, s.448). Russell ve McGowan'a (2003, s.448) göre, Çatalhöyük'te bulunan bu kanat çok büyük bir olasılıkla ritüellerde kullanılan bir kostümün parçasıdır. Söz konusu kemiğin üzerinde saptanan kesme izlerinden meydana gelen yivlerden bitki lifleri geçirilerek kanat dansçının omuzuna bağlanmaktadır.

Kanatlara Mezolitik ve Neolitik Çağ'da Avrupa'da daha çok mezar eşyası olarak rastlanmaktadır. Kanatlar mezarlarda farklı yerlere ya da farklı yaratıklara geçişte birer taşıyıcı görevini üstlenmektedir ve şamanizmde önemli bir yere sahiptir (Siikala, 2002; Mannermaa ve diğerleri, 2008, s.2). Ancak burada yalnızca sol kanat bulunmuş sağ kanada rastlanmamıştır. Diğer taraftan ne yazık ki güney ve kuzeyde kalan alanların kazısı henüz yapılmamıştır. Ayrıca bu dar alana ulaşmak kolay değildir, ancak yaklaşık 2 metre yükseklikteki evin çatısından buraya atlayarak ulaşılabilmektedir (Russell ve McGowan, 2003, s.453).

Oldukça sıra dışı bir kullanıma sahip olan bu kanadın varlığı Çatalhöyük'teki güçlü sembolizmi ortaya koymaktadır. Tek eşli olmalarından dolayı turnaların evliliği sembolize ettikleri düşünülmektedir. Neolitik Çağ tasvirlerinde turnalar genellikle çiftler halinde gösterildikleri için turna dansının da evlilikle ilişkisi olabilir. Bu durumda, yukarıda sözü edilen Çatalhöyük'te bir yapının inşası sırasında depolanmış olan turna kanadının da evlilik ya da evliliğin kutsanması ilişkisi üzerinde durulabilir. Dolayısıyla evin açılışıyla ilgili olarak yapılan bir ritüelde buraya konmuş olabilir. Bu yüzden de her ne kadar turna dansının toplumsal bir olay olduğu kabul edilse de, Çatalhöyük'teki kanat ve diğer malzemeler daha özel bir olayı temsil etmektedir (Russell ve McGowan, 2003, s.453).

Peki, turnaları bu kadar özel kılan neydi? Birçok kültürde turnalar, uzun ömürlülüğün, sadakatin, kadınsılığın, bilgeliğin ya da göçebe olmalarına bağlı olarak değişen mevsimlerin, baharın ve yeniden doğuşun sembolü olarak kabul edilmiştir. Ayrıca güneş, bereket, yenilenme, mutluluk ve iyi şanla ilişkilidir (Armstong, 1943; Rowland, 1978; Johnsgard, 1983, ss.70-73; Balzer 1996; Shea ve Shea, 2002, s.198). Japonya ve Çin'de turnalar uzun yaşamın sembolü olmakla beraber Çin'in uzun yaşam tanrısı Shouxing'in sembolüdür (Shepherd ve Shepherd, 2002, s.198). Amerika Birleşik Devletleri'nde MS 1000'lerde ise, turnaların yüksek statüyü temsil ettiğine inanılmaktadır (Jackson ve Scott, 2003).

Turnalar ayrıca insanlarla da benzerliklere sahiptir. İki ayak üzerinde durmalarının yanı sıra ömürleri kırk yaşın üzerindedir (Johnsgard, 1983, s.57). Bir İrlanda hikâyesinde de dört ölü turnanın boğa kanı üzerlerine serpilince insan formuna dönüştüğü anlatılmaktadır (Shepherd ve Shepherd, 2002, s.198). Ayrıca sosyal yapıları da insanlarınkine benzemektedir. Turnalar sosyal kuşlardır, tek eşlidir ve çekirdek ailelere sahiptir (Johnsgard, 1983, s.57). Sosyal hayvanlar olduklarının bir diğer göstergesi de danslarıdır. Bu dansın işlevi tam olarak anlaşılamamıştır fakat sosyal bir anlamı olduğu düşünülmektedir. Dans çiftler halinde yapıldığı gibi, tüm grubun biraraya gelmesiyle de yapılmaktadır. Bir turna dansa başladığı zaman diğerleri de tek tek bu dansa katılmaktadır (Johnsgard, 1983, ss.14, 235). Turnalar insanlar gibi dans ettiği için çeşitli dönemler boyunca insanların turnaların danslarını taklit etmiş olmaları tuhaf gelmemektedir. Turna dansı, Sibirya'da yaşayan Ostiaklarda da bilinmektedir. Ostiaklar, bir şaman kostümü olan turna kostümü giymektedir (Armstrong, 1943, s.73; Balzer, 1996). Ayrıca Çin cenaze törenleri (Johnsgard, 1983, s.73) ve Okinawan ekin festivallerinden de bilinmektedir (Glacken, 1953). Ancak bu ritüelin dünyaya yayılımı Yakındoğu'dan gerçekleşmiştir (Armstrong,

1943). Garfinkel (1998), dans sahnelerin tasvirlerine dayanarak, dansın bu dönemde Yakındoğu'daki sosyal yaşantının en önemli özelliği olduğunu belirtmektedir. Turna dansı tarihöncesi dönemlerden itibaren insan yaşamında önemli bir yere sahiptir ve dünyada birçok kültürde görülmektedir (Armstrong, 1943). Diğer taraftan bu dansın işlevi çok iyi anlaşılammakla beraber bununla ilgili açıklamalar da çoğu kez tutarsızdır.

İnsan ve turnalar arasındaki benzerliklerden dolayı, turnaların yeniden doğmuş insanlar ya da insanların ataları olduğu düşünülebilir. Belki de bundan dolayı turnalar klanlar için en popüler totemleri oluşturmaktadır; nitekim klan isimleri arasında en çok rastlananı turna klanıdır. Bu yüzden, turna dansı insan ya da klan kökeninin bir mitinin ürünü olabilir. Turnaların, Çatalhöyük'te olduğu gibi evlerle olan ilişkisi de yine atalar kültü ile ilişkili olmalıdır (Russell ve McGowan, 2003, s.453).

Sonuç

Prehistorik dönem yerleşimlerinde turnalara ait kemik kalıntılarının çok fazla miktarda bulunmamasından dolayı bu kuşların besin ekonomisinde önemli bir yere sahip olmadığı düşünülmektedir. Diğer taraftan sembolik açıdan birçok farklı noktayı işaret eden turnaların tarihöncesi insanların ritüel yaşamlarında ayrı bir önem arz ettikleri görülmektedir. Gerek yerleşim yerlerinden ele geçen kemik kalıntıları ve tasvirli sanat eserleri üzerindeki turna figürleri gerekse mezarlardan elde edilen turna kalıntıları birlikte değerlendirildiğinde turna sembolizminin tarihöncesi dönemlerde yaygınlık gösteren ortak bir inanış biçimini yansıttığı anlaşılmaktadır.

Prehistorik dönemlerde kuş figürünün ruhlar dünyasıyla günlük yaşamın geçtiği dünya arasında ata ruhlarının mesajlarını taşıyan yaratıklar olduğu düşünülebilir. Bu yüzden her ne kadar Yakındoğu'da örneklerine rastlanmamışsa da, Avrupa'da Mezolitik Çağ'da mezarlara bu kuşlara ait çeşitli kalıntıların ya da tasvirlerinin yapıldığı eşyaların konmuş olduğu dikkat çekmektedir. Ne var ki tüm diğer kuşlar arasında turnalar hem göçebe olmaları hem de sosyal davranışları bakımından tarihöncesi insanların dikkatini çekmiştir. Belki de bunun bir sonucu olarak, sembolizmin doruğa çıktığı Neolitik Çağ'daki tasvirlerde bu kuşlara sıklıkla rastlanılmıştır. Prehistorik dönemlere tarihlenen diğer tüm karışık yaratıklar arasında yalnızca turnalar, çift ya da grup halinde dans ederken gösterilmiştir. İlginç olan nokta, turnaların daha çok dans ederken gösterilmiş olmasıdır. Ancak burada sorulması gereken soru, bu tasvirlerde turnaların mı yoksa

turna kostümü giymiş insanların mı resmedilmiş olduğudur. Söz konusu resimler detaylı incelendiğinde birçoğunun bacaklarının insan bacağı şeklinde çizilmiş olduğu fark edilmektedir. Bunun yanı sıra Çatalhöyük'te açığa çıkarılan turna kanadının varlığı, olasılıkla ritüeller sırasında toplumun bilge kişisi ya da şamanı tarafından bu kuşun kılığına girildiğini göstermektedir. Nitekim günümüzde de bazı toplumlarda bu tip taklit dansların varlığı bu görüşü destekler niteliktedir. Birçok kültürde turnaların göçebe kuşlar olmalarından dolayı, yeniden doğuşu simgeledikleri kabul edilmektedir. Turna kılığına giren kişinin aslında atalar kültüyle bağlantılı bir şekilde, toplum için önemli olan bireylerin ruhlarının bu karışık yaratıkların bedeninde yeniden doğduğu ve atalar dünyasından haber getirdiği düşünülebilir. Bu durum, birçok tarihöncesi toplumda turnaların özel bir yeri olduğunu gösterdiği gibi prehistorik grupların sosyalleşmesinde de önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Abramova, Z. A. (1962). *L'art Paléolithique sur le territoire de l'URSS.* Moskov-Leningrad: Academie des Sciences. Institut d'Archaeologie.

Akkermans, P.M.M.G. (1989). The prehistoric pottery of Tell Sabi Abyad. P.M.M.G. Akkermans (Ed.), *Excavations at Tell Sabi Abyad: Prehistoric inverstigations in the Balikh Valley, northern Syria* içinde (ss.77-213). Oxford: British Archaeological Reports International series 486.

Akkermans, P.M.M. G. ve Shwartz, G.M. (2003). *The archaeology of Syria: from complex hunter-gatherers to early Urban societies (ca. 16,000-300 BC).* New York: Cambridge University Press.

Albarella, U. (1997). Crane and vulture at an Italian Bronze Age site. *International Journal of Osteoarchaeology, 7 (4),* 346-349.

Armstrong, E.A. (1943). Crane dance in east and West. *Antiquity,* 17, 71-76.

Balzer, M.M. (1996). Flights of the sacred: symbolism and theory in Siberian shamanism. *American Anthropologist*, *98 (2),* 305-318.

Biesele, M. (1978). Religion and folklore", P.V. Tobias (Ed.), *The Bushmen hunters and herders of southern Africa* içinde (ss. 162-172). Cape Town: Human and Rousseau.

Brentjes, B. ve Vasilevsky, R.S. (1989). *Schamanenkrone und weltenbaum. Kunst der nomaden nordasiens*. Leizig: VEB EA Seeman.

Buttenhuis, H. (1985). Preliminary report on the faunal remains of Hayaz Höyük from the 1979-1983 seasons. *Anatolica,12,* 61-74.

Clason, A.T. (1989/1990). The Bouqras bird frieze. *Anatolica, 16,* 209-213.

Clason, A.T. (1993). The hedgehog, the hare, the bull and the tortoise. H. Buitenhuis ve A.T. Clason (Eds.), *Archaeozoology of the Near East: proceedings of the first international symposium on the archaeozoology of south-western Asia and adjacent area* içinde (ss.46-51). Leiden: Universal Book Services.

Frolov, B.A. (1992). *Primitive graphics of Europe*. Moskov: Nauka.

Garfinkel, Y. (1998). Dancing and the beginning of art scenes in the early village communities of the Near East and South-east Europe. *Cambridge Archaeological Journal, 8 (2),* 207-237.

Garfinkel, Y. (2010). Dance in prehistoric Europe. *Documenta Praehistorica, XXXVII,* 205-213.

Glacken, C. J. (1953). *Studies of Okinawan village life*. Washington, DC: Pacific Science Board, National Research Council.

Hansen, S. (2010). *Archaeological Finds from Germany* içinde (s. 20). Berlin.

Hauptmann, H. (1999). The Urfa Region. N. Başgelen ve M. Özdoğan (Ed.), *Neolithic in Turkey: the cradle of civilization-new discoveries* içinde (ss. 65-86). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Hodder, I. ve Meskell, L. (2010). The symbolism of Çatalhöyük in its regional context. I. Hodder (Ed.), *Religion in the emergence of civilization* içinde (ss. 32-72). New York: Cambridge University Press.

Jackson, H. E. ve Scott, S. L. (2003). Patterns of elite faunal utilization at Moundville, Alabama. *American Antiquity, 68,* 552-572.

Johnsgard, P. A. (1983). *Cranes of the world.* Bloomington: Indiana University Press.

Kramer, B., Schmiidt, C. (1998). Two radiocarbon dates from Göbekli Tepe, southeastern Turkey, *Neo-Lithics: A Newsletter of Sout West Asian Lithics Research, 3*, 8-9.

Kriiska, A., Lougas, L., Lohmus, M., Mannermaa, K., Johanson, K. (2007). New ASM dates from Estonian Stone Age burial site. *Estonian Journal of Archaeology, 11 (2),* 83-121.

Mannermaa, K. (2003). Birds in Finnish prehistory, *Fennoscandia Archaeologica, XX,* 3-39.

Mannermaa, K., Panteleyev, A., Sablin, M. (2008). Birds in Late Mesolithic burials at uzhniy Oleniy Ostrov (lake Onega, Western Russia)-What do they tell about humans and the enviroment?, *Fennoccandia Archaeologica, XXV*, 3-25.

Martin, L. (1993). *The folklore of birds*. Old Saybrook: Globe Pequot.

Mellaart, J. (1966). Excavations at Çatal Hüyük 1965: Fourth Preliminary Report, *Anatolian Studies, 16,* 165-191.

Mellaart, J. (1967). *Çatal Höyük: A Neolithic Town in Anatolia*. London: Thames&-Hudson.

Moreman, C.M. (2014). On the relationship between birds and spirits of the dead. *Society and Animals*, 1-22.

Okladnikov, A. P. (1967). *The formative years of art*. Leningrad: Iskusstvo.

Rowland, B. (1978). *Birds with human souls: A guide to bird symbolism.* Knoxville:

University of Tenesse Press.

Peters, J. ve Schmidt, K. (2004). Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-eastern Turkey: a preliminary assessment. *Anthropozoologica, 39 (1)*, 179-218.

Russell, N. ve McGowan, K. (2003). Dance of the cranes: crane symbolism at Çatalhöyük and beyond. *Antiquity, 77*, 445-455.

Schmidt, K. (2003). The 2002 excavations at Göbekli Tepe (southeastern Turkey)-Impressions from an enigmatic site, *Neo-Lithics: A Newsletter of South West Asian Lithics Research, 2/02*, 8-13.

Shepherd, R. ve Shepherd, R. (2002). *1000 symbols. What shaped mean in art & myth.* New York: Thames & Hudson.

Siikala, A.L. (2002). *Mythic Images and Shamanism*: A Perspective on Kalevala Poetry. Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki.

Soffer, O., Adovasio, J. ve Hyland, D. (2000). The venus figurines-textiles, basketry, gender and status in the upper Paleolithic. *Current Anthropology, 41 (4),* 511-537.

Tchernov, E. (1993). Exploitation of birds during the Natufian and early Neolithic of the southern Levant. *Archaeofauna*, *2*, 121-143.

ANADOLU KÜLTÜRÜNDE VE HALK TÜRKÜLERİNDE TURNALAR

F. Gülay Mirzaoğlu

Anadolu Türk kültürü, kökleri yüzlerce yıl geriye götürülen eski ve köklü bir kültürdür. Günümüz Anadolu'sunda yaşayan kültürel gelenekler; kültürün özünü oluşturan ve onu kendine özgü kılan unsurlar, esas olarak kaynağını, Türk kültürünün kökenlerinin bağlandığı Altaylardan ve Orta Asya'dan alır. Kültürel süreklilik olgusu, Türk dünyası coğrafyası kapsamında herhangi bir gelenek, inanç ya da motifin varoluşunun tespitiyle somutlaşır ki, bunlardan biri de genel olarak kuşlar, özelde ise turna motifidir.

Yüzyıllar boyu Orta Asya'da ve Anadolu insanının ürettiği her şeyde yer alan kuş motifleri, kimi dönemlerde, kutsal bir varlık olarak korunmuş kimi dönemlerde av hayvanı olarak görülüp avlanmıştır. Bununla beraber bazı kuşların şifa kaynağı olarak görüldüğü dönemler de olmuştur. Frazer, *Altın Dal* adlı eserinde konuyu şöyle dile getirir: "Orta Asyalı Türkler bir çocuğun konuşması gecikince bazı kuşların dilini yedirirler ona" (Frazer, 1992, s. 86). Diğer yandan, her dönemin duvar kabartmasında, çanak çömleğinde, camında, halısında, kiliminde hep kuş motifleri kullanılmıştır. Bu olgu göstermektedir ki, "avlanmak" genellikle başarının ve erkekliğin bir simgesi olarak görülmekle birlikte, kuş yine Anadolu insanının sevdiği ve koruduğu bir varlık olarak kalmıştır. Bugün, Hitit kabartmalarında, Urartu, Lidya, Bergama gibi medeniyetlerin kalıntı eserlerinde, kuşun değişmez bir süsleme aracı olduğuna tanık oluyoruz. Türk kültürünün en önemli yapıtlarından olan *Kutadgu Bilig, Dede Korkut, Gülistan, Mahzen-i Esrar, Hüsrev ile Şirin, Kelile ve Dimne, Manakıb al Arifin, Mesnevi, Hayat'ul Hayvan, Taba'ı Al-Hayavan, Saltukname, Envaru'l-Âşıkin* gibi çeşitli eserlerde kaz, ördek, turna, kılkuyruk, keklik, bülbül, kuğu, tavus, güvercin, saksağan, çalkarakuş, papağan, karga, hüdhüd, sülün vb. çok çeşitli kuşlardan değişik nedenlerle ve farklı anlamlar yüklenmiş şe-

kilde söz edilir (Çoruhlu, 1999, s. 178). Anadolu insanın kalbindeki kuş sevgisi daima ağır basmış ve bu sevgisini dile getirmek için şiirler yazmış, şarkılar söylemiş, sayısız türkü yakmıştır (Ersoy, 2000, s. 466).

Günümüzden geçmişe doğru bakıldığında, Türk kültüründe kuşlar içinde turna en belirgin biçimde türkülerimizde göze çarpmaktadır. Türkülerde turnanın hemen her bölgede ve sıklıkla yer almış olması onun kültürdeki yerini ve anlamını öğrenmeyi zorunlu kılmaktadır. Anadolu Türk kültüründe turna nerelerde karşımıza çıkar? Turnanın Türk kültüründeki anlamı nedir ve ona kültürümüzde yüklenen anlam, görev ya da işlevler nelerdir? Bir başka deyişle, turna sözcüğünün zihinlerde yarattığı çağrışımlar nelerdir? Bu araştırmada bu sorular yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Anadolu Türk kültüründe turna

Kültürel anlamına geçmeden önce turnanın fiziksel ve yaşamsal özelliklerinden kısaca bahsetmek gerekir. Anadolu toprakları, özellikle de Çukurova bölgesi, turnaların başlıca yaşam alanlarındandır. Dünyadaki 500.000 turnanın kullandığı ana göç yollarından biri Çukurova deltasıdır. Eldeki bilgilere göre bu göç yolundan her yıl yaklaşık 80.000 turna geçmektedir. Son tespitlere göre, 360 bin turnanın 10 binden fazlası Çukurova deltasında yaşamını sürdürmektedir. Ülkemizdeki turnaların %95'ini Çukurova deltası barındırmaktadır[1]. Bunun yanı sıra Kars, Erzurum, Bitlis, Muş, Erzincan, Elazığ ile İç Anadolu'da Ankara, Konya, Kırşehir yöreleri de turna kuşunun dolaşım alanlarıdır.

Turna göçmen kuşlardan biridir ve mevsimler değişirken diyar diyar dolaşır. Turnalar bahar aylarında sıcak yerlerden katarlar halinde göç edip gelir ve sonbaharda havalar soğuyunca yine sıcak yerlere döner. Turna sürüleri göç ederken genellikle "▲" biçiminde uçarlar. Bu onlara has bir uçuş tekniğidir. Turnalar, çiftler halinde yaşarlar ve tek eşli bir hayat sürerler. Yuvalarını diğerlerinden ayırırlar. Eğer bir avcı turnanın birini vurur ya da turna çiftlerinden biri ölürse, geride kalan turna yaşamaya devam etmez ölümü seçer ve kendini suya bırakır (Aytaş, 2003, s. 2).

Turna, geniş bir coğrafyada ve farklı kültürlerde de yer edinmiş olarak karşımıza çıkar, uçma yetenekleri kuşları sembolik olarak cennet ile yeryüzü arasındaki ulaklar haline getirmiştir. Uçma eylemi, insana tarihinin başlangıcından itibaren çekici gelmiştir. Ruhani anlamıyla dünyevi hayattaki sınırları aşmak gibi görülmesi, kuşları, ruhları da temsil eder hale getirmiştir. Mısır sanatındaki kuş başlı tanrılar insan doğasının spiritüel yanını simgeler. Geleneklerde de kuşlar bilgelik, zekâ ve çevik düşünceyle

[1] www.wwf.org.tr (Erişim tarihi 4.11.2018)

bağlantılı görülmüştür. "Küçük bir kuştan aldım haberi" deyimi kuşların sır söylediğine dair eski bir inançtan gelir. Turnanın dikkatli hareketleri Asya'da inceliği temsil eder. Çin'de ise ölümsüzlükle eş anlamlıdır. Uyanıklık sembolü olmuştur. Mısır mitolojisinde çift başlı turna bolluk bereket sembolüdür (Wilkinson, 2011, s. 58-61). Turna, Orta Asya'dan Uzak Doğu'ya kadar geniş bir coğrafyada kutlu, mübarek kabul edilmektedir[2]. Böylesine farklı kültürlerdeki önemini kısaca belirttikten sonra Anadolu coğrafyasına dönecek olursak, tek eşli hayat sürmesi ya da eşini kaybetmeye dayanamayıp hayatına son vermesiyle karakteristik özellikler sergilediğini gördüğümüz turna kuşunun sade yaşamı ve gökyüzündeki eşsiz güzelliklerden biri oluşu, insanın ruh dünyasında da kalıcı olarak yer edinmesinde etken olmuştur. Kültür oluşurken, yaşanırken ve aktarılırken gerek danslarda gerek ritüellerde gerekse müziğin içinde daima güzelliği, zarafeti, inceliği ve zekâsıyla yer bulmuştur. Roux, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar adlı eserinde yaptığı bir alıntıda "Eski Türklerin iyi bir ordu komutanında olması gereken özellikleri sayarken on hayvanın özelliğinden bahseder, turnanın uyanıklığıyla anılması kayda değer bir bilgidir (Roux, 2005, s. 228). Bununla kalmayıp Türk insanının giyiminde, kuşamında, halısında, kiliminde, oyasında, eşiğinde, beşiğinde, velhasıl her eşyasında turnanın motif olarak kullandığını görüyoruz.

Kültürün bir sonraki kuşağa taşınmasında türkülerimizde yer alan sembollerin ne kadar önemli olduğunu turnaya yüklenen anlamları inceleyerek daha iyi anlıyoruz. Turnalar eski Türk inanışına göre, Gök Tanrı'nın temsilcisi olarak görülüp, kutsallık atfedilmiş kuşlardır. Şamanlık kültüründe, Türk mitolojisinde turnanın tanrının elçisi olduğu kabul edilir ve ona kutsallık atfedilir. Diğer yandan Şamanların yardımcı ruhlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Yakut Türkleri, kimi boyların turnadan türediğine inanmaktadır. İslam dininin kabulünden sonra da turna kutsal bir varlık olarak görülmeye devam etmiştir. Özellikle "donuna girilen" varlıklardan biridir ve bu anlamda turna, İslâmi kültür döneminde de önemini sürdürmüştür. *Vilâyetnâme*'de Hacı Bektaş Velî ile olan yakınlığından dolayı yer alan ilk Türk mutasavvıfı ve Türk

[2] Turna Türk kültürü yanı sıra, Japon kültüründe de önemli bir simge olarak yer almaktadır. 1950'nin ortalarına doğru, 1945 Hiroşima atom bombasının patlaması sonucunda Lösemi hastası olan 11 yaşındaki Sasaki Sadako, hastalığının iyileşmesi için turna origamilerini yapmaya başlamıştır. Japon inancına göre, 1000 adet turna origamisi yapıp dilek tutulduğunda, dileğin gerçekleşeceğine inanılır. Sadako, 644 turna origamisi yaptıktan sonra ölür. Arkadaşları onun yerine sayıyı tamamlamış ve cenaze töreninde mezarına turna kuşlarını koymuşlardır. Bu olay Hiroşima'da dünya çocuk barış gününün oluşmasına ve bugünün onuruna Sadako'nun Seatle'da bir heykelinin dikilmesine neden olmuştur. Her sene Ağustos ayının altısında kutlanan barış gününde, dünya çapında birçok çocuk tarafından yapılan turna origamileri Hiroşima'ya gönderilir.

tasavvuf geleneğinin kurucusu Ahmed Yesevî'nin "turna donuna" girdiği kaydedilmektedir (Temizkan, 2014, s. 166). Turnaya atfedilen kutsallıktan dolayı onun yolunu şaşırtmak ve onu havada tutmak günah sayılır. Yine kutsal kabul edildiği için Başkurt folklorunda turna kuşunun öldürülmesi hoş karşılanmaz. Benzer şekilde, Anadolu halk inançlarına göre, avlandığı takdirde avcısına felaketler getiren bir kuştur. Ayrıca turna Anadolu'da kadına özgü bir güzellik sembolüdür.

Türk halk türkülerinde turna

Dağı, taşı, kuşu, ağacı, ırmağın akışını sevmektir türkü… Karacaoğlan, Dadaloğlu, Çakırcalı, Seyrani, Âşık Veysel, Koca Arap, Yörük Ali, Hekimoğlu, Mahzuni... Arda boylarında… Maçka yollarında dolaşmaktır türkü... Sığın geyik, telli turna, ala karga sesini, gülün kokusunu, bülbülün feryadını duymaktır türkü… Dalında üzüm salkımı, nar ağacı, iğde çiçeği, elma ağacını kucaklamaktır türkü... Susuz çöllerde bir yudum su bulmak misali türkü... Gönülden gönüle akan bir ırmaktır türkü... Tas tas ağuları ırmağa ulaştırırken acıyı bala dönüştürmektir türkü… Ve telli turnaların bir ilden diğerine gökyüzünde özgürce uçtukları dünyadır türkülerin dünyası… Telli turnayla sevilene haber salarken sevgiyi ve umudu evrene yaymaktır türkü...[3]

Halk türküsü, çağlar boyu varlığını koruyabilen, toplumun geniş kitleleri tarafından paylaşılan ve daima popüler olabilen bir folklor türüdür. Halk türküsünün bu özellikleri, onu son derece işlevsel kılarken diğer taraftan da, araştırmacılar için cazip bir konu haline getirmiştir[4].

Zengin bir kültür ve bilgi birikimini bünyesinde taşıyan halk türküleri, kültürel, tarihi, müzikal ve şiirsel bağlamlarda ya da performans bağlamında incelenebilir (Toelken, 1995:, s.50). Genel olarak müziğin, özellikle de türkülerin, bize, kültür tarihi bakımından önemli veriler sunduğu bilinmektedir (Merriam, 1964, ss. 278-302). Yazısız toplumlarda olduğu gibi, yazılı kültürün ağırlıklı yaşandığı kültür çevrelerinde de, türkü metinlerinin tarihî belge olarak kullanıldığını araştırmalardan biliyoruz (Merriam, 1964; Propp, 1998; Yıldırım, 1998; Mirzaoğlu, 2000).

Türkü, zamana dayanıklı bir tür olarak, bize çağlar öncesinin kâinatı, tabiatı ve hayatı algılayış biçimlerinden bazı kesitler verir ki; bu özelliğiyle mitolojik unsurları da içerir. Modern dünya insanı, varoluşunu mitlerle

[3] Türkü hakkındaki bu paragraf makale yazarına aittir ve türkülerle ilgili bir radyo programından alınmıştır.

[4] Bu konuda sayısız araştırmacının bir dipnota sığmayacak ölçüde zengin makale ve kitap yayını olduğu bilinen bir husustur.

açıklamasa da, bugünkü kültürel dünyamızda, mitlerin uzantılarını çeşitli biçimlerde görmek mümkündür. Kaynağını mitlerden alan ve günümüzde değişerek geçerliliğini koruyan birçok inanış ve gelenek yanında, halk türkülerinde de mitlerin izlerini görmek mümkündür.

Türk halk türkülerine genel olarak baktığımızda, mitolojik unsurlar türkü metinlerinin yapısında iki biçimde karşımıza çıkar: Birincisi, anlatı türküleridir (narrative songs). Bu gruba ait efsane konulu türkü metinleri büyük ölçüde mitolojik unsurlardan oluşur. Bu tip örneklerde türkü, kültürde mevcut bir efsanenin konusu üzerine kuruludur. İkinci tipte ise, herhangi bir mitolojik motif, türkünün ana konusuyla ilişkili veya ilişkisiz biçimde türkü metinlerinde yer alır. Türk halk türkülerinde ikinci tipte yer alan örnekler, birinci tipe göre çok daha yaygındır ve turna türkülerinin büyük çoğunluğu bu gruba girer (Mirzaoğlu, 2015, s. 155-178). Bu tip türkülere "turna motifli türküler" adı verilebilir. Bu türkülerde turna motifi genellikle benzer anlamlarda kullanılmıştır.

Türk mitolojisinde ve tasavvuf geleneğinde de önemli bir yere sahip olan turna halk türkülerimizde, danslarımızda ve semahlarda kendine özgü anlamlar taşıyan bir motif olarak karşımıza çıkar. Temizkan'ın Melikoff ve Roux'tan yaptığı alıntılarda belirttiği üzere cem törenlerindeki semahlarda "turna semahı'nın ayrı bir yeri vardır. On iki genç kızın, on iki İmam'dan birini temsil ettiği "Turnalar Semahı" önemli bir örnektir. Turnaların gökte dönüşleri semahın dönülerek icra edilmesinin nedeni olarak gösterilmiştir. Burada belirleyicinin, turnanın gökyüzünde dönerek yaptığı uçuş olduğu kaydedilmiştir (Temizkan, 2014, s. 168)Turna Semahına aşağıdaki örneği gösterebiliriz.

Gitme durnam gitme nerden gelirsin

Ağırlama 1[5]

Gitme durnam gitme nerden gelirsin
Sen nazlı canana benzersin durnam
Her bakışta beni mecnun edersin
Gönülde mihmana benzersin durnam

Has nenni nenni
Dost neni nenni

[5] Ağırlama: 1. Birkaç bölümden oluşan halk oyunlarının ya da semahların yavaş hareket ve davranışlarla süslü bölümü ve bu bölüme eşlik eden ezgi. Burada semahların ritmik yapısını anlatmak üzere kullanılan bir terimdir.

Kaşlarına mim duvası yazılır
Cemaline türlü benler dizilir
Seni sevmeyenler haktan üzülür
Pir balım sultana benzersin durnam

Has nenni nenni
Dost neni nenni

(Pervaz 2)[6]
Pir balım sultana benzersin durnam
Yörüde dilber yörü canana yörü
Durnam gök yüzünde pervane döner
Dertli âşıklara badeler sunar
Âşıkların senden inayet umar
Tabibe lokmana benzersin durnam
Pir balım sultana benzersin durnam

(Yürütme-Pervane 3)[7]
Allah Allah Allah Allah
Hüdey hüdey hüdey hüdey

Bugün ben pirimi gördüm
Gelir salını salını
Selamına karşı durdum
Bağrım delini delini

Gel dedim yanıma geldi
Gamzesi sinemi deldi
Bir izzetli selam verdi
Aldım sevini sevini

Gaynadı garıştı ganım
Ezelden severdi canım
Sen benimsin bende senin
Dedim sevini sevini (Allah)
Dedim sevini sevini

6 Kenar, çevre; kanat açmak, uçmak.

7 Pervane: 1. Işık çevresinde dönen, bir tür sineğimsi böcek. 2. Fırıldak, çark. Burada, semah dönme anlamında kullanılmıştır. Genellikle danslar oynanış temposuna göre üç bölümlüdür.

Gıymatın baha biçilmez
Cemalin nurdan seçilmez
Vakitsiz güller açılmaz
Derdim gülünü gülünü

Dedem oğlu der ağlatma
Yüreğim oda dağlatma
Varıp yadlara bağlatma
Zülfün telini telini (Allah)
Zülfün telini telini

Âşık Daimi
(Derleyen: Adnan Ataman)

Yukarıdaki semahta, turnanın ilk bakışta tamamıyla dünyevi aşkı yansıttığı düşünülebilirse de, metinde baştanbaşa betimlenen sahneler turnaların ilahi aşkın habercisi olarak işlev gördüğünü anlatmaktadır. "Gitme durnam gitme nerden gelirsin /Sen nazlı canana benzersin durnam/ Her bakışta beni mecnun edersin/ Gönülde mihmana benzersin durnam" dörtlüğünde belirtildiği gibi, turnanın "Gönülde mihman olması" sufilerin konuklara mihman adını vermesiyle ilgilidir. Tanrı misafirini beslemek ve gönlünü hoş tutmak ibadet kabul edilir. Bu anlam zenginliği ve özelliği, turna kuşunun Anadolu coğrafyasında kutsallığını sürdürdüğünün apaçık kanıtlarından biridir. Metinde onun kutsallığını gösteren ikinci özellik ise, türkünün baştanbaşa turna ile yapılan bir konuşmadan oluşmasıdır. Tıpkı "Seher yeli nazlı yâre bildir beni bildir beni/ Düşmüşüm elden ayaktan kaldır beni kaldır beni dizelerinde kutsallık atfedilen seher yeliyle yapılan konuşma gibidir. Turnanın, semaha eşlik eden bu türküde âşıklara "aşk badesi" içiren bir pire benzetilmesi ise, onun kutsallığını gösteren üçüncü özelliktir. Bütün bu anlamların yanı sıra, semah sırasındaki dönüşlerin turna kuşunu taklit etmesi yahut ona öykünmesi de dansın eskiliği ve köklülüğü ile derin anlamları hakkında fikir vermektedir.

Alevi inanışına göre turnanın sesini Hazret-i Ali'den aldığına dair inançla ilgili bir türkü örneğine yine Pir Sultan'a ait dizelerde rastlanır (Boratav, 1994, s. 58).

Hazret-i Şahın avazı
Turna derler bir kuştadır.

Başka bir örnekte Pir Sultan Abdal turnalardan haber sorar;
Kim gördü deryada balık izini,
Eğildi öptü Kanber'in gözünü,
Turnalardan işittim avazını,
Turnalar Ali'mi görmediniz mi?

Yemen ellerinden beri gelirken
Turnalar Ali'yi görmediniz mi?
Hava üzerinde semah ederken
Turnalar Ali'yi görmediniz mi?
Pir Sultan Abdal

Yine Pir Sultan Abdal'a ait Turna Semahı şöyledir:

Gine dertli dertli

Gine dertli dertli iniliyorsun
Sarı turnam sinen yaralandı mı
Hiç el değmeden de iniliyorsun
Sarı turnam sinen parelendi mi

Yoksa sana yad düzen mi düzdüler
Perdelerin tel tel edip üzdüler
Tellerini sırmadan mı süzdüler
Sarı turnam sinen yaralandı mı

Bahar seli gibi akıp çağlama
Dertli ötüp yüreğimi dağlama
Üstadını buldurayım ağlama
Sarı turnam sinen yaralandı mı

Yas mı tuttun giyinmişsin karalar
Senin derdin açar bana yaralar
Esiri der nedir buna çareler
Sarı turnam sinen yaralandı mı

Turnam niçin ahvalimi bilmezsin
Bendeki yaralar türlü türlüdür
Öğüt versem öğüdümden almazsın
Bendeki yaralar türlü türlüdür

Uçup havalanma yellere karşı
Bülbül figan eder güllere karşı
Gel beni ağlatma ellere karşı
Bendeki yaralar türlü türlüdür

Pir Sultan Abdal'ım ben de böyleyim
Emir haktan geldi kime neyleyim
Derdim çoktur hangisini söyleyim
Bendeki yaralar türlü türlüdür

Türk halk türkülerinde turna aynı zamanda beşeri aşkın da anlatımında kullanılan bir motiftir. Sevgiliden haber getirir, ona selam ve haber götürür. Turna, türkülerde genellikle çift olarak tasavvur edilir. Türk dansları arasında yaşayan "Turna Barı" da iki kişi (genellikle bir kadın bir erkek bazen de iki erkek veya iki kadın) tarafından oynanır. Kadın dansçı dişi turnayı, erkek dansçı erkek turnayı taklit eder (Demirsipahi, 1975, s.322; Gazimihal, 1999, s.146). Dansın konusu, türkülerle uyumludur; sevgililerin (dişi ve erkek turnanın) aralarındaki ilişkiyi yansıtır. Genel olarak tüm kültürler danslarında az çok hayvanları taklit etmiştir. Bununla birlikte Anadolu'daki en yaygın Türk eğlencelerinden hangilerinin Orta Asya ile alakalı olduğu üzerine yapılan uzun araştırmalar konuya açıklık kazandırmada yol gösterici olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bu taklit oyunlar arasında gösterilebilecek olan en önemli örneklerden biri Turna Barı'dır (Roux, 2005, s. 240).

Erzurum yöresine ait Turna Barı'nda biri kadın, diğeri erkek olmak üzere iki oyuncu bir çift turnayı temsil eder. Oyunda ara sıra turna ötüşü taklitleri yapılır. İki oyuncunun birbirleri etrafında dönmeleriyle oyuna başlanır. Erkek oyuncu dişiyi diz üstü yere çöktürür. Bu esnada seyircilerden biri dişinin önünde fındık, badem gibi şeyler koymayı unutmaz. Dişi, turna, bunları kuşun hareketlerini taklit ederek yer ve erkeği gözüyle takip ederek ötmeye başlar. Erkek turna dişinin etrafında üç kez döndükten sonra sırtına çıkarken kanatlarını çırpar. Bunun asıl manasını çözmek güç değildir. Kadın oyuncu erkek tarafından kaldırılır ve oyun biter. Turna barı, düğünlerde Erzurum kadınları arasında da oynanmaktadır. Bölgenin en uzun ömürlü barlarından olduğu, Asya'da da çeşitlerinin bulunmasıyla sabittir (Aytaş, 2003, s. 2).

Türkülerimizin kültür tarihimiz bakımından ne kadar önemli belgeler olduğunu kaydetmiştik. Buna örnek olarak "Ezo Gelin Türküsü"nü inceleyebiliriz: "Uruş Köyü'nde dünyaya gelen Ezo, yani Zöhre Bozgeyik ilk evliliğini Oğuzeli'nin Beledin Köyü'nden Hanifi Açıkgöz'le değişik verme usulüyle gerçekleştirir. Değişik verme geleneğinin yörede ve Güney Doğuda adı "Berder" ya da "Berdel'dir". Değişik verme, kısaca karşılıklı bir malı değişmek demektir. Bu tür evlenme geleneğinde "değişik" ise evlenecek kişi, kız kardeşini, halasını, ya da teyzesini; istediği kızın kar-

deşi, amcası, dayısı gibi yakın akrabalarından birine verecek, kendisi de evleneceği kızı alacaktır. Böylece her iki taraf da ''başlık parası'' vermekten kurtulacaktır. İşte karşılıklı başlık parası vermemeye gelenekte "değişik'" denmektedir. Yani kızın, kızla bir eşya gibi değiştirilmesi yoluyla yapılan evlenme biçimidir. Bu evlilikte; evli kadınlardan biri, "eceli ile" öldüğünde, öteki taraf için belli ölçüde başlık parası ödemek zorunluluğu doğar. Evlilerden biri, eşiyle geçinemediğinde, mutlu olan diğer çiftin de evliliği bozulur"[8]. Kardeşinin evliliğinin ayrılıkla sonuçlanması nedeniyle Ezo Gelin de ilk eşinden ayrılmak zorunda kalır. Altı yıl süren evlenmeme kararını, baskılara dayanamayarak bozar ve Suriye'ye gelin gider. Orada köyünün hasretine dayanamaz ve veremden ölür. Türküde kültürel olarak evlilik geleneğinin nasıl uygulandığına dair bilgiler bulmakla birlikte turna kuşunun haberci olarak kullanıldığını görüyoruz.

Turnayı uçurdum Uruş köyünden
Tilsevet gölüne battı mı dersin
Bir haber almadım Zambur köyünden
Şibip'e telinden aştı mı dersin
Hele Devehöyük geçit yeridir
Bozhöyük'te gümanımın biridir
Alıp giden Türkmenlerin eridir
Bu gece Kozbaş'a yetti mi dersin

Önünde sacır var geçmez orayı
Hep avcılar arar bahtı karayı
Şaine Küllü'yü hem Zugara'yı
Bu üç köyü şavkı tuttu mu dersin

Mallarım kaçaktır varma gümrüğe
Geç Karakuyu'dan otur Düğnüğ'e
Dön ha Ezo dön ha eski yurduna
Sahiplerin seni sattı mı dersin

Kerpiçtendir şu Kozbaş'ın yapısı
Bostandır da penceresi kapısı
Kurban olsun Suriye'nin hepsi
Kader ilden ile attı mı dersin

İzanlı Bekir Karaduman, Gaziantep

[8] (http://www.repertukul.com/?yp=Oykuler-Hikayeler erişim tarihi 4.11.2018)

Karacaoğlan turna motifini en fazla kullanan saz şairlerimizden biri, hatta belki de birincisi olmuştur. Onun şiirinde daima güçlü bir aşk duygusu ve umut dolu, coşku dolu bir dünya vardır. O bu umudu çoğu zaman doğadan, ağaçlardan, akarsulardan, gökte uçan turnalardan alır âdeta. Karacaoğlan'dan, bir türkü, sevgilinin güzelliğinin tasvirinde, Türk insanının yaşama biçimi olan göçer yaşam öğelerinin nasıl kullanıldığını gösteren turna motifli türkülere bir örnektir:

Ala pınar kurna kurna

1
Ala pınar kurna kurna
Gökyüzünde telli turna
Zülüflerin burma burma
Çiçek topla benim için
2
Ala pınar taşın kara
Camalın benzettim aya
Yürüyüşün tülü maya
Güller topla benim için
3
Tülü maya yürüyüşlüm
İspir balaban bakışlım
Yayla çiçeği kokuşlum
Nergiz topla benim için
Karacaoğlan

"Ala pınar kurna kurna/ Gökyüzünde telli turna. Ala pınar taşın kara/ Camalın benzettim aya", dizeleri türküde kullanılan hazır söz kalıpları gibi görünmektedir. Bununla birlikte, pınarlar, konargöçer yaşamda, yayla yerlerinde sıkça karşılaşılan yerlerdir ve Güney Türkmenlerinin şairlerinin yaratımlarında pınarlar ve akarsuların tasvirine oldukça sık rastlanır. Dolayısıyla bu dizeler, bir bakıma gerçeği de yansıtmaktadır. 2. ve 3. bentlerdeki benzetmelere gelince, sevgilinin yürüyüşünün genç dişi deve anlamında kullanılan tülü mayaya, bakışının ispir, balaban kuşlarına, kokusunun yayla çiçeğine benzetilmesi göçer yaşamın türkülerdeki açık izlerindendir. Diğer yandan ülkemizdeki telli turnaların anayurdu yahut yaşama alanının birinci derecede Çukurova olması, Çukurovalı Karacaoğlan'ın yaratımlarında telli turnaya sıklıkla rastlanması ile anlamlı bir bağ taşıyor olsa gerek.

Türkülerdekikavramların hiçbiri gelişigüzel yer almış değildir. Her bir kavramın kendine özgü bir çağrışımı bulunmaktadır. Kimi zaman ayrılığın önünde en büyük engel olarak karlı dağlar görülmüş, onların aradan çekilmesiyle hasret çekenlerin kavuşacağı dile getirilmiş; kimi zaman da kahpe felekten şikâyet edilmiş. Kimi zaman güllerle konuşup dertleşmiş, ovalara seslenilmiş, taşlarla konuşulmuş, ceylanlarla dertleşilmiş kimi zaman da Ferhat olup dağları, delinmiş. Bu yüzden türkülerde yer alan sözlerin yanı sıra, o sözlerin biraraya gelmesini hazırlayan olaylar zincirini de çok iyi bilmek gerekir. Bununla birlikte, günümüze daha çok ulaşan, türküleri yaratan o gerçek öykülerden çok, türkülerin metinleridir. Aşağıdaki türküde yine bir telli turna örneği yer almaktadır:

Nerelerden sökün edip gelirsin
Nerelerden sökün edip gelirsin
Yenile mi geldin ay telli durnam
Derdimin üstüne dertleri gatma
Dertlerim yeyindir ay telli durnam

Çark vurup havalarda dönersin
Çayırlı çimenli yurtlara gonarsın
Yarini mi aldırdın darda dönersin
Yarini yanına al ay telli durnam

Ah yar dost dost
Dönüver fidan boylum dönüver

Cömert dede her işleri bitir
Sil süpür kalbimin karasın götür
Git de dost elinden bir haber getir

Ah yar yar dost dost
Dönüver fidan boylum dönüver

Çark vurup havalardan aşınca
Ciğer kebap olup o da pişince
Kişi sevdiğinden ayrı düşünce
Karalar mı bağlar ay telli durnam
Ali Rıza Erdem, İzmir/Narlıdere
(Derleyen: Talip Özkan-Ahmet Günday)

Türkülerde turnanın çok yaygın olarak kullanılmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunların arasında en önemli yeri -daha önce de belirttiğimiz gibi -turnanın göçmen bir kuş olması, diyar diyar gezmesinden ötürü, onun haber getirip götürme görevini üstlenmesi tutmaktadır. Bu özellikleri-nden dolayı turnalar gurbette kalanın, hasret çekenin, nazlı yardan ayrı olanın duygularına tercüman olurlar.

Bir çift turna
Bir çift turna gördüm durur dallarda
Seversen mevlayı kalma yollarda
Sizi bekleyen var bizim ellerde
Bizim ele doğru gidin turnalar

Turnam dertli öttün, derdimi deştin
El vurdun, yaremin başını açtın
Eşinden mi ayrıldın, yolun mu şaştın
Doğru bir köye gidin turnalar

Fazla gitmen bizim köye varınca
Selam söylen eşe dosta sorunca
Sağ selâmet menziline varınca
Benden yare selam edin turnalar

İbrahim Bakır, Yozgat
(Derleyen: Nida Tüfekçi)

Turnam gidersen Mardin'e
Turnam gidersen Mardin'e
Turnam yare selam söyle
Karlı dağların ardına
Turnam yare selam söyle

Turnam gidersen Akdaş'a
Karlı dağlar aşa aşa
Hem kavıma hem kardaşa
Turnam yare selam söyle

Turnam gidersen Gündeş'e
Yere döşene döşene
Al sana veren nişane
Turnam yare selam söyle

Turnam gelirken ilinden
Yüce dağların belinden
Dertli Kerem'in halinden
Turnam yare selam söyle
Âşık Kerem

Başka bir türküde hasret dile getirilirken, yare kavuşmadan önce turna armağan gönderilir. Sevgiliye ulaşamamanın verdiği yakıcı acı şöyle dile gelir:

Sunayı da deli gönül
Sunayı da deli gönül sunayı
Ben yoluna terk eyledim sılayı
Armağan gönderdim telli durnayı
İner gider bir gözleri sürmeli

Ateş yanmayınca duman mı tüter
Ak gerdan üstünde çimen mi biter
Vakti gelmeyince bülbül mü öter
Öter gider bir gözleri sürmeli

Sabahtan uğradım yarin yurduna
Dayanılmaz figanına derdine
Yıkılası karlı dağın ardına
Aşar gider bir gözleri sürmeli
Bahri İlhan, Kırıkkale/ Keskin

Turna motifi, birinci örnek olan semah örneğinde gördüğümüz gibi, bir türkünün konusu olabileceği gibi, türkülerde temel yapı taşı olan bir motif yahut hazır söz kalıbı biçiminde de karşımıza çıkar. Aşağıdaki örnekte, turna, sevgiliden ayrılan kahraman ile özdeşleştirilmiş ve ikisi arasında ilişki kurulmuştur.

İki turnam gelmiş, yolda yorulmuş
İki turnam gelmiş, yolda yorulmuş,
Şahin vurmuş, kanatlan kırılmış,
O da benim gibi yardan ayrılmış.
Turnalar turnalar, telli turnalar,
Benden yare selam edin turnalar,

Turnam nerden gelin arştan Maraş'tan,
Kanadın ıslanmış yağmurdan yaştan.
Turnam korkmaz mısın alıcı kuştan.
Turnalar turnalar, telli turnalar,
Benden yâre selam edin turnalar,

Turnamın kanadı bir karış telden,
Çekerim ayrılık ne gelir elden.
Garip bülbül gibi ayrıldım gülden.
Turnalar turnalar, telli turnalar,
Benden yâre selam edin turnalar

Rüştü Tuncalı, Mesudiye/Ordu
(Derleyen: Muzaffer Sarısözen)

Âşık Veysel'e ait aşağıdaki türküde turna, sevgiliyle özdeşleştirilmiştir.

Geçti bahar geldi yazın
Geçti bahar geldi yazın
Turnam senin sunam senin
Sinemi deler avazın
Turnam senin sunam senin

Avcın benim kıymam cana
Göz göz yara açtın bana
Tellerin atmam yabana
Turnam senin sunam senin

Tara turnam tellerini
Issız koyma göllerini
Yesem dudu dillerini
Turnam senin sunam senin

Sen keklik ol Veysel çalı
Gel saklasın seni dalı
Yolunda kurban olmalı
Turnam senin sunam senin

Âşık Veysel, Sivas-Şarkışla

Turnaların göçüu kültürümüze sözlü edebiyatımıza ve türkülerimize en fazla yansıyan özeliklerindendir. Turna kutlu sayılır. Halk şiirlerinde (türkülerde, âşık deyişlerinde), uzakta bulunanlara haber götürmesi, onlardan haber getirmesiyle ünlenir:

Aşıp aşıp garlı dağlar gelirsin
Aşıp aşıp garlı dağlar gelirsin
Eylen durnam eylen bir haber sorayım
Bizim elden ne haber bilirsin
Eylen durnam eylen haber sorayım

Ela gözlerini sevdiğim dilber
Ben senin derdinden yanar ağlarım
Kime arzediyim garip halimi
Eylen durnam eylen haber sorayım

Yüce dağ başından uçan turnalar
Var mı sizin vatanınız eliniz
Bir selam göndereyim nazlı yarime
Bizim köye uğrar ise yolunuz

Turnam geçerseniz dostun elinden
Gurbet elde kimse sormaz halimden
Bir selam söyleyin benim dilimden
Nazlı yare uğrar ise yolunuz

Giderseniz karlı dağlar ardına
Selam söylen aslanına kurduna
Kimseler konmasın yayla yurduna
Nazlı yare böyle söylen turnalar
Sadık Keşen- Yusuf Taş, Tokat

Allı turnam
Allı turnam bizim ele varırsan
Şeker söyle kaymak söyle bal söyle

Gülüm gülüm kırıldı kolum
Tutmuyor elim turnalar ey
Ah gülüm gülüm yar gülüm
Kız gülüm gülüm turnalar ey

Eğer bizi sual eden olursa
Boynu bükük benzi soluk yar söyle

Gülüm gülüm kırıldı kolum
Tutmuyor elim turnalar ey
Ah gülüm gülüm yar gülüm
Kız gülüm gülüm turnalar ey

Allı turnam ne gezersin havada
Arabam kırıldı kaldım burada

Gülüm gülüm kırıldı kolum
Tutmuyor elim turnalar ey
Ah gülüm gülüm yar gülüm
Kız gülüm gülüm turnalar ey

Ne onmamış kul imişim dünyada
Akşam olsun allı turnam dön geri

Gülüm gülüm kırıldı kolum
Tutmuyor elim turnalar ey
Ah gülüm gülüm yar gülüm
Kız gülüm gülüm turnalar ey

Arap atın iyisine binerler
Mor çiçeğin koyusuna konarlar

Gülüm gülüm kırıldı kolum
Tutmuyor elim turnalar ey
Ah gülüm gülüm yar gülüm
Kız gülüm gülüm turnalar ey
Keskinli Hacı Taşan, Keskin

Turnalar kimi zaman coşkunun, kimi zaman hüznün bazen de mutluluğun habercisi olmuştur. Birçok halk şiirinde, özellikle halk türkülerinde duyguların anlatımında turnayı aracı olarak görürüz. Turnanın türkülerde bu kadar geniş yer almasında, onun Türk halkı tarafından çok sevilmesi ve Türk kültürünün kökenindeki derin anlamları etkili olmuştur.

Turnam gelir bizim elden
Turnam gelir bizim elden
Yeni kalkmış ağır gülden
N'olur konuş bizim dilden
Üç telli dört telli beş telli turnam

Sen olmaz isen buralarda durmam
Sen olmaz isen ben sensiz olmam
Turnam hey turnam hey yaralı turnam
O karalı gözler haralı turnam

Turnam arşta pervaz ile
İn düzgünüm tavaf eyle
N'olur aşkı dilden söyle

Üç telli dört telli beş telli turnam
Sen olmaz isen buralarda durmam
Sen olmaz isen ben sensiz olmam
Turnam hey turnam hey yaralı turnam
O karalı gözler haralı turnam

Sulari'yi avcı sanma
Sakin kara taşa konma
Bizim yaylalardan inme

Üç telli dört telli beş telli turnam
Sen olmaz isen buralarda durmam
Sen olmaz isen ben sensiz olmam
Turnam hey turnam hey yaralı turnam
O karalı gözler haralı turnam"
Âşık Davut Sulari

Turnalar bazı türkülerde dert ortağı, yaren olur:

İki turnam gelmiş aklı kareli
İki turnam gelmiş aklı kareli
İkisine sordum biri nereli
O da bencileyin bahtı kareli
Allı turnam gel halime bak benim
Bir ok değdi yüreğime pek benim

Turnam ne yatarsın Çukurova'da
Yavruların seni arar yuvada
Kendim gurbet elde gönlüm sılada
Allı turnam gel halime bak benim
Bir ok değdi yüreğime pek benim
Silleli İbrahim Berberoğlu-Konya

Sonuç

Kültürümüzün vazgeçilmez yapı taşları olan türkülerimiz, kültürümüzün kökenlerine ilişkin bilgi ve deneyimleri kuşaktan kuşağa aktararak; geçmişi günümüze taşıyarak kültürümüzün temel ögelerini bünyesinde barındırmaya devam etmektedir. Türküler içinde sakladığı mitolojik ve kültürel motiflerle zenginliğini korumakta ve bize zamanın herhangi bir yerinden bilgiler vermektedir. Bu bağlamda turna kuşunun şamanın kutsal hayvanı, koruyucu ata ruhu olmasından bazı Türk boylarının varlıklarını bağladıkları kutsal hayvanları olmasına kadar, Anadolu Türk kültüründe pek çok inançta yer edinmesine ve gündelik hayat uygulamalarında dahi turna motifinin kullanılmasına tanıklık etmekteyiz. Halk şiirimizde, edebiyatımızda ve özellikle türkülerimizde turnanın canlılığını koruyarak yaşaması ve sonraki kuşaklara bu yolla aktarılması çalışmamızın en önemli sonuçlarından biridir.

Turnanın insanla benzerlikler göstermesi, Orta Asya Türk kültüründen başlamak üzere, özellikle Anadolu coğrafyasında ona kutsiyet atfedilmesi, tarihi eserlerden günlük eşyalarımıza, şiirlerimizden, türkülere önemli ve güzel bir motif olarak kullanılması, bundan sonra da gelenek ve göreneklerimizde varlığını sürdürmeye devam edeceğini göstermektedir.

Türkülerimizin kültür tarihimizi daha iyi öğrenmek ve öğretmek bakımından ne kadar önemli belgeler olduğunu söylemiştik. Bununla birlikte, türkülerde geçen turnanın duyguların anlatımında aracı, bazı türkülerde dert ortağı, yaren ve çoğunlukla haberci olarak betimlenmesi, onun bu görevini günümüzden gelecek kuşaklara kültürümüzü taşımakla, haberdar etmekle devam ettireceğini söylemek mümkündür.

*Türküler için:

https://www.turkudostlari.net/
http://www.turkuler.com
http://www.repertukul.com/
http://www.trakus.org
http://www.wwf.org.tr

ağ sayfalarından yararlanılmıştır.

Kaynakça

Aytaş, G. (2003). Türkülerde turna. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 28,* 3-5-8.

Boratav, P. N. (1994). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi

Çoruhlu, Y. (1999). *Türk mitolojisinin Abc'si*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Demirsipahi, C. (1975). *Türk halk oyunları*. Ankara: İş Bankası Yayınlan.

Ersoy, N. (2000). *Semboller ve yorumları 1*. İstanbul: Zafer Matbaası

Frazer, J. G. (1992) *Altın dal II. dinin ve folklorun kökeni*. (M. H. Doğan, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları

Gazimihal, M. R. (1999). *Türk halk oyunları katalogu III*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Merriam, A. P. (1964). *The anthropology of music, evanston*. Illinois: Northwestern University Press.

Mirzaoğlu, F. G. (2000). *Zeybek türküleri ve dansları*. Doktora Tezi. Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mirzaoğlu, F. G. (2015). *Halk türküleri*. Ankara: Akçağ Yayınevi

Öztelli, C. (2002). *Evlerinin önü/Halk türküleri*. İstanbul: Özgür Yayınları

Öztelli, C. (2018). *Karacaoğlan bütün şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayınları

Propp, V. (1998). *Folklor/ teori ve tarih*. (N. Hasgül, Çev.) İstanbul: Avesta Yayınları.

Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. (A. Kazancıgil, Çev.) Ankara: Kabalcı Yayınları

Temizkan, M. (2014) Türk kültüründe ve Alevî-Bektaşî inancında turna, *Millî Folklor, 26, 101.*

Toelken, B. (1995). *Morning dew and roses*. Urbana-Chicago: University of Illinois Press.

Yıldırım, D. (1998). Tarih yazımı ve sözlü ortam kaynakları. *Türk bitiği* içinde (s. 87-101). Ankara: Akçağ Yay.

Wilkinson, K. (2011). *Semboller ve işaretler*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.

TURNA: BİLGELİĞİN KANATLI TEZAHÜRÜ

Murat Faik Özçelik

Üniversite birinci sınıfta temel biyoloji dersine birkaç dakika geç kalmıştım. Sınıfa girerken Beytepe'deki Yeşil Vadi üzerinden çok yüksekten geçmekte olan büyük ve muhteşem kuşları izlemeye daldığım için geciktiğimi mazeret olarak belirtince, biyoloji hocası odasının anahtarını uzatarak, kendisine Alman ornitologlar birliğince hediye edilmiş olan dürbünü odasından almamı ve o kuşları izleyerek raporlamamı söylemişti. Derhal dürbünü alarak gözlemime kaldığım yerden devam ettim. 1991 baharında, Optolyt marka 12x63'lük dürbünün yardımıyla "gaarrrk, gaarrrrk" sesleri çıkararak çok yükseklerden gruplar halinde süzülerek uçup giden bu figürlerin, o güne dek hiç göremediğim detaylarını net bir şekilde hafızama kaydetmenin verdiği mutlulukla hayatımda ilk kez telli turnalarla müşerref olmuştum.

Esasen bir yıl önce hazırlık sınıfındayken de aynı seslerin cazibesiyle gökyüzüne uzun uzun bakmış ama birer nokta şeklinde kayan bu siluetleri sadece kitaplardan araştırarak öğrenmiştim. Ve fakat ondan önce beni zaten, "kuşları İngilizce, Almanca ve Latinceleriyle bilen çocuk" sıfatıyla henüz kurulmuş olan Ankara Kuş Gözlem Topluluğu'nun toplantılarına davet etmişlerdi ve oradaki iki arkadaşın Erzurum ovasına turna gözlemeye gidip, bataklıkta beş saat yürüdükten sonra geri dönmelerinden bu kuşları ziyadesiyle biliyordum.

İki yıl sonra genel sekreterliğini yaptığım ve ornitoloji birimini kurduğum Türkiye Tabiatını Koruma Derneği'nin Birleşmiş Milletler'ce desteklenen Sultansazlığı projesi kapsamındaki arazi çalışması esnasında, Yahyalı'da yediğimiz öğle yemeğinin ardından Sindelhöyük pompa istasyonuna doğru giderken birdenbire yaklaşık yüz elli bireylik bir turna sürüsüyle burun buruna gelmiştik. Manuel fokus objektif ve filmli makinelerle alelacele çektiğimiz birkaç poz, bugünler için kalitesiz ama önemli bir belge niteliği

taşımakta. Zira o tarihte ben bu turnaların, kitaplarda çizilenler gibi başlarında kırmızılık olmadığını, biraz farklı olduklarını, Hacettepe'deki neredeyse tüm biyoloji hocalarına yana yakıla aktardığımı hatırlıyorum. Neredeyse hepsi ağız birliği etmişcesine bunun olabileceğini, heyecanla yanlış görmüş olabileceğimi belirtmişti. Fotoğrafı gösterdiğimde ise sanki hiç o konu konuşulmamış gibi, başka hususlarda fikir ve bilgi patlamasına maruz kaldığımı hatırlıyorum. Çok değil, altı yıl sonra, 1999'da Ermenistan'da turnaları çalışan -Rus ve Kazak- iki bilim adamı, bu kuşların "Anadolu Dağ Turnası" adıyla ayrı bir tür olarak tanınması gerektiğini detaylarıyla anlatan bir makale yazdı ve o günden beri literatürde bu isimle tanınıyor, üzerlerinde araştırmalar devam ediyor. Tabii ki yabancılarca.

1. Görsel: Murat Faik Özçelik arşivinden

O günlerden bugünlere değin hemen her yıl, yaklaşık olarak aynı tarihlerde hep Ankara semalarında yükseklerden geçen bu efsanevi varlıkları ya gözlemledim ya da seslerini duydum. Ne büyük şanstır ki yaklaşık çeyrek asırdır üzerimizden, sadece farkındalıkları olanların algılayabilecekleri mesafelerde ve zamanlarda geçen bu kuşlar, ilk kez 2016 yılının Nisan ayında, Mogan Gölü etrafındaki tarlalara konarak birkaç gün dinlendi ve biz kuş görselcilerine manevi bir ziyafet sundu.

Şimdi varlıkları hemen her kültürde efsanelere ve mitlere konu olmuş bu güzel kuşları biraz detaylı olarak anlatmak istiyorum. Öncelikle turna isminin Anadolu'da tek başına ya da "allı turna" ve "telli turna" olarak kullanıldığını belirtelim. Allı turna aslında tamamen farklı bir tür olan flamingo (Phonicopterus ruber) için kullanılır. Bu türe Trakya civarında "Balkan Kazı" dense de esasen bu turna değildir, başka bir su kuşudur. Türk hal-

kının, at binmekten ve doğadan uzaklaştıkça, sadece uzaktan siluetlerini benzettiği bu kuşlara belki de gereksiz teşbih özentisiyle "turna" demeye ne zaman başladığı, edebi kaynaklar incelenerek belgelenmelidir diye düşünüyorum. Bir tahmin olarak, allı turna tabirinin Selçuklu döneminde değil de Osmanlının son döneminde ortaya çıkmış olabileceğini öngörüyorum. Yaşam tarzındaki değişiklikler, yüzeysel benzetmelere yol açmış olabilir kanaatindeyim. Buna karşın telli turna tüm kültürlerde âdeta en efsanevi kuş olarak karşımıza çıkıyor. Haydi bir göz atalım...

Mitlerde ve efsanelerde turnalar

Turnalar bulundukları her yerde, endamları, zekâları, ihtiyatlılıkları ve sosyallikleriyle insan hayal gücünü esir almış ve birçok efsane, mit ve halk hikâyesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu husustaki bilgiler arasında İngiltere ve Güney Avrupa için en iyi kaynak, Edward Topsell'in (1572-1625) el yazmalarıdır. Bu yazmalar 1972'de düzenlenip basılmıştır. Topsell'in deyimiyle "masalların dünyaya hükmettiği zamanlarda" inanılıyordu ki, pigmelerin Juno ve Diana tarafından turnaya dönüştürülen Gerania adında mağrur bir kraliçesi vardı. Kibirliydi zira halkının diğer tanrıları yok saydığını ve kendine taptığını düşünüyordu. Sonraları pigmelerle turnalar arasında süregiden bir savaş oldu.

Buna çok benzer bir hikâye Homeros'un *İlyada*'sında karşımıza çıkar. Belki de turnaların Yunanca adı Geranos ya da Gereunos bu efsaneden gelmiştir. Benzer şekilde bazen Palemedes'in kuşları olarak bilinirler. Yaklaşık olarak Truva savaşlarından bu yana, mitolojik kahraman Palamedes'e çeşitli Yunan harflerine, uçan turnaların oluşturduğu figürler gözlenerek saygınlık atfedilmiştir. Ancak Palemedea kuş cinsine adı, çığlıkçılar (screamers) olarak bilinen ve Güney Amerika'da yaygın turna benzeri kuşlar için sonradan verilmiştir. Romalılar turnaları "grues" olarak adlandırmıştır. Bunun çıkardıkları hırıltı (grunting) sesleri nedeniyle verildiği düşünülmektedir. Zaten Latince cins adı da "Grus"tur.

Topsell'e göre Afrika taçlı turnaları bile Pliny ve diğer erken dönem Romalı yazarlarca bilinmekteydi. Hatta erken dönem Romalılar Avrasya turnasına daha da aşinaydı. Bu kuşun uzun ömründen çok etkilenmişlerdi. Padua'da İtalyan profesör Leonicus Tomaeus (1457-1533), bir turnaya esaret altında kırk yıl kadar baktığını bildirir. Turnaların antik Yunan'da evcil hayvan olarak beslendiği ya da yemek için besiye çekilip yağlandırıldığına dair kanıtlar mevcuttur. Plutarch, bu kuşları yağlandırmak için göz kapaklarını dikerek kapatma yönteminden bahsetmektedir. Böylelikle

kuşlar sessizleşmektedir. İngilizce bir deyim olan hoodwinking (gözlerini bağlama) buradan gelir. Ayrıca Leningrad'da bir keşiş müzesinde bulunan antik Yunan vazosunun tasarımında oturan bir kadının bir turnaya bir lokma yiyecek verdiği görülmektedir (Armstrong, 1979). Aristoteles ve diğer erken dönem Yunan yazarları turnaların tüylerinin hayvanın yaşı ilerledikçe renk değiştirdiğine inanmıştır. İnsanlar siyahtan griye, en sonunda da beyaza döndüklerinden, turnaların da aynı şekilde siyahtan sarıya ve beyaza döndükleri düşünülmüştür. Sonraki yazarlar, turnaların tüy düzeninde değişiklik olmamasını sabitlik ve eşsiz bir çaba sembolü olarak değerlendirmiştir.

2. Görsel: Murat Faik Özçelik arşivinden

Yunan alfabesindeki çeşitli harflerin ortaya çıkışlarındaki açık katkının yanısıra, turnalar ve onların davranışları, genel kullanımdaki çeşitli kelimelerin kazanımından da sorumludur. Geranium bitkisinin tohum içeren kapsülleri turna gagasına benzediğinden bu ismi almıştır. İngilizcedeki "congruence" kelimesinin kaynağının Latincedeki "congruere" kelimesinden geldiği hususunda fikir birliği vardır (Topsell, 1972). Normanların İngiltere'yi ele geçirmesinden sonra, soyağacı çıkarmaya genel bir ilgi oluşmuştu. O dönemde bir aile ağacının dalları "turna ayağı" olarak ya da "pied de grue" olarak adlandırılıyordu. Bu kelime günümüze "pedigree" olarak evrilmiştir (Ingersoll, 1923). O günlerde turnaların nidası için kullanılan "iangling" kelimesi de modern İngilizceye "jangling" (uyumsuz ses çıkarma) olarak evrilmiştir.

Turnaların büyük sürüler halindeki göçü, ve yaygaracı nidaları Yunanlılar ve Romalılarca iyi bilinmekteydi. Onlar bu durumu mevsimsel değişimin göstergesi olarak belirlemişlerdi. Topsell bu kuşların keskin görüş, işitme ve koku duyuları olduğunu belirtmiştir. Daha da ötesi Acem kralları gibi, turnaların hem yazlama hem de kışlama alanları vardır. Yurtlarını değiştirirken kesin olarak tanımlanmış bir program izlerler. Bu nedenle Pliny, düzenli olarak gerçekleşen turna ve bıldırcın göçünü övmüştür. Bu göçlerde ilkbaharda bıldırcınlar turnalardan bir ay önce görünür ve aynı şekilde sonbaharda da bir ay önce ayrılır. Trakya'da turnaların ayrılmadan hemen önce, rütbelerine göre askeri düzende dizildiklerine inanılır. Son olarak sürü ayrılmadan önce, turnaların en yaşlısı havada üç kez daire çizerek uçar, ardından halsiz bir şekilde düşerek ölür ve diğerlerince gömülür. Bu törenden sonra geri kalanlar havalanarak Afrika'ya doğru uçar.

Topsell uçuş esnasında kuşların alışılmışın dışında yüksekliklere çıktığını ve üçgen formda uçtuklarını, ayrıca diğer kuşlardan farklı olarak hem gündüz hem de gece uçtuklarını belirtmiştir. Yüksekten uçuş bu kuşların uzun mesafeleri katetme isteğine ve muhtemelen gelmekte olan yağmur ve fırtınaları önceden görerek bunlardan kaçınabilmelerine yorulmuştur. Kuşlar bu yükseklikteyken sürüden ayrılanları daha iyi görüp yardım edebilir. Uçuştaki geleneksel üçgen formasyonu Yunancadaki lambda harfine benzer. Bu uçuş formasyonu havayı daha kolay kesmelerini sağlamaktadır. Şiddetli rüzgârlarda ise yarım ay şeklinde uçmaya meyillidirler. Kartallar tarafından saldırıya uğradıklarında da daha cesur ve güçlü bir uçuş sergilesinler diye bir halka ya da kalp şeklinde uçtuklarına inanılır. Kuşların uçarken bazen formasyondaki bireysel yerlerini değiştirdikleri belirtilmektedir. Uçuş formasyonundaki bu düzenli değişikliklerle alfabedeki harfleri oluştururlar. Daha da ilginci, Cicero, başı arkada kalan her turnanın derhal ileriye doğru uçtuğuna inanmaktadır. En öndeki turnanın başında hiç bir kuş yoktur ve hiçbir kuşu desteklemeden uçarken, sırayla kademeli olarak başını öndeki kuşun arkasına getirecek şekilde hattın sonuna geçer.

Topsell alfa, lambda ve upsilon harflerinin, turnaların uçuşundan esinlenerek oluşturulan en olası harfler olduğunu belirtmektedir. Bunlar esasen turnaların uçuş formasyonundan çeşitli yeni Yunan harflerini oluşturduğu varsayılan Palemedes'e atfedilemezler. Lakin hem Romalı epigramist M. Martial (M. S. 40-104) hem de Flavius Cassiodorus (yaklaşık 490-575) tüm Yunan alfabesinin, tanrı Merkür tarafından turnaların uçuşundan esinlenerek oluşturulduğunu doğrulamaktadır.

Topsell turnaların uçarken en baştakine kaptan olarak her zaman riayet ettiğini ve liderlik eden kuşun görüşünden çıkmayacak şekilde kendilerini ayarladıklarını gözlemlemiştir. Daha yaşlı kuşlar lider olur ve sürüdeki herhangi bir kuş varacakları yere ulaşmadan yorulursa, diğer iki kuş yorgun bireyi sırtına ya da kanatlarına alarak ya da ayaklarını uzatarak destekler. Topsell turnaların tehdit edilme durumları haricinde nadiren rüzgâra karşı uçtuğunu gözlemlemiştir. Ayrıca tüylerini bozup onları zayıflatabilecek arkadan gelen sert rüzgârlardan da kaçınırlar. Bu iki durumdan birini seçmek söz konusu olduğunda rüzgâra karşı uçmayı tercih ederler.

3. Görsel: Murat Faik Özçelik arşivinden

Erken dönem çoğu yazar turnaların uzun mesafeleri uçarken, bir denge unsuru olarak, ani değişen rüzgârlara karşı kendilerini güçlendirmek için ağır bir taş yuttuklarına inanmıştır. Bazıları ise kuşların böyle yolculuklarının sonuna yaklaştıklarında bu taşı düşürerek sesini duyup, okyanusu geçip geçmediklerini anladıklarına inanmıştır. Bazıları da ağızlarında taş tutarak istemsiz ses çıkarmayı engellediklerine ve böylece kartalların dikkatinden kaçtıklarına inanmıştır. Aristoteles gibi bazılarıysa bu hikâyeyi inkâr etmiştir. Ancak Pliny, kuşların boğazlarını kumla doldurduğuna ve taş taşıdıklarına inanmıştır. Bazıları turnaların taşları ayaklarıyla taşıdığına inanır. Topsell taş taşıyanın muhtemelen en hızlı bireyler olduğunu, böylelikle çok hızlı uçmalarını engelleyerek, daha yavaş olan-

larla temasın kesilmemesini sağladıklarını belirtmektedir. Pliny turnaların Pontus denizini geçtikten sonra ayaklarındaki taşları bıraktıklarını, yere konarak boğazlarındaki kumları kustuklarını ve bunların mükemmel sarı bir taşa dönüştüğünü rapor etmektedir. Bu taş, ateşte altına dönüşebilmektedir.

Sonbaharda Mısır'a uçuşlarında, turnaların bir kaptan seçtiklerine inanılır. Zira burada düşmanlarla karşılaşabileceklerini bilirler. Ancak Avrupa'ya geri dönüş uçuşlarında ne bir kaptan ne de gözcü seçerler. En güçlü ve en yaşlı kuşrehberdir. Bu birey muhtemelen doğru yolu bulabilecek ve rüzgâra karşı sabit kalabilecek en iyi bireydir. Sürünün ortasında en zayıf ve en genç kuşlar uçar. Böylelikle hem önden hem arkadan desteklenirler. Diğer gözcüler ve zabitler ise arkadan gelen tehlikelere karşı kaptanı uyarmak ve bilgilendirmek için arkada yer alır. Kaptan sadece en önde uçarak sürüyü düzgün bir şekilde yönlendirmekle kalmaz sürü gece dinlenirken de onları korur. Çoğu gözlemcinin belirttiğine göre; sürüdeki her birey tek ayak üstünde uyurken kafaları bir kanatlarının altındadır. Plutarch kuşların gözcülerinin Herkül gibi durouğunu belirtmiştir. Bu durumda başları ve elleriyle dayanırlar. Bu şekilde tek ayağı üzerinde duran turna diğer ayağında bir taş taşımakta, eğer uykusu aniden bölünürse, kendini ve diğer uyuyan kuşları uyandırmaktadır (Topsell, 1972).

Topsell'e göre, turnalar üç yaşına ulaştıklarında, soğuk iklimlerden ayrılarak üreme alanlarına gelir ve çiftler oluşturur. Dişiler dik vaziyetteyken erkekler eşlerini döller. Yuvadaki iki yumurtaya ilaveten bir de taş yumurtlanır. En azından esaret altında. Bir vakada, meyve bahçesinde tutulan bir çift turna, yumurtlamış ve iki yavru yetiştirmiştir. Dişi gençlere rehberlik ederken yavrular bazen dişiyi terkederek erkeği izler. Bir defasında babalarından uzakta olan gençleri çağırmasının ardından dişi, erkeğin saldırısına uğramış ve acımasızca öldürülmüştür.

Topsell, turnaların yaban kazları gibi her çeşit yabani tohumu ve sürüngenleri yediğini belirtmiştir. Thessaly'de (orta Yunanistan), bunlar leylekler ve turnalar için olmadığından, kuşlar yerel halkça ülkeden ayrılmaya zorlanmıştır. Kuşların öldürülmesiyle ilgili yasa çıkarılarak bu yasaklanmıştır. Bu yasa "antipelaefia" olarak adlandırılmıştır (Yunancada leylek manasına gelen "palargos" kelimesinden esinlenerek türetilmiştir).

Aristoteles, Homer erken dönemin pekçokyazarı turnaların pigmelerle ya da Geranomachian ile savaş halinde olduğuna inanmıştır. Troglodytes adındaki bu pigmelerin mağaralarda yaşadıklarına ve bazen çeşitli hayvanların sırtına binmeyi düşündüklerine inanılır. Pliny'e göre, pigme-

ler ilk şehirleri olan Geranea'dan turnalar tarafından kovulmuş ve savaşa tutuşmuşlardır. Bu savaşta demir silahlar ve oklarla ya da koçların sırtına binen ve ellerinde bir çeşit kaynana zırıltısı tutan pigmelerin saldırısına uğramıştır. Pigmeler kuşlara üreme dönemindeyken saldırdığı için yuvalama alanlarında sayıları azalmış, kuşları ve yumurtalarını yok edilmiştir. Bu saldırı sadece üreme döneminde yapılmış, sonbaharda diğer turnaların gelmesiyle, üstün sayıları sayesinde pigmeleri alaşağı edilmiştir.

4. Görsel: Murat Faik Özçelik arşivinden

Topsell, turnaların kartallara ve atmacalara düşmanlık sergilediklerini belirtmektedir. Turnalar bu gibi avcıları gördüklerinde, ivedilikle oradan uzaklaşır ve yüksek nidalar çıkarır. Eğer direnmeye yetecek sayıda turna varsa Topsell'e göre başlarını havaya kaldırarak halka şeklinde biraraya gelirler ve kartal ya da atmacaya doğru ilerler, onu ayrılmaya zorlarlar. Birbirlerini korumanın ötesinde, turnalar kendi gençlerine özel bir sevgi gösterirler, onları eğitirken bazen çiftler birbiriyle kavgaya tutuşurlar. Turnalar birbirleriyle kavgaya tutuştuğunda, insanlar tarafından kolayca yakalanır. Turnaların yakalanmasıyla ilgili daha kurnazca bir yöntem Topsell tarafından anlatılmıştır: Bir şişe ya da su kabağı boşaltılıp ökse ile kaplanır, içine bir arı konur. Turna arının vızıltısını duyduğunda, böceği yakalamak için kafasını içine sokar. Böylece çabucak kafasından

yakalanır ve etrafını göremez, artık çaresizdir. Muhtemelen bu uygulamadan hareketle, bir Rus masalı ortaya çıkmıştır. Bu masalda bir tilki bir turnayı akşam yemeği için davet eder. Turnanın gagasıyla yiyemeyeceği ama tilkinin kolayca yiyeceği bir çorba tabağı hazırlar. Dönerken de turna, tilkiyi akşam yemeği için davet eder. Bu yemekte turna eti derin bir kaba koyar. Bu kaptaki ete turna ince boynunu sokarak ulaşabilmekte, tilki ise erişememektedir.

Yabani turnalar, doğanlar ya da küçük kartallar kullanılarak da yakalanmakta ya da öldürülmektedir. Almanya'da bu gibi doğanlar "crane falcon" ya da "girfalcon" (Gyrfalcon-Falco rusticolus) olarak adlandırılmaktadır. Daha küçük doğanlar turnaları yere inmeye zorlayabilmekte ve böylelikle köpekler tarafından yakalanabilmektedir.

Topsell, turnaların kaydadeğer hızdauçtukları halde, yeryüzünden son derece yüksekten uçtuklarından esasen çok yavaş uçuyormuş gibi göründüklerini belirtmektedir. Daha da ötesi tıpkı gündüz olduğu gibi gece de uçarak, kısa bir sürede çok uzun mesafeleri katedebilmektedirler. Gece uçarken hemen sürekli birbirlerine uçuş pozisyonlarını bildirecek nidalar çıkarır. Dkaranlığından kaçabilecek yüksekliğe ulaştıklarında, yollarını bulacak kadar iyi görebilmektedirler. Topsell'e göre kuşlar gece uyurken, bir ayaklarını kaldırmakta ve başlarını kanatlarının üzerine koymaktadır. Böylelikle vücutlarının sıcaklığı beyinlerine aktarılmaktadır. Böylece kuş daha rahat uyumaktadır.

Turnalar "Gerania" olarak adlandırıldıkları Trakya'daki (ya da Messinia) bir şehir ve Corinth yakınlarında yer alan Megaris yarımadasındaki bir dağ gibi çoğu tarihi ve mecazi anlatımda yer almaktadır. Bu ismin günümüzde Yerania olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. Bu ismi almasının nedeni bir sel baskını sırasında yerel halkın uçan turnaların nidalarını izleyerek, daha yükseklere ulaşıp, boğulmaktan kurtuldukları belirtilmektedir. Ibycus'un ölümü muhtemelen antik Yunan'daki en ünlü turna hikâyesidir. Rhefium'un (yaklaşık olarak M. Ö. 550 yıllarında yaşamıştır) soyguncuların saldırısına uğramış, ölmek üzereyken gökte uçan turnalara bakmış ve son nefesinde öcünü turnaların alacağını söylemiştir. Bir süre sonra Corinth şehrinin pazar yerinde soyguncular turnaların uçtuğunu görmüş ve korku içinde feryat etmeye başlamışlardır: "Ibycus'un turnalarına bak!" Bu haykırışlarının duyulmasıyla adamlardan şüphelenilmiş, sorgulanmış ve suçlarını itiraf etmişlerdir.

Turnaların feraseti (sağgörü) ve geceleri kendilerini uyanık tutmak için ayaklarında taş taşıdıkları inancı, çoğu zaman zekâ ile mecazen bağdaştırılmalarına temel oluşturur. Bir turnanın uçuşu astromi ya da "yüce

ve muhteşem" çalışmalar yapmış bilge bir adam anlamına gelmektedir. Öte yandan bazen günahkârca ilahi özellikleri olan ya da gerçek akıldan yoksun bir aptal da turna uçuşuyla özdeşleştirilir. Plotinus böyle bir adamın yavaş yavaş başkalaşım geçirerek bir turnaya dönüştüğüne inanmıştır. Herkesin seçimlere katılmasıyla oluşan hükümetin demokratik formu, turnaların belli bir düzen içindeki akıllı uslu ortak davranışlarıyla karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda kabul etmek ya da aynı görüşte olmak için kullanılan "congruere" kelimesi, turnaların bütüncül ve ortak davranışından gelmektedir. Eğer bir adam tüm hayatını tutarlı ve münferit bir biçimde yaşamışsa, bu durumda bazen bir turnayla kıyaslanırdı. Zira diğer tüm kuşların yaşlandıkça renkleri değiştiği halde, turna tüm hayatı boyunca büyük ölçüde aynı görünümde kalmaktaydı. Turnaların herbirinin aynı rütbede olduğuna inanılır. Uçarken kaptanları düzenli olarak liderliği bırakarak sürünün arkasına geçer. Böylelikle sonuncu birinci olur ve kuşlar kral ya da tiran olmaksızın özgürlük içinde yaşar. Hristiyanların ayağında uyurken bir taş taşıyan turnalar gibi ihtiyatlılı olmaları gerektiği ve günahtan kaçınmaları gerektiği söylenegelmiştir. Aynı şekilde en zayıf olanla dönüşümlü ilgilenerek son dinlence mekânına herkesin bir düzen içerisinde ulaşabilmesini sağlamak için Hristiyanlar birbirlerine yardım etmeli ve turna gibi uçarken bir ağırlık alıp, cennete varana kadar, Allah korkusuyla kendini dengelemelidir. Yolculuğun sonunda bu ağırlık altına ya da değerli bir taşa dönüşecektir (Topsell, 1972).

Bir tarlada beslenen bir grup kaz ve turna masalında olduğu gibi, turnalar çoğu zaman ahlak timsalidir. Avcılar yaklaştığında turnalar çabucak havalanır. Ancak daha ağır ve yağlı olan kazlar kaçamaz. Savaş zamanlarında, kolayca kaçamayan zavallılar gibi, tüm servetleriyle kaçamayan zenginler de düşman tarafından yakalanır ve öldürülür.

Bu sembolizmden hareketle, turnaların özel sofra ve tıbbi nitelikleri olduğuna inanılması sürpriz değildir. Etleri kanser, ülser, felç ve "winde in the gutts" coeliack desiese (gaz çıkarma) gibi hastalıklara faydalı olarak nitelendirilmiştir. Kurutulmuş etlerinin tozu, kanser, ülser ve fistülleri iyileştirmek için kullanılmıştır. Kanatlarından ve ayaklarından çıkarılan sinirlerin bir kişinin gücünü yeniden toplamasına yardım edeceğine inanılmıştır. Ayrıca ilik kemikleri (kemik iliği değil, kuşlarda olmaz) de göz merhemi olarak kullanılmıştır. Turna yağının kulak içine konması, duyma gücünü artırır, sağırlığı tedavi eder. Ödlerindeki safraları ise unutkanlık ve çeşitli hastalıkların tedavisinde değişik biçimlerde kullanılmıştır (Topsell, 1972).

5. Görsel: Murat Faik Özçelik arşivinden

Topsell tarafından belirtilmemişse de turnaların dansları, çoğu kültürün ilgisini çekmiştir. Kadim kültürlerde turnaların dans ederkenki dairesel hareketi, güneşin mevsimsel hareketleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda turnaların ilkbahardaki görünümü, yeniden dirilen güneş tanrısına benzetilir. Dansları ise hem üretkenlikle hem de ölümle somutlaştırılmıştır. Plutarch'a göre Theseus Minotaur'u öldürdükten sonra, Girit'ten Delos'a döndüğü zaman, o ve arkadaşları Dolambaçlı Girit labirentine giriş çıkışı anlatan Geranos ya da turna dansı yapmışlardı (Rowland, 1979). Turna dansının hem doğu hem de batı kültürlerinde eşleniği bulunmaktadır. Sibirya'daki Oskitler turna derisi giyerek cenaze dansı yapar. Çin'deki cenaze merasimlerinde de benzer danslar vardır. Avustralya'da çoğu aborjin kabilesinnin corroboree adı verilen dansları turna dansı figürleri içermektedir.

Çin kültüründe turna, uzun ömürlülüğün sıkça rastlanan bir simgesidir. Ayrıca ölünün ruhu, cennete giden bir turnanın sırtına binmek olarak simgelenir. Benzer şekilde Çin kültüründe yaşlı çam ağaçları -her ikisi de uzun ömürlü olduğundan- bazen turnaya döner. Her ikisi de hem Çin hem de Japon sanatında ilişkilendirilmiştir (Armstrong, 1979; Rowland, 1979).

Çin kültürünün kademeli olarak Japon kültürüyle kaynaşmasıyla, Japonlar turnanın uzun ömürlülüğün sembolü olduğu fikrini kabullenmiştir. Bu da kademeli olarak mutluluk sembolüne dönüşmüştür. Dokuzuncu yüzyıldan bu yana turnalar Japonya'da mutluluğun sembolü olarak kabul görmektedir ve evlilik törenlerindeki tasarımlarda tipik olarak turna ve kaplumbağa hem mutluluğun hem de uzun ömürlülüğün simgesi olarak kullanılmaktadır (Taka-Tsukasa, 1967, Hattori, 1928).

Rusya, Sicilya ve Hindistan gibi dünyanın bir çok yerinde, halk hikâyelerinde turnalar rehberdir ve çeşitli maceralarda kardeşe rehberlik etmektedir. Çoğu zaman balıkları, balıkçının olmadığı bir yere yemek içinbalıkları götürmesinde olduğu gibi, turnaların kurnazlıkları vurgulanmaktadır. Kuzey Amerika yerlilerine göre, yaşlı dede turna diğerlerine nehri geçmeleri için uzun ayaklarını bir köprü gibi kullanarak yardım eder. Bu sırada geçenleri suya atar (Leach, 1972).

Çoğu kültürde turnaların uzun göçleri esnasında küçük kuşları sırtlarına alarak yardım ettiklerine inanılır. Sibirya Tatarları turnaların bıldırcın kılavuzlarını (Crex crex) güneye taşıdıklarını düşünür. Mısırlılar hem turnaların hem leyleklerin küçük kuşları Akdeniz'de sırtlarında taşıdıklarına inanmaktadır. Montana'daki Crow yerlilerinin inanışına göre Sandhill turnalarının (Grus canadensis) sırtlarında "napite-shu-utl" ya da "turna sırtı" diye küçük bir kuş taşır. Bu küçük kuş, turnaya eşilik eder ve turna havalanırken onun sırtına yerleşene kadar kanat çırpar. Bu esnada kuş gıcırtılı bir ıslık sesi çıkarır. Bu ses Crow savaşçılarının atla savaşa gittikleri zaman çıkardıkları küçük kemik sesine temel oluşturur (Ingersoll, 1923).

Bering Denizi bölgesinde yaşayan eskimoların folkloruna göre, turnalar sırtlarında sadece küçük kuşları değil bazen insanları bile taşır. Alabama köleleri turnaların birşeyin üzerinde üç kez daire şeklinde dönerek uçtuklarında, aileden birinin öleceğine inanmışlardır (Leach, 1972). Pliny'nin öyküsünde, yaşlı turnanın üç kez daire şeklinde uçtuktan sonra, sürünün geri kalanının göçmesinden önce ölmesindeki benzerlik dikkat çekicidir. Benzer şekilde Mısır inancında, sembolü turna benzeri bir kuş, ibis (çeltikçi, aynak) olan tanrı Toth, hiyeroglifleri bulmasıyla itibar görmektedir (Rowland, 1979).

İnsanlarla turnalar arasında, güçlü duygusal bağlantı olması doğudan iki turna efsanesiyle örneklendirilebilir. Bunlardan birincisi Çin efsanesidir. Konfüçyüs'ün T'seng-Ts'ang, yaralı bir turnanın hayatını kurtarmıştır. Turna uçarak gitmiş ve eşiyle birlikte dönmüştür. Kuşların herbirinin ağzında T'seng T'sang'a hediye ettikleri bir inci bulunmaktaydı (Hattori, 1928).

Bir Japon efsanesinde servetini kaybeden bir asilzade, ülkenin uzak bir köşesinde, bir defasında bir turnayı yakalayarak öldürmek üzere olan bir avcı gördü. Asilzade turnanın hayatını başışlaması için avcıya yalvardı. Ancak avcı bunu sadece asilzadenin son değerli varlığı olan, kıymetli kılıcı karşılığında yapacağını söyledi. Ertesi gece asilzadenin kapısında genç bir leydi belirdi, zalim üvey annesi tarafından evinden sürüldüğünü ve kalacak bir yere ihtiyacı olduğunu söyledi. Asilzade kadını evine kabul etti, birbirlerine âşık olup, evlendiler. Bir gün toprak sahibi derebeyi bir av partisi düzenlemeye karar verdi. Kadın, asilzadenin kurtardığı turna olduğunu itiraf etti ve kaçmak zorunda olduğunu söyledi ve kadının ailesinin yaşadığı saraya yaşamaya gittiler (Hattori, 1928).

Son olarak İtalyan şair Lodovico Aristo'nun (1474-1533), turnaların kralı ve onun uçuşu hakkındaki kısa şiirine bir göz atalım:

Ve gördüğümüz acayip turnalar maral olmayacak
Önce bir süre dolaşacak, çok geçmeden kanatlarını bulacaklar
Bir iki yard gitmeden yerden kalkacak,
Kanatlarında rüzgârı toplayana dek,
Sonunda bulutların üzerine çıkacaklar,
Türlerine göre üçgen biçiminde.

Türk halk edebiyatında turnalar

Türk edebiyatında turna genellikle sevgide bağlılık, dostlukta sebat, sadakat ve vefa kavramlarıyla özdeşleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela yaşlanan ebeveyne yaşam sağladıklarından bahsedilir (İmam Demiri, *Hayatül Hayvan*). Genellikle şaman köklerine dayanan sembolik varlıklar olarak günümüze değin varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Anadolu'da "Turnatel" isimli hanımlara hâlâ rastlanmaktadır. Keza Sivas'ta Durnalar, Gaziantep'te Durnazadeler lakaplı aileler mevcuttur. Karacaoğlan'ın yeğeninin Turna adlı bir kıza âşık olduğu belirtilmektedir. Salman bey ile Turnatel Hanım hikayesi anlatılagelmektedir. Bolu'da Turna köyü, Edirne'de (Uzunköprü) Turnaca, Kastamonu'da (Güre) Turnacık, Bursa'da (Orhaneli) Turnalık, Erzurum'da (Hınıs) Turnagöl, Kocaeli'de (Kandıra) Turnalı, Turnaoğlu, Turnadere, Akgerman'da (Bender- Kili) Turnacı ve Varna'daki (Silistre) Durnalar isimleri Anadolu'da ve Rumeli'nde köy vb yerleşim yerlerine verilmiş bu kuşla alakalı adlardır. Keza Dulkadiroğullarının Osmanlılara katıldığı 1515 yılındaki savaş Turnadağı muharebesi olarak geçer. Erzurum'da Turnagöl Dağı ve Kahramanmaraş'ta da Turna Dağı mevcut coğrafi isimlerdir.

Turna ismi bitkilerde turnagagası, balıklarda turna balığı, renklerde siyahı beyazına baskın at rengi anlamındaki turnakırı olarak hatta bir el sanatı olan iğne oyasında turna adı karşımıza çıkmaktadır. Alevi törenlerindeki turna semahını, telli turna adlı çocuk oyununu ve bir halk oyunu çeşidi olan turna barını da ayrıca belirtmek gerekir. Çok bilineni "turnayı gözünden vurmak" haricinde, "turna katarı bağlamak" ve "eşinden ayrılmış turnaya dönmek" gibi deyimlere rastlıyoruz. "Hey durnalar durnalar. Otuz daha katıldı, iki de sizdiniz, bir de ben. Etti kaç turna?" (Cevap, s.133) gibi alliterasyonlu bilmecelerde ya da inaçla ilgili olarak da "turna donuna girmek" gibi kavramlarda turna hep hayatımızın içinde olmuştur.

Türk kültüründe turnalar

Osmanlılarda Yeniçeri Ocağı'nda 196. ortadan 68. ortaya değin turnacılar adı verilmiştir. Saraydaki turnacıbaşı, padişahın sefere giderken takacağı turna tüylerinin temininden sorumludur. Burada bir noktaya dikkat çekmek istiyorum: saraydaki atmacacıbaşı, doğancıbaşı, şahincibaşı şikâr (av) halkından sayılırken, turnacıbaşı şikâr halkından sayılmayıp yeni devşirilen çocukların sevk ve idaresinden sorumlu tutulmaktaydı. Kanımca bu durum turnaların sosyal hiyerarşilerini en iyi bilen kişinin yeni yetmelere adabı muaşereti öğretebileceği düşüncesiyledir.

6. Görsel: Murat Faik Özçelik arşivinden

Göktürklere baktığımızda turnanın Gök Tanrı dışındaki ilahi varlıklardan biri olarak tasvir edildiği görüyoruz. Prof. Eberhard'a göre M.Ö. 2000'lerde yaşamış ve protoTürk olabilecekleri düşünülen Çonlarda hâkim ruhu simgeleyen turna bir motif olarak kullanılmıştır. Türklerin ataları oldukları varsayılan Tie-leler vasıtasıyla, Ting-linglere atfedilen geyikli alp âbidelerinde turna motifinin yer aldığı Masao Mori tarafından belirtilmektedir. Aynı motif Göktürk Âbidelerinde de karşımıza çıkar. İbni Fadlan, islamiyet öncesinde onuncu yüzyılda turnanın Gök Tanrı dışındaki ilahlardan biri olduğunu belirtmiştir.

İlki Rus arkeolog S. İ. Rudenko tarafından 1929 yılında Altay dağlarındaki kazıda bulunan kurgandan sonra, yine Rudenko'nun 1947'de Pazirik yakınlarında bulduğu ikinci pazirik kurganında çıkan at başına takılan tözde ve Hyongnulara ait olduğu düşünülen Noyn-ula halılarında hep turna motifleri görülmektedir. Ayrıca Akşehir ve Sivas'taki bazı eski mezar taşlarında da turna motifi bulunmaktadır. Yine Tokat'ta Mehmet Çelebi'nin 1341 yılında ölen oğlu için hazırlattığı kitabesinde yer alan turna, hep koruyucu ruhun sembolü olarak betimlenmiştir.

Tarih boyunca turna, kaz, tavus gibi bazı kuşların kanat, kemik ya da tüyleri Türklerde İslamiyete rağmen şamanizmden gelen etkiyle, alplik, hâkimiyet, kuvvet, cesaret, kız, güzellik, uğur, bereket, niyet ve süs unsuru olarak kullanılagelmiştir.

Örneğin Altay Türklerinde şamanların omuzlarına birer demet puhu ve baykuş tüyü taktıkları belirtilmektedir. Bu demetler kartal ya da şahini simgelemekteydi. Uygur Türklerinde ise alplerin tulgalarına şahin kanatları taktıkları Kaşgarlı Mahmut tarafından kaydedilmiştir. İslamiyetin kabulünden batıya seferler düzenleyen Türk akıncıların kalpak, külah ve miğferlerinde, spritüel gücünden istifade edebilmek için, altın suyuna batırılmış turna ya da balıkçıl tüyü takma geleneği devam etmiştir. Kanımca burada sözkonusu olan balıkçıl balabanın kökeni Mısır'a dayanır. Eski Mısırlıların günbatımında balaban tüylerinin parıldamasını izleyerek güç topladıkları ayinleri bilinmektedir.

7. Görsel: Murat Faik Özçelik arşivinden

Kuş tüyleri bazı kültürlerde hâkimiyet sembolüdür. Mesela Delhi'deki Türk sultanlarının bayraklarında Hüsrev Delheci'nin "tuğlukname"sine göre sultana ait sancaklara tavus tüyü takılmaktaydı. Osmanlı sultanlarının savaşa giderken turna tüyü takmasının folklorik kaynağı bir koldan buraya dayanıyor olabilir. Keza Yakut Türklerinde kuşa benzer elbiseler giyen şamanların olağanüstü güçler kazandığı belirtilmektedir. Benzer spiritüel güç odaklı folklorik gelenekler esasen günümüzde de varlığını az da olsa sürdüregelmektedir. Örneğin Bergama ve Edremit civarındaki Alevi, Türkmen ve Çepni (Çetmi) gelin kızın alnına yedi farklı renkten bir taç yapılmaktadır. Alın bölgesi Hz. Fatma'yı (Zühre Yıldızı) temsil etmektedir. Bu taçın üstüne takılan karanfil ve pullardan yapılma üç çiçek figürü, "üçleme" anlamındadır. Buraya tavus kuşu tüyü ya da erkek yeşilbaş ördeğin kuyruğundan iki kıvırcık dairesel tüy takılır. Yanaklara doğru da telden yapılmış iki çiçek figürü yerleştirilir. Bunlar Hz.Hasan ile Hz. Hüseyin'i simgelemektedir.

Turna Türk kültüründe ideal tutum ve davranışları olan kutsal bir kuştur. Belli bir hiyerarşi döngüsünde ve ritüelinde uçmaları bunun bir göstergesidir. Bazen göç rotalarından olası sapışları insanların yeryüzündeki kötücül tutumlarından etkilenmeleriyle ilişkilendirilir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde sürü halinde uçan turnalar görüldüğünde taş oyununda taşların karıştırlmasının, şapkanın çıkarılarak ters giyilmesinin ve ayakkabıların ters çevrilmesinin turnaların yollarını şaşırmalarına ve havada uzun süre dönerek uçmalarına neden olduğuna inanılır. Esasen günah addedilen bu kötücül harekete karşın yere bıçakla bir daire çizip üç ihlas ve bir fatiha okunursa kuşların şaşkınlıklarının geçerek katarlar halinde yollarına devam edebildikleri varsayılmaktadır.

Turnalar İbni Fadlan'ın seyahatnamesinde Başkırtlar arasında selamet yolu açan bir ilah olarak imgelenmiştir. Bu nedenle ya da belki de dişi ruhlar bölüğünün isim kaynağı, anne karnındaki çocuğa kut üfleyen ay tanrıçası ve şamanizmde kadının kutsallık biçimi olan "ayzıt"ın (ayızıt) simgesi olarak addedilmesi hasebiyle öldürülmesi günah kabul edilmektedir. Tekirdağ'da eşi öldürülen turnanın, eşinden ayrılmak istemediği için öleceği bilindiğinden onun da öldürülmesi gerektiğine inanılır. Öte yandan turna vuran avcıların başına ya da ailesine muhakkak bir felaket geleceğine yada öleceğine inanılır. Yanlışlıkla turna vuran bir avcının çocuğunun burnundan dinmeyen kan geldiği, istemli turna vurmaya teşebbüs eden bir avcının tüfeğinin namlusu yarılarak fırlayan saçmalardan gözlerinin kör olduğu ya da önce gözüne bir gelin olarak görünen bir turnayı ikinci teşebbüsünde vurarak öldüren avcının aklını yitirdiği gibi söylentiler günümüzde hâlâ düşünsel izlerini toplumda yansıtmaktadır.

Turna kavramı Anadolu'da kız ve güzellik algısıyla özdeşleşmiştir. Örneğin turna perisinin güzel bir kız görünümünde olduğu varsayılır. Evlenecek kızlar arasında tekerlemelerde kullanılır.

Turna figürü Anadolu yaşamında tel, süs ve uğur kavramlarıyla birlikte anılır. Bazı köylerde gelin gelen eve bayrak çekilen direğe saplanan elmanın yanına üç turna teli asılırken, bu teller bazı yörelerde hâlâ başa takılan süs olarak görülür. Başa takılan turna tüyleri hem kahramanlığın sembolü hem de gelin kızlarda uğur timsali ve üretkenlik çağırgacı olarak düşünülmektedir. Turnaların konduğu tarlalarda ürünün bereketli olacağına inanılır. Turnalar ilkbaharda buğday getirirse bolluk, kemik getirirse ölüm, yılan getirirse felaket olacağına, alçaktan uçarlarsa soğuk, yüksekten uçarlarsa havanın sıcak olacağına inanç bazı yerlerde hâlâ sürmektedir. Bazı illerde turnalar havada uçarken yön değiştirip gark sesi çıkarırsa hemen niyet tutup dilekte bulunulmaktadır. Akabinde turnalar katarlar halinde uçuşlarına devam ederse niyetin gerçekleşeceğine inanılır.

Heyhaat, yirmi yıl aradan sonra Ankara'mıza inip ziyaret etmeleriyle bizleri mutlu eden kanatlı misafirlerimizin en yücelerinden olan turnalar, ya bir gün gelir de "Kürre-i arzımızdaki mümtaz ziyaretgâhımız bu Ankyra'yı ne hale getirmişsin ey insanoğlu? Benim atalarım binlerce yıldır bu güzergâhtan geçiyor, yok etmediğiniz canlı çeşidi, kurutmadığınız su kaynağı, parsel parsel gökdelen dikmediğiniz tarla kalmamış. Sevgi çiçeği dediğiniz yanardöner bile yok olmak üzere! Mustafa Kemal önderinizin kurduğu çiftlikle biraz umutlanıp buralarda barış içinde birlikte yaşayabileceğimiz düşünmüştük. Ama yanılmışız. Yeter artık, alın size!.." deyip de şehrimizin üstünde genişçe bir daire çizip üç defa dönüp uçarak giderse, işte o gün milletçe ayvayı yediğimiz gün olacaktır. Filhakika bu

ayvanın Bedri Rahmi'nin Türkçemize "Karadut" şiirindeki "Gülen ayvam, ağlayan narımsın, kadınım kısrağım karımsın" mısralarıyla tanıttığı, Kaf Dağı'nın ardında yetişen ağlayan narın yoldaşı ayva değil de Keoslu Akontios'un, Kydippe'yi kandırmak için kullandığı çeşit bir ayva olacağı aşikâr. Sevgiyle...

Kaynakça

Armstrong. (1979). The crane in the British Isles and crane traditions as evidence of culture diffusion. Lewis, J. C. (Ed.). *Proceedings 1978 Crane Workshop*. (s.s. 237-248). Fort Collins: Colorado State University Printing Service.

Elçin, Ş. (1997) Türk halk edebiyatında turna motifi. *Halk edebiyatı araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Hattori, U. (1928). *Mythology of all races.* Vol. 8. Cambridge: Cambridge University Press.

Ingersoll, E. (1923). *Birds in legend, fable, and folklore.* New York: Longmans, Green & Co.

Leach, M. (Ed.). (1972). *Funk and Wagnalls standard dictionary of folklore, mythology and legends.* New York: Funk and Wagnalls.

Rowland, B. (1979). Birds with human souls. *A guide to bird symbolism.* Knoxville. Tennesse University Press.

Taka-Tsukasa, N. (1967). *Birds of Nippon.* Tokyo: Maruzen Co., Ltd.

Topsell, E. (1972). *The fowles of heaven, or history of birds.* T. P. Harrison, F. D. Hoeniger, (Ed.). Austin: University of Texas Press.

ÖRNEKLERLE AZERBAYCAN ŞİİRİNDE TURNA

Seyran Qayıbov

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati`nde turna için [1]*"dimdiği, boğazı ve ayakları uzun göçeri iri bataklık kuşu"* (Orucov, Abdullayev, Rehimzade, 2006, s.706) diye yazar. Azerbaycan Ornitoloji Cemiyeti`nin verilerine göre dünyada turnanın onb eş çeşidinden üçüne Azerbaycan'da rastlanır:

Güzel turna (*Anthropoides virgo*). Turna ailesinin en küçüğüdür. Gözlerinin üzerindeki beyaz leke ve benekler güzelliğine güzellik katar. Ülkenin çeşitli bölgelerinde göçler sırasında görülmektedir.

Gri turna (*Grus gru*). Turnanın yaygın türlerindendir, vücudu gri, kanatlarının ucu siyah renktedir. Başındaki çıplak kırmızı renkli derisi güzelliğini daha da artırır. İlkbahar ve sonbahar göçleri sırasında rast gelinir.

Beyaz turna (Grus leucogeranus). Turnaların en büyüğüdür. Koruma altındaki bu tür dünya Kırmızı Kitabına dahil edilmiştir. Başının ön hissesindeki derisi çıplak, dimdiği ve ayakları kırmızıdır. Göç zamanı görülmektedir (Султанов, Керимов, 2008 a, s. 394-399, Султанов, Керимов, 2008 b, s. 79-82).

Boğazının uzun ve zarif, gözlerinin iri ve berraklığından uzun, ince boyunlu kızlar için *turna boğazlı / durnaboğazlı,* temiz, saf, berrak, dupduru manasındaki sular ile güzel, aydın gözleri olan kızlar için *turnagözlü / durnagözlü* mecazlarının kullanıldığı bilinmektedir. Bu güzelliği ile turna imgesi ilk önce sözlü kültürde, zamanla yazılı edebiyatta kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin *Köroğlu Destanı*'nda Âşık Cünun'un Telli Hanım'ı "Bir mina gerdenli, durnaboğazlı" (Tehmasib, 2005, s. 63) mısrası ile övmesi bu sebeptendir. Turnagözlü sözü ise Mikayıl Müşfik'in (1908-1938) bir çocuk şiirinde şöyle geçer:

---

[1] Turna, Azerbaycan Türkçesinde durna olarak yazılır ve okunur.

Ana keçi halli keçi,
Memeleri ballı keçi,
O dağlardan bu dağlardan,
Durnagözlü bulaklardan,
Yeyib içir ete dolur,
Memeleri süte dolur
(Müşfik, 2004, s. 330).

Zarifliği, göz alıcı tüyleri, hoş sesinden dolayı eskilerde kızlara ad olarak verilen turna aynı zamanda gelenek içerisinde kız güzelliğinin simgesi olarak da kullanılagelmiştir. Molla Penah Vakıf (1717-1797) "Bir durna avazlı, bülbül nevalı," (Gehremanov, 2005, s. 383) mısrasında maşukun sesini, Âşık Esed (1874-1951) "Bele canan görmemişem, Boylananda durnasayak"(Ahundov, Abbaslı, İsmayılov, 2005, s. 255) mısrasında güzelin bakışını, şair Hındı Memmed (1896-1968) "Ceyran bakışların durnagözlerin" (Ahundov, vd., 2005, s. 260) mısrasında kızın gözünü turna kuşunun fiziksel özelliğiyle kıyaslayarak tasvir eder. *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'nde ise hikâyeci turnanın uçuşu ile Aslı'nın duruşu arasında ilişki kurar:

Melul-melul göy üzünde süzersen,
Seyyah olub ölkeleri gezersen,
Süzüşündə han Aslıma benzersen,
Gemli gemli ötme, könül şad deyil
(Tehmasib, Ahundov, 2005, s. 59).

Eserlerde turna ile ilgili önemli bir husus onun başının arkasına doğru uzanan teliyle kurulan ilişkidir. Eski Türk geleneğinde akıncıların kalpak, külâh veya miğferlerine altın suyuna batırılmış turna teli taktıkları bilinir. *Köroğlu Destanı*'nda Köroğlu'nun Ayvaz'ın başına turna teli takması bundandır. Klasik Azerbaycan şairi Emani (1536-1610) bir rubaisinde sevgilisini başına taktığı turna teliyle över:

Durna teli sancıb başa gelgeç canan,
Aklım kuşunu uçurdu, kaldım heyran
(Emani, 2005, s. 160)

Turna göçebe kuştur. Doğası gereği mevsime bağlı sıcak ülkelere göç eder. Abbas Sehhet`in (1874-1918) "Payız" (Güz) şiirindeki "Durnalar deste deste göyde uçar. Okuyar neğmeler, cenuba kaçar" (Sehhet, 2005, s. 362) mısraları bu göçü anlatır. "Gökte turna katarı varken taşa dokunulmaz, taşı çevirmezler, çünkü taş onların yolunu keser, saflarını bozar" (Acalov,

Beydilli, 2005, s. 288) mealindeki halk inancı bu göçte bir kutsallığın arandığına işarettir. Muhtemelen göçebe toplum göçü takvim tarihi, "anlamlı bir gün" olarak görmüş, yaşamda bir beklentiye girmiştir. Ahmet Cevat'ın bu bağlamda yazdığı şiirinde ise halkın turnanın dönüşünden umut aradığını, havanın ısınacağına, doğanın uyanacağına sevindiğini görmek mümkündür:

Gel ey durna: gel ey durna,
Oldu bahar: güle güle,
Geldi bahar güle güle,
"Yaman günün ömrü azdır"
Mövsümlerin gülü yazdır
(Namazov, 2004, s.65)

Şiirin mısralarında bugün unutulmuş bir çocuk oyununun tekerlemesiyle ilişki kurulduğunu görmekteyiz.

Turnanın göçü insana hüzün verir. Bir çocuk şiirinde bu göçten doğan üzüntü "Sen gedende nece senin, Hesretine dözüm durna?" (Namazov, 2004, s. 22) şeklinde ifade edilir. Bahtiyar Vahabzade (1925-2009) ise bestelenmiş bir şiirinde turna göçünü insan hayatının güz mevsimine girmesiyle mukayese eder. Şaire göre ilkbaharda turnalar geri dönecek fakat insan hayatından giden günler geri gelmeyecek:

Göçür durna katarı,
"Üreyimiz kövrelir.
Külek esir, dağlardan,
Payızın etri gelir.
Yarpaklara, otlara,
Sarı-sarı zer düşür.
Yaşımıza yaş gelir,
Ömürden günler düşür.
Köçür durna katarı,
O, baharda dönecek.
Öten günler döneydi,
Durna katarları tek.
(Vahabzade, 2008, s. 494).

Nüsret Kesemenli (1946-2003) de "Günler durna kimi ötüşür gedir" (Kesemenli, 2004, s. 205) derken aynı duygular içerisindedir.

Bazı şiirlerde turna postacıdır. Yolunu şaşırmayacağına, yurduna, yuvasına kesin ve sorunsuz döneceğine inanılır. Bundan dolayı gurbette yahut esarette olanlar onunla söyleşir, ona dert yanar. Başta halk şiiri

olmakla yazılı edebiyatın da konuları arasında yer alan bu bağlam âşığın maşuğa kavuşması için verdiği mücadeleyi, çektiği sıkıntıları, yalnızlığını da anlatır. Kerem'in Aslı'nın peşinden giderken gökyüzünde gördüğü turna katarıyla söyleşmesi bu motifin en önemli örneklerindendir:

Katar-katar göy üzünde süzürsüz,
Eylen, durnam, eylen, heber sorayım.
Bizim yurddan ne heberler bilirsiz?
Eylen, durnam, eylen, heber sorayım
(Tehmasib, 2005, s. 27).

Başka bir koşmada Kerem kendi durumunu katarından ayrı düşmüş turnayla kıyaslar:

Göy üzünde süzüb geden tek durna,
Gemli gemli ötme, könül şad deyil.
Sen de menim teki yardan ayrıldın,
Gemli gemli ötme, könül şad deyil.
(Tehmasib, Ahundov, 2005, s. 59)

Mecnun ise şifa bulması için onu yatıra (pire) götüren babasını deli olmadığını inandıramayınca içini turnalara döker:

Göynen geden beş-on durna,
Aparırlar pire meni.
Meyer men deli olmuşam,
Aparırlar pire meni?
(Tehmasib, 2005, s. 217)

XVI. asrın ikinci yarısı XVII. asrın başlarında yaşadığı tahmin edilen kadın şairlerden Gülşad günümüze gelen yegâne şiirinde beş kızla savaşta esir alınmasını, yaşadıklarını, başından geçenleri, üzüntülerini, gezdirildiği yerleri turnaları aracı kılarak anlatır:

Göyden öten bölgü-bölgü durnalar,
Bizden salam olsun Ecem eline.
Yaşıl geymiş sarı telli durnalar,
Bizden salam olsun Ecem eline.
Beş kız idik bir arada, bu yerde,
Ya İlahi, derman ele bu derde!
Canım durna, her vetende, her elde
Bizden salam olsun Ecem eline
(Caferzade, 2005, s. 22-23).

Turnanın genellikle ayını güzergâhı kullandığı ve esasen Bağdat ve Basra'ya uğradığı söylenmektedir. Vidadi'nin (1707-1807) "Durnalar" redifli şiirindeki "Ezel başdan Basra, Bağdad eliniz" (Araslı, 2004b, s. 17) mısrası bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Vakıf`ın (1717-1797) aynı redifli şiirinde ise XVIII. yüzyıl Bağdat şehrinin günümüze nispeten ne kadar emniyetli bir şehir olduğunu görmekteyiz:

Size müştak durur Bağdad elleri,
Gözleye-gözleye kalıb yolları,
Asta kanad çalın, kafil telleri,
Heyifdir, salarsız düze, durnalar!
(Araslı, 2004a, s.96).

Azerbaycan edebiyatında bahsi geçen bu iki şiirin de dahil olduğu "Durnalar" redifli üç şiir halk tarafından daha çok bilinmektedir. Bu şiirlerde devrin şartlarını, şairlerin imge olarak kullandıkları turnaya bakış açısını, şiirlerde verilen mesajı öğrenmek mümkündür. Biri birine yakın zamanda yazılmış, dili sade ve anlaşılır olan bu üç koşmanın birincisi Molla Veli Vidadi'nin (1707-1807), ikincisi Molla Penah Vakıf'ın (1717-1797), üçüncüsü Kasım Bey Zakir'indir (1784-1857).

Vidadi'nin şiirinde hüzün hakimdir. Şair yaşadığı dönemin zorluklarını, karşılaştığı haksızlıkları bir sembol olarak turna üzerinden eleştirir, turna ile insan arasında ilişki kurar. Her yerin haramiler, düşmanlar tarafından işgal edildiğini, yaşananlardan, sadece insanların değil, "dilsiz ağızsız" turnaların bile mutsuz olduğunu bildirir. Turnaların geçiş yollarının haramilerce tutulduğunu, tellerine göz dikenlerin olduğunu yazan şair bir imge olarak turna üzerinden insanları uyarır, dikkatli olmaları gerektiği ifade eder. Turnalar türkülerini söyleseler de yine gamlı, kederlidir:

Katar-katar olub kalkıb havaya,
Nə çıkıbsız asimana, durnalar!
Gerib gerib, gemgin gemgin ötersiz,
Üz tutubsuz ne mekana, durnalar?!
Arz eleyim, bu sözümün sağıdır,
Yollarınız haramidir, yağıdır,
Şahin-şungar sürbenizi dağıdır,
Boyanarsız kızıl kana, durnalar!
(Araslı, 2004b, s. 17)

Vakıf'ın bu şiire cevaben yazdığı aynı redifli koşmasında ise siyasi mesajlardan uzak bir konu işlenir, aşık uzun zamandır ayrı kaldığı maşukuna özlem duyar onun hicranına yanıp yakılır. Vidadi'den farklı olarak Vakıf turna sesini mutluluğun kaynağı olarak görür, bu sesin onun ruhunu tazelediğini, dinlendirdiğini bildirir:

Heyli vaxtdır yarın ferağındayam,
Pervane tek hüsnün çırağındayam,
Bir ala gözlünün sorağındayam,
Görünürmü görün göze, durnalar!
Men sevmişem ala gözün sürmesin,
Bednezer kesiben ziyan vermesin,
Sakın gezin laçın gözü görmesin,
Korkuram sefizi poza, durnalar!
(Araslı, 2004a, s. 96)

Üçüncü şiirin şairi Zakir ise muhtemelen sürgündeyken yazdığı şiirinde gurbet sıkıntısını, vatan hasretini konu edinir. O, vatanından uzaktır, dostundan, cananından haber alamamaktadır. Siyasi motifin daha ağır bastığı bu şiirde şair esasen yalnızlıktan şikâyet eder, turnalardan kendisine dost, sırdaş, mahrem olmalarını ister:

Diyar-i gürbetde müddetdi varam,
Gece-gündüz veten deyib ağlaram,
Men de sizin kimi gerib-ü zaram,
Eylemeyin menden haşa durnalar!
Zakirem, od tutub alışdı ciger,
Var ise canandan sizde bir heber,
Teğafül etmeyin, Allahı sever,
Dönmesin bağrınız daşa durnalar!
(Memmedov, 2005, s. 167-168)

XX. asrın başlarında turna; daha çok özgürlüğün simgesi olarak kullanılmıştır. Siyası sebeplerden Türkiye`ye hicret eden Elmas Yıldırım (1907-1952) turnanın yurdunu terk etmesini, geri dönemeyişini vatanının istiklalinin kaybolmasıyla ilişkilendirir:

Durna uçdu menim boynum büküldü,
Hezan geldi, göy yapraklar töküldü,
Lale soldu, yazın bağrı söküldü,
Bülbül öldü, gül saraldı gelmedi.
Durnam uçtu uzak dağlar ardına,

Uğradı mı bilmem Şimal kurduna,
Ellere bir bahar, mene fırtına,
Güneş söndü, kaş karaldı gelmedi
(İldırım, 2004, s. 31).

Memmed Araz (1933-2004) "Durnaları Dönmez Oldu Dağların" başlıklı şiirinde bölünmüş yurtlardan, kapanmış yollardan, çamurlanmış göllerden, kararmış gündüzlerden dolayı turnaların geri dönemediğini ifade eder, yurdundan uzak kalan insanlara göndermede bulunur:

Azad durna yol istedi, yol bölük,
Tala bölük, çala bölük, göl bölük.
Göylüyünü nece saklar bu göylük,
Durnaları dönmez oldu dağların
(Araz, 2003, s. 205).

Kadın şairimiz Nigâr Refibeyli (1913-1981) günlük kaygıların, maişet zorluklarını bir kadının, bir annenin gözüyle anlatmak için yine turna imgesine müracaat eder. "Durna" şiirinde rüyasında turnalara katılarak, onlar gibi özgürce hasret kaldığı illere, dağlara, hatta aya ve yıldızlara uçtuğunu, sabah uyanınca rutin işlerden dolayı bir daha rüyalar görmek istediğini bildiren şair yine özgür olmanın yolunu turna gibi uçabildikçe uçmakta görür:

Men
yukuda durna oluram
geceler,
Çırpıb kanadlarımı
yerden üzülürem.
Geniş geniş havalarda saf çeken
Durnaların qatarında düzülürem.
...

Seher
şefekler oyadır meni.
Sevine-sevine durub
Kalkıram ayağa:
Sonra bütün günü
Ne hevesim olur,
Ne macalım,
Bir de yerden üzülüb
durna olmağa.
(Caferzade, 2005, s. 166).

Sonuç olarak şifahi ananeden yazılı kültüre geçtiği kabul edilen turna imgesi yazılı edebiyatta, özellikle şiirlerde geniş biçimde kullanılmaktadır. Güzelliğin simgesi, sevgili, vatan, yurt yuva hasreti çekenlerin dert ortağı, sırdaş ve habercisi olmanın yanı sıra göçüyle insanları üzen, dönüşüyle sevindiren, ömürden giden günlere işaret eden, zaman zaman siyasi sembole dönüşen turna geniş işlevselliğiyle şairlerin duygu ve düşüncelerinin tercüman olsa da onların biyolojik bir varlık olduğu göz ardı edilmez, yollarının harami, yağı, avcı ile tutulabileceği, tehlikeli olacağı ikaz edilir.

Kaynakça

Abbas, S. (2005). *Seçilmiş eserler*. Bakı: Lider.

Acalov, A., Beydilli, C. (Ed.) (2005). *Esatir, efsane ve revayetler.* Bakı: Şerg-Gerb.

Ahundov, E. Abbaslı, İ. ve İsmayılov, H.(Ed.) (2005). *Azerbaycan âşık şeirinden seçmeler.* Bakı: Şerg Gerb.

Araslı H. (Ed.) (2004a). *Molla Penah Vagif. eserleri*. Bakı: Şerg-Gerb.

Araslı, H. (Ed.) (2004b). *Molla Veli Vidadi. eserleri.* Bakı: Şerg-Gerb.

Araz, M. (2004). *Memmed Araz. seçilmiş eserləri*. Bakı: Lider.

Ceferzade, E. (Ed.) (2005). *Azerbaycan kadın şairler antologiyası,* Bakı: Avrasya Press.

Gehramanov, C. (Ed.) (2005). *Azerbaycan klasik edebiyatından seçmeler. XVII.-XVIII. Eserler Azerbaycan Şeiri.* Bakı: Şerg-Gerb.

İldırım, A. (2004). *Seçilmiş eserler.* Bakı: Önder.

Kesemenli, N. (2004). *Seçilmiş eserler.* Bakı: Şerg-Gerb,

Memmedov, K. (Ed.) (2005). *Kasım Bey Zakir: Seçilmiş eserleri.* Bakı: Avrasya Press.

Mikayıl, M. (2004). *Seçilmiş eserler.* Bakı: Şerg-Gerb.

Namazov, K. (Ed.) (2004). *Azerbaycan uşaq edebiyyatı antologiyası. XX. Esr Uşaq Şeiri*. Bakı: Önder.

Orucov, A., Abdullayev, B. ve Rehimzade N. (2006). *Azerbaycan dilinin izahli lüqeti.* Bakı: Şerg-Gerb.

Seferli, E. (Ed.) (2005). *Mehemmed Emanı, eserleri.* Bakı: Şerg-Gerb.

Султанов, Э.Г., Керимов, Т.А. (2008a). О миграции журавлей в Азербайджане. Журавли Евразии (биология , распространение, миграции). Вып.3., Москва, 394-399.

Султанов, Э.Г., Керимов, Т.А. (2008b). Миграции журавлей в Азербайджане и пробемы их охраны. Труды государственного природного заповедника Дагестанский. Вып. 2. – Махачкала, ДГПУ, 79-82.

Tehmasib, M. H. Ahundov E. (Ed.) (2005). *Azərbaycan dastanları.* Bakı: Lider.

Tehmasib, M. H. (Ed.) (2005). *Azərbaycan dastanları IV*. Bakı: Lider.

Vahabzade, B. (2008). *Eserleri IV.* Bakı: Elm.

MAHİR ÜNSAL ERİŞ'İN *"DEDEMİN TURNASI"* ADLI ÖYKÜSÜNDE DOĞA FARKINDALIĞI

Koray Üstün

Doğanın insan eliyle tahribatına karşı aydın kalemlerin farkındalık yaratma girişimleri, sosyal eylemlerle birlikte yazınsal metinlerle de somutlaşmaktadır. Bu duyarlılığı barındıran yazınsal metinlerde korumacı yaklaşım, eleştirel bir biçemle harmanlanmakta; tüketim ve yok etme odaklı anlayışın yerini insancıl ve korumacı bir tavrın alması gerektiği alt anlamda işlenmektedir. Böylelikle metinler aracılığıyla insanın doğaya karşı sahiplenici bir yaklaşımı benimsemesi içim bir uyanış sağlanmaktadır.

Doğa korumacı bir yorumla kaleme alınan metinlerde şehirleşme ve endüstrileşmenin karşısına yerleştirilen doğa, yazarların kaleminde yeniden hak ettiği değeri bulmakta ve doğacıl ögelerin yok olması durumunda yaşamsal faaliyetlerin de son bulacağı vurgulanmaktadır. Son yüzyılda artan farkındalıkla yükselen bu eğilim, çevreci eserlerin bir potada toplanmasına yol açmış ve bu anlayıştan doğan bir eleştiri kavramını da beraberinde getirmiş ve çevreci eleştiri[1] doğmuştur. Çevreci yaklaşımın sınırları belirlenirken bir eserin çevreci sayılması için bazı ölçütler gündeme gelmiştir. Laerence Buell, *The Environmental Imagination* adlı kitabında bir eserin çevreci olup olmadığını belirleme noktasında dört ölçütten bahsetmektedir;

1. Eserde insanın dışındaki çevre sadece bir arka plan değil, insanın tarihinin doğa tarihiyle iç içe olduğu bir mevcudiyettir;
2. Eserde, insan menfaatleri yasal olan yegâne menfaat olarak görülmemektedir;
3. İnsanın çevreye karşı sorumlulukları eserin etik boyutunun bir parçasıdır;
4. Eserde çevrenin değişmezliği değil de bir süreç olduğu düşüncesi en azından dolaylı olarak bulunur (Buell , 1995, ss. 7-8).

---

[1] Çevreci eleştiri ile ilgili olarak bkz. Buell, 2005; Özdağ, 2005 ve 2014; Slovic, 2008; Özdağ, Gökalp Alpaslan, 2010; Oppermann vd. 2011; Oppermann 2012; Ayaz, 2014.

Bu ölçütler göz önüne alındığında başta Yaşar Kemal olmak üzere çağdaş Türk roman ve öyküsünün önemli kalemlerini çevreci eleştiri[2] ışığında okumanın mümkün olduğu görülmektedir. Bu yazarlardan biri de 2000 sonrası Türk roman ve öykücülüğünün dikkat çeken isimlerinden Mahir Ünsal Eriş'tir[3].

Eriş, 2019'da yayımladığı *Sarı Yaz* adlı öykü kitabında göğün o güne değin görülmeyen bir biçimde kapanması ve on iki gün boyunca süren 'sarıyaz'ın ardından gerçekleşen depremin sıradan görünen bölge insanlarının yaşamında nasıl bir kırılmaya yol açtığını işlemektedir. Birbirleriyle bağlantısı olmayan kişilerin yaşadığı sarsıntıların anlatıldığı sekiz öyküden oluşan kitapta yer alan öykülerden biri de "Dedemin Turnası"dır.

"Dedemin Turnası"nda doğa farkındalığı

Tehdit altındaki doğal varlıklar ile insan yaşamı arasında bir bağ kurarak yaşam-ölüm paradoksunda geçmişe ait unsurların yaşamı; bugünün ise tüketimden kaynaklanan ölümü imlediği öyküsünde Eriş, bir torunun zihninden dedeyi ve dede ile ilişkilendirdiği köyü ve toprağı anlatırken insan-doğa ilişkilerini de ele almakta ve metin içerisine yerleştirdiği çevreyle ilgili sezdirimlerle yaşanan ve yaşanacak kayıplara dair bir farkındalık amaçlamaktadır. Bireyin değişen şartların sonucunda yaşadığı mecburi dönüşümlerin, doğanın kayboluşu ile birlikte okura sunulduğu öyküde doğa mekânsal bir fon olmaktan çıkarılmış ve birey, varoluşsal yargılamalarını doğadaki hareketlilikle ilişkilendirmeye başlamıştır.

Öyküde iki ayrı öykü zamanı bulunmaktadır. Birincisi kahraman anlatıcının çocukluğuna dönerek anlattığı yıllar, diğeri ise yetişkinlik çağlarına aittir. Geçmiş bir anı formunda sunulan çocukluk günleri; kahramanın anne ve babasının turlara katıldığı günlerde onu dedesinin yanına bıraktı-

[2] Türk edebiyatında farklı türler doğa ve çevreci eleştiri bağlamlarında incelenmiştir. Türk edebiyatında birinci ve ikinci dalga çevreci eleştiri örnek uygulamaları için bkz. Özdağ, 2014. Örnekler için ayrıca bkz. Balık, 2013; Aksoy, 2014; Ercilasun, 2014; Gökalp Alpaslan, 2014; Bayraktar, 2015; Budan, 2017; Sazyek, Sürücü, 2018;

[3] 1980'de Çanakkale Bandırma'da doğan Eriş, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nden mezun olmasının ardından çevirmenlik yapmış; 2012'de kendi metinlerini yazmaya başlamıştır. 2013'te *Olduğu Kadar Güzeldik* adlı kitabı ile Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazanan yazarın yayımlanmış diğer kitapları *Bangır Bangır Ferdi Çalıyor Evde* (2012), *Dünya Bu Kadar* (2015), *Benim Adım Feridun* (2016), *Öbürküler* (2017), *Kara Yarısı* (2019) ve *Sarı Yaz*'dır (2019). Kendini "yüzü eskiye dönük biri" olarak tanımlayan Eriş'in eserlerinde mazi hassasiyeti dikkat çekicidir. Coğrafya ile bütünleşen kişileri, geçmişe dönük olmanın doğurduğu romantizmin aksine realist bir biçimde aktarabilmesi, yazarın geçmişten gelen gözlemlerini işlediğini göstermektedir. Bu eğilim, yazarın şimdiye dek verdiği eserlerinde görülen başlıca özelliktir.

ğı dönemleri kapsarken yetişkinlik süreci, anlatıcının işletme mezunu bir profesyonel olarak dedesinin köyüne bir şantiye kurmak üzere gitmesi ve ardından gelişen olayları içermektedir. Anlatının geneline yayılan doğa odaklı kutupluluğun ilk göstergesi zamanda görülen bu ikilikte karşımıza çıkmaktadır. Çocukluk çağı, doğanın tahrip edilmediği, köylünün yaşamlarını sürdürebilmeleri için gereken maddi geliri, doğanın ilk elden verdiği imkânlarla sürdürdüğü bir dönemdir.

Olaylar, Balıkesir'in Bandırma ilçesine bağlı Şirinçavuş köyünde geçmektedir. Anlatıcı, bu köyü şu cümlelerle betimleye başlar:

> Şirinçavuş köyü, denize tepeden dimdik bakan bir kayalık sırta kuruludur. Köyün içinden geçerek kıyıya inen yol, önce bir antik limanla karşılaşır. Artık birkaç mermer bloktan ibaret olan bu limana sapmayıp dümdüz devam edilirse solda deniz varken, sağda önce maydanoz ekili tarlalar görülür (Eriş, 2019, s.95).

Köy betimlemesi, pastoral tablolarla sınırlı değildir. Anlatıcı, köyde yetişen mahsullere dair verdiği bilgilerle köylünün geçim kaynağı olan toprağa işaret etmektedir. Zeytin, Şirinçavuş'un başlıca geçim kaynağıdır. Anlatıcının kahramanlarından önce toprağı ve ağaçları tanıtması, betimsel bir anlatımı benimsemenin ötesinde bu unsurlara verdiği önemle doğru orantılıdır. Anlatıcı, insan ve doğa arasındaki bağı vurgulamak isteyerek anlatıda başrole doğayı yerleştirmiştir.

> Beşer metre arayla dikilmiş zeytin ağaçları, kadim zamanlarda buraya kurulup yıkılmış eski bir Bizans köyünün harabesi üstünde yükselir. Buranın zeytini yağlı, yağı asitlidir. Yeşili, siyahından daha lezzetli olur (Eriş, 2019, s. 95).

İnsan-doğa bağını ekonomik bir ilişki üzerine konumlayarak anlatmaya başlayan anlatıcı, zeytinin ekonomik getirisi özellikle vurgulamaktadır. Zeytin, bereketli ve kazançlı bir üründür. Getirisi yüksektir:

> Zeytinlerini toplatırlar üç otuz paraya. Duvardan duvara fayanslı, oda kapılarına renkli buzlu cam takılmış üç katlı evlerini, avlularına çektikleri klimalı traktörlerini, kapı önünü bekleyen son model arabalarını hep bu zeytinin parasıyla yaparlar. Zeytin bereketlidir. Tabanı yüksek alıcısı çoktur. Kendi yağlarını, sofralık zeytinlerini ayırdıktan sonra bile ev üstüne ev, araba ardına araba yapmaya yeter de artar. Kadınlarının kollan bilekten dirseğe bileziklidir (Eriş, 2019, s.95).

Anlatıcı, öyküde gittikçe daralan bir açıyla adım adım dedesinin evine odaklanır. Sinematografik bir tarzda objektifin gittikçe daralan bir

açıyla eve odaklandığı görülmektedir. Ağaçlığın ardından bir çeşme anlatılmış ve bu çeşmeyi geçmenin ardından dedenin evine varılmaktadır. Bahçe duvarı ortancalarla bezeli iki gözcük odadan ibaret bu ev, dedenin kendi elleriyle inşa ettiği, deniz kenarında küçük bir evdir:

> Zeytinliklerin yola kavuştuğu yerde eski bir çeşme vardır. Suyu kabadır. Bir ince borudan durmaksızın akıp önündeki yalağı doldurur, taşanıysa ince yolcuklarla denize doğru azmaklanıp toprak yolu çamura keser. İşte o çeşmeyi elli metre kadar geçince, mandalina ve badem ağaçlan arasında bir ev vardır. Bahçe duvarı ortancalarla bezeli bu iki gözcük odada benim dedem oturur (Eriş, 2019, s.96).

Anlatıcı, perspektifini gittikçe daraltmış ve sonunda öyküsünün geçmiş zaman diliminde gerçekleşen kısmına dedesini tanıtarak başlamıştır. Mazi duyarlılığını işaret eden bir tonda, çocukluğunda çok sıkıldığı bu yaşlı adamı; kendi sesiyle bize tanıtmaktadır. Anlatıcının çizdiği portre, kolektif belleğe yerleşmiş Anadolu köylüsü imajını barındırmaktadır. İyi, namuslu, temiz, aksi fakat şefkatli bir ihtiyar tasvir edilmektedir. Bu noktaya kadar Yeşilçam klişelerini andıran dede portresi, dedenin bir doğa korumacı olduğuna işaret eden değerlendirmelerle derinleşmektedir. Evcil hayvan beslemenin ötesinde bölge habitatına katkıda bulunarak bütün yabani hayvanları da düşünen, gözeten dede; tilki, tavşan, kirpi gibi pek çok hayvanı beslemektedir.

> Ama iyi adamdı. İyi insanlara has bir mahzunluğu vardı yüzünde. Hep bir şeye üzülüyormuş, eviyle bahçesiyle uğraştıkça geçici de olsa üzüntüsünü unutuyormuş gibi. Ama eli biraz olsun boş kaldı mı yeniden o üzüntünün içine düşüveriyor gibi acımtırak bir yüzle yaşardı. Onu insana küstürüp böyle ağacın, çiçeğin ve denizin kucağına iten şeyin hiç görmediğim anneannemin genç ölümü olduğunu düşünürdüm (Eriş, 2019, s. 97).

Toprağın bilgeliğini yüklenen dedenin, günlük besleme ritüellerinin dışında can çekişen bir turnayı evine getirip iyileştirme çabaları, çizilen 'dede' tipinin çevre etiğine uygun bir yaşamı sürdürdüğü ve doğa kullanımındaki cahil tavrın tam aksi bir bilince sahip olduğu görülmektedir.

> Kuş can çekişir gibi arada bir sıçrıyordu ama baygındı, başını tutamıyordu. Dedemin kolundan akan kanların dirseğinden yere damladığını görüp korktuğumu hatırlıyorum (Eriş, 2019, s. 97).

Şirinçavuş ve çevresi, göçmen kuşların göç rotalarındaki duraklardan biridir. Anlatıcı, dede ile turnanın yollarının nasıl kesiştiğini bu rota hakkında bilgi vererek göstermek istemektedir.

> "Bolayır'da, Gelibolu'da, gündöndü tarlalarında konaklayan bıldırcın sürüleri, önce boğazı geçip Lapseki ve Çardak'a konar, sonra Şevketiye, Kemer ve Karabiga kıyısını takip ederek Gönen civarına gelir, Şirinçavuş ve Buğdaylı köyleri üzerinden yol boyu anızları izleyerek Manyas Gölü'ne iner. Burada sulanıp dinlendikten sonra göçüne devam eder bu sürüler (Eriş, 2019, s.97-98).

Her kesimden insanın avcılığa başladığı aylarda süregelen av faaliyetleri sırasında tüfeklerden çıkan saçmalardan yaralanan bu turna, anlatıcının gözünden şu cümlelerle anlatılır:

> Bu kocaman kuş da işte o avcılardan birinin vurup öldüremediği, her yerini saçma içinde bıraktığı garibanlardan biriydi. Ama bir turnaydı. Hayatımda ilk defa bu kadar değişik, büyük ve güzel bir kuş görmüştüm. Gençlik yıllarımda uğruna sayısız türkülerin yakıldığını öğreneceğim turna kuşu işte bu baygın, yaralı, tüyleri kana belenmiş zavallıcıktı (Eriş, 2019, s. 98).

Dedenin turnayı sahiplenmesi, onun yukarıda çizilen doğa korumacı tavrının bir diğer göstergesidir. Dede, yaralanan turnanın etine saplanan fişek saçmalarını çıkarıp yaralarını temizlemiş; gagasından damla damla su vermiş, bir bebeğe bakar gibi turnaya bakmış ve bu bakımla birlikte turna iyileşmiştir. İyileşmesinin ardından sürülere dahil olmayan turna; dedenin yanında kalarak hayatını 'yerleşik' düzende sürdürmeye başlamış; bahçede gezinip toprak eşeleyerek, börtü böceklerle dedenin verdiği badem, fındık ve kuru üzümleri yiyerek hayatını sürdürmüştür. Göçmen bir kuş olmasına rağmen dedenin yanından ayrılmaması, öykü içinde turnaya yüklenen dostluk ve sadakatin göstergesidir. Anlatıcı, doğa dostu bilge dedenin yanı başına doğanın bir diğer bilgesi turnayı yerleştirip birbirlerine dost etmiştir.

> Dedem, yaralarını sardı turnanın. Etine saplanan fişek saçmalarını ucunu ispirto ocağında kızdırdığı cımbızla çıkarıp yara yerlerini temizledi. Gagasından içeri damla damla yem, yudum yudum su akıttı. Anasız babasız, biçare bir bebeğe bakar gibi baktı ona. Ve ölümün inatçı, sevimsiz elinden koparıp aldı onu. İyileşip de ayaklanınca gider sandık, gitmedi. Dedem, sağ kanadında dört, sol kanadında üç delik iyi ettiğini söylüyordu. Gitmeyişini uçamadığına bağlıyordu. "Uçamıyor," diyordu. "Uçabilse, bir dakika durmaz. Göçücü kuştur bunlar." Göçmedi turna. Durdu kaldı. Bahçede gezindi, toprak eşeleyip börtü böcek yedi, dedemin verdiği bademleri, fındıkları, kuru üzümleri yedi. Bahçenin suyundan içti, çeşmenin yalağında yıkandı, tarandı ama gitmek istemedi. Kaldı, evden biri oldu (Eriş, 2019, s. 98).

Dedenin doğanın bir diğer sahibi hayvanları, insanların karşısında konumlandırdığı nokta dikkat çekicidir. Hayvanların bir medeniyet oluşturduklarını ancak dünyanın paylaşılması noktasına gelindiğinde insanlar ile hayvanlar arasında zarar vermeye dayalı bir ilişki doğduğundan bahsetmektedir:

> Dedem, hayvanlarla insanların birbirine hiç mi hiç ihtiyacı olmayan iki ayrı medeniyet olduğuna inanırdı. Bir kuş, ömrü boyunca hiçbir insana rastlamasa da kuşluğundan bir şey eksilmezdi. Bir insan, bir defa bile keçi sütü içmeden, dana eti yemeden yaşayıp gitse acından ölmezdi. Ama lanet gelsin ki insan da hayvan da bu döndükçe eskimiş koca dünyayı paylaşmak zorundaydı (Eriş, 2019, s. 98).

Turna, dedenin gösterdiği korumacı tavır karşısında onun yalnızlığına yoldaş olmuş, yanından ayrılmamıştır. Anlatıcı, onun bu davranışının insana özgü olmasını vurgulamakta ve sıradan bir bakışla tanımlanamayan bu ilişkinin temelinde sadece dostluk ve sadakatin olduğunu aktarmaktadır. Dedenin ona bir ad vermeyip yalnızca 'turna' demesi, dedenin evcilleştirme amacının olmadığına bir işarettir.

> Bayramlarda, ziyaretine gittiğimiz günlerde, yine yanına postalandığım uzun yaz tatillerinde, turna hep bahçede, evde olurdu. Yolu hasbelkader o bahçeye düşmüş bir göçebe hayvancağız değil de dedemin yalnız kaldıkça hırçınlaştığını, yabanileştiğini görüp ona merhamet ederek onunla kalmayı seçmiş bir insan gibiydi. "Adı ne bunun?" diye sormuştum, ertesi senenin yazında, yine onun yanında kalmaya başladığım günlerden birinde. "Turna," demişti. "Ben insan, o turna." Hep de Turna diye seslenirdi ona. Sanki kuş dile gelse o da dedeme "insan" dermiş gibi sessiz bir mukavele vardı aralarında… (Eriş, 2019, s. 99).

Dedesine yoldaşlık eden turnayla ilk karşılaşmasında onun güzelliğine hayran kalan anlatıcı, turnayı şu cümlelerle betimlemektedir:

> Öyle güzel bir kuştu ki. Uzun ince boynunun kıvrılarak bittiği yerde başlayan zarif başının iki yanında, tepesine doğru uzanan kiremit renginden azıcık koyu bir alacası vardı, iki gözünün hemen üstünde gözünden büyük iki noktacık. Tepe tüyleri kuzgun karasıydı. Gagasının arkasından başlayarak göğsüne doğru inen duman rengi gömleği, aşağılara doğru iyice açılır, kül rengini alırdı. Bacakları, gövdeden ayrıklığı yerden beyazın kirlisi bir renkte tüylerle paçalanırdı. Seyretmeye doyulmaz bir yürüyüşü vardı. Güzelliğinden haberdar bir tavırla hafif bir yaylanış tutturur, adım attıkça sakin sakin göz süzerdi. Bir leyleğinkinin en fazla yarısı kadar olan sivri gagasıyla uzun uzun tüylerini örüp taranır, sonra örgüsünü

> iyice yerleştirmek için kanatlarını, Allah'a, onu yollardan alıkoyan bu kaderi yazdığı için isyan eder gibi iki yana açardı. Kanatları açıldığında, evin, bahçenin içinde nazikçe dolanan o kuş gider, yerine, doğanın meydana getirdiği en heybetli güzelliklerden biri geliverirdi. İnsan, bütün bir gün, onun güzelliğini, eklemleri dışarıdaymış gibi duran zarif bacakları üzerinde hafifçe yaylanarak yürüyüşünü, gagasıyla toprağı eşeleyişini seyredip oyalanabilirdi (Eriş, 2019, s. 99).

Zamanla turna dede ile torunun günlük yaşamına dâhil olmuştur. Anlatıcının turnayı kendi günlük yaşamlarındaki etkisinden çok turnanın tepkileriyle nasıl varlık gösterdiğini şu cümlelerle aktarmaktadır:

> Dedemle tüm gün boyunca onu izliyor, çoğunlukla onun hakkında, onun bize -daha çok dedeme tabii- nasıl da alıştığını, kafasını bir mızrak gibi yukarı diktiğinde neye kızmış olabileceğini, tek ayağını tepinir gibi yere vurmasının ne demek olduğunu, acıkınca nasıl da gelip başını dedemin dizlerine sürttüğünü, neleri yiyip neleri sevmediğini konuşuyorduk (Eriş, 2019, s. 100).

Anlatıcı dede ile turna arasındaki dostluğu aktarırken dedenin turnanın gitmesinden korkmasına karşın onun mizacını da kabullenmesini belirterek dedenin doğanın kendi döngüsüne duyduğu saygıyı işaret etmektedir. Dedenin turnaya karşı sahiplik duygusu taşımaması ve turnayı iyileştirmesinden doğan minnet beklentisinin yerine ekosisteme duyulan saygı göstermesi, doğa dostu bir bilgeliği göstermektedir.

> Dedem, her sabah, 'Acaba gitmiş midir?' diye korkuyla uyandı senelerce. Çünkü hiçbir insanla kurmamaya gayret ettiği yakınlığı duyduğu bu kuşa tanıdığı tüm insanlardan daha çok alışmıştı. Gitmesin istediğini hepimiz biliyorduk. Ama bu bir hayvandı, dedemin demesiyle, "sevk-i tabiideri vardı. Bir gün gidiverecekti. Gitmedi. Hep dedemle kaldı Turna. Anne-annemin yokluğundan doğan boşluğu, insansızlıkla bilenip hırçınlaşan yabaniliği, kendisine açıkça gösterdiği sevgi ve bağlılıkla iyileştirdi (Eriş, 2019, s. 100).

Anlatıcının öyküledi ikinci zaman dilimi, yetişkin çağına aittir. Lise ve üniversite yıllarında dedesinin yanına yalnızca 'âdet yerini bulsun' diye askerlik gidiş-dönüşünde uğramıştır. Bu ziyaretlerinde de turnanın dedesiyle birlikte yaşamayı sürdürdüğünü görmüş; geçen zamana rağmen dedenin dinçliğini kaybetmemesini turnanın varlığına bağlamıştır.

> Bunu birine söylesem deli olduğumu düşünebilir belki ama sanki Turna yanına geldiğinden beri dedemin yaşlanması durmuş gibiydi. Yaşlanmak bir yana, gün boyu dağlarda dolaşıp tilki, tavşan, gelincik ve yılan besledikten sonra hiç üşenme-

> den bahçede odun kırmaya kalkışıyor, bizim hazirandan önce ayağımızı sokmaya cesaret edemediğimiz Erdek Körfezi'nin suyuna şubatta, martta, bir şort bir de zıpkınla dalıp saatlerce balık kovalıyor, bahçenin duvarını onar- masa sebze çapalıyor, elinde orakla yabani ot biçmese çiçeklerin dibine sırtında küfeyle meşe dibi toprağı taşıyor, sanki giderek gençleşiyordu. Bunu elbet iyiye yoruyorduk. Turna dedemin hayat ışığı, yaşama enerjisiydi (Eriş, 2019, s. 101).

Okulu bitirmesinin ardından uzun bir süre iş arayan ve en sonunda bir inşaat firmasından teklif alan anlatıcının yolu, bu yeni işi dolayısıyla yeniden Şirinçavuş'a düşmüştür. Burada kurulacak petrokimya tesisinin inşaatında çalışmaya başlayan anlatıcı, ilk zaman diliminde olduğu gibi yine Şirinçavuş'un betimlemesiyle bu dönemi başlatmıştır. Ancak bu kez ses, kendi sesi değil; Şirinçavuş'a şantiye kurmak için gelen şirket temsilcisinin sesidir. Çocukluk yıllarındaki olağan köy tasviri, bu kez sermayedarların iştahla anlattığı bir araziden ibarettir. "Şimdilerde müteahhitlerin ve rant yiyicilerin kullanmayı sevdiği ciple kamyonet arası tuhaf arazi aracına" (103) binmelerinin ardından projeksiyona yansıyan pastoral bir köy tablosu değil, büyük bir şantiyenin temelidir:

> Bu mahsul biçildikten sonra şantiyeyi buraya kuracağız," dedi adam. Sonra kolunu, birine silah çekiyormuş gibi yere paralel olana kadar kaldırıp kendi etrafında tam bir tur attı, "Buralar, buralar, şu zeytinlikler, şu karşı yamaçtaki ayçiçeği tarlası hep şirketin. Tam yetmiş yedi dönüm," diye devam etti böbürlenerek (Eriş, 2019, s. 103).

Yolculuk boyunca anlatıcının duydukları doğa tahribatının ne denli büyük olacağını göstermektedir. Mahsullerin toplanmasının ardından yapılacak petrokimya fabrikasının "bu cennet parçasını geri dönüşü olmayan bir çöplüğe çevireceğinin" anlatıcı da farkındadır. Ancak o, dedesinin aksine doğa bilincine sahip değildir. Sermayenin çevreye yaptığı tahribatı görmesine rağmen o da bu çarkın dişlilerinden biri olur. Bunun nedeninin işsizliğe bağlanması anlatıdaki hâkim anti-kapitalist söylemin bir yansımasıdır. Bireyler, ait oldukları toprakların ne derece önemli olduğunu bilmelerine karşın hayatlarını sürdürebilmenin tek yolu olarak parayı gördükleri için bu sisteme dahil olmaktadır:

> Ama bu kötülüğün bir parçası olmayı kabul ettim. Çünkü işsizdim. Ben işsiz kaldıkça, annemle babam, ama en çok da babam, bunu ana baba olmaktaki başarısızlıklarına bağlayıp dertleniyordu. Babamın tansiyonu oynuyordu, son zamanlarda hep düzensiz, çoğunlukla da yüksekti. Mecburdum. Çalışacaktım (Eriş, 2019, s. 104).

Anlatıcının zihni ve eylemleri arasındaki uyumsuzluğu, şirket temsilcileri ile köylülerin arasındaki ilişkiyi aktardığı satırlarda da görmek mümkündür. "Kabul edilmez bir kötülük" olarak nitelediği petrokimya fabrikasının inşaatına köylünün verdiği tepkilere yönelik yazdığı aşağıdaki satırlar, kendisi ile birlikte köylünün de bile bile bu kötülüğe dahil olduğunu göstermektedir. Anlatıcının kendini yargılarken takındığı mağduriyet, köylüyü anlattığı satırlarda görülmemektedir. Çünkü ona göre kendisi işsizlikten dolayı zorlanırken köylü, verimli toprağından zaten maddi varlığını sağlamaktadır.

> Köy kahvesinde oturduk. Köylünün, arazilerine yatırım yapacak bu zengin biraderlere olan vıcık vıcık yapışkan halleri mide bulandırıcıydı. Sanki paraya ihtiyaçları varmış, sanki buraya yapılan yatırımla abat olacaklarmış gibi, yersiz bir eziklikle bu kalın enseli adamların etrafında dört dönüyorlar, biri "Beylerin çaylarım getirin," diye koşuştururken öbürü altlarına sandalye sürmeye çalışıyor, kahveci bir kenarda namaz vakti bekleyen dedeleri dükkândan kovalarken başka bir tanesi ellerini ovuşturarak, "Bir emriniz var mı efendim," diye gevrekçe sırıtıyordu (Eriş, 2019, s. 105).

Anlatıcının aktardığı bu tabloda köylünün sermaye sahiplerine gösterdiği ilgi, dedenin sahip olduğu çevre bilincinin bütün köylülerde olmadığına işaret etmektedir. Doğaya ait bütün canlıların yerlerinde yaşamalarından yana olan dede, insanın da aynı şekilde ait olduğu topraklarda varlığını sürdürmesinden yanadır. O diğer köylülerin aksine, toprağını sermaye sahiplerine açmamış; evinin de içinde bulunduğu arazisini almak isteyenlerin tekliflerini geri çevirmiştir. Şirket temsilcileri, dedeye önce para teklif etmiş, tekliflerinin kabul görmemelerinin ardından onu tehdit eden adamlarını göndermiştir. Dede, bütün bunları savurabilmiştir. Anlatılan huysuz ihtiyarın kendi dedesi olduğunu anlayan anlatıcı, bu adamı ikna etmek için bir de kendisinin konuşmasını söylemiş ve böylelikle yıllar sonra yeniden çocukluk yazlarının geçtiği, turnası ile birlikte yaşayan dedesinin evine yolu düşmüştür. Dedesini yıllar sonra onu karşısında görmesi ve çocukluğundakinin aksine, güler yüzlü, sakin ve dingin bir tavırla onu karşılamasını aktaran anlatıcı, sözü turnaya getirir. Yaşlanan turna onu tanımış ve kendini sevdirmiştir:

> O, bu işlerin peşinde dönenirken ben, Turna'yı izledim uzun uzun. Beni tanımış, hatırlamıştı. Geldi, kafasını kaşımak istiyormuş gibi omzuma sürtündü; bana boynunu sevdirdi. Sonra bu selamlaşmanın yeterli olduğunu düşünüp kuş havuzunun yanına giderek orada taranmaya başladı. Yaşlanmıştı. Aradan geçen bunca yıldan sonra o yaşlanırken dedem gençleşmiş ve aralarındaki yaş farkı böylece kapanmış gibiydi. Yine de güzeldi hâlâ. Hâlâ nazlı ve endamlıydı. Sevgi ve vefa duygu-

> sunun uzak diyarlara sonsuzca uçabilmekten bile kıymetli olduğunu, tüm dünyanın etrafında dört dönebilecekken burada bu ihtiyara yarenlik etmenin nasıl da bir göçücü kuşun kalbini çalabileceğim göstermişti bize Turna (Eriş, 2019, s. 107).

Anlatıcının turnaya dair fikirleri, doğa tablosu içinde insan-toprak-hayvan dengesine işaret etmektedir. Sevgi ve vefayı sembolize eden turna, en güçlü içgüdüsü ve yeteneği olan uçmaktan bu uğurda vazgeçmiş, dünyayı turlamak yerine kendini iyileştiren ihtiyar bir adamın yanında kalmayı tercih etmiştir.

Dedesine şirketin yatırımlardan bahseden anlatıcı, onun düşüncelerini değiştirememiş, bütün duygu sömürülerine karşın dedesinin, "Oğlum, ben bu evde öleceğim" yanıtı üzerine daha ileri gidememiştir. Dedenin bir gece daha kalma teklifini reddedemeyen anlatıcı, o geceyi orada geçirmiştir. O gece sarıyazın başlangıcıdır. İşçilerin durup durup göğe bakarak "hayırdır inşallah" dediği, dedenin bir fenalığın işareti olarak gördüğü gökteki sarartı, kimsenin zarara uğramadığı bir depremle sonlanır. Artçı depremlerin devam etmesinden dolayı şantiye hafta başına dek çalışmaları bırakınca o da evine dönmüştür. Pazar günü evindeyken Şirinçavuş muhtarından bir telefon almıştır. Telefonda muhtar dedesinin evinin yandığını haber vermektedir:

> Durumu ağır, dediler. Sabah, bir kepçe gelip dedemin bahçesini dümdüz etmiş. Ağaçları devirmiş, bahçe duvarlarını yıkıp çiçekleri ezmiş, ekili yerleri çiğnemiş. Dedem önce çıldırıp köy kahvesine yürümüş tüfeğiyle. Orada kıyametleri koparmış, bağırıp çağırmış. "O pezevenkleri bulun, çıkarın karşıma," diye esmiş gürlemiş. Savmışlar. Sonra o öfkeyle eve dönmüş yine. Biraz sonra camiden çıkan ihtiyarlar görmüş tüten dumanı. Koşa koşa gelmiş köyün gençleri. Arkadan itfaiyesi, jandarması, ambulansı. Bahçenin her yerine, sonra da üstüne dökmüş benzini. Kendini kemerle söğüdün yere eğilmiş gövdesine kenetlemiş. Çakmış kibriti. "Ben bu evde öleceğim ulan!" diye bağırıyormuş. 'Ben bu evde öleceğim!' (Eriş, 2019, s. 111).

Bu yangın, anlatıcının zihnindeki parçaları da tamamlamıştır. Toprağını satmaya yanaşmayan huysuz ihtiyarın torunu olduğu için işe alındığını anlamış ve insanlığın ne denli kötüleşebileceğini fark etmiştir. Bu evde öleceğini söyleyen dedesi, hem evi hem kendini yakmıştır. Dedenin gölgesinde merhameti ve şefkati gören turna ise bu kayıp karşısında uçarak oradan uzaklaşmıştır. Anlatıcı, turnanın gidişini şu cümlelerle aktarmıştır:

> İnsanın ne kadar kötüleşebileceğine hayret ederken tepemde güneşin gölgelendiğini hissettim bir an. Üstümde bir gölge geziyordu. Kafamı kaldırdım. Hafif sarı gökyüzünde Turna, devasa kanatlarını açmış, heybetli gövdesiyle gölgesini olay yerinde dolaştırarak salınıyor bir yandan da bağırıyordu. Seslen-

> dim, "Gel," dedim. Dinlemedi. Birkaç tur daha attı ve uçamıyor sandığımız o kuş irisi, bir kırlangıcın narinliğiyle süzülerek ufka doğru aktı, gözden kayboldu. Gitmişti (Eriş, 2019, s. 112).

Öykü boyunca idealleştirilmiş kahramanların toprağı terk etmeleriyle sonlanan öykü, dede ile somutlaşan bilgeliğin; turnanın varlığıyla kanıtladığı sadakatin yok oluşuna; Kuzey Ege topraklarının sermaye sahiplerince işgaline yazılmış bir ağıttır. Öykü boyunca doğa-sermaye paradoksunda kalan anlatıcının öykünün sonundaki farkındalığı, hiçbir şeyi değiştirecek güçte değildir.

Sonuç

Mahir Ünsal Eriş, "Dedemin Turnası" adlı öyküsüyle Glen A. Love'ın "tehdit altındaki dünyamızda insanın bilincini tekrar onun yerini belirlemeye yöneltme" olarak açıkladığı (Özdağ, 2014, s. 36) çevreci yazarların yükümlülüğünü yerine getirmiştir. Ekosisteme yönelik tehditlere karşı bir farkındalık yaratma amacıyla insan-doğa etkileşimini bütüncül bir bakışla sunmuş, doğa tahribatının ekonomik ve sosyal arka planını da göz önüne sermiştir.

Öyküde 'insan' kavramının konuşlandırılması da kutupluluğa dayalı bir kurgu içerisindedir. İnsanlık, doğaya karşı takınılan tavra göre iki karşıt uçtadır. Birinde eğitsel bir birikimi, maddi bir sermayesi olmamasına karşın ekolojik okur yazarlığı olan "dede", diğerinde ise sermayeyi ve gücü elinde barındıran kapital düzen temsilcileri vardır. Anlatıcı ise bu iki ucun tam ortasında; sömürüyü fark etmesine karşın bir eylem gerçekleştirmemesiyle sermayeye, doğanın dengesini yalnız bilinç düzeyinde kalsa da doğanın bütünlüğünü fark etmesiyle dedesine yakındır. Doğanın ticarileştirilip toprağın yalnızca ekonomik bir değer olarak görülmeye başlanması, ekolojik denge için bitişin başlangıcıdır. Doğayı tahrip edenler yerine doğayı koruyanların yitimi, yok olan çevre etiğinin bir göstergesidir. Doğada varlık ve anlam kazanan insanın, sermayeyi ön plana alması, dedenin varlığıyla somutlaşan bilgelikle turna ile görünür olan sadakati kaybetmesine neden olacaktır.

Göçmen bir kuş olmasına rağmen baskın gelen vefa duygusu karşısında içgüdülerinden ve özgürlüğünden vazgeçen turnanın yanında hiçbir ekolojik eğitimi olmamasına karşın doğanın dilini yaşayarak öğrenen ve toprağa ihanet etmektense yaşamını sonlandıran onurlu ve bilge dede varken karşısında kurmak istedikleri fabrika için doğa tahribatını göze alan bir şirket, bu şirketin yaratacağı bütün olumsuzlukları yok sayan köylüler ve yıllar sonra dedesini ikna etmek için onun yanına giden genç bir birey vardır. Yazar, dedenin ölümü ve turnanın uçması ile betimlediği pastoral tabloların sonuna gelindiğini işaret etmekte ve bu örtük uyarısıyla çevrenin korunması gerekliliğine dair lirik ve etkileyici bir hatırlatma yapmaktadır.

Kaynakça

Aksoy, Ö. (2014). Oktay Rifat'ın şiirlerinde doğa farkındalığı: Çevreci eleştiri ışığında bir okuma. Yüksek lisans tezi. Ankara, Hacettepe Üniversitesi.

Ayaz, H. (2014). Çevreci eleştiri üzerine genel bir değerlendirme. *Uluslararası Türkçe edebiyat kültür eğitim (TEKE) dergisi*, 3 (1), 278-292.

Balık, M. (2013). Çevreci eleştiri ışığında Latife Tekin'in romanları. *Acta Turcica, V, 1*, 1-16.

Bayraktar, B. (2015). Birey-doğa ilişkisi temelinde kendisi ol(ama)ma: Mustafa Kutlu öykülerini ekoeleştirel okumak. *Turkish studies ınternational periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic, 10/12*, 137-154.

Budan, C. (2017). Çevreci eleştiri bağlamında Yaşar Kemal'in *Kuşlar da Gitti* romanı üzerine bir değerlendirme. Bartın üniversitesi edebiyat fakültesi dergisi, 2 (1), 3-20.

Buell, L (1995). *The environmental imagination.* Cambridge, M. A.: Belknap Press.

Buell, L. (2005). The *future of environmental criticism: environmental crisis and literary ımagination*. Malden. MA: Blackwell.

Ercilasun, B. (2013). "Cengiz Aytmatov'un romanlarında tabiat", *Türk roman ve hikâyesi üzerine*, içinde (ss. 415-422) Ankara: Akçağ Yayınları.

Eriş, M. Ü. (2019). *Sarıyaz*. İstanbul: Can Yay.

Gökalp Alpaslan, G. (2014). *Cengiz Aytmatov'un Elveda Gülsarı, Dişi Kurdun Rüyaları, Ebedi Gelin: Dağlar Yıkıldığı* Zaman romanlarında hayvan zihni. Türklük bilimi araştırmaları (TÜBAR), 19, 36, 11-26.

Oppermann, S. (Ed) (2012) *Ekoeleştiri: Çevre ve edebiyat*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Oppermann, S., Özdağ U., Özkan, N., Slovic, S. (Ed.) (2011). *The future of ecocriticism: new horizons*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Özdağ, U. (2005). *Edebiyat ve toprak etiği: Amerikan doğa yazınında Leopold'cu düşünce*. Ankara: Ürün Yay.

Özdağ, U. (2014). *Çevreci eleştiriye giriş: doğa, kültür, edebiyat*. Ankara: Ürün Yay.

Özdağ, U. ve Alpaslan, G.G. (2010). Türkiyat araştırmalarında yeni bir alan: çevreci eleştiri, Ü. Çelik Şavk (Ed.) *3. Uluslararası Türkiyat araştırmaları sempozyumu bildirileri*: 25-27 Mayıs 2010. (ss. 641-651) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Sazyek, H., Sürücü, Y. (2018). Cahit Külebi'nin şiirlerine ekoeleştiri çerçevesinden bakmak. *Kocaeli üniversitesi sosyal bilimler dergisi, 36*, 25-38.

Slovic, S. (2008). Going away to think: engagement, retreat, and ecocritical responsibility. Reno: University of Nevada Press.

BİLMECE, BİLDİRMECE!

Miraç Yılmaz

Güzelcedir, "altın gözlü kuş"tur[1] kimilerince. İnce boynu ve uzun bacaklarıyla endamı andırır leyleği. Lakin gagası büyük olmadığından, geveze değildir onun gibi.

Göçmen bir kuştur, uzaklara gider gelir birşey gelmezse başına 15-20 yıl. Vefalıdır yani, gurbete gitse de döner. Sılaya haber, yare ve dosta selam götürmesi de bundandır zaten.

Uçarken kolay ayırt edilemese de leylekten, yine de sürü halindeyken havada çizdikleri V'den bilinirler hemen. Acaba bundan mıdır haberciliği ile tanınan Merkür'ün ilk alfabeyi onları izlerken oluşturması?! Sadece haberleri öğrenmemiş uzak diyarlardan anlaşılan!

Gökte uçup "Rıza Makamı"na yakın olduğundan ya da "Hikmetin Sahibi"ni anımsattığından belki, kutsal; sabrın, saflığın, refahın, onurun, özgürlüğün ve bereketin simgesi sayıldığından müjdecidir bizde.

Avcılar da vurmak istemez onu hem. Hiç yoktan uğursuzluğu niye çeksinler ki üstlerine. Gözünden vuranınsa şansındandır bu yaptığı!

Anılınca adı, özlemi ve aşkı anlatan ozanlara geliverir ilham, daha bir candan söylenir türküler, çalınır sazlar. Öyle ya nerden bulunur daha sadık bir dost, sevdalı sözü götüren gurbetteki sevgiliye.

Dans etmeyi severler, sevdiklerini de böyle etkilemeyi bilirler. Döne devine yaptıkları dansları kabul görürse, "bitanecik" eşlerine sürer sevgileri ölene dek ve hatta ölesiye. Ondandır belki de gelinlere tüyünden bir teli takmaları.

Yaşamı paylaştıkları gibi işleri de paylaşırlar sırayla yuvada. Tüm bu halleriyle ne güzel örnek olurlar insanlara. Doğrusu onlar gibi dönülerek edilen dans ve törenlerle sunulur iyi dilekler sevgililere ülkemizde.

---

[1] Alev Alatlı'nın *Turnalar, Dağlar ve Seher Yıldızı* adlı yazısında turnalar bu adla anılmaktadır.

Kızılderililerde totem, ruslarda şans, Çinlilerde iyilik, Japonlarda sağlık, Yunanlılar ve Romalılarda mitolojik kahraman, korelilerde uzun ömür için sevilegelmişler.

Uzakdoğu'dan Avustralya yerlilerine, Afrika topraklarına ve Orta Asya'nın derinliklerinden Amerika'ya yayılmış ünleri, dansları ve karakterleriyle. Her yerde her halleriyle taklit edilmişler. Hatta renkleri ve şekilleriyle yemişlere bile ad vermişler İngiltere'de.

Her bahar gelip memlekete, en güzel zamanları boyunca kalır; yumurtadan çıkan iki yavrusu biraz büyüyünceye kadar misafir olurlar Muş'un Bulanık Ovası'na. Sonbahar dedin mi duramaz daha, giderler el illerine.

Bir konar bir göçerler. Yine de nasıl yorulmazlar o kadar yol boyunca? Birbirine destek olurlar da ondan. V şeklinde uçarken oluşan hava akımı dinlendirir arkadakini. Yani yaşamak ve yol almak için nasıl destek olabilir ve dayanabiliriz birbirimize onu da gösterirler bize.

Belki Japonya'ya atılan nükleer bombanın izlerini silemezler. Ama Sadako ve onun sağlığına yeniden kavuşmak için yapmaya çalıştığı, kâğıttan 1000 kuşa destek olan çocuklar için bir çığlık, bir dua olurlar. Ve tüm çocukların hatırına barış ve huzur içinde bir dünya kurmak için umut olur bize turnalar...

3. BÖLÜM / PART 3

ANADOLU TURNALARI:
ARAŞTIRMA, KORUMA, BEKLENTİLER

ANATOLIAN CRANES:
RESEARCH, CONSERVATION, PROSPECTS

TURNALAR, SULAK ALANLARIMIZ VE SORUNLARI

Hakan Yiğitbaşıoğlu

Doğal veya yapay, devamlı veya geçici, suları durgun veya akıcı, tatlı, acı veya tuzlu, denizlerin gelgit hareketlerinin çekilme devresinde altı metreyi geçmeyen derinlikleri kapsayan, başta su kuşları olmak üzere canlıların yaşama ortamı olarak önem taşıyan bütün sular, bataklık, sazlık ve turbalıklar sulak alan olarak tanımlanmaktadır (www.turkiyesulakalanlari.com). Bu tanım oldukça geniş kapsamlı ve birbirinden farklı ortamları içermektedir. Sulak alanlar geçmişte çoğunlukla değersiz bulunmuş, genellikle sivrisinekler nedeniyle hastalık kaynağı olduğundan özellikle bataklık alanlar kurutulması gereken alanlar olarak görülmüştür. 1950 yılında çıkarılan Bataklıkların Kurutulması ve Bunlardan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun da 6200 sayılı DSİ Kuruluş Kanunu'nun öncülerinden olmuştur (www.dsi.gov.tr/kurumsal-yapi/hakkimizda#misyon).

Yıllar geçtikçe sulak alanların önemli işlevlere sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu işlevler şöyle sıralanabilir: Su rejimini düzenleme, sel ve taşkınların etkisini azaltma, bağıl (nisbi) nemi arttırma, su kalitesini arttırma, sediment ve besin maddesi depolama, biyolojik çeşitlilik oluşturma, karbon depolama. Sulak alanların özellikle akarsular üzerindeki su rejimini düzenler ve sağanak yağışlarla ortaya çıkan sel ve taşkın etkisini azaltır. Bu, etki genellikle su hareketinin yavaşlatılması şeklinde olmaktadır. Sulak alanlardaki buharlaşma nedeniyle yakın çevrelerinde bağıl nemde artış görülür. Sulak alan bitkileri filtre görevi görerek su kalitesini artırır; suyla taşınan materyalin çökelmesini ve bunlar arasındaki maddelerin canlılar tarafından besin maddesi olarak kullanılmasını sağlar. Sulak alanların bu özellikleri ekolojik açıdan da önemlidir, sulak alanlarda büyük bir tür çeşitliliği bulunmaktadır. Etkileri günden güne belirginleşen iklim değişikliğiyle mücadelede sulak alanlar önemli bir yere sahiptir, atmosferde sera etkisi yapan gazlardan CO_2 (karbondioksit) bu alanlarda tutularak etkisi azaltılır.

Sulak alanların önemi anlaşıldıkça onları korumak için hem ulusal hem de uluslararası bazı önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu amaçla 1971 yılında İran'ın Ramsar kentinde sulak alanların korunması amacıyla uluslararası bir anlaşma olan Ramsar Sözleşmesi imzalanmıştır. Türkiye sözleşmeyi 1994 yılında imzalayarak taraflardan biri olmuştur. Bu sözleşmenin hükümlerine dayanılarak 2002 yılında Ulusal Sulak Alanları Koruma Yönetmeliği yayımlanmış, bu yönetmelik daha sonra bazı değişikliklerle düzenlenmiş ve son değişiklikle 1 Ağustos 2017 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmeliğin amacı, uluslararası öneme sahip olsun olmasın tüm sulak alanların korunması, geliştirilmesi ve bu konuda görevli kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyon esaslarının belirlenmesidir. Türkiye'de 14 sulak alan Ramsar Sözleşmesi kapsamındadır.

Sulak alan	**İli**	**İlan yılı**
Göksu Deltası	Mersin	1994
Burdur Gölü	Burdur	1994
Seyfe Gölü	Kırşehir	1994
Manyas Gölü	Bandırma	1994
Sultan Sazlığı	Kayseri	1994
Kızılırmak Deltası	Samsun	1998
Akyatan Lagünü	Adana	1998
Uluabat Gölü	Bursa	1998
Gediz Deltası	İzmir	1998
Meke Gölü	Konya	2005
Yumurtalık Lagünleri	Adana	2005
Kızören Obruğu	Konya	2006
Kuyucuk Gölü	Kars	2009
Nemrut Kalderası	Bitlis	2013

Kaynak: www.milliparklar.gov.tr

Türkiye'deki bazı sulak alanlarda yaşayan ve Latince adı grus grus olan turna, oldukça büyük bir kuştur. Dünyada on beş türü bulunan turnanın iki türü Türkiye'de yaşamaktadır. Yerde dururken boyu 150 cm, uçarken kanat açıklığı 220-250 cm kadardır. Beslenme özelliği bakımından çok seçici olmayan bir türdür, hem etçil hem de otçuldur ve patatesten küçük balıklara kadar pek çok farklı maddeyle yaşamını sürdürebilir. Oldukça uzun bacakları ve boynu vardır. Fiziksel olarak leyleğe benzeyen

bir kuş türüdür. Leylekle turna kuşunun başlıca farkı, gagalarıdır. Turnaların gagaları küçük, leyleklerin epey büyüktür. 25 ila 30 yıl kadar yaşayabilen turna, çiftleşme zamanında birbirlerini etkileyebilmek için ilginç hareketlerde bulunur. İki adet yumurta yumurtlayan turnalar, kuluçkaya sırayla yatar. Erkek ve dişi turna böylelikle birbirlerine yardımcı olur. Türkiye'de Karadeniz, İç ve Doğu Anadolu'daki sulak alanlarda yaşamaktadır. Buralarda rastlanan turnalar gri renklidirler. Kuyruklarından aşağı doğru sarkan süs tüyleri mevcuttur. Göçmen kuşlar arasındadır. Sonbaharda Kuzey Afrika'ya göç etmektedir. Sürü halinde uçan turnalar, göç ederken V şeklinde uçarlar.

Turnaların da yaşadığı sulak alanların korunmasına yönelik çalışmalara ve yönetmeliklere karşın büyük çevresel sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların kaynağı dört başlık altında toplanabilir:

1. Hatalı su yönetimi ve tarımsal uygulamalar: Sulak alanlar için çok büyük bir tehdit oluşturan bu durum çoğunlukla sulama koşullarının yetersiz olduğu alanlarda sulamaya çok gereksinim duyan tarım ürünlerinin yetiştirilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Konya Havzası'nda bu yanlış uygulamanın açık bir örneği bulunmaktadır. Anadolu'da yıllık yağışın çok az olduğu alanlardan biri olan havzada en uygunu tahıl tarımı veya fazla sulamayla gerektirmeyen tarım ürünleridir. Ancak özellikle Çumra ve yakın çevresinde geniş arazilerde şeker pancarı tarımı yapılmaktadır. Şeker pancarı bu kadar kurak bir alanda özellikle yaz aylarında sürekli sulama ile yaşamını sürdürebilir. Beyşehir Gölü'nden alınan su kanallarla dağıtılsa da üreticilerin çoğu kendi açtıkları kuyularla yeraltı suyunu kullanmayı tercih etmektedir. Konya havzasında 27.140 adet ruhsatlı, 67.000 adet kaçak kuyu bulunmaktadır.[1] Bu alanda yeraltı suyundan beslenen Hotamış ve Süleymanhacı Gölü gibi önemli ekolojik değere sahip sulak alanlar yetersiz beslenme koşullarından dolayı günümüzde kurumuştur. Yeraltı suyunun aşırı kullanımıyla çok derine inmesi ve azalması sonucunda DSİ Mavi Tünel Projesi ile Göksu'dan Konya Havzası'na barajlar ve borular yardımıyla su aktaracaktır.[2] Bununla beraber, aktarılacak 414 milyon m^3 su Göksu deltasındaki sulak alanları olumsuz etkileyecektir. Deltadaki lagünler su kuşları için önemli konaklama ve yuvalama alanlarıdır. Akarsuyun getirdiği suyun azalması bu lagünlerdeki tuzluluğun artması anlamına gelecektir, bu durum besin zincirini dolayısıyla kuşları etkileyecektir, ayrıca tarım alanları da bu olumsuzluktan pay alacaktır.

---

[1] Bkz. www2.dsi.gov.tr/ duyuru/su_forumu_dosya/ bildiriler/ konya_bildiri.pdf

[2] Bkz. http://www.dsi.gov.tr/haberler/ 2017/03/20/

Benzer bir durum Kırşehir yakınlarındaki Seyfe Gölü çevresinde de görülmektedir. Burada da yine şeker pancarı tarımı için bol miktarda yeraltı suyu çekilmesi ve gölü besleyen kaynağın suyunun içme suyu olarak kullanılmasından dolayı göl yılın büyük bölümünde kurumaktadır. Geçmişte burası çok sayıda göçmen kuşun konakladığı ve bir kısmının yuva yaparak kaldığı önemli bir sulak alandı. Günümüzde bu sayı çok azalmıştır (1. Fotoğraf).

1. Fotoğraf: Seyfe Gölü ve çevresinin 03.01.2016 tarihli uydu görüntüsü (Kaynak: Google Earth)

Göller yöresindeki göllerden Burdur Gölü'nde ise hatalı su yönetimi bütün açıklığıyla görülmektedir. Kapalı bir havzada bulunan gölün suyu tuzludur. Burdur Gölü kuş varlığı bakımından Türkiye'nin en önemli göllerinden biridir. Sığ alanların çok kısıtlı olmasına rağmen her yıl sonbahar ve kış mevsimlerinde 100 000'den fazla su kuşunu barındırmaktadır (2. Fotoğraf). Bazı yıllar bu sayı 300 000'i aşar. Burdur Gölü'nün biyocoğrafi açıdan en büyük önemi, nesli dünya çapında tehlikede olan dikkuyruk ördeğin (Oxyura Leucocephala) dünyadaki popülasyonunun %70'inin gölde kışlamasıdır. Dikkuyruk ördek Batı Akdeniz'den Orta Asya bozkırlarına kadar uzanan bir alana yayılmış olmakla beraber, türün bu alan içindeki dağılımı çok düzensizdir. Özellikle Avrupa'daki nüfusunun giderek azalması kaygı verici boyuttadır.

2. Fotoğraf: Burdur Gölü'ndeki flamingolar (Fotoğraf: H. Yiğitbaşıoğlu)

Gölün beslenmesinde doğrudan göl yüzeyine düşen yağış, akarsuların katkısı ve kaynaklar gelmektedir. Ancak bazı ciddi sorunlar bulunmaktadır. Göle ulaşan başlıca akarsu Bozçay'dır. Gölün güneyinde bulunan akarsu tarımsal sulama amacıyla yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Suyun çok sayıda baraj ve gölette tutulması nedeniyle bazı yıllar göle hiç su akışı olmamaktadır. Gölü besleyen başka bir önemli kaynak ise Senir ilçesindeki gür bir kaynaktı fakat bu kaynağın suları da içme suyu olarak kullanılmak üzere borularla Burdur kentine yönlendirildiğinden gölü besleyememektedir. Su kullanımında gölün aleyhine olan bu durum sonucunda su seviyesinde büyük değişim meydana gelmiştir (3., 4. ve 5. Fotoğraflar).

3. ve 4. Fotoğraf: Göl kıyısında su seviyesinin alçalması sonucu açığa çıkan alanlar (Fotoğraf: H. Yiğitbaşıoğlu)

5. Fotoğraf: Burdur Gölü'ndeki seviye düşmesini en iyi gösteren fotoğraf. Önde görülen raylar Burdur'da 1990'lı yıllarda kurulmuş olan su sporları kayıkhanesine aittir. Yelken sporu için kullanılan tekneler raylarda hareket eden araçlarla duvarın bitimindeki eski kıyıya kadar götürülüp suya indiriliyordu. Ancak hızlı seviye değişimini takip edebilmek için önce uzatılan raylar daha sonra suyun çekilme hızına ayak uyduramamıştır. Günümüzdeki kıyıdan en az 1 km içeride kalan tesis kapalı durumdadır (Fotoğraf: H. Yiğitbaşıoğlu).

2. Hatalı balıkçılık uygulamaları: Göller yöresindeki ikinci büyük göl olan Eğirdir Gölü'nde 1955 yılında on tür balık bulunmaktaydı. Bu türlerden pek çoğunun hem ekonomik değeri yoktu hem de gölün özellikleri nedeniyle çok geç büyümekteydi. Göldeki balık faunasının daha verimli hale getirilmesi amacıyla, göle Avusturya'dan ithal edilen ve tipik bir yırtıcı balık türü olan 10-15 cm boyunda 10.000 adet genç sudak balığı (Sander lucioperca, uzun levrek) aşılandı. Avcı olan bu balık türü 1980'li yılların sonuna kadar gölde hızla çoğaldı, sazan ve eğrez dışındaki türleri yok ederek göl balıkçılığının sazan ve sudak üzerine kurulmasına neden oldu. 1990'lı yılların başında ise göle gümüşi havuz balığı aşılandı. 10 yıl içinde hızlı bir şekilde artış gösteren bu tür, gölde en baskın tür haline gelirken 1990'lı yılların ikinci yarısında göle yine farklı bir balık türü atıldı ve bu sefer de kadife balığı aşılandı. Sudak ve gümüşi havuz balığının aksine bu tür gölde yeterli bir popülasyon oluşturamamıştır. Göldeki balık çeşitliliğinde 1930'lu yıllardan bu yana değişime baktığımızda doğal tür olmayan beş tür (sudak, gümüşi havuz balığı, kadife balığı, tatlısu kolyozu ve gümüş balığı) göle çeşitli sebeplerle girmiş ve gölün balık faunasıyla popülasyon dengelerini bozmuştur, 1950'li yıllarda bildirilen iki tür ise

(Eğirdir yağ balığı ve cüce siraz) tamamen yok olmuştur.[3] 1960'lı yıllarda Avrupa ülkelerine ihraç edilmeye başlanan kerevit (tatlı su istakozu) 1980'li yıllarda yıllık 2000 ton civarında avlanırken, 1985 yılında Eğirdir Gölü'ne sıçrayan kerevit vebasıyla mücadele için 1986-1999 yılları arasında kerevit avcılığı yasaklanmıştır. 1999 yılından günümüze kadar geçen sürede 2001 yılında 797 tona yükselen üretim miktarı, aşırı av baskısı nedeniyle 2007 yılında 11 tona kadar düşmüştür. 2016 yılında hafif bir artışla 65 tona kadar çıkmıştır.[4]

3. Kirlilik ve ötrofikasyon: Sulak alanlarda kirlilik oluşturan kaynaklar ev ve sanayi atıklarından kaynaklanmaktadır. Özellikle sanayi atıklarındaki pek çok madde su kalitesini ve ekolojik özellikleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum sulak alanlardaki biyolojik çeşitliliğin giderek azalmasına yol açmaktadır. Ötrofikasyon ise Türkiye'deki sulak alanların çoğunda etkilidir. Özellikle tarım alanında kullanılan yapay gübrelerde bol miktarda bulunan nitrat ve fosfatlar akarsularda çözünerek sulak alanlara ulaşmaktadır. Bir göl veya bataklık ortamına ulaşan nitrat ve fosfatlar su içi bitkilerinin ve alglerin aşırı miktarda artışına neden olmaktadır. Bu artış beraberinde sorunları getirmektedir, öncelikle alg artışı suyu bulanıklaştırmakta ve sudaki ışık geçirgenliğinin giderek azalmasına yol açmaktadır, böylece derin kesimlerdeki bitkiler ve diğer canlıların ışıktan yararlanması azalmaktadır. Öte yandan artan algler sudaki oksijenin azalmasına neden olarak diğer canlıların oksijen kullanımını azaltmakta veya engellemektedir, böylece zaman zaman balık ölümleri görülmektedir. Ayrıca su içi bitkilerinin kalıntıları hızla artmakta ve ayrışma esnasında yine sudaki oksijenin azalmasına neden olmakta ve hidrojen sülfür (H_2S) gibi canlılara zarar veren ve kötü koku oluşturan gazları açığa çıkarmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, aşırı çoğalan su içi bitkilerinin dipte biriken kalıntıları sığlaşmaya ve böylece sazlıkların giderek daha fazla alan kaplamasına neden olmaktadır. Bu süreç sonunda bir göl ortamı önce bataklığa sonra sazlığa en sonunda da yok olarak karasal bir ortam haline dönüşebilir. Ne yazık ki ülkemizdeki çok sayıda sulak alanda ötrofikasyon az veya çok etkili olmaktadır. Bu durumun en belirgin örneğini Ankara yakınındaki Mogan Gölü'nde görmek mümkündür. Mogan Gölü önemli bir biyolojik çeşitliliğe sahipken hatalı balıkçılık kararları ve ötrofikasyon sonucu bu özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Rekreasyon alanı inşası için kuşla-

[3] Bkz. www.wwf.org.tr/?1292

[4] Bkz. www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/591047/Egridir_kerevitinde_pazar_sikintisi.html#

rın ve balıkların yuvalama alanı olan sazlıkların bir kısmı kesilerek zaten diğer etkenler nedeniyle daralan yaşam alanları biraz daha kısıtlanmıştır.

Kirlilik Türkiye'nin en iyi bilinen sulak alanı olan Manyas Gölü için büyük bir tehdittir. Geçmişte çevresindeki tarım alanlarının sulanması için suyun tutulması göl kıyısında konaklayan ve yuva yapan kuşlar için bir sorun olmuştu. Ancak bu sorun kurumlar arası anlaşmalarla çözüme kavuşturulmuştu. Bununla beraber göl çevresinde büyüyen yerleşmelerle artan sanayi tesislerinin atıkları gölde kuş ve balık ölümlerine yol açmaktadır. Avrupa Konseyi tarafından verilen A sınıfı sulak alan sertifikası kaçak avlanma nedeniyle 2000 yılında geri alınmıştır fakat etkili önlemlerle bu sertifika 2008 yılında tekrar verilmiştir. Bununla beraber, 2017 yılı içinde medya organlarındaki haberlere göre kaçak ve bilinçsiz avcılık balıklar ve kuşlar açısından yine sorun olmaktadır.[5]

4. İdari sorunlar: Sulak alanların korunmasındaki önemli sorunlardan biri de idari sorunlar ve yetki karmaşasıdır. Özel çevre koruma bölgesi kapsamına giren sulak alanlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yetki alanına girerken Milli Park kapsamındaki alanlar Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın yetki alanında kalmaktadır. Ayrıca henüz korunma altına alınmamış sulak alanlarda il idarelerinin uygulamaları yerel kararlarla uygulamaya konulmakta ve çevresel etkileri çoğunlukla gözardı edilmektedir. Jeomorfolojik açıdan bir maar olan Nar Gölü'nde Aksaray ile Niğde illerinin idari sınırı gölün ortasından geçmektedir (6. Fotoğraf). Bu nedenle gölün çevresindeki uygulamalar farklılık göstermekte, bazı durumlarda birbirini izlemektedir. Alanda Niğde ilinin turizmi teşvik uygulamaları çerçevesinde termal suları sondajla çekip kullanan bir otel yapılmıştır. Bir süre sonra benzer bir otel Aksaray tarafında da yapılmıştır. Ancak bu yapılarda kullanılacak termal suların rezervi, göle olan etkileri gibi çevresel etkiler araştırılmadığı için gölün başlıca beslenme kaynağı olan yeraltı suyu giderek azalmakta ve buna bağlı olarak gölün seviyesi yıldan yıla sürekli alçalmaktadır (7.Fotoğraf).

[5] Bkz. www.hurriyet.com.tr/manyas-kus-cennetinde-korkutan-goruntu-40405329

6. Fotoğraf: Nar Gölü, ilk yapılan otel ok ile gösterilmiştir (Fotoğraf: H.Yiğitbaşıoğlu).

7. Fotoğraf: Nar Gölü'ne giden yolun sol tarafı Niğde iline sağ tarafı ise Aksaray'a bağlıdır. İlk termal otel Niğde tarafında yapılmış, onu Aksaray tarafındaki otel takip etmiştir. Her iki otel de kullandıkları termal suyu sondaj yoluyla çıkarmaktadır (Fotoğraf: H.Yiğitbaşıoğlu).

Göçmen kuşlardan olan turna göç dönemlerinde Karadeniz, İç ve Doğu Anadolu'daki sulak alanlarda konaklamaktadır, ancak sayıları çok azalmıştır. Turna kültürel anlamda da toplumlar arasında önemli bir yere sahiptir. Sadece Anadolu'da değil dünyadaki çoğu toplumların kültürlerinde genellikle saflık, dürüstlük, refah, mutluluk, sadakat ve dayanışma gibi kavramlar turna ile ifade edilmektedir. Sadece bu özel kuşları değil sulak alanlarımızdaki biyoçeşitliliği oluşturan tüm canlıları korumak için yukarıda belirtilen sorunlara acil çözümler bulmak gerekmektedir.

Kaynakça

Yiğitbaşıoğlu, H., Uğur, A. (2006). Sulak alanlarımız ve Ramsar sözleşmesi. *Popüler Bilim, 32,* 43-46.

Yiğitbaşıoğlu, H., Uğur, A. (2010). Burdur gölü havzasında arazi kullanım özelliklerinden kaynaklanan çevre sorunları. *Ankara üniversitesi çevre bilimleri dergisi, 2-2,* 129-144.

İLHAM KAYNAĞI TURNALAR

Ferdi Akarsu

Evrenin 13,8 milyar yıllık tarihinde şüphesiz ki milyarlarca kozmik olay ve adından söz edilecek trilyonlarca varlık bulunuyor. Varlıklar alemi içerisinde canlı olarak tanımladıklarımıza baktığımızda bilinen en eski canlı fosilinin 635 ila 542 milyon yıl öncesine tarihlendiğini görüyoruz (Maloof et al. 2010). Canlı olarak tanımladığımız varlıklar içerisinde ise insan, kozmostaki yerini birçok canlı grubuna göre çok sonra alıyor. İnsanın anatomik olarak modern insan şeklini alması 2 yüz bin yıl önceye, davranışsal olarak günümüzdeki halini alması ise yaklaşık 10 bin yıl önceye, Neolitik döneme tarihleniyor. Tanımlanmamış 7 milyondan fazla canlı arasında bilgi sınırlarımız içerisinde evrene yalnızca insan "evren" diyor ve kendi varlığını sorguluyor. İnsanın duvarlara resimlerini çizmeyle başlamış olan üstten bakışı, ekip biçmeye, canlıların evcilleştirilmesi ve bilimsel metotlarla tanımlanmaları süreciyle devam ediyor. Günümüze değin 1,5 milyondan fazla canlı türü Carl Linnaeus modern taksonomi methoduyla (binomial nomenclature) tanımlanıyor. Elbette bu türlere Jorge Luis Borges'in dünya edebiyatından derleyip *Book of Imaginary Beings* adlı kitabında yayınladığı hayali varlıkları da katmak gerekiyor. Zira insanın doğayla ve yaşayan varlıklarla ilişkisi bilimsel düzlemde ilerlediği esnada, mana dünyasında da bu ilişkiyi farklı biçimlerde ve düzlemlerde sürdürmeye devam ediyor.

İnsanla doğa arasındaki ilişki ve insanın bu yöndeki kültürel üretimlerine baktığımızda, ayakları yere basan insanın ayaklarını yerden kesmeye yönelik karşı konulamaz arzusu nedeniyle, uçabilen canlılara özellikle de kuşlara büyük bir öncelik verdiği görülüyor. Küllerinden doğan, dillendirildiği kültürel yapıya göre Feniks, Simurg ve Anka kuşu adlarını alan mitolojik kuş, bilinen en yaygın örnekler arasında. Masallar ve mitolojik üretimler yanında insana dair resim, edebiyat, sinema, müzik gibi tüm entelektüel üretimlerde sıklıkla kuşlara rastlıyoruz. Kültürel üretimlere

ilham olan kuş türleri arasında ise bazı türlerin ön plana çıktığını görüyoruz. Bazen uçma kabiliyetlerinin niteliği bazen sesleri bazen de göç ve kur davranışı gibi niteliksel farklılıklar, bu önceliklendirmeye kaynak oluşturuyor. Zariflikle ilgili üretimlerde ve mitlerde sıklıkla kuğu türlerinin, güçle ilgili üretimlerde kartal gibi yırtıcı kuşların, bilgelik üzerine üretimlerde duruşu nedeniyle baykuş türlerinin, güzellikle ilgili üretimlerde cennet kuşu ve papağan gibi tropik kuşların ilham kaynağı olduğunu görüyoruz. Bu esinlenmelerde kısıtlayıcı durumlardan biri, hiç şüphesiz, her kuşun her bölgede temsil edilememesi. Zira on bin civarındaki kuş türü arasında ev serçesi ve güvercin gibi insana bir ölçüde bağımlı türler dışında, hemen hemen her bölgede temsil edilen kuş türü bulunmuyor. Bazı kuşlar sadece tropik bölgelerde bulunurken bazıları sadece çölde bazıları ise yalıtılmış adalarda yaşıyor. Bu durum kültürel üretimin yerine göre farklı kuşlardan ilham alınmasını ve üretimsel anlamda zenginliği doğuruyor. Bazı kuş türleri her bölgede olmasa da hem kültürel hem de zoocoğrafi düzlemde temsil ediliyor. İşte turna bu türler arasında ön plana çıkıyor. Antartika ve Güney Amerika dışındaki tüm bölgelerde turna, on beş farklı türle temsil ediliyor. Bu temsiliyet orta Asya ve Afrika'da yayılım gösterilen diğer bölgelere göre daha zengin. Avrupa'da yalnızca turna ve telli turna, Amerika'da ise Sandhill Crane ve Whooping Crane türleri görülebilirken Orta Asya'da ve Rusya'da altı tür olarak karşımıza çıkıyor.

Turna gerek fiziksel gerekse davranışsal olarak tarihin her döneminde ilgi çekici bir kuş türü olarak değer bulmuş. İlgi çekici fiziksel yapısı birçok kuş türüne göre büyük olmasının yanında turnanın bu kadar çok ilgi çekmesinin diğer önemli nedenleri arasında onun davranışlarında gizli. Turna türleri temsil edildikleri tüm bölgelerde danslarıyla ilgi odağı oluyor. Erişkinlerin erken ilkbaharda sabah erken ve güneş gün batmadan önce, genç bireylerin ise neredeyse yılın her döneminde yaptıkları bu dans, kilometrelerce öteden bile duyulabilen şarkı ve yakarışlarıyla görülmeye değer doğa harikaları arasında değerlendiriliyor. Dünyanın birçok yerinde çiftlerin erken ilkbaharda gün doğumu ve batışının renkleriyle gerçekleştirdikleri dans, bu olaya tanıklık etmiş insanlar tarafından çeşitli kültürel düzlemlerde temsil ediliyor. Özellikle kuşların davranışlarıyla ve kâinatın işleyişiyle ilgili günümüzdeki kadar bilimsel bilgiye sahip olunmayan geçmiş yüzyıllarda bu doğa fenomeni, kültürel boyutu yanında dini bir öğe olarak da toplumda karşılığını bulmuş. Yaşadığı yerlerin çevresindeki birçok yerel topluluk turnaları kutsal mertebesinde değerlendirip, bu bağlamda anlamlar yüklemiş. Günümüzde bu durum Orta Doğu'da halen Alevi toplumunda devam

ediyor. Turnanın eşsiz kur dansı yanında yavrularıyla ilişkisi türün yaşadığı çevredeki yerel topluluklar tarafından son derece büyük ilgiyle takip edilen bir olay. Diğer çoğu kuş türü yuvadaki yavrusuna uçana kadar yem taşırken, turna çifti yavrularını ilk bir iki hafta sonunda 7-8 hafta uçtukları ana değin yanlarında gezdirip besliyor. Sulak alanların çevresinde erkek, dişi ve yavrulardan oluşan bu grubu ve besleme davranışını gören insanlar, bu durumun kendi aileleriyle ve davranışlarıyla benzeştiğini düşündükleri için turnaya diğer kuş türlerine nazaran daha büyük bir ilgi gösteriyor. İletişim ve ulaşımın binek hayvanlarıyla aylarca sürdüğü zamanlarda her ilkbaharda gelip sonbaharda giden turnalara bu davranışından ötürü yine hem kültürel hem de manevi anlamlar yüklenmiş. Günümüzde birçok şarkı, şiir, mit gibi kültürel üretimde bunun örneklerini görebiliyoruz.

Anadolu'daki turnalara ve onların kültürel düzlemdeki yansımalarından önce doğadaki varlıklarına baktığımızda, 1900'lerin başına kadar Sibirya turnasıyla (*Leucogeranus leucogeranus*) birlikte bu grup üç tür ile temsil ediliyordu. Günümüzde ise Anadolu'da yalnızca turna (*Grus grus*) ve telli turna (*Anthropoides virgo*) türleri temsil ediliyor. Sibirya turnası 1900'lü yılların başından itibaren kışlama döneminde görülebildiği Doğu Anadolu sulak alanlarında artık görülemiyor. Günümüzde İran'da her yıl sadece bir birey Sibirya turnası kışlıyor. Telli turna ise 2004 yılına değin ülkemizde ürüyorken günümüzde türe ait üreme kaydı bulunmuyor. Telli turna günümüzde göç dönemlerinde Anadolu üzerinden göç ederken kaydedilebiliyor. Geçmişte Çaldıran Ovası ve Doğu Beyazıt sazlıklarında üreme kaydı bulunan telli turnaların, Anadolu'daki son üreme kaydı Muş Bulanık Ovası'nda bulunuyordu. Günümüzde telli turnaların göç dönemlerinde çoğunlukla görülebildikleri yerler Doğu'da Kars Ovası ve Muş Ovası, Orta Anadolu'da ise özellikle Tuz Gölü Havzası'dır (Bkz 1. Harita). 2008 yılına değin Anadolu'da yalnızca yaygın olan *Grus grus grus*'un varlığı düşünülürken, Valentin İlyashenko yaptığı bilimsel araştırma neticesinde yeni bir alttür keşfetmiştir. Alttüre bilimsel olarak *Grus grus archibaldi* ismini yani Uluslararası Turna Vakfı'nın eş kurucusu ve dünyada turna söz konusu olduğunda en etkili bilim adamı George Archibaldi'nin ismini vermiştir (Ilyashenko et. Al. 2008). 2008 yılından sonra devam eden araştırmalarda bu alttürde Türkiye'de 30-60 çiftin yaşadığı ortaya koyulmuştur. Alttürün Anadolu'da en yoğun görüldüğü bölge Sivas ve çevresi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgesel olarak bakıldığında ise alttür üreme döneminde Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da daha sık görülürken, kışlama açısından Güney Doğu Anadolu ve

Doğu Akdeniz ön plana çıkmaktadır. Orta Anadolu'da Tuz Gölü Havzası ve Doğu'da Muş'a bağlı Muş, Malazgirt ve Bulanık ovaları türün göç esnasında toplandıkları önemli alanlar arasındadır.

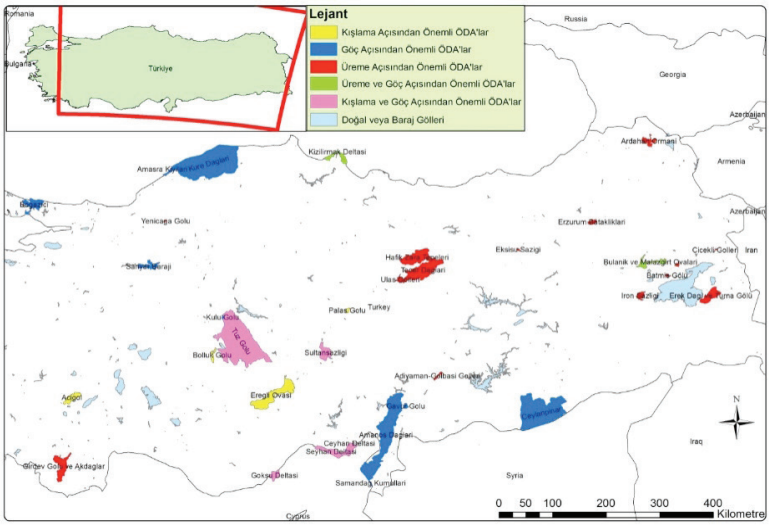

1. Harita: Türkiye ölçeğinde turnanın yaşadığı önemli doğa alanları (ÖDA'lar) ve bu alanlardaki temsiliyeti (Akarsu, 2013)

Alttür üzerindeki tehditler üzerine yaşadıkları ÖDA'lardaki yapılan değerlendirme neticesinde, yaşam alanları üzerindeki en büyük tehditlerin aşırı ve plansız otlatma, tarımsal yoğunlaşma ve su rejimine müdahale olduğu görülmektedir (1. Çizelge). Bu tehditlere ek olarak küresel iklim değişikliğinin de alttürün yaşam alanı olan sulak alanlar üzerinde olumsuz etkileri olduğu düşünülmekte fakat özel bir araştırma bulunmamaktadır.

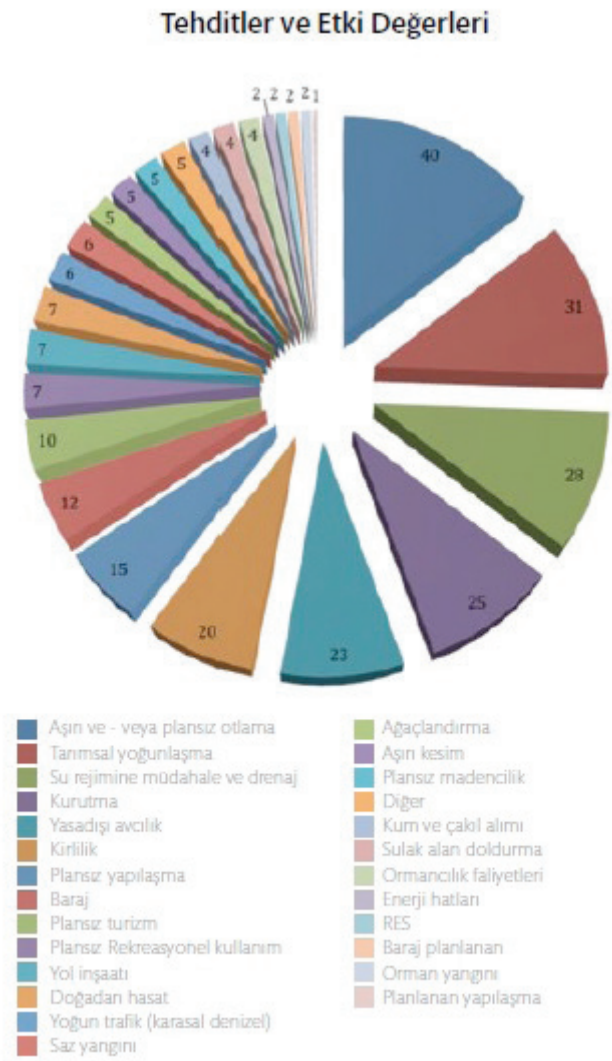

1. Çizelge: Alttürün yaşadığı ÖDA'lar ve bu ÖDA'lardaki tehditler (Akarsu, 2013).

Trans-Kafkasya ve Ortadoğu'nun uzantısı ve batının doğu sınırı Anadolu, insanın ve insana dair entelektüel üretimlerin bereketli hilal üzerinde dünyaya yayıldığı dönemde, ilk duraklardan biridir. Bu özellik Anadolu'ya insan ve doğa ilişkisi akabinde oluşan doğa kültürünün ilk ve en erken örneklerinden bazılarına sahip olma şansı tanımıştır. İnsanın dünyanın dört bir yanına yayılması ve bulunduğu çevreyle ilişkisi, dili de kapsayan kültürel bir zenginlik oluşturmasını sağlamış (Skutnap ve ark. 2003).

Urfa il sınırlarında Kuzey Mezopotamya'da yer alan Göbekli Tepe kazı alanında yapılan araştırmalarda taş tabletlerin üzerine oyulmuş olarak ortaya çıkarılan turna figürü, avcı-toplayıcı döneme ait bilgiler vermesi yanında, doğa ile insan kültürü arasındaki ilişkinin kökenleri konusunda da fikir sahibi olmamıza imkân sağladı (Peters ve Schmidt, 2004; Scham, 2008). Göbekli Tepe'de biyokültürel bir obje olan turna, günümüzden yaklaşık 9000 yıl önce (Utkan, 2012) ilk Neolitik dönem tarım topluluklarından biri olan Çatalhöyük'te, kemiğinden yapılmış alet olarak karşımıza çıkıyor (Yeomans, 2001). Göbekli Tepe ve Çatalhöyükte'deki bu bulgular, bir canlı türü olarak 1758 yılında Carl Linneus tarafından tanımlanan turnanın, bu tarihten binlerce yıl önce, turnanın insanlar tarafından tanındığı Anadolu'da ve onunla biyokültürel manada etkileşimde olduğunu göstermesi açısından önem arz ediyor.

Geride bıraktığımız bin yılda turna, klasik edebiyattan halk edebiyatına, çağdaş sanat ve kültürel üretimlerin hemen hepsinde, doğal unsurlar arasında en çok ilham alınan canlılardan biri olarak karşımıza çıkıyor. Günümüzde de popüler müzik, resim ve diğer edebi üretimlerde insana ilham olmaya devam ediyor. Geçtiğimiz yüz yılda dünya genelinde yaşanan doğanın çok hızlı bir şekilde tüketilmesi ve yok olması sürecinde, turna da bu süreçten olumsuz yönde etkilendi. Geçmişteki kayıtlar ve varlık bilgisine oranla günümüzde neredeyse yarı yarıya azalan turnanın temsiliyeti, hem ekosistemde diğer tüm varlıklar gibi önemli bir rolü olan bu unsurun yok olması hem de insanın entelektüel üretimlerinde başlıca ilham kaynaklarından birinin yok olması anlamına geliyor.

Kaynakça

Akarsu, F. (Ed.). (2013). *Biyo-kültürel açıdan turna (grus grus) araştırması 2013*. Ankara: Doğa Derneği.

Akarsu, F., Ilyashenko, E., ve Hays Branscheid, C. (2010). Current status of cranes in Eastern Turkey. *Conference programme and abstract volume of the 7th European Crane Conference*. (s. 22). Stralsund. Germany.

Eken, G., Bozdoğan, M., İsfendiyaroğlu, S., Kılıç, D.T., ve Lise, Y. (2006). *Key biodiversity areas of Turkey*. Ankara: Doğa Derneği.

Maloof, A. C., Rose, C. V., Beach, R., Samuels, B. M., Calmet, C. C., Erwin, D. H., Poirier, G. R., Yao, N. ve Simons, F. J. (2010). Possible animal-body fossils in pre-Marinoan limestones from south Australia. *Nature Geoscience, 3*, 653-659.

Ilyashenko, V. Y., Ghasabyan, M.G., Markin, Y. M. (2008). The morphology variability of the Common Crane Grus grus (Linnaeus, 1758) (Aves: Gruidae). *Cranes of Eurasia (biology, distribution, migrations), 3,* 82-98

Skutnabb, K, T., Maffi, L., and Harmon, D. (2003). Sharing a World of Difference: The Earth's linguistic, cultural and biological diversity. Paris: Unesco Publishing. UNESCO/ World Wide Fund for Nature/ Terralingua

Peters, J. ve Schmidt, K. (2004). Animals in the symbolic world of pre-pottery neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment. *Anthropozoologica 39 (1)*, 179-218.

Scham, S. (2008). The world's first temple. *A publication of the archaeological institute of America, 61*, 6.

Utkan, S. M. (2012). Çatalhöyük. *Acta Turcica. IV, 1,* 2012.

Yeomans, L. (2001). Faunal remains from the BACH area. Çatalhöyük 2001 Archieve Report.

EĞİTİMDE TURNA KUŞU

Nergiz Belen

Dünyadaki teknolojik gelişmeler sonucunda sosyal ilişkiler azalmaya başlamıştır. İnsanlar günlük koşturmacalar içinde en büyük sorumlulukları olan çocuklarına daha az zaman ayırmaya, onları doğaya hatta sokağa çıkarmak yerine eve hapsetmeye başlamıştır. Tüm bu olumsuzluklar bilgisayar bağımlısı ve asosyal çocuklar yetişmesine neden olmaktadır. Halbuki yaşayarak edinilen tecrübeler, doğadan öğrenilen bilgiler her zaman daha değerli olmuştur. Bu çalışmada doğada çocukların yaşayarak öğrenmeleri ve M.Ö. 12.000'lerden itibaren motif olarak kullanılan ve kültürümüzde ayrı bir yeri olan turna kuşlarının çocuklara tanıtılması, sevdirilmesi, ekosistemdeki önemi ve kültürümüzdeki yeri irdelenmektedir.

Gelişen teknoloji ve küreselleşmeyle birlikte doğadan uzaklaşan insan ve en temelinde çocuklar daha mekanik bir dünyada yaşamakta ve her şeyin sanal olduğuna inanmaktadır. Bu süreçte, çocukların tekrar doğaya dönmesinin sağlanması ve hayatı tecrübe etmesi önemlidir. Bu çalışmanın amacı; doğa eğitiminin çocuklar için önemi ve doğal türlerimizden biri olan turnaların, çocuklara tanıtılması, anlatılması ve turna kültürünün korunması için öneriler sunmaktır.

Bilindiği üzere yaşayarak kazanılan tecrübeler, kişisel gelişme için her zaman önemlidir. çocukların turna türünün yaşam alanını, biyolojik ve ekolojik özelliklerini oyunlar, drama, etkinlikleri aracılığıyla turnayı doğada tanıması, turna hakkında bilgi sahibi olması, hem kültürümüzün gelecek nesillere aktarılması hem de bu türün yok olmasının engellenmesi yani biyoçeşitliliğimizin korunması adına önemli bir adım olacaktır.

Turna türünün önemi ve özellikleri

Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili olan, farklı iklim kuşaklarını ve her biri kendine özgü türlere ve doğal ekosistemlere sahip üç farklı biyocoğrafi bölgeyi bünyesinde barındırması gibi nedenlerle zengin bir biyolojik çeşitliliğe sahiptir [1]. Bu biyoçeşitlilik içinde önemli bir yere sahip olan turnaların dünyada on beş türü bulunmaktadır. Bunlar arasında Anadolu kökenli olduğu bilinen Anadolu dağ turnasının (*Grus grus archibaldii*) M.Ö. 12.000'lerde Göbeklitepe'de görülmesi (1. Görsel) bu türün Anadolu'da çok eski tarihlerden itibaren yaşadığı ve o dönemden bugüne kadar kültürümüzde yeri olduğunu göstermektedir.

1. Görsel: Göbeklitepe'de turna motifi (Akarsu, 2013).

Türkiye, turnaların kuluçkaya yattığı, kışladığı ve göç sırasında konaklama alanı olarak kullandığı yeryüzündeki nadir ülkelerden biridir.[2] Turnalar, göçlerini genel olarak kuzey-güney doğrultusunda, kış aylarında güneyde, ilkbahar ve yaz aylarında ise kuzeyde olmak esasına göre ta-

[1] Bkz. Orman ve Su İşleri Bakanlığı [OSİB] ve Doğa Araştırmaları Derneği [DAD]. (2013). *Ulusal turna eylem planı*. Ankara.

[2] Bkz. Orman ve Su İşleri Bakanlığı [OSİB] ve Doğa Araştırmaları Derneği [DAD]. (2013). *Ulusal turna eylem planı*. Ankara.

mamlamaktadır. Altı haftalık tüleme dönemini geniş sazlık orman içinde çayırlık alanlarda geçirmektedir.

Turnalar, etrafı sazlıklarla çevrili küçük odacıklarda, kamışlık ve sazlıklar arasında, yere yuva yaparlar. Genellikle nisan ve mayısta iki yumurta yumurtlarlar. Kuluçkaya sırayla 28-13 gün yatarlar. Yumurtadan çıkan civcivler yuva civarında dolaşır, yüzebilir. Yuvadan ayrılan yavrular aileleriyle beraber kalır, grup oluşturmak için diğer üyelerle toplanır (Karabolat, 2013).

Yapraklar, baklagil ve mısır tohumları başta olmak üzere çok çeşitli tohum ve çekirdekler, yabani otlar turnaların besinleri arasında yer almaktadır. Hayvansal gıdaları ise böcekler, larvalar, salyangozlar, örümcekler, solucanlar, kurbağalar, kertenkeleler, yılanlar, küçük memeliler, balıklar ve küçük kuşlardan oluşmaktadır (Akarsu, 2013).

Mevlevi ayinlerinde dönen semazenlere ilham kaynağı olan turnaların en gösterişli davranışlarından biri dansıdır. Bu tören tüm familyalarda vardır. Tek tek ya da grup halinde yapılan gösterilerde turnalar kanatlarını yarı açıp hırslı adımlarla birbirinin etrafında döner, zaman zaman çok ahenkli bir şekilde havaya sıçrar, arada bir boyunlarını yere doğru eğer ve gagalarıyla aldıkları çöpleri havaya fırlatır, sonra tekrar tutarlar. Bu halleri merasim bandosunun önünde bulunan kişinin sopayı atıp tutmasına benzer. Ergin olmayan turnalar da büyükler kadar sık ve güçlü bir şekilde dans ederr. Dans sırasında daima kanatları yarı açıktır.

Turna dansı bazen kur yapmanın ayrılmaz bir parçasıdır ama kuşlar genellikle tüm yıl boyunca oynar. Gözlemciler bu dansların sıradan güzel bir gösteri değil, genel neşe ve canlılığın ifadesi olduğunu söyler. Turnaların dans sırasında 4-6 metre havaya sıçradıkları görülmüştür. Zaman zaman kışlama yerlerinde, göç esnasında, mola yerlerinde bu danslar tekrarlanır (2. Görsel).

2. Görsel: Turna dansı (Akarsu, 2013)

Turnaların dansları belli bir duygunun ifadesidir, belki de oyunla bir tür enerji ifadesidir. Turnaların üremeye davet eden aşk gösterisi yüksek seslidir. Gürleyen bir ses çıkarıp, ayak üstünde sıçrar, kanatları yarı açıktır, dişinin etrafında daire çizerek koşar, kanatlarını çırpar ve başını komik bir şekilde aşağı yukarı oynatır. Böylece kendini dişisine beğendirip ilgi çeker.

Türk dilinin tarihî akışı içerisinde önemli bir yere sahip olan *Kutadgu Bilig*, siyasî ve sosyal hayata dair pek çok konuyu (aile hayatı, eğitim ve öğretim, siyaset ve diplomasi, ordu ve strateji, devlet ve yönetim teşkilatı, sosyal hayatın normları, vb.) içeren, Türkçe ve Türklük (hatta insanlık) bakımından sık sık başvurulması gereken abidevî eserdir ve turna şöyle geçmektedir: "Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağrışıyorlar; dizilmiş deve katarı gibi uçup kanat çalıyorlar".

Türk boy ve gruplarının kalabalıklar halinde İslamiyet'e girdikten sonra oluşturdukları edebi çerçeve içerisinde çok önemli bir yeri olan *Kutadgu Bilig*, içerdiği hayvan adlarıyla da büyük bir zenginlik göstermektedir. Turna motifi Batı Türkleri akıncılarının kalpak, külah ve miğferlerinde altın suyuna batırılmış turna ve balıkçıl kuşu telleri ve tüyleri bulunmaktadır. Kuş tüyü, hakimiyet sembolü olarak da kullanılmıştır.

Turna, halk ananemize göre mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes bir kuştur. Bu sebeple uçuşları bir düzen ve sıra içinde olmaktadır. İnsanların yeryüzünde yaptıkları kötülüklerden etkilenerek zaman zaman yollarını şaşırdıkları düşünülür.

Turnalar katar halinde uçarken, "taş oyununda yerdeki taşları karıştırma (Celal Çetindere, Horasan, Bulgurlu köyü); şapkayı ters giyme (Murat Elçin, Turgutlu; Hamdi Batır, Tekirdağ); ayakkabıları ters çevirme (Murat Elçin, Turgutlu; Selim Baş, Kütahya; Kâmil Ertaş, Erzurum, Şenkaya, Balkaya köyü) gibi hareketlerin yollarını şaşırmalarına sebep olduğu düşünülmektedir. Anadolu'da bazı yerlerde yere bıçakla bir daire çizip üç İhlas ve bir Fatiha okununca yolları açılmış olur ve yeniden katar bağlarlar. (Bilal Çelik, Kars, Akçakale köyü; Sadık Demir, Eskişehir; Ayşe İzkesen, Tekirdağ, Malkara). Turnanın yolunu şaşırtmak ve onu havada tutmak günah sayılmaktadır. (Ali Doğan, Sivas, Kangal; Kemal Kırçiçeği, Kars, Susuz; Ali Şen, Kütahya) (Elçin, 2003).

Kırgızlar arasında bir ilah olarak tasavvur olunan turna da güvercin gibi eski Türk sanatında ve menkabevî eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Yesevî'nin menkabevî hayatıyla ilgili kayda göre Horasan erenlerinden biri, onu bir toplantıya davet için çıktığı seyahatte turna donuna (kılı-

ğına) girer; Ahmed Yesevî de bâtın kuvvetiyle bu işi haber alır; müritlerine yedi velinin geleceğini söyler, turna şekline girerek karşılamağa çıkar.

Alevî ve Bektaşiler de ezelden ebede giden yolda, yoklukta varlığın sırrına ermiş olan turnayı, eski Türk inanışının tesiriyle kendi prensipleri içinde değerlendirmiştir. Bektaşilere göre turnalar, ilâhî aşkla yola giden iman-ikrar sahibi canları, turna katarı da "Ayn-ı Cem"i temsil etmektedir (Elçin, 1997).

Çocuklar için turna kuşu eğitimi

Kültürümüz için bu kadar önemli olan ve yok olma tehlikesi altında bulunan turnaların çocuklara tanıtılması, korunması ve sevdirilmesi kültürel ve biyolojik çeşitliliğimizin sürdürülebilirliği için önemlidir.

Yaratıcı drama teknikleriyle çocukların hayvanlarla empati kurmaları ve bu türün sevilmesi sağlanabilir.

- **Turna dansı:** Turna dansını çocuklara izlettirip taklit ettirilebilir. Turna dansı Latin dansları gibi çocuklara ve yetişkinlere öğretilebilir.
- **Kuş gözlemciliği:** Doğada teleskop, dürbün yardımıyla gözlem yapılabilir.
- **Yönünü bulma:** Sürüden ayrılmış bir turnanın yolunu bulmaya yardımcı olma oyunuyla çocukların turnayla empati kurmaları sağlanabilir.
- **Yavru turna olmak:** Annenin yavru turnayı bulması arabul oyunuyla saklanan bir kişinin diğer çocuklar tarafından turna hareket ve sesleri çıkartarak bulunmaya çalışmasıyla turnayla empati kurmaları sağlanabilir.
- **Köylerdeki turna oyunu:** Turnaların yolu şaşırması için köylerde yapılan etkinlikler ve turnaların tepkisi oyunuyla kültürümüzün çocuklara öğretilmesi sağlanabilir.
- **Turna olmak:** Bir turna olsan nasıl yürürdün, nasıl su içerdin, nasıl hissederdin oyunuyla turnayla empati kurmaları sağlanabilir.

Yapılan etkinliklerle turna türü hakkında bilgi sahibi olan çocuğun doğadaki diğer canlılarla bağlantı kurması ve doğaya yaklaşması sağlanabilir.

Kuşlar... Özgürlüğün temsilcileri, her kanat çırpışında peşine takılmak istediğimiz küçük canlılar... Türkülere, destanlara, ağıtlara konu olan,

kimi zaman sevgiliye benzettiğimiz kimi zaman güç göstergesi yaptığımız canlılardır. Bu kuşların, gökyüzümüzde hep uçmaları, yine hüznümüzü, neşemizi, hasretimizi, sevdamızı taşıması için korunmaya ihtiyacı var. Türkülerde en çok geçen, en çok anlam yüklediğimiz turnaların yaşatılması ve çocuklara anlatılıp sevdirilmesi bu çalışmanın ana temasıdır.

Çoğu insan turnaları görmese bile türkülerden bilmektedir. Yeni nesil ise bu türün varlığından bile habersizdir. Hele bir de neslinin tükenmek üzere olması durumun ciddiyetini daha da arttırmaktadır.

Turnaların, türkülerde uzaklara haber götüren, hasretimizi özlemimizi ilettiğimiz bir canlı olarak kalmaması, yaşatılması gerekmektedir. Bu kapsamda Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü "ulusal turna eylem planı" yapmakta ve turnaların yaşatılması için aktif çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca WWF, Turnalar Hep Uçsun Projesi kapsamında çocuklara yönelik olarak turnaları ve ekosistemini tanıtıcı etkinlikler yapmaktadır. Türkiye'deki turna sayısı ve turna kuşu farkındalığında ciddi artış olduğu bilinmektedir.

O güzel kuşların uçup uzak diyarlara gitmemeleri için insanoğlu doğaya dönmeli yüzünü. Çocukların turnaları tanımaları ve sevmeleri, türkülerde geçen duyguları yaşamaları için uğraş vermelidir. Çok geç olmadan...

Kaynakça

Akarsu, F. (2013). Biyo-kültürel açıdan turna (Grus grus) araştırması. Ankara: Doğa Derneği.

Bozkaplan, Ş.A. (2007). *Kutadgu Bilig*'deki hayvan adları üzerine bir inceleme. Erişim Adresi: turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi6/sayi6pdf/63.pdf.

Elçin, Ş. (1997). Halk edebiyatı araştırmaları 1. Ankara: Akçağ Yay.

Elçin, Ş. (2003). Türk halk edebiyatında turna motifi. *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Velî araştırma dergisi, 28,* 42-56.

Karabolat, M. (2003). Turnalar. *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Velî araştırma dergisi, 28,* 61-64.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı [OSİB] ve Doğa Araştırmaları Derneği [DAD]. (2013). *Ulusal turna eylem planı*. Ankara.

TURNALAR, AVCILIK VE SULAK ALANLAR İLİŞKİSİ

Mehmet Ekizoğlu

Turnalar dünyanın pek çok yerinde on beş çeşidi görülen, *Gruidae* familyasına mensup, göçmen bir sulak alan kuşudur. Dünyanın sulak alanların olduğu tüm bölgelerinde dağılım gösterir. Göçlerinde ülkemizden de geçer. Bayağı turna[1] ve telli turna[2] göçlerinde ülkemize uğrayan en önemli alt türlerdir. Bu yazının amacı, turnaların ülkemizdeki durumunun ve bu durumun avcılık uygulamalarıyla sulak alan yönetimi arasındaki ilişkilerinin toprak etiği düşüncesi açısından incelenmesidir.

Toprak etiği ve turnalar

Amerikalı ünlü doğa yazarı Aldo Leopold, toprak etiği kavramını öz ve akılda kalıcı bir şekilde açıklamıştır: "Bir eylem biyotik topluluğun bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruduğunda doğru, aksi takdirde yanlış bir eylemdir" (Leopold, 2013, s. 235). Leopold, Amerikan kırlarında bir zamanlar göz alabildiğine uzanan sulak alanların insan tarafından kurutulduğunu ve sonuçta Kanada turnası sayısında hızla azalma görüldüğünü ifade eder (2013, ss. 97-104) . Bu gerçekten de, geçtiğimiz yüzyılda Amerika kıtasının ekolojik yapısında derin etkilerde bulunmuş bir yıkım süreci olmuştur. Yirminci yüzyılın sonuna doğru, özellikle toprak etiği düşüncesi temelinde insanın tüm etkilerini ele alan Leopold'cu düşüncenin uyardığı doğaseverlerin katkısıyla sulak alanların restorasyonu çalışmaları başlamış ve Kanada turnasını geri getirme çabasında önemli bir yol alınmıştır.

---

[1] Latince adı *Grus grus*

[2] Latince *Anthropoides virgo*

Turna avı yasağı

Ülkemizde geleneksel olarak turnalar sevilen, pekçok anlam yüklenen ve edebiyata konu olmuş yaban hayvanlarıdır. Turnalar geleneksel olarak öteden beri sulak alanlardaki avcılıkta ilk sıralarda pek yer almamaktadır.

Türkiye'de tarihsel olarak sulak alan avcılığında ördek ve kaz türleri ön planda olmuş, turnanın avı konusunda düzenleme yapılmamıştır. Ta ki 4925 Sayılı Kara Avcılığı Kanunu tarafından bu konuda kesin bir düzenleme yapılana kadar. Turnaların koruma altına alınması bu yasal düzenleme ve takip eden kararla kesinleşmiştir.

4915 Sayılı Kara Avcılığı hakkında kanunun 4. maddesi av hayvanlarının korunmasına ve avlanmasına ilişkin esasları düzenlemektedir. Buna göre av hayvanları ve koruma altına alınacak hayvanlar bakanlıkça belirlenerek yayımlanacaktır.[3] Bu amaçla, Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nca bir karar yayımlanarak listeler açıklanmıştır[4]. Bakanlıkça belirlenen Ek-I Yaban Hayvanları Listesi, Ek-II Av Hayvanları Listesi ve Ek-III Koruma Altına Alınan Yaban Hayvanları Listesi incelendiğinde, turna ailesinin turna, ak turna ve telli turna olmak üzere Ek III- Koruma Altına Alınan Yaban Hayvanları Listesinde yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla yasal düzenlemelerle ülkemizde görülen turna türleri koruma altına alınmış ve avcılığı yasaklanmıştır.

Turnalar ve avcılık

Turna avcılığının pek görülmemesinin nedenleri arasında, turnaların toplumda değer verilen, sevilen ve kutsallık atfedilen bir yaban hayvanı olmasının yanısıra, etinin lezzetli, değerli ve çok miktarda olmaması sayılabilir. Geçmişte bol bulunmayan barut ve saçma gibi mühimmat ava gidildiğinde daha seçici kullanılmakta ve bu seçicilikte, avcılar tarafından daha fazla miktarda av eti elde edilen kaz, angıt gibi yaban hayvanları tercih edilmekteydi. Dolayısıyla ekonomik olarak turna avcılığı diye bir gelenek oluşmamıştır. Son zamanlarda, avcılık malzemelerinin yaygınlaşarak ucuzlaması ve buna bağlı olarak yaygın avlanan kaz, ördek gibi türlerin sayılarındaki azalmadan dolayı, kaçak turna avlandığı görülmektedir. Kaçak turna avlanması davranışının özellikle Doğu Anadolu bölgesinde yer alan göllerde ve sulak alanlarda yaygın olduğu değerlendirilmektedir.

---

[3] *11/07/2003 tarihli ve 25165 Sayılı Resmi Gazete*

[4] 29/04/2015 trarihli ve 29341 Sayılı Resmi Gazete

Turnaların kaçak avlanmasında bilinçsizliğin bir başka deyişle bilgi eksikliğinin önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Turnaları vuran avcılar ya ateş ettikleri yaban hayvanının ne olduğunu bilmeden ateş etmekte ya da başka bir şey avlayamadıkları durumlarda "can sıkıntısından" turna veya balıkçılara yani aslında av kuşu olmayan yaban hayvanlarına ateş etmektedirler. Bilmeden vurma davranışı, avcıların havada uçan su kuşlarını tanıma yeteneklerinin son derece sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Su kuşları avı genellikle, güme denilen saklanma yerlerinde veya sazlar arasında saklanan avcının havada uçan ördek ve kaz gibi su kuşlarına ateş etmesidir. Ördekler konusunda genel yanlışlıklar, avı yasak olan ördek türlerinin ayırt edilmeden vurulmasıdır. Turnalar ise genellikle kaz ile karıştırılmakta ve yanlışlıkla vurulmaktadır. Ayrıca avcıların bazıları, su kuşlarından avlanması yasal olan kuşları bulamaması veya havanın özelliğine göre yüksekten geçen kuşlara ateş edememesi durumunda avı yasak olan kuşlara ateş ederek silah kullanma ve hedef vurma yoluna gitmektedir. Her iki olgu da avcıların bir kesiminde ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkan bilgi eksikliğine işaret etmektedir ve yoğun eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarıyla azaltılması gereklidir.

Avcı eğitimlerinde özellikle su kuşlarının su üzerinde ve havada tanımlanması/tanınması yönünde dersler konulması ve bu derslerin değişik görsel ve elektronik uygulamalarla desteklenmesi yerinde olacaktır. Vatandaşlarımızın bir kesiminde yaygın olarak görülen silah tutkusunun doğada yaban hayvanlarına yöneltilmeden, şehir merkezlerinde oluşturulacak atış poligonlarında güvenli bir şekilde tatmin edilmesi de gerekmektedir. Avcılıktan için değil de silahını denemek, atıcılık isteğini tatmin etmek gibi amaçlarla doğada ateş eden kişiler, bu isteklerini atıcılık sporuna yönlendirme imkânı bulabilecektir. Gençlik ve Spor Bakanlığı'nca bu yöndeki tedbirlerin artırılması gerektiği ortadadır.

Turnalar ve sulak alanlar

Turnalar, beslenmeleri, konaklamaları, üremeleri ve yırtıcılardan korunmaları açısından sulak alanlara ve bunları çevreleyen, besleyen sucul ekosistemlere ihtiyaç duyar. Tarımsal alanların genişlemesi, tarımda kullanılan tekniklerin ilerlemesiyle daha fazla alanın ekilerek yaban hayatı için uygun daha az sulak alan bırakılması ve tarımsal arazilerin sulanması amacıyla sulak alanların beslendiği su kaynaklarının gittikçe artan bir şekilde kullanılması, diğer su kuşlarının popülasyonlarını olduğu gibi turnaları da olumsuz etkilemektedir. Kentlerin doğal alanların aleyhine genişlemesi, şehir, endüstri ve evsel su kullanımının su kaynakları-

nı azaltması ve sulak alanları kirletmesi, turna habitatını büyük ölçüde bozmuştur. Özellikle göç sırasında kuşların yoğun olarak kullandığı nehir taşkın yataklarının, taşkın kontrolü çalışmalarıyla kısıtlanması, daraltılması ve yer yer yok edilmesi, turna popülasyonunun karşı karşıya olduğu bir başka zorluktur.

Uluslararası Turna Vakfı'nın vermiş olduğu bilgilerden[5], habitat kaybı nedeniyle kırmızı taçlı turna, siyah taçlı turna ve beyaz boyunlu turna olmak üzere üç tür turnanın ancak koruma alanlarında yaşamını sürdürebildiği anlaşılmaktadır. Yabani habitatta varlığını ve göçlerini sürdürebilen türler için de gelecek pek iyi görünmemektedir. Sulak alanların sayısındaki azalma ve genişliğindeki daralma devam ettikçe, bu alanlara ihtiyaç duyan pek çok kuş ve yaban hayvanı türü gibi turnalar için de son derece zor zamanlar başlamış olacaktır.

Türkiye'de uluslararası Ramsar Sözleşmesi ile korunan on üç sulak alan bulunmaktadır[6]. Ramsar Sözleşmesi sulak alan tanımını getirmekte ve imzacı devletlerin sulak alanlarını tespitinde çerçeve teşkil etmektedir. Bunun yanında, ülkemizde sözleşme kapsamına girmeyen ve su kuşları için kritik öneme sahip pek çok sulan alan da bulunmaktadır. Türkiye'de 8 ha'dan büyük sulak alanların kurutulması ancak 2008'de değiştirilen Sulak Alanlar Yönetmeliği ile kaldırılabilmiştir (Özesmi, 1999). Buna karşın tarımsal amaçlı sulak alan kurutulmasının ve taşkın yatağı bozulmalarının önüne geçilemediği düşünülmektedir. Sulak alanların yitirilmesi, su kalitesinin ve su düzeninin bozulması, turnaların ülkemizdeki yaşamlarını sürdürmelerinin önündeki en önemli tehdittir.

Sonuç

Kontrolsüz sürdüğündeve belirli bir plana bağlı olmadığında avcılık, yaban hayvanı popülasyonları için açık bir tehdit oluşturmaktadır. Nesli tehlikede olan yaban hayvanlarının kesin koruma altına alınması ve bu türlerin dikkatli bir plan çerçevesinde yönetilmesi/izlenmesi gerektiği ortadadır. Kaçak avcılığın önüne geçilebilmesi için eğitim/bilinçlendirme ve kontrol çalışmaları, eşgüdüm içerisinde yapılmalıdır. Avcıların eğitimi daha geniş bir strateji çerçevesinde ele alınmalı, eğitim kapsamına, çobanlar, çiftçiler, balıkçılar, sulama birliği ve arazi çalışanları gibi yabanıl yaşamla doğrudan temas eden diğer uğraşı sahipleri de dahil edilmeli-

[5] https://www.savingcranes.org/species-field-guide/ web sitesini ziyaret tarihi: 22/3/2017

[6] Sözleşme ile ilgili geniş bilgi: http://www.ramsar.org/

dir. Avcı eğitimlerinde, toprak etiği kavramı pratik örneklerle öğretilmeli, insan faaliyetleri ve doğal yaşam ilişkileri çerçevesinde anlatılmalı, böylelikle avcıların öncelikle doğayı anlamaları sağlanmalıdır.

Habitat kaybının devam ettiği ülkemizde soruna çözüm olarak zaten yasak olan turnaların avlanması olgusunun ele alınması, eksik bir yaklaşım olacaktır. Sulak alanların degradasyonunun önüne geçilmesi, sulak alanları besleyen su kaynaklarının yönetiminde ekosistem gerekliliklerinin ele alınması, nehir taşkın yataklarının bozulmasının ve yok edilmesinin önüne geçilmesi sucul ekosistemi kullanan yaban hayatı için olduğu gibi turnaların hayatlarını devam ettirmeleri ve Anadolu yaylasını şenlendirmeyi sürdürmeleri için de hayati önem taşımaktadır.

Kaynakça

Leopold, A. (2013). *Bir Kum Yöresi Almanağı* (Çev. U. Özdağ) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. (*A Sand Country Almanac* 1949)

Özesmi, U. (1999). Conservation strategies for sustainable resource use in the Kizilirmak delta, Turkey. Doktora Tezi. University of Minnesota, USA.

TURNA GÖZLEMLERİ

Tansu Gürpınar

"Turnalar uçun, yayladan geçin, yârimi seçin turnalar", " Allı turnam ne gezersin havada" ve daha niceleri... 1940'lı yıllarda, çocuk yaşlardayken turnaları görmeden önce şarkılarda, türkülerde adlarını duymuş, uzun boylu, uzun gagalı, güçlü kanatlarıyla uzun mesafeler uçabilen kuşlar olduklarını babamdan öğrenmiştim. Sekiz yaşıma kadar kaldığımız Ordu'da hiç turna görmemiştim. Samsun'daki gençlik yıllarımda da nadiren gördüğüm bir kuştu. Babamla Samsun'dan Bafra'ya giderken birkaç kez yükseklerden uçarken görmüştük. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'ndeki öğrencilik yıllarımda da onlara rastlamadım. Oysa Ankara çevresinde olduğu kadar yurt gezilerinde de epeyce bir yer dolaşmış, örneğin Manyas Kuşcenneti'ni henüz milli park statüsüne alınmadan önce görmüş ve inceleme fırsatı bulmuştum. Yüksekova'da avlandıklarını duymuş olmama rağmen yedek subaylığımı yaptığım Hakkâri'de de görmedim.

Onları havada değil de yerde, ilk kez Tuz Gölü'nün güney kıyılarında gördüm. 1967 yılı Eylül ayı başlarında Tuz Gölü ile çevresinde yer alan Kulu, Bolluk, Tersakan göllerindeki kuş topluluklarını incelemek üzere görevlendirilmiştim. Aslında daha çok bağırtlakları, yağmurcunları, toyları, kazları ve flamingoları görmeyi bekliyordum. Turnalarla karşılaşmam sürpriz oldu. Bulundukları yerden gölün iç kısımlarına doğru yürüyorlardı. Kalabalık bir sürüydü. Aramızda bir kilometreden fazla bir mesafe vardı. Sakin ve telaşsız yollarına devam ediyorlardı. Dürbünle iki kez sayım yaptım. Üç yüz on kadar turna vardı. Ortalıkta benden başka insan yoktu. Varlığımı fark etmiş olmalıydılar. Ancak aramızdaki mesafenin uzunluğu onlara kendilerini güvende hissettiriyordu. Ayrıca Tuz Gölü ve çevresinde kısa boylu çorak ortam bitkileri dışında vejetasyon olmadığı gibi arkasına geçip gizlenebileceğimiz tepecikler ya da içine girip saklanabileceğimiz çukurlar, hendekler de yoktu. Beni gözden kaçırma olasılığının bulunmadığını onlar da biliyor ve bu nedenle sükûnet içinde gölün iç kısımlarına doğru ilerliyorlardı.

Tuz Gölü'nün güneyinden göle karışan Uluırmak üzerine 1960'ların ilk yarısında Mamasın Barajı yapılmadan önce en yoğun kuş toplulukları bu bölgede bulunuyordu. Gerçekte Uluırmak göle ulaşamadan geniş düzlüklerde gölcükler oluşturuyor ve buralarda bir tatlısu ekosistemi meydana getiriyordu. Tuz Gölü'nün çok büyük bölümü, aşırı tuz yoğunluğu nedeniyle, neredeyse steril haldeyken tatlısu etkisindeki alanlar yaşam doluydu. Çevredeki kuşlar beslenmek ve su içmek için buralara geliyordu.

Sonra turnaların doğusunda, daha uzaktaki flamingo sürüsünü gördüm. Büyük bir gruptu. Turnalar gibi yan yana dizili olmadıkları için tam bir sayım yapamıyordum. Farklı noktalardaki yoğunluklarından örnekler alarak yaptığım sayımlardan gruptaki flamingoların beş yüzden fazla olduklarını tahmin ettim.

Flamingolarla uğraşırken turnaların yürüyüşlerini bitirip, gölün içinde büyük bir halka oluşturduklarını fark ettim. Turnaların duruşundan göl sularının sığlığı farkediliyordu. Kıyıdan birkaç yüz metre içeride olmalarına rağmen bilekleri hizasını geçmeyen su seviyesinden derinliğin sekiz on santimi geçmediği anlaşılıyordu.

Derken havalanmaya başladılar. Havalanmak için kanat çırpmaya başladıklarında su yüzeyini dalgalandırdıklarını dürbünle görebiliyordum. Turnalar iri oldukları kadar da ağırdırlar. Toylardan sonra yurdumuzda bulunan en ağır kuşlardır. İri bireylerin ağırlığı sekiz, dokuz kilo olabilir. Bu sebeple yerden havalanmak için epeyce bir gayret etmeleri gerekir. Üçer beşer yükseliyorlardı. Otuz kırk metre yükseldikten sonra havada da halka oluşturdular ve dönerek yükselmeye devam ettiler.

Muhteşem bir manzaraydı. Yerdeyken çok iri kuşlar oldukları belliydi ama havada iri yapılarını inanılmaz bir zarafetle sergiliyorlardı. Gaga ucundan ayak ucuna olan hat üzerinde kanatlar, bu zarif yapının ne kadar güçlü olabileceğinin göstergeleriydi. Ne kadar uzak olursa olsun, her menzile ulaşabilecekleri izlenimini veriyorlardı.

Birkaç yüz metre havalandıktan sonra gökyüzünde çok iyi tanınan ve bilinen V şeklindeki sıralanmalarını oluşturdular. Güneye doğru uçuyorlar, giderek yükseliyorlardı. Tipik ötüşleri her yerden işitiliyordu. Zaten turnaların bir yerden geçtikleri bu ötüşleri sayesinde fark edilmektedir. Genellikle çok yüksekten uçtukları için dikkat edilmeden görülmezler. Ancak ötüşleri işitilince sesin geldiği yönde aranır ve çok yukarılarda V şeklinde yol alan turna katarları izlenir. Turnaların ötüşlerinde çıkardıkları ses, onların isimlendirilmesindeki sözcüklerin fonetiğini de oluştur-

muştur. Turnanın bilimsel adı *Grus grus* dur. Ötüşüne gönderme yapar. "R" sesi onun farklı dillerdeki isimlendirmelerinin çoğunda mevcuttur. Turna, crane, kraniche vb.

Sonraki yıllarda turnalarla çok daha sık karşılaştım. Beni çok etkilemişlerdi. Bulunabilecekleri her yerde onları izleyebilmek için dürbünümle çevreyi dikkatle tarıyordum. Çukurova'nın deniz kenarındaki sulak alanları olan Akyatan, Ağyatan, Tuzla ve Yumurtalık lagünleri çevrelerinde kış aylarında her zaman onlara rastlıyordum. Gerçi kış mevsiminde Çukurova'da bulunmamın nedeni su kuşları için bütün Avrupa'da eşzamanlı olarak yürütülen kış ortası sayımlarını yapmaktı ama tabii su üzerindeki ördekleri sayarken göl kıyılarındaki turnaları bir kenara bırakamıyordum.

Turnalar genellikle gün boyunca Ceyhan Nehri deltasındaki Akyatan lagünü ile Yumurtalık lagünü arasında on beş-yirmi kilometrelik kısa uçuşlar yapıyorlar, geceyi bu alanların insan ayağından uzak noktalarında geçiriyorlardı. Seyhan ve Ceyhan nehri deltaları turnaların Türkiye'deki önemli bir kışlama alanı olma özelliğine sahiptir. Kışın bu alanlarda yetmiş, seksen bireyden oluşan gruplar haline görülen turnaların bölgedeki toplam sayılarının binin üzerinde olabileceğini tahmin ediyordum.

1971 yılında Sultansazlığı'nda turnaların kuluçkaya yattığını gözlemledim. Mayıs ayı sonlarında havzada su seviyesinin en yüksek olduğu dönemde iki çift turna yüksek otlarla kaplı, ulaşılması zor adalarda yuva yapıyordu. Kış ve ilkbahar başlangıcında zaman zaman yüzlerce turnadan oluşan büyük gruplar Sultansazlığı'nda görülüyordu. Bir keresinde de Ekim ayı başlarında onlara rastladım.

1974 yılıydı. Her sene olduğu gibi ekim ayının ilk haftasında Sultansazlığı'na gelmiş, Yay Gölü'nün kuzeydoğu kıyısına yakın bir yerde küçük çadırımı kurmuştum. Her yer göz alabildiğine kurumuş kındıra çayırlarıyla kaplıydı. Yaz mevsimi başlarında Sultansazlığı'ndaki su seviyesinin yükselmesiyle yemyeşil olan bu yerler sular çekildikten sonra başak sarısı bir renge bürünüyordu. Tuz Gölü'nde olduğu gibi, alabildiğine açık ve düz olan Yay Gölü ve çevresi sonbahar göçleri için sukuşlarının önemli bir toplanma alanıydı ve on binlercesi göl üzerinde ve kıyılarında görülüyordu. Bu mevsimde ak pelikanların ve flamingoların kalabalık sürülerini gölün sakin ve aydınlık ortamında izlemek doğa tablolarının içinde olmak gibiydi. Bu iki kuş türü beyaz renkleri ve diğer kuşlardan daha boylu olmaları nedeniyle uzaktan bile kendilerini hemen belli ederdi. Biraz yaklaşınca tüylerinin beyazındaki pembe tonlar fark edilirdi.

Yay Gölü'ne gelişimin ikinci gününde kuzey kıyılarında gözlem yapmış, gerekli notları almış, öğleden sonra, yaklaşık dört kilometre doğuda bulunan çadırıma doğru yürüyordum. Çoğu zaman olduğu gibi ortalıkta benden başka kimse yoktu. On kilometre ileride İlyaslı köyü yakınlarında sığırlar vardı. Çobanlar orada olmalıydı. Gölün doğu ucunda bulunan binlerce flamingo neredeyse bir kilometreye yakın genişlikte büyük bir küme oluşturmuştu. Onları ertesi gün sayarım diye aklımdan geçirirken havalanmaya başladılar. Bulunduğum yere doğru uçuyorlardı. Nitekim birkaç dakika sonra iyice yaklaştılar. Dürbünümü indirip çıplak gözle onları seyre başladım. Görüntü harikuladeydi. Yerde, kanatları toplanmış durumdayken görülmeyen renkler havada uçarlarken bütün güzellikleriyle ortaya çıkıyordu. Siyah, kırmızı ve beyaz kendi aralarında güçlü bir kontrast oluşturuyor, binlerce flamingonun havadaki görünümü renklerin uçuşu halini alıyordu. Birkaç yüz metre ilerimden geçerek Yay Gölü'nün sabah gözlem yaptığım kuzey kıyılarına kondular. Yeni gelenlerin gölün doğusunda gördüklerim kadar kalabalık olmadıklarını fark edince "Geride kalan var mı?" diye dürbünümü tekrar doğuya çevirdim. Flamingoların büyük bir kısmı hâlâ oradaydı. Ancak yanı başlarında başka bir kuş sürüsü yer alıyordu. Koyu gri renkli ve flamingolardan daha uzun boyluydular: Turnalar... Yay Gölü'nde bu mevsimde her zaman birkaç bireyden oluşan küçük topluluklarını görmeye alışık olduğum turnalar şimdi yüzden fazla olduğunu tahmin ettiğim büyük bir grup halindeydi. Derken onlar da uçmaya başladı. Âdeta sırayla havalanıyorlardı. Elli, altmış metre kadar yükseldikten sonra önce daire, sonra V şeklinde uçuşa geçtiler. V şeklindeyken de geniş kavisli daireler çizerek irtifa kazanıyorlardı. Henüz göç rotasında uçacakları yüksekliğe ulaşmamışlardı. Ötmeye başladılar. Kavisler çizerken bazen birkaç yüz metre üstümden geçiyorlardı. Dürbünle gördüklerimi büyük bir zevkle izliyordum. Bir ara ötüşlerinde farklı bir tını sezdim. Hüzünlü, hatta acılı bir sesti. Ne olduğunu anlamamıştım, bana öyle geliyor olmalı diye düşünürken sıranın en arkasında kalmış turnanın bacağında bir gariplik olduğunu fark ettim. Sağ bacağı dizinden itibaren sarkıyordu. Yaralıydı. Ötüşlerindeki acılı sesin nedeni bu olmalıydı. Sürüdeki turnaların hepsi yaralı olanın acısını paylaşıyordu. Burkulan içimde bir semah yankılandı.

Yine dertli dertli, iniliyorsun,
Sarı turnam sinen yaralandı mı,
Hiç el değmeden de iniliyorsun,
Sarı turnam sinen yaralandı mı,
Yoksa ciğerlerin parelendi mi

Artık iyice yükselmişler, gidecekleri yere yönelmişlerdi. Güney istikametinde yol alıyorlardı. Güzergâhları üzerinde Toros silsilesinin en yüksek bölümü olan Aladağlar vardı. İki saat sonra Anadolu'nun bu yüksek dağlarını aşıp Karacaoğlan'ın memleketi Çukurova'ya doğru inişe geçmiş olacak, bir o kadar daha uçtuktan sonra gün batmadan önce, ovalık yerlerdeki menzillerine doğru süzülerek alçalacaklardı. Dürbünle onları izlemeye devam ediyordum. Birkaç dakika sonra sesleri işitilmez oldu, daha sonra bulutsuz ufukta gözden kayboldular.

1978 yılı ilkbaharında Sultansazlı'ğında yine kalabalık turna sürülerine rastladım. Su yüksek olduğu için Yay Gölü kıyılarına ulaşamıyordum. Araçla ya da kayıkla girebileceğim yerlerde gözlemlerimi sürdürüyordum. Turnalar çoğunlukla sazlıkların gerisindeki alanda yemlendikleri için uçmadıkları sürece onları göremiyordum. Doğrusu onlar da pek uçmuyordu. Onları bir de Sultansazlığı'ndan ayrılırken gördüm; ancak yönleri güneye değil kuzeye doğruydu. Altmış, yetmiş bireyden oluşan dört katar turna çoktan yükselmiş, neredeyse İncesu ilçesi üzerine gelmişti. Yolları uzundu. Sonraki günlerde Anadolu topraklarını aşıp, daha kuzeyde yuva kuracakları ülkelere varacaklardı. İnce çizgiler halindeki turna katarlarının tepelerin üzerinde eriyip kayboluşlarını izlerken uçuşlarının ne denli etkileyici olduğunu düşündüm.

İnsanlar bütün hayvanlar içinde kuşları ayrı bir yere koyar. Kuş gibi uçmak, kuş kadar hafif olmak, kanatlanmak, göklere kanat açmak, kuş gibi özgür olmak deyimleri, kuşların uçma yeteneğine ve bu yeteneğin verdiği özgürlüğe imrenme ve özenme içerir. Kuşların büyük çoğunluğu uçma yeteneğine sahip olmakla birlikte bir kısmını farklı baskın özellikleriyle tanırız. Örneğin bahar aylarında, gün doğmadan figanıyla ortalığı inleten bülbülün uçuşuyla ilgili aklımıza gelen şey daldan dala konuşudur. Kuğular, ördekler iyi uçan kuşlar oldukları halde yüzmeyle ilgili fiilleri öne çıkar. Kekliklerin uçuşları yürekleri hoplatsa da seke seke gidişleri daha iyi bilinir. Kuşlarla ilgili olarak yıllar süren gözlemlerim sonucu geldiğim noktada uçuşlarıyla insanları en çok etkileyen kuşların martılar ve diğer deniz kuşları, pelikanlar, leylekler, yabankazları, sığırcıklar, kuzgunlar, başta doğanlar olmak üzere yırtıcı kuşlar ve turnalar olduklarını düşünürüm. Bunlar arasında uçuş düzenleriyle, iri fakat zarif yapılarıyla, yücelerden gelen sesleriyle turnaların farklı bir yerde olduklarını söylemek yanlış olmaz.

Göç sırasında havada gördüğüm turnaları çok az da olsa yuva yapmış halde de gördüm. Bafra ovasındaki Balık Gölü, Bolu Yeniçağ Gölü, Antalya Girdev Gölü turnaların kuluçkaya yattığını gözlemlediğim su-

lak alanlar oldu. Ancak kuluçkaya yatan turna sayısı hiçbir yerde üç çifti geçmiyordu. Anadolu'nun çeşitli yelerinde görülen büyük turna katarları ülkemize daha çok göç ya da kışlama amacıyla gelenlerdi.

Turnalar halkımızın büyük çoğunluğu tarafından sevgi ve saygıyla yaklaşılan, kültürümüzde önemli yeri olan bir kuştur ama ne mutludur ki turnalar başka milletlerin kültürlerinde de benzer duygu ve düşüncelerle yer almaktadır. Bu durum Kuzey yarımkürede bulunan ülkelerin neredeyse tamamı için geçerlidir. Hiroşima'daki radyoaktivite yüzünden lösemiye yakalanıp çocuk yaşta yaşamını yitiren Japon kızı Sadako Sasaki'nin ölmeden önce tamamlamaya çalıştığı kâğıttan turnaların taşıdığı barış mesajı günümüzde küresel bir ölçeğe taşınmıştır.

Sulak alanların kurutulması, zirai mücadele ilaçları, habitat bozunumu ve yasadışı avcılık nedeniyle turnaların diğer yaban hayatı türleri gibi zor günler geçirdiğini biliyoruz. Kültürümüzün çeşitli alanlarında önemli bir yeri olan bu muhteşem yaratığın korunması için yapılacak çalışmaların semere verme şansı, bu nedenle, benzer durumda olan türlere göre daha yüksektir. Turnalarla başlayacak bir koruma kampanyasının istenen sonuçlara ulaşması turnalar için olduğu kadar benzer yaşam ortamını paylaşan diğer birçok canlı türü için de yaşam hakkının yeniden kazanılması demek olacaktır.

TURNA BİYOLOJİSİ VE KORUMA ÇALIŞMALARI

Burak Tatar

İnsanlık tarihinde, insanın ilişki kurduğu hayvan türleri arasında en çok bilinenler at, köpek, inek gibi evcilleştirilmiş hayvan türleridir. İnsanla ilişkisi bunlar kadar eski olduğu halde çok fazla tanınmayan bir tür ise turnalardır. Oysa insanlık tarihinde, Şanlıurfa Göbeklitepe'deki gibi en eski eserlerde bile kendini gösteren figürleriyle turnalar insanlığın kültürel ve entelektüel gelişiminde ne kadar önemli bir yere sahip olduklarını ortaya koymaktadırlar (Schmidt, 2007). Turnaların benzersiz olmasını sağlayan kur dansları, sıklıkla benzetildiği leylekler ve balıkçıllarda görülmeyen ve insanları her zaman hayran bırakmış olan bir özellikleridir. Turna dansı, dünyadaki pek çok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de önemli bir yer tutmuş ve halk oyunlarından danslara ve pek çok sanatsal motife esin kaynağı olmuştur (Akarsu, 2013).

İnsanlığı bu kadar etkilemiş bir hayvan türünün pek çok kültürde kutsal sayılıp koruma altına alınmış olması doğal bir sonuçtur. Tüm dünyada yaygın olarak bulunan turnagiller ailesi Güney Amerika ve Antarktika hariç tüm dünyada görülür. Turnanın dünyada altı cinste toplanan on beş türü vardır. Bunların beş türü grus cinsi içerisindedir (Birdlife International, 2015). Ülkemizde bu türlerden ikisi görülmektedir. Ülkemizde Anadolu dağ turnası olarak isimlendirilen Transkafkasya Avrupa turnasının yaygın turnanın (*Grus grus*) bir alttürü olduğu ileri sürülmektedir (Ilyashenko, 2008).

Turnanın dış görünüşü erkekte ve dişide farklı değildir. Birarada görüldüklerinde erkekler biraz daha iri gibi durur (Svensson ve diğerleri, 2009). Turnaların boy uzunlukları türlerine göre değişir, en uzun turna türü Hindistan, Filipinler ve Avustralya'da görülen Sarus turnası olup boyu 175 cm kadardır. En kısa turna türü ülkemizde de görülen telli turnadır. En ağır turna türü ise göç öncesi hazırlıklarla 12 kg'a kadar ulaşan Japon turnasıdır.

Turna türlerinin birçoğunda kafanın tepesi çıplaktır. Anadolu dağ turnasında tüylerin başladığı hiza açıkça görülmektedir. Tepenin çıplak olmasının sebebi, iletişimde kullanılmasıdır. Buraya bağlı kasları kasarak tepe renginin farklı tonlarda görülmesi sağlanmaktadır. Bu da turnanın diğer turnalara farklı mesajlar iletmesini sağlar. Turnaların 90 farklı sosyalleşme hareketi yaptıkları görülmüştür. Aynı zamanda uzun bir trakeye sahip olmaları da çıkardıkları seslerin çok uzaklardan duyulabilecek düşük frekanslı sesler olmasını sağlar. Ses dağarcığı büyüdükçe genişler, yumurtadan yeni çıkan civcivler yalnızca yer bildirme ve yemek isteme sesi kullanırken, gençler alarm sesleri, havalanmaya hazırlanma gibi sesler çıkarır. İki yaşından itibaren üreme öncesi çağrı seslerini kullanırlar (Orman ve Su İşleri Bakanlığı [OSİB] ve Doğa Araştırmaları Derneği [DAD], 2013) .

Turnalar saz horozu, su yelvesi, sakarmeke gibi sazlıklara uyum sağlamış diğer kuş türleriyle yakın akrabadır. Dolayısıyla sulak alanlara bağımlı kuşlardır. Birçok turna türü sulak alanların kıyısında yerde yuva yapar (Archibald, 1991). Fakat yine birçoğu beslenmek için sulak alanın etrafındaki çayırlara ihtiyaç duyar. Diyetleri bölgeye, mevsime ve yiyeceğin uygunluğuna göre değişir. Karada tohum, yaprak, fıstık, palamut, yabani çilek türleri, meyve, böcek, kurtçuk, solucan, salyangoz, küçük sürüngenler, kemirgenler ve kuşlar, sulak alanda kökler, rizomlar, yumru gövdeler, soğanlar, yumuşakçalar, küçük balıklar ve kurbağalarla beslenir (Archibald ve Meine, 1996).

Turnalar tek eşlidir, uygun eşi bulduklarında hayat boyu beraber yuva kurarlar. 2-3 yaşında kur davranışlarına başlarlar ancak başarılı bir üreme gerçekleştiremezlerse eşlerinden ayrılır ertesi yıl başka bir eşle denerler. Genç bireylerin kur davranışlarında gerginlik olur. Başarılı eşlerin kur davranışları sakin olur ve birbirlerine bağlılıkları artar (Archibald ve Meine, 1996).

Ülkemizde turnaların üreme dönemi Nisan-Haziran ayları arasıdır. Genellikle Nisan ortası veya sonu gibi kuluçkaya yatarak Mayıs ortası, sonu gibi yavruları çıkarırlar. Gündüzcül kuşlardır, üreme döneminde teritoryal olurlar. Yani üreme için gruptan ayrılarak kendilerine bir alan belirler ve bu alanı diğer türlere ve kendi türlerinin diğer bireylerine karşı savunurlar (Archibald ve Meine, 1996). Üreme olmaksızın yazladıkları alanlarda sürüler oluştururlar. Ancak kışladıkları alanlarda çok daha büyük sürüler oluştururlar. Ülkemizde kışlayan turnalar başta Çukurova olmak üzere güney bölgeleri tercih eder. Çukurova deltasında kışlayan turna sayısı bir sezonda 5000'e ulaşabilmektedir (WWF-Türkiye, 2016).

Birçok kuş türünde olduğu gibi, ülkemizde sadece turna türü üzerine yapılmış çalışmalar çok yakın tarihte başlamıştır. Bu zamana kadar sistematik olarak gerçekleştirilen bir çalışma olmasa da, kuş gözlemcilerinin ve kuşlar üzerine bilimsel araştırmalar yapan nadir araştırmacıların gözlemleri neticesinde, turnaların üreme alanlarına dair genel bilgi sahibi olunsa da, göç rotaları ve göç sırasındaki konaklama alanlarına dair bilgiler yeni yeni elde edilmeye başlanmıştır.

Ülkemizde görülen turnalar, görünümleri benzer olan balıkçıllar ve leyleklerden bazı fiziksel özellikleriyle ayırt edilir. Örneğin balıkçılların boyu daha kısadır ve uçarken boyunlarını kısarak uçarlar. Leylekler ise yerdeyken bembeyaz duruşuyla ayırt edilir, görece daha kısa bacaklı ve daha kısa boyunludur ve uçarken bacaklarını turnaya göre daha kısa tutarlar (Svensson ve diğerleri, 2009). Ülkemizdeki iki turna türünden biri olan yaygın turnada vücut rengi soluk, maviye çalan gri, üreyen bireylerde sırt kısmı pas rengi, kahverengimsi olur, kafası ve boynu siyah ve beyazdır, kafanın üst kısmında tüysüz kısım kırmızı, Anadolu dağ turnası popülasyonunda siyahtır. Ülkemizde yaygın turnanın iki alttürü de, yani Kuzey Avrupa'da görülen alttürü olan Grus grus grus ve Kafkasya ve Doğu Anadolu'da görülen alttür olduğu iddia edilen Grus grus archibaldi de görülmektedir. Gençlerin kafası kahverengidir ve bariz biçimde erişkinlerden ayrılır. Yavrular bacak gelişimini 6 haftada tamamlar. Kanat gelişimi iki hafta daha devam eder.

Yaygın turnanın dünya popülasyonunun 360-370 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir (Birdlife International, 2015). Kuzey Avrupa ve Kuzey Asya'da ürer, Afrika'da ve Güney Asya'da kışlar. Türkiye'de ürediği alanlar Sivas, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Van, Bolu, Adıyaman, Muğla; kışladığı alanlar Adana, Kayseri'dir.

Telli turna, yaygın turnadan daha küçüktür, daha kısa ve daha ince boynu vardır. Boynundaki siyah kısım turnaya göre daha aşağı, göğse kadar iner. Uçuşta uzun mesafeden turnadan ayırmak zordur, çünkü tüy deseni çok benzer. Kuyruğu turna gibi kabarık değildir. Telli turnanın Türkiye'den son birkaç yıldır üreme kaydı yoktur. Göç sırasında geçici olarak konakladığı bazı sulak alanlar vardır.

Ülkemizde yabani bitki ve hayvan türlerinin tümü için geçerli olduğu gibi, turnanın da korunmasından sorumlu başlıca kuruluş Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'dür. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından 2012 yılında Tür Eylem Planları hazırlama programı oluşturulmuş, bu kapsamda öncelikli olarak eylem planı hazırlanması gereken yüz tür belirlenmiştir. 2013 yılından itibaren bu 100 tür

için eylem planları hazırlanmaya başlanmıştır. Ulusal Turna Eylem Planı, bu planlar içerisinde 2013 yılında hazırlanan ilk planlardandır.

Nesli tehlike altında olan türlerin korunması çalışmalarının tüm dünyada üç ayağı vardır. Bunlar korumanın ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutlarıdır. Ekolojik çözümlerin ekonomik olarak uygulanabilir ve sosyal olarak kabul edilebilir olması gerekir. Bu da üç sektörün zorunlu olarak işbirliği yapmasını gerektirir. Bunlar bilim insanları, politika belirleyiciler ve halktır. Üç sektörün biraraya gelmediği koruma çalışmaları etkili olamaz. İyi niyetle başlanmış, ancak tüm ilgi gruplarını buluşturamadığı için başarılı olamamış pek çok proje örneği hem dünyada hem de ülkemizde görülmektedir. Bir koruma çalışmasının başarılı olması için öncelikle bilimsel temelinin sağlam olması gerekir. Ancak tek başına bilimsellik yeterli değildir. Son derece bilimsel olan ancak ekonomik olarak gerçekleştirilemeyecek projeler rafta kalmaya devam etmektedir. Ayrıca bir projenin halk tarafından benimsenmesi gerekir. Korunan alanlarda yaşanan sıkıntılara ve halk tarafından benimsenmemiş koruma çalışmalarına pek çok örnekte rastlanılmaktadır.

Ülkemizde turnaların korunması çalışmaları, yukarıda belirtilen Ulusal Turna Eylem Planı ile başlatılmıştır. 2007 ve 2012 yılları arasında sivil toplum örgütlerinin, konuyla ilgili bireysel olarak çalışanların ve kurumların o güne kadarki çalışmaları 2012 yılında yapılan bir çalıştayla derlenmiştir. Daha sonra ilgi gruplarıyla bu bilgiler paylaşılarak turnalar hakkında tehdit analizi yapılmıştır.

Eylem planı öncesinde turnalarla ilgili olarak yurtdışında yapılan çalışmalarda, Doğu Anadolu bölgesi, kuzeybatı İran, Ermenistan ve Gürcistan'ın bir bölümünde üreyen turnaların *Grus grus archibaldi* alttürüne ait olduğu ileri sürülmüştür (İlyashenko, 2008). Daha sonra ülkemizde yapılan arazi çalışmalarında (Akarsu, 2012), 6 kesin üreme bölgesi, 12 çok büyük ihtimalli üreme bölgesi, 2 muhtemel üreme bölgesi ve 6 potansiyel üreme bölgesi tespit edilmiştir. Kesin üreme bölgelerinde, 10 üreyen çift ve 17 yavru turna, ayrıca 12 üremede başarısız çift kaydedilmiştir. Eylem planının hazırlanması sırasında yine Akarsu tarafından yapılan çalışmalarda, 10 kesin üreme bölgesinde, 18 üreyen çift ve 27 yavru turna gözlenmiştir. Ayrıca üremede başarısız 16 çift turna ve 143 yazlayan birey sayılmıştır.

Eylem planı hazırlanırken geçmişten o güne kadar yapılan tüm çalışmaların sonuçları değerlendirilmiş ve turnaların üreme kaydı olan alanlar, kesin üreme alanları, muhtemel üreme alanları ve potansiyel üreme alanları olarak sınıflandırılmıştır. Literatüre göre turnanın ürediği bilinen bazı alanlarda artık üreme olmadığı tespit edilmiş, bununla birlikte geçmişte

üreme olduğu bilinmeyen bazı yeni üreme alanları da tespit edilmiştir. Bu alanlardan bazılarının su rejimine yapılan müdahalelerden dolayı sulak alan özelliklerini yitirdiği görülmüştür.

Bir eylem planının ana amacı, nesli tehlike veya tehdit altına girmiş türlerin popülasyonlarının durumunu düzeltmek için yapılması gerekenleri tanımlamaktır. Bu nedenle uygulanabilir bir eylem planı için öncelikle popülasyonun mevcut durumunun iyi bilinmesi gerekmektedir. Turna Eylem Planı hazırlanırken de bu amaçlanmıştır. Ancak turna popülasyonunun geçmişten bugüne ne ölçüde değiştiğini ortaya koymak geçmişteki kayıtların tutarsızlığından dolayı tam olarak mümkün değildir. Popülasyon büyüklüğü azalma eğiliminde olsa da, azalmanın ne oranda olduğu geçmişteki üreme kayıtlarının güvenilirliğinin tartışmalı olmasından dolayı kesin olarak söylenememektedir. Geçmişteki turna sayımlarında yapılan en büyük hatalardan biri, bir alanda yazlayan turnaların tamamını sayıp bu sayıyı ikiye bölerek üreyen turna sayısını tespit etmek olmuştur. Bu yöntemin hatalı olduğu bugün bilinmektedir, çünkü turnaların üreyen çiftleri sürüden uzaklaşarak kendi yuva alanlarını belirlemektedir. Bu sebeple yaz döneminde toplu halde görülen turnaların tamamının üreme aktivitesi içerisinde olmadığı söylenebilir. Geçmişte Kızılırmak deltası, Sultansazlığı ve Acıgöl gibi alanlarda çok sayıda üreme kaydı olması bu duruma bağlanabilir. Bundan dolayı bir karşılaştırma yapılması çok da mümkün görülmemektedir. Yine literatürde Sivas'ta üreyen popülasyona dair bir veriye rastlanmaması, üreme kayıtlarının kapsamlı olmadığını göstermektedir. Çünkü bugün bildiğimiz kadarıyla Türkiye'de en fazla sayıda üreyen turnanın olduğu ilimiz Sivas'tır.

Eylem planında belirlenen tehditler önem derecesine göre sıralanmıştır. Tehditler belirlenirken iki kategoriye ayrılmıştır; doğrudan türe yönelik tehditler ve türün habitatına yönelik tehditler. Tehditlerin öncelik sıralaması yapılırken AB'de yapılan eylem planları örnek alınarak, kritik tehdit, yüksek tehdit, orta düzeyde tehdit ve düşük öncelikli tehdit kategorilerine göre sınıflandırılmıştır. Kritik tehditler, önlem alınmadığı takdirde türün yok olmasına sebep olabilecek tehditlerdir. Yüksek düzeyde tehdit, yirmi yıl veya daha kısa süre içerisinde popülasyonun %20'den daha fazla oranda azalmasına sebep olabilecek tehditlerdir. Orta düzeyde tehditler, aynı süre içinde popülasyonda %20'den daha az bir azalmaya sebep olabilecek tehditlerdir. Son olarak düşük düzeyde tehditler ise, popülasyonun küçük bir bölümünü etkileyip tüm ülke popülasyonuna ciddi etkisi olmayacak tehditlerdir.

Turna eylem planında yapılan tehdit analizine göre doğrudan türe etki edecek tehditlerden ikisi yüksek düzeyde tehdit olup, bunlar otlatma ve turna üreme alanlarının yakınlarındaki çayır biçme, kampçılık, yaylacılık gibi insan faaliyetleridir. Doğrudan bireylere yönelik tehditlerden sonraki ikisi orta düzeyde tehdit olup, bunlar avcılık ve yumurta toplama faaliyetleridir. Doğrudan bireylere yönelik olarak enerji nakil hatlarıyla veya rüzgâr türbinleriyle çarpışmanın etki derecesi ise bilinmemektedir.

Türün habitatına etki edecek tehditlerden ilk ikisi kritik düzeyde tehditler olup, bunlar sulak alanların kurutulması ve su rejiminin bozulmasıdır. Su rejiminin bozulması sulak alanları besleyen kaynakların barajlarda tutulması veya yönlerinin değiştirilmesi sebebiyle olabilir. Kritik düzeyde tehditleri takip eden yüksek düzeyde beş tehdit bulunmaktadır. Bunlar turba çıkarımı, saz yangınları, günübirlik kullanımlar, çayır ve mera alanlarının tarım alanlarına dönüştürülmesi ve tarım deseninin değiştirilmesidir. Yapılaşma ve altyapı yatırımları, düşük düzeyde bir tehdit olarak yer alırken, kirliliğin turnalar üzerinde etkisi hakkında herhangi bir çalışma yapılmadığından, bu tehdidin düzeyi belirlenememiştir.Tehdit analizi sonrasında bu tehditlerin nasıl bertaraf edileceğine yönelik olarak bir beyin fırtınası yapılmış ve çözüm önerileri oluşturularak eylem planındaki faaliyetler hazırlanmıştır.

Eylem planındaki hedeflerden ilki, turnalar hakkındaki bilgi boşluğunun doldurulmasıyla ilgilidir. İlk olarak düzenli ve sürekli bir envanter yöntemi oluşturup, bu yöntemi sistematik hale getirerek yapılacak envanterler sonucu uzun yıllara dair veriler elde etmek amaçlanmaktadır. Bir popülasyonun artma veya azalma eğilimi ancak uzun yıllara dayalı veriler sayesinde anlaşılabilir. Bu da koruma çalışmalarında kullanılmak üzere çok önemli bir altlık oluşturur. Eylem planının uygulamaya konmasından itibaren bu envanter çalışmalarının ilki 2014 yazında yapılmıştır. Bu çalışmada literatüre göre belirlenen 29 üreme bölgesi araştırılmış, bu alanlardan toplam 9'unda 12 üreyen turna çifti ve 17 yavru turna kaydedilmiştir. Toplam yazlayan turna bireyi sayısı ise 163'tür. Bu bireylerden 6 yavru ve 2 yetişkin turna yakalanarak halkalanmıştır.

Aynı hedef altında, bilgi boşluğunun doldurulmasına yönelik olarak gerçekleştirilmek istenen bir diğer faaliyet turnaların uydu vericilerle izlenerek, özellikle göç sırasında konakladığı alanların ve kışlama alanlarının belirlenmesidir. Bu faaliyet kapsamında 2014 yılının mart ayında Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Uluslararası Turna Vakfı (International Crane Foundation) ve Almanya Turna Koruma (Crane Conservation Germany) arasında üçlü işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu işbirliği anlaşmasının amacı, Türkiye'de varlığı bilinen iki turna türünden yaygın

turnanın (Grus grus) alttürleriyle birlikte Türkiye'deki üreme alanları, kışlama ve yavru yetiştirme bölgeleri, tüy değiştirme bölgeleri vb. biyolojik ve ekolojik ihtiyaçlarının yaşam alanlarıyla ilişkilendirilebilmesi için popülasyonun vericiler yoluyla izlenmesine yönelik çalışmaları düzenlemektir. Bu, iki yıl süreyle geçerli bir anlaşmadır. İşbirliği anlaşması çerçevesinde ilk yılda CCG ve ICF'den uzmanlar, 2014 temmuzunda Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yaban Hayatı Dairesi uzmanlarıyla birlikte Sivas'ta bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada 6 yavru ve 2 erişkin olmak üzere 8 turna yakalanarak halkalanmış ve 3'üne uydu verici, birine de radyo verici takılmıştır. Vericiler sabah beş ile akşam sekiz saatleri arasında her saat başı bir koordinat alacak şekilde ayarlanmıştır. Verici ile izlenen iki bireyden birinin vericisi bir hafta kadar sonra sinyal göndermeyi durdurmuş, diğeri ise yaklaşık iki ay çalıştıktan sonra durmuştur. Sürekli takip edilen tek bir turna bireyi kalmıştır. Bu bireyin izlenmesinden öğrenildiği kadarıyla, Sivas'ta izlenmeye başlanan bu birey aralık ayı ortasında kış göçüne başlamış, Kayseri'deki Tuzla Gölü ve Sultansazlığı'nda konakladıktan sonra nihai varış noktası olan Çukurova'ya aralık sonunda ulaşmıştır. Bu bireyin izlenmesi Sivas'taki turnaların göç rotası hakkında fikir vermekle birlikte tüm popülasyon hakkında yorum yapabilmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

İşbirliği kapsamında 2014 yılından 2019 yılına kadar toplamda 34 turnaya verici takılarak turnaların izlenmesi çalışmalarına devam edilmiştir. 2015 yılında Sivas ve Erzincan illerinden 5 turnaya verici takılmıştır ve bunların izlenmesine devam edilmektedir. 2016 yılında hem verici takma çalışmaları devam etmiş, hem de Doğa Araştırma Derneği'nin önderliğinde Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü işbirliği ile Turnalarımızı Birlikte Koruyalım projesi başlatılmıştır. Verici takma çalışmalarında Bolu, Samsun, Ardahan, Erzincan ve Sivas illerinde toplam 11 turnaya verici takılmıştır. Turnalarımızı Birlikte Koruyalım Projesi'nde ise turnaların ürediği bilinen alanlardaki halkla toplantılar düzenlenerek turna izleme ağı oluşturulmuştur. Bu sayede turnaların izlenmesinde daha fazla bilgi temin edilebilecektir.

Türkiye'de üreyen turnaların büyük çoğunluğunun bulunduğu Sivas ilindeki turnaların göç rotaları büyük ölçüde anlaşılmış durumdadır. Çekirdek popülasyonu oluşturan Sivas popülasyonunu korumak üzere bu bölgede bir koruma alanı oluşturma çalışmaları başlatılmıştır. Bununla birlikte, Bolu, Samsun, Muğla, Van gibi illerimizde üreyen turnaların göç rotalarının belirlenmesine ilişkin daha çok çalışma planlanmaktadır.

Elde edilen bilgiler doğrultusunda Sivas ilinde üreyen turnaların üreme alanlarının yakınlarında MAK kararları ile avcılığın yasaklanması önerilmiştir. Bilimsel veriler elde edilmeye devam edildikçe, turnaların korunması için daha çok tedbir alınacaktır.

Kaynakça

Archibald, G. W. (1991). Forshaw, J. (Ed.). *Encyclopaedia of animals: Birds*. (s. 95-96) London: Merehurst Press.

Archibald, G.; Meine, C. (1996). "Family Gruidae (Cranes)". In del Hoyo, J.; Elliott, A. Sargatal, Jordi. *Handbook of the birds of the world* içinde. 3, (s. 60-81). Hoatzin to Auks. Barcelona: Lynx Edicions.

Akarsu, F. (2012). Surveys of the Transcaucasian Eurasian crane breeding grounds in Turkey in 2012. *Newsletter of Crane Working Group of Eurasia*. 12.

Akarsu, F. (Ed.). (2013). *Biyo-Kültürel Açıdan Turna (Grus grus) Araştırması 2013*. Ankara: Doğa Derneği.

Birdlife International. Erişim: 12.12.2015, http://www.birdlife.org/datazone/info/taxonomy

Ilyashenko, V. (2008). The new form of crane from Trans-Caucasus. *Russian journal of ornithology*, *17, 412,* 559–562.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı [OSİB] ve Doğa Araştırmaları Derneği [DAD]. (2013). *Ulusal turna eylem planı*. Ankara.

Schmidt, K. (2007). *Taş Çağı avcılarının gizemli kutsal alanı Göbekli Tepe: En eski tapınağı yapanlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Svensson, L., Mullarney, K. ve Zetterström, D. (2009). *Collins bird guide: The most complete guide to the birds of britain and europe*. London: Collins.

WWF-Türkiye.http://www.wwf.org.tr/ne_yapiyoruz/doga_koruma/turler/turna/

YABAN HAYATININ KARŞI KARŞIYA OLDUĞU SORUNLAR: YAŞAM ALANI TAHRİBİ, TARIM İLAÇLARI VE USULSÜZ AVCILIK[1]

Süha UMAR

Öyle çok da geçmişe gitmeden daha 1970'li yılların sonunda, Ankara'da, Çankaya'ya çıkan yokuşa açılan sokaklardan birinde, kuzeye bakan bir apartman katında otururduk. Her yıl ekim ayının sonuna doğru, geceleri dikkat kesilir ve gökyüzünü dinlerdim. O zamanlar avcılık merakım sürüyordu. Yaban kazlarını bekliyordum. Kazlar, Rusya'nın o uçsuz bucaksız ovarından alaylar halinde gelir, Ankara'nın üstünden Konya yönünde göçlerine devam ederdi.

Ama önce turnalar gelirdi. Katarlar (turna alayına katar denir) halinde Ankara'nın üstünden aynı yönde, Konya'ya doğru uçan turnaların o muhteşem "gru, gru"larını dinlemek, bana inanılmaz bir huzur verirdi. 25-29 Ekim günleri, gece 01.00 ile 04.00 arasında geçerlerdi. Şaşmaz bir takvimi ve saati izlercesine...

Bir yandan onların seslerini dinler bir taraftan da turnanın Latince adı "*Grus grus*"un herhalde çıkardıkları bu sesten geldiğini düşünürdüm. Şimdilerde Ankara'da oturmadığım için, turna katarları hâlâ kentin üstünden geçiyor mu bilmiyorum. Sayın Serhan Göksu'ya sormalı. Onun evi biraz daha batıda, Ümitköy tarafında ama belki duyuyordur.

Turnalar, Ankara'nın hemen güneyinden başlayan ovalarda, Ankara-Bala altındaki Tol çipillikleri, Konya-Kulu ve Tuz gölleri, Samsam Gölü, Aksaray sazlıkları ve daha nice sulak alan ve etrafındaki su basar çayırlıklarda (çipillik) konaklar, kar araziyi tamamen kaplayınca, daha güneye, Kayseri Sultan Sazlığı'na, Adana ve Mersin'in deniz kenarındaki sulak

[1] Bu yazı, emekli orman yüksek mühendisi, Av ve Yaban Hayatı Koruma, Geliştirme ve Tanıtma Vakfı'nın eski genel sekreteri, Yaban Hayatı Eylem Grubu başkan yardımcısı sayın Serhan Göksu'nun katkılarıyla hazırlanmıştır.

alanlarına geçerlerdi. Bir de telli turna (*Anthropoides virgo*) vardı. Onlar da büyük turna katarlarıyla birlikte mi göç ederdi bilmiyorum. Özel olarak turna peşinde dolaşmadığım için gözlemlerim ancak rastlantısaldır.

Telli turnaları en son 2000'li yılların başında, Ahlat yakınında, Van Gölü kıyısındaki, Arın Gölü -bugün Göldüzü- diye bilinen yerde görmüştüm. Av ve Yaban Hayatı Vakfı adına, Van Gölü İnci Kefali Koruma Projesi'ni yürütüyor, bir yandan da usulsüz avcılık ve balıkçılık denetimleri yapıyorduk. Arın Gölü'nde gördüğümüz telli turnalar, Muş Bulanık ovasındaki turnalar mı onu bilemiyoruz. Bu satırları yazarken Erciş'ten arayıp konuştuğum dostum Güven Çalık, bir yıl önce 8-10 telli turnayı aynı alanda gördüğünü anlattı. Fotoğraflarını çekmeyi planladığını, alana tekrar gittiğinde son durumu bana ileteceğini, çekebilirse fotoğraf da göndereceğini söyledi. Doğrusu bu habere çok sevindim. Demek aradan geçen on altı yıla karşın telli turnalar hâlâ oralarda.

Hangi türü olursa olsun turnalar tehdit altında. O kadar ki telli turnaların neslinin tükenme tehlikesi bile var. Bu ciddi tehlikenin ve tehdidin kaynağı, doğaya kasteden tüm gelişmelerde olduğu gibi, aslında doğa üzerindeki hakkı sadece her canlı türü kadar olan, *Homo sapiens*. Yani insan!

Sonunda insan neslini tehlikeye düşürecek olan -ve para hırsı ile bir türlü anlamak istemediğimiz- bu tehdidi yaratan unsurlara kısaca göz atalım:

Yaşama alanı (habitat) tahribi

Yaban hayatına yönelik en büyük tehdit, yaşama alanlarının çeşitli insan etkinlikleri nedeniyle yok olması veya bozulmasıdır. İnsan nüfusunun, özellikle son iki yüz yıl içinde, çeşitli nedenlerle geçmişe oranla, çok daha hızlı artması sonucunda, doğal alanlar giderek daha yaygın, yoğun ve hızlı biçimde ortadan kaldırılıyor. "Kalkıyor" demiyorum çünkü bu kendiliğinden değil ancak insan eliyle gerçekleşebilen bir durum ve iki şekilde ortaya çıkmaktadır:

- Yaşam alanı (habitat/doğal alan) tamamen ortadan kaldırılmaktadır.
- Yaşam alanının niteliği, özellikleri değiştirilmektedir.

Şimdi bu iki olguya biraz daha yakından bakalım.

1. Doğal alanların tümüyle ortadan kaldırılması birkaç şekilde olmaktadır:

1.1. Sulak alanların kurutulması: Türkiye'de doğal alanların ortadan kaldırılmasına, en önemli ve yaygın örnek, sulak alanların, başta tarım alanı kazanmak amacıyla olmak üzere çok farklı nedenlerle kurutulmasıdır. Resmi rakamlara göre, son elli yıl içinde 1.5 milyon hektar sulak alan kurutulmuştur. Resmi olmayan rakamlar ise bundan çok daha büyüktür. Zira resmi kurumlar, kurutulan sulak alanın yüzölçümünü hesaplarken sadece su aynasını ve sazlık alan sınırlarını dikkate almaktadır. Sulak alanın yakın çevresinde ve daha aşağı kotlarda olan su basar çayırlıklar (çipillikler) bu hesaplamalara hiçbir zaman dahil edilmemektedir. Oysa böyle alanlar birçok su kuşunun ve yaban hayatı türünün beslenme, barınma alanıdır. Ülkemizde sulak alanların kurutulması sonucu su basar çayırlıklar da ortadan kalkmıştır. Turnalar dahil birçok tür bundan olumsuz, bazı hallerde yaşamsal olarak etkilenmiştir.

1.2. Doğal alanlara yerleşilmesi: Doğal alanlar, üzerlerine gerek konut gerek sanayi tesisi yapılarak ortadan kaldırılmaktadır. Burada doğal alan tanımlaması içinde tarım alanları da vardır.

1.3. Barajlar: Büyük barajlar, baraj gölü alanının altında kalan bazı hassas ekosistemleri ortadan kaldırmaktadır.

1.4. Yangın: Gerek ormanlarda gerek kırsal alanda ve sazlıklarda çıkan, çoğu kez de çıkarılan yangınlar, bitki örtüsünü (flora) ve çeşitli şekillerde -beslenme, saklanma vb.- bu bitki örtüsüne bağımlı olan yaban hayatını (fauna) olumsuz etkilemektedir. Bu tür yangınlar nadir türleri barındıran alanlarda, yaban hayatının neslini tehlikeye atan ciddi sonuçlara yol açmaktadır.

2. Doğal alanların özelliklerinin değiştirilmesi

2.1. Tarım alanlarının niteliklerinin değiştirilmesi: Kuru tarım yapılan alanlarda sulu tarıma geçilmesi, o alanda yaşayan fauna türlerini de etkilemektedir. Örneğin Şanlıurfa Ceylanpınar'da bazı alanlarda sulu tarıma geçilmesi sonucu, ceylanların yaşama alanları ortadan kalkmıştır. Sulu tarıma geçilmesi sonucu yoğun tarım yapılmaya başlanan yaşama alanlarında barınan türlerin etkilenmesine çarpıcı diğer iki örnek, toy (*Otis tarda*) ve mezgeldek (*Otis tetrax*) yaşama alanlarının daralmasıdır.

2.2. Orman işletme yöntemleri, ormandan yararlanma: Ormanlarda yaban hayatına en uygun işletme şekli, seçme işletmesidir. Seçme işletmesi, ormanda değişik türde ve yaşta ağaçların barındırıldığı işletme şeklidir. Türkiye'de uzun yıllardan beri yaygın biçimde uygulanmakta olan tıraşlama ve tek tür ağaç yöntemi gibi bazı ormancılık uygulamaları da yaban hayatını olumsuz etkilemektedir. Örneğin Samsun Bafra'da tıraşla-

ma kesimleri sonucu, o bölgede bulunan Anadolu sülünü olumsuz etkilenmiştir. Orman içi açıklıkların ağaçlandırılması veya bu tür yerlerin ve genel olarak ormanların tarım alanına dönüştürülmesi de yanlış uygulamalar arasındadır.

2.3. Yoğun otlatma: Bir merada, taşıma kapasitesinin üstünde otlatma yapılığında bitki örtüsü tahrip olmakta, bunun sonucu olarak hem erozyon artmakta hem fauna olumsuz etkilenmektedir. Konya-Bozdağ'da yaban koyunlarının yaşama alanının aşırı otlatma sonucunda olumsuz etkilenmesi, bu tür etkinliklerin en açık örneklerinden biridir.

2.4. Baraj/HES yapımı: Barajlar akarsuların oluşturduğu yaşama ortamını bölmektedir. Balıklar üremek için akarsuyun kaynağına doğru göç ederler. Balıkların bu yaşamsal göçlerinin kesilmemesi için barajlarda ve benzeri yapılarda balık merdivenleri veya balık asansörleri yapılır. Türkiye'de de bu yasal bir zorunluluktur ancak yapılmamış ve yapılmamaktadır. Ayrıca suyun barajlarda veya HES tesislerinde tutulması sonucu akarsuların aşağı kesimlerine yeteri kadar su verilmemekte, su faunası bundan olumsuz etkilenmektedir. Üzerine yapıldıkları akarsuların değerli bir tür olan kırmızı benekli alabalık, Dağ Alası (*Salmo trutta macrostigma*) ve Kafkas Alası (*Salmo trutta caspius*) dereleri olması nedeniyle, HES'lerden en çok alabalık türleri zarar görmektedir.

Tarım alanlarında ve genel olarak arazideki yaban hayat barınma alanlarının ortadan kaldırılması

Tarım alanlarının sınırlarındaki dikenlikler ve otluklar ile yine az eğimli tarım alanlarının içerisinde bulunan kuru dere yataklarındaki dikenlik ve çalılıklar yakılarak veya sökülerek tahrip edilmektedir. Bu, yaban hayatının tarım alanlarında barınma ortamını ortadan kaldırmaktadır. Kaldı ki bu tür alanlar çoğu kez yaban hayatının üreme bölgeleridir. Ortadan kaldırılmaları halinde kuluçka alanları da yok olmaktadır.

Tarım ilaçları: Başta DDT olmak üzere tarım ilaçlarının (pestisid) büyük çoğunluğu, kimyasal yapıları itibariyle güçlü zehir özelliği taşır. Bu ilaçlar, tarım ürünlerine zarar veren haşere ve böcekleri öldürmekle birlikte bunların ölülerini yiyen yaban hayatı türlerine de zarar vermektedir. Kuşlar ve tilki, çakal gibi etobur memeliler, tarım ilaçlarının bu ikincil etkisi sonucu büyük kayıplara uğramışlardır. Yırtıcı kuşlar, kelaynaklar, keklikler, tarla kuşları, turnalar da, zehirli tarım ilaçlarından fazlasıyla etkilenmiştir.

Usulsüz avcılık: Yaban hayatını olumsuz etkileyen insan etkinlikleri arasında usulsüz avcılık önemli bir yer tutmaktadır. Bu özellikle turna, flamingo gibi az sayıda üreyen, etinden veya başka bir özelliğinden yararlanılmayan yaban hayatı türleri için ciddi sorun oluşturmaktadır. Turna, flamingo, leylek, kartal, şahin vb. türler sadece öldürme güdüsünü tatmin için vurulmaktadır! Bu türlerin, özellikle turnaların, yıllardır nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sayıları tehlike sınırına kadar azalmıştır. Bir türün birey sayısı belli bir düzeyin altına indiği takdirde o türün neslinin sürdürülmesi ve toparlanması hemen hemen olanaksızdır. Bu nedenle, çok az sayıdaki turnaların bir bireyinin bile usulsüz avcılık sonucunda öldürülmesi, düşünülenden daha ciddi bir zarardır. Bütün yaban hayatı türlerinin geleceği için tehdit olan usulsüz avcılık, turnalar için çok daha dikkatle üzerinde durulması gereken bir insan etkinliğidir.

Türkiye'de usulsüz avcılık[2] etkinlikleri aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

1. Zamansız avcılık: Zamansız avcılık, av mevsimi ve belirlenmiş günler ve saatler dışında avlanma olarak tanımlanır. Hemen hemen Türkiye'nin her yerinde görülmektedir. Av mevsimi açılmadan önce bıldırcın, üveyik avları, mevsim kapandıktan sonra ise su kuşları avı yapılmaktadır. Yine bazı yörelerde av mevsimi kapalı olmasına rağmen kar yağınca yapılan tavşan avı, çiftleşme döneminde yapılan keklik kafes avı da zamansız avcılık örnekleri arasındadır.

2. Koruma altındaki türlerin avlanması: Eti için yapılan geyik, karaca, yaban keçisi avları yaban hayatını en çok etkileyen usulsüz avlanmalardır. Hareket eden hemen her canlıya ateş edilmesi sonucunda turna, flamingo, leylek, şahin, doğan vb. yırtıcı kuşlar ile koruma altında olan ötücü kuşlar, sincap, ağaçkakan ve bazı su kuşları (balıkçıllar vb.) öldürülmektedir! Burada "öldürmek" sözcüğü bilinçli olarak kullanılmıştır çünkü bu tür etkinlikler, avcılık değildir, avlanma olarak tanımlanamaz, kabul edilemez. Yine şahin, doğan gibi yırtıcıların canlı yakalanması da bu tür usulsüz avcılık etkinliğidir.

3. Gece avı: En yoğun gece avı, farla yapılan tavşan avıdır. Bu da hemen hemen her yerde görülebilmektedir. Bunun dışında Trakya ve Marmara bölgesinin bazı illerinde, muhkem gümelerde, canlı mühre de kullanılarak, gece ördek avı yapılmaktadır. Trakya ve Marmara'da ışıkla çulluk avı, Karadeniz kıyı şeridinde bıldırcın göç döneminde (sonbahar) fener

[2] Konuyu dağıtmamak için bu bölümde sadece hayvanlara yönelik usulsüz avcılıktan söz edilecek, belgesiz avlanma, uygun silah kullanılmaması vb. usulsüz avcılık yöntemlerine değinilmeyecektir.

ve kepçeyle bıldırcın toplamak da bu gruba giren usulsüz avcılık yöntemleridir. Geçmişte sık görülen, dolunay zamanı gece ördek avına şimdi pek rastlanmamaktadır. Özellikle su kuşlarının gece avı, kuşun tam olarak saptanamaması nedeniyle, turna, mezgeldek vb. türlerin yanlışlıkla vurulmasına yol açmaktadır.

4. Kapan ve tuzakla avlanma: Bu usulle avlanan türler arasında, tilki, keklik, ötücü kuşlar (saka) sayılabilir. Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinin bazı yerlerine kurulan ilmek tuzaklara yaban domuzu ve ayı yakalanmaktadır.

5. Canlı mühreyle avlanma: Bu tür usulsüzlük keklik, ördek ve kaz avlarında görülmektedir. Keklik kafes avı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da daha sık görülmekle birlikte diğer bölgelerde de yapılmaktadır. Kaz beslenen bazı yörelerde, kaz avında mühre olarak canlı kaz kullanılmaktadır, ancak çok yaygın değildir. Ördek canlı mühresi ise başta Trakya olmak üzere Marmara bölgesinde kullanılmaktadır. Daha çok gece güme avında kullanılıyorsa da gündüz de sulak alanlarda canlı mühre kullanıldığına tanık olunmaktadır.

6. Teyple avcılık: Av kuşlarının sesinin kaydedildiği teyp, yaygın olarak bıldırcın, ördek ve keklik avlarında kullanılmaktadır. 80'li yıllarda Trakya'da başlayan bıldırcın teybi kullanımı, önce Ege, sonra da Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerine yayılmıştır. Bu yöntem bıldırcına büyük zarar vermektedir. Kuşları göçten alıkoymakta, uygun olmayan alanlara inmelerine yol açmakta, dinlenmelerini ve beslenerek güç toplamalarını engellemektedir. Ördek avında teyp kullanımına daha çok Trakya'da rastlanmaktadır. Ender görülmekle birlikte, keklik kafes avında da teyp kullanılmaktadır.

7. Koruma alanlarında avlanma: Gerek büyük gerek küçük av hayvanları gerekse kuşlar için ayrılmış koruma alanlarında avcılık yapılması koruma alanlarından beklenen yararın sağlanmasını engellemektedir. Bu tür usulsüz avcılık nüfuzlu kişiler tarafından yapılmaktadır.

8. Limit aşımı: Avcı ve gün başına belirlenen sayının üzerinde avlanma özellikle gece farla tavşan avında teyp ve canlı mühre kullanılan bıldırcın, keklik, ördek ve kaz avlarında görülmektedir.

9. Zehirle avlanma: Zehir, geçmişte özellikle tilki avında kullanılıyordu. Gerekli önlemlerin alınması, satış noktalarında denetimlerin yaygınlaştırılması ve tilki kürküne rağbetin azalması sonucu, son yıllarda rastlanmamaktadır. Zehirle avcılık Türkiye'de çakal ve sırtlan neslinin neredeyse tükenmesine yol açmıştır. Bugün her iki tür de bu tehlikeyi atlatmış görünmektedir.

Av denetimleri ve etkisi

1980'li yıllara kadar avcılık 3167 sayılı Kara Avcılığı Kanunu ve her yıl alınan Merkez Av Komisyonu (MAK) Kararlarına dayanılarak yapılıyordu. Ancak kanun ve karar hükümleri çoğu kez kâğıt üzerinde kalıyor, denetlenmediği için usulsüz avcılık yaygın biçimde sürüyordu.

1980'li yıllarda Orman Bakanlığı Milli Parklar ve Avcılık Genel Müdür Yardımcısı, rahmetli Nihat Turan ekibinden Sabit Tarhan'ın önayak olmasıyla yaygın av denetimleri başlatıldı. 1992 yılında, kurucu üyesi olduğum ve uzun yıllar başkanlığını ve ikinci başkanlığını yaptığım Av ve Yaban Hayatı Koruma, Geliştirme ve Tanıtma Vakfı bu denetimlere bizzat katılarak ve destek vererek, daha da etkili hale gelmesine yardımcı oldu. Vakıf, Jandarma Genel Komutanlığı ile ortak bir program çerçevesinde, Jandarma okullarında, jandarma subay ve astsubaylarına usulsüz avcılık ve balıkçılık konularında uygulamalı dersler verdi. Bu derslerde kullanılan notlar, Jandarma Genel Komutanlığı tarafından kitapçık haline getirilerek, Vakıf tarafından bastırılan, *Av Kuşları* ve *Yırtıcı Kuşlar* kitapçıklarıyla birlikte, en küçük karakollara kadar, tüm jandarma teşkilatına dağıtıldı. Vakıf-Jandarma Genel Komutanlığı işbirliği sonucunda, 2003 yılında Jandarma Çevre Koruma Timleri ve Doğal Hayatı Koruma Takımları kuruldu. Bu ekipler Vakıf tarafından, usulsüz avcılık ve balıkçılıkla mücadele konusunda, arazide uygulamalı olarak eğitildi. Avcılık kurallarını içeren ve her yıl Vakıf tarafından bastırılan *Avcı Rasgele* posterlerinin Jandarma Genel Komutanlığı eliyle köylere kadar dağıtılması sağlandı. Diğer taraftan, av suçlarının yargıda gereği gibi izlenebilmesi ve yargılamaların, yeknesak ve doğru kararlarla sonuçlanabilmesi için vakıf tarafından bastırılan, *Av Suçları, Yasalar ve İçtihat* kitapçıkları, Adalet Bakanlığı aracılığıyla tüm il ve ilçelerin yargı organlarına ve savcılıklarına ulaştırıldı.

Vakıf en ciddi ve yoğun mücadeleyi, görevi yaban hayatının yaşama ortamlarını korumak ve usulsüz avcılığı önlemek olan resmi kurumların ve görevlilerin usulsüz avcılık yapmaları veya görevlerini gereği gibi yerine getirmemelerine karşı verdi. Vakfın ısrarla izlemesi sonucunda birçok görevli yargıya sevk edilerek, yasalar çerçevesinde cezalandırılmaları sağlandı.

Başta Jandarma Genel Komutanlığı olmak üzere, Orman Bakanlığı'nın ve Av ve Yaban Hayatı Koruma, Geliştirme ve Tanıtma Vakfı'nın çabaları sonucunda bugün usulsüz avcılık etkinlikleri, 1980'li yıllara oranla yaklaşık %75-80 oranında azalmıştır. Bunun sonucunda Türkiye'de yaban hayatı türlerinin birey sayılarında ciddi artışlar vardır. Türkiye'de usulsüz avcılığın izlenmesinde ve önlenmesinde elde edilen bu azımsanmayacak başarı, turnanın da geleceğinin önemli bir güvencesidir.

YAZARLAR / CONTRIBUTORS

Ferdi Akarsu biyoloji alanında lisans ve yüksek lisans öğrenimi sonrasında, Doğa Derneği'nde (BirdLife Turkey) sırasıyla Önemli Doğa Alanları (Key Biodiversity Area-KBA), Tür Sorumlusu ve Bilim Danışmanı olarak çalışmıştır. Bu yıllarda dünyada ilk olarak KBA konseptinin uygulanmasında, dünyanın ilk online kuş veri bankasını yönetmiş, çok sayıda kuş, doğa gözlem topluluğunun kurulmasına ve halkbilim dalında öncü çalışmalara imza atmıştır. Akarsu, bu yıllarda alan ve tür yönetim planları ile sürdürülebilir doğal değer yönetimi hususunda çok sayıda proje yürütmüştür. Akarsu, 2011 yılından itibaren bağımsız olarak biyolojik çeşitlilik, korunan alan yönetimi ve planlanması, tür eylem planlarında çok sayıda çalışmada uzman olarak görev almıştır. 2007 yılından günümüze değin turna türleriyle de çalışan Akarsu, Uluslararası Turna Vakfı 'nın (ICF) Türkiye ve Orta Doğu Araştırma Sorumlusu olarak çalışmalarına devam etmektedir. Turna ve biyo-kültür üzerine kitabı ve çok sayıda bilimsel yayını olan Akarsu, Doğa Derneği (Birdlife Türkiye) ve WWW Türkiye gibi derneklere turnalar hususunda bilimsel danışmanlık yapmaktadır. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Almanya Turna Koruma Vakfı ve Uluslararası Turna Vakfı (ICF) ortaklığında yürüyen, turna araştırma projesinde danışman olarak görev alan Akarsu, Ortadoğu Turna Çalışma Grubunda çalışmalarına devam etmektedir.

Dr. Yuriy A. Andryushchenko, Ukrayna, Melitopal'da bulunan Schmalhausen Zooloji Enstitüsü, Azak-Karadeniz Ornitoloji Bölümü, Ornitoloji Laboratuvarı'nın direktörüdür. Andryushchenko, 1983-1988 yılları arasında Melitopol Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde biyoloji ve coğrafya çalışmış, ve doktorasını biyoloji alanında tamamlamıştır. Lisans üstü öğrenimini (1993-1995) 1934 yılında A.N. Severtsov adındaki akademisyenin kurduğu, Moskova'da bulunan Rusya Bilimler Akademisi'nin Ekoloji ve Evrim Enstitüsü bölümünde doğa korumacılığı ve doğal kaynakların rasyonel kullanımı üzerine yapmıştır. Andryushchenko şu anda Kiev, Schmalhausen Zooloji Enstitüsü'nde doktora öğrencisidir. Mevcut araştırma alanları; bozkır kuşlarının biyolojisi ve ekolojisi, ender kuş türlerinin mevcut durumu ve korunmaları; Ukrayna'nın Azak-Karadeniz Bölgesi'ndeki kuşların kışlama alanlarının izlenmesi; sayım yapımı, Ukrayna'nın güne-

yindeki bozkır ve sulak alanlardaki kilit kuş bölgelerinin korunması ve yönetimi gibi konuları kapsar. Andryushchenko, kuşların biyolojisi, ekolojisi, yayılışı ve muhafazası hakkındaki 221 makalenin yazarıdır.

Dr. Yuriy A. Andryushchenko is the Director of the "Laboratory of Ornithology," the Azov-Black Sea Ornithological Station of Schmalhausen Institute of Zoology, Melitopol, Ukraine. Andryushchenko studied Biology and Geography at the Melitopol State Pedagogical Institute between 1983-1988, and he received his PhD degree in Biology. His graduate study was on Nature conservation and rational usage of natural resources (1993-1995), at the Institute of Ecology and Evolution of the Russian Academy of Sciences, Moscow, established in 1934 by academician A.N. Severtsov. Andryushchenko is currently a doctoral student at Schmalhausen Institute of Zoology, Kiev. His current research interests are on biology and ecology of the steppe birds; current state of the rare bird species and their preservation; monitoring of the wintering areas of birds in the Azov-Black Sea Region of Ukraine; inventory making, preservation and management of the steppe and wetland key bird areas in the south of Ukraine. Andryushchenko is the author of 221 papers about biology, ecology, distribution and conservation of birds.

Dr. George Archibald, Uluslararası Turna Vakfı'nın (1973) Kanadalı eş-kurucusu olup, 2000 yılına kadar Baraboo, Wisconsin'de bu vakfın direktörlüğünü yaptıktan sonra, günümüzde de UTV ve Kıdemli Korumacılar (Senior Conservationists) ekibinde tam zamanlı çalışmaya devam etmekte ve Avrasya Turnası'nın Orta Doğu'daki alt türü olan Anadolu Turnası (Grus grus archibaldi) onun ismiyle adlandırıldığı için kendisiyle gurur duyulmaktadır. Ermenistan, Gürcistan, İran ve Türkiye'nin, sayıları belki de 300'den az olup nesli tükenmekte olan bu kuş alt türünü kurtarmak için birlikte çalışabileceğini umuyor. 1966'dan bugüne dek turnalar üzerinde çalışan Dr.Archibald'ın hayatı boyunca yaptığı işler, ICF bünyesinde bulunan (www.savingcranes.org) "Turnalar ile Hayatım" adlı otobiyografisinde vurgulanmaktadır. Cornell Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamış, ve beş farklı üniversite tarafından fahri doktora derecesine layık görülmüştür. Archibald ve eşi Kyoko, ICF yakınlarında, bahçecilik ve kuşçulukla ilgilendikleri bir kırsal kesimde yaşamaktadır.

Dr. George Archibald is a Canadian and a co-founder of the International Crane Foundation (1973) in Baraboo, Wisconsin. He was the Director until 2000, continues to work full time at ICF and Senior Conservationists

and is honored that the subspecies of the Eurasian Crane in the Middle East called the Anatolian Crane, carries his name (Grus grus archibaldi). He hopes that Armenia, Georgia, Iran, and Turkey can work together to save this endangered subspecies that perhaps numbers fewer than 300 birds. Dr. Archibald has studied cranes since 1966, life work that his highlighted in his auto biography, My Life with Cranes, available through ICF (www.savingcranes.org). He has a doctorate from Cornell University, and honorary doctorates from five universities. He and his wife, Kyoko, live in the countryside near ICF where they enjoy gardening and aviculture.

Françoise Arnaud Demir, dil, edebiyat, müzik ve antropoloji uzmanıdır. Çeşitli kitapların çevirmeni olan Arnaud Demir, çevirmenlik mesleğini UNESCO'yla sürdürüyor. Paris Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü (INALCO) Türkoloji Bölümü'nden mezun olduktan sonra, aynı bölümde sözlükbilim ve etnomüzikoloji konusunda 10 yıl eğitmenlik yaptı. 1986'da halk müziği sanatçısı Mahmut Demir'le evlendi, onunla Türkiye'de ve Avrupa'da onlarca konser verdi; *Yar Bağında* adlı (Kalan Müzik) üç halk müziği albümü çıkarttı. Arnaud Demir'in âşık edebiyatıyla ilgili Fransa'da basılan kitabı ve makalelerinin, çeşitli yerlerde katıldığı tanıtım geceleri ve diğer kültür projelerinin çoğu Anadolu kültürüyle ilgili. 1990'larda Türk halk edebiyatı ve Alevi gelenekleri incelemelerine, özellikle Türkiye'deki insan ve turna arasındaki ilişkileri araştırmaya başladı. 1998 ve 2013'te hazırladığı iki yüksek lisans çalışmasında Alevilikte turnanın yerini derinlemesine inceledi. 2014 ve 2018'de European Crane Working Group'un (ECWG) dünyadaki kapsamlı konferanslarında bu konuda biriktirdiği antropolojik bilgilerini paylaştı.

Doç.Dr. Macit Balık, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi ve bölüm başkanıdır. 2002 yılında lisans ve 2005 yılında yüksek lisans öğrenimini Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde, doktorasını Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalında tamamlamıştır (2011). Yeni Türk Edebiyatı sahasında Tanzimat'tan günümüze şiir, roman, öykü ve tiyatro üzerine makale ve kitapları bulunmaktadır. Modern Türk roman ve öyküsü üzerinde yoğunlaşan çalışmaları sırasında çevre-edebiyat ilişkisi ve çevreci eleştiri üzerine çalışmalar yapmıştır. Macit Balık'ın, *Latife Tekin'in Romancılığı* (2013), *Nazlı Eray'ın Öykülerinde Düş ve Gerçek* (2015), *Bir Safha-i Kalb* (2017), *"Hayat ile Şiir": Süreyya Berfe'nin Şiir Dünyası* (2017) başlıklı kitapları yayımlanmıştır.

Nergiz Belen Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü mezunudur. Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalında yüksek lisansını tamamlamıştır, aynı anabilim dalında doktorasını sürdürmektedir. 2004-2005 yılları arasında Çorum Ortaköy Şapınuva kazıları, 2007 Niğde Köshöyük kazısı, 2007 Aksaray Acemhöyük arkeolojik kazısına katılmıştır. 2009'dan itibaren Tarım ve Orman Bakanlığı'nda arkeolog olarak çalışmaktadır.

Dr. Öğretim Üyesi Sibel Bulut, lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, yüksek lisans ve doktora eğitimini ise Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Türk Tiyatrosunda Uyarlama (1860-1923)" başlıklı doktora teziyle tamamlamıştır. 2016 yılından beri Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Yeni Türk Edebiyatı alanında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Bulut'un araştırma alanları modern Türk tiyatrosu, uyarlama teorisi ve mekân-edebiyat ilişkisi üzerine karşılaştırmalı çalışmalardır. "Tanzimat Dönemi Tiyatro Uyarlamalarının Dilde Sadeleşme Hareketi Açısından Önemi", "Altıncı Şehrin Kitabı Kanatsız Kuşlar Şehri'nde Kayseri İmgesi" ve"Ahmet Vefik Paşa'nın Tiyatro Uyarlamalarında Halk Dili Kullanımı" başlıklı makaleler, yazarın yayımlanan son çalışmalarıdır.

Dr. Öğretim Üyesi Hiclâl Demir Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Yüksek lisansını "Çağlarını Eleştiren Dîvân Şairleri: Hayretî-Usûlî-Hayâlî" başlıklı teziyle Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümünde tamamladı. Hacettepe Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı anabilim dalında tamamladığı doktorası "Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı" başlığını taşır. Bu çalışma, 2017 yılında Kültür Bakanlığınca e-kitap olarak yayımlandı. Başlıca çalışma alanları klasik Türk şiiri, klasik Türk edebiyatında nesir, nazire, modern roman ve tenkittir. Halen Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Mehmet Ekizoğlu, kendini korumacı avcı olarak tanımlamaktadır. Ulusal ve yabancı korumacı kuruluşlarda üyelikleri olan Ekizoğlu, Türk ve yabancı avcılık yayınlarında makaleler yazmakta ve çeviriler yapmaktadır. Başlıca ilgi alanları arasında doğal hayatın korunması, av yönetimi ve su yönetimi gelmektedir. Halen ülkemizin Kanada'da Toronto Ticaret Ataşesi olarak görev yapmakta olan Ekizoğlu, Hacettepe Üniversitesi Toprak Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi danışma kurulu üyesidir.

Ayşe Ayşen Erdil uzman odyolog olup Symbiosis Sağlık ve Doğa Gönüllüleri Derneği'nin kurucusudur. Dernek, Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizdeki kasaba ve köylerde ve Afganistan, Azerbaycan, Gürcistan, Romanya'da sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu bölgelerde gönüllü sağlık taramaları yapmış, insan ve doğanın birlikte sağlıklı olması üzerinde çalışmıştır. Çalışmaları nedeniyle Amerikan Odyoloji Akademisi'nin İnsani Yardım Ödülü'ne ve Uluslararası Margarette Golding Ödülü'ne layık görülmüştür. Yurdumuzda artık üremeyen telli turnanın geri gelmesi ve sayıları çok azalan Anadolu dağ turnasının korunması için Turna Symbiosis Derneği'ni kurmuştur, özellikle Sivas bölgesinde bu türün korunması için çalışmalara katılmaktadır.

Dr. Öğretim Üyesi Nurtaç Ergün Atbaşı, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde "Türk Gazeteciliğinin Yeni Edebiyatın Doğuşuna Etkisi (1860-1876)" başlıklı tez çalışmasıyla doktorasını tamamladı (2017). Yeni Türk edebiyatı sahasında çalışmalarını yürütmektedir. Başlıca araştırma alanları on dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatı, göç edebiyatı, kadın edebiyatı ve çağdaş Azerbaycan edebiyatıdır.

Dr. Mamikon G. Ghasabyan, 2005 yılından beri Ermenistan Ulusal Bilimler Akademisi, Zooloji ve Hidroloji Bilim Merkezi, Omurgalı Hayvanlar Zoolojisi Bölüm Başkanı olan bir biyologdur. Ghasabyan, ornitolojik, mammolojik, herpetolojik ve arkeozoolojik grupların saha ve laboratuar çalışmalarını koordine etmiş, aynı zamanda ornitolojik ve mammolojik araştırma çalışmalarına şahsen dahil olmuştur. Ghasabyan, 2002'den beri Ermeni Halkı Kuşları Koruma Derneği'nin (ASPB) de direktörü olmuştur. Ermenistan'ın Önemli Kuş Alanlarında (IBA) çeşitli araştırma ve koruma projelerini koordine etmiş, Ermenistan'daki Kara Akbaba (Aegypius monachus) ve Küçük Kerkenez (Falco naumanni) popülasyonlarının araştırılması ve korunmasına katkı sağlamıştır. Ghasabyan Khosrov State Reservi' nin (Ararat bölgesi, Ermenistan) bilimsel başkan yardımcılığını yapmıştır. Ghasabyan aynı zamanda *Ermenistan Kuşları Rehberi (1997) ve Ermenistan Kuşları Bilimsel El Kitabı'nın (1999)* editörlüğü yapmış, ve biyoçeşitlilik, ekoloji ve mammoloji alanlarında çok sayıda bilimsel makale yayınlamıştır.

Dr. Mamikon G. Ghasabyan is a biologist. He has been the Head of the *Department of Vertebrate Zoology*, Scientific Center of Zoology and Hydroecology, National Academy of Sciences of Armenia, since 2005. Ghasabyan has coordinated field and laboratory work of ornithological, mammological, herpetological and archeozoological groups. Ghasabyan has been

personally involved in ornithological and mammological research work. Ghasabyan has also been the Director of the Armenian Society for the Protection of Birds (ASPB) since 2002. He has coordinated and implemented research and conservation projects in the IBAs (Important Bird Areas) of Armenia; he has carried out research and conservation of Cinereous Vulture (Aegypius monachus) and Lesser Kestrel (Falco naumanni) breeding populations in Armenia. Ghasabyan was the Scientific Deputy Director of Khosrov State Reserve (Ararat region, Armenia). Ghasabyan was an editor of a *Field Guide to Birds of Armenia (1997) and a Scientific Handbook of the Birds of Armenia (1999)* and has published numerous scientific articles in the fields of biodiversity, ecology and mammology.

Dr. Petro Gorlov, 1991 yılında Melitopol Üniversitesi, Biyoloji ve Coğrafya Bölümü'nden mezun oldu. 1992-2003 yılları arasında, Ukrayna'daki Ulusal Bilimler Akademisi bünyesinde bulunan Schmalhausen Zooloji Enstitüsü'nde araştırmacı olarak çalışmıştır. 2002 yılında Almanya'daki Max Planck Ornitoloji Enstitüsü'nde eğitim görmüştür. Petro Gorlov, 2010'dan beri Melitopol Biyoçeşitlilik Araştırma Enstitüsü'ndeki teknojenik alanlardaki biyolojik çeşitlilik araştırmaları laboratuvarı başkanıdır. 2012 yılında "Ukrayna'da Avrasya Turnası" konulu teziyle doktorasını tamamlamıştır. 1984'ten beri Ukrayna'daki telli turna ve Avrasya turnası üzerine çalışmaktadır. 1988 ve 1992 yıllarında, Rusya'nın doğusunda, tepeli turna, ak gerdanlı turna ve kırmızı tepeli turnaların yuvalama biyolojisi ve sonbahar sürüleri üzerine çalıştı. 1997'de İsrail'deki uluslararası göç gözlemlerine katıldı. Petro Gorlov, birçok kez Bayağı Turna Çalışma Grubu'nun konferanslarına katıldı.

Dr. Petro Gorlov graduated from the Melitopol University with a degree in biology and geography in 1991. In the period 1992–2003, he was a researcher at Schmalhausen Zoology Institute of the National Academy of Sciences, Ukraine. In 2002, he trained at Max Planck Institute for Ornithology, Germany. Since 2010, Petro Gorlov is the Head of the laboratory of biodiversity research in technogenic areas at Melitopol Biodiversity Research Institute. In 2012, he received his PhD with a thesis on "Eurasian Crane in Ukraine". Since 1984, he has been studying Demoiselle Crane and Eurasian Crane in Ukraine. In 1988 and 1992, he studied nesting biology and autumn clusters of Hooded Crane, White-Naped Crane and Red-Crowned Crane in the Far East of Russia. In 1997, he took part in international migration observations in Israel. Petro Gorlov repeatedly participated in conferences of the European Crane Working Group. He is a member of the Ukrainian Crane Working Group and he is the author of more than 110 publications.

Prof. Dr. G. Gonca Gökalp Alpaslan, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yeni Türk edebiyatı alanında öğretim üyesidir. Modern Türk şiiri, metinlerarası ilişkiler, modern Türk edebiyatında sözlü kültür-yazılı kültür ilişkileri, çevreci eleştiri, yaratıcı yazarlık, özyaşamöyküsü ve yaşam yazını türleri, kültürel bellek, Türkiye dışında gelişen çağdaş Türk edebiyatları, Türk kadın yazarları üzerine araştırmalarını sürdürmekte, yazılar yazmakta ve dersler vermektedir. : 2014-2017 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Toprak Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde yönetim kurulu üyesi olarak görev almıştır. 2013'ten beri Hacettepe Üniversitesi Tarihi ve Kültürel Mirası Araştırma Merkezi müdür yardımcısı ve yönetim kurulu üyesidir. Gökalp Alpaslan, *Özyaşamöyküsünde Yazarın Yeniden Doğuşu* (2016), *Metinlerarası İlişkiler ve Gılgamış Destanının Çağdaş Yorumları* (2007) ve *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri* (2002) başlıklı kitapların yazarıdır. Gökalp Alpaslan, *Kültürel Mirasın İzinde Ankara* (2016) ve *Kültürel Bellek 2016* (2019) başlıklı kitapların eş-editörüdür (Pelin Şahin Tekinalp ile birlikte).

Tansu Gürpınar, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nden mezun olmuştur. Kamudaki 32 yıllık görevi sırasında Orman Bakanlığı'nda milli parkların belirlenmesi ve yönetimi, yaban hayatı türlerinin kurtarılması ve korunması, sulak alanların muhafazası; Çevre Bakanlığı'nda hava kirliliğinin azaltılması, doğal çevrenin korunması konularında uzman ve yönetici olarak hizmet verdi. 1996 yılında Birleşmiş Milletler Global 500 Ödülü'nü kazandı. Emekli olduktan sonra kurucularından olduğu Doğal Hayatı Koruma Derneği'nin Ankara temsilciliğini ve genel müdürlüğünü yaptı. 2004 yılında sağlık sorunu nedeniyle aktif görevlerinden ayrıldı.

James Harris (1950-2018), Baraboo, Wisconsin, ABD ile Harbin, Çin'de doğa korumacı ve yazar olarak çalıştı. Uluslararası Turna Vakfı (ICF) Başkanı (2000-2016) ve Doğu Asya'daki ICF programlarının Kıdemli Başkan Yardımcısı (2006-2018) olarak görev yaptı. Harris, turna ve sulak alanları koruma çalışmalarına 1986 yılında, Çin'de başladı. 2003'ten 2009'a kadar Birleşmiş Milletler Çevre Programı/Küresel Çevre Fonu'nun başlattığı Ak Turna Sulak Alan Projesi'nin Çin bölümünü yöneterek Çin'in kuzeydoğusunda üç farklı alanın daha koruma altına alınmasına yardımcı oldu. Harris, 50 ülkeden 300'ün üzerinde üyeyi içeren ve dünyadaki on beş farklı turna türünün durumunu gözlemlemek, karşılaştıkları tehditleri belirlemek ve etkili koruma çözümleri geliştirmek için küresel çabaları koordine eden IUCN Turna Uzmanları Grubu Başkanı olarak görev yaptı. Harris, uzman grubunun hazırladığı *Turna Koruma Stratejisi* adlı derginin yeni sayısını düzenledi. Harris ayrıca *Turnalar, Tarım ve İklim Değişikliği* (2012), *Avrasya Turnaları ve İklim Değişikliği* (2014) ve *Turnalar ve Tarım: Peyzajı Paylaşmak için Küresel Bir Kılavuz* (2018) dahil olmak üzere birçok kitapta editör ve eş-editör olarak görev aldı.

James Harris (1950-2018) was a conservationist and writer based in Baraboo, Wisconsin, USA and in Harbin, China. He served as President of the International Crane Foundation (2000-2016) and as Senior Vice President for ICF programs in East Asia (2006-2018). Harris began his work on crane and wetland conservation in China in 1986. From 2003 to 2009 he oversaw the China portion of the United Nations Environment Programme/Global Environment Facility's Siberian Crane Wetland Project, helping to initiate three protected areas in northeast China. Harris also served as Chair of the IUCN Crane Specialist Group, which includes over 300 members from 50 countries and coordinates global efforts to monitor the status of the world's fifteen species of cranes, identify threats, and develop effective conservation solutions. Harris coedited the forthcoming *Crane Conservation Strategy* of the specialist group. Harris also edited and co-edited several books, including *Cranes, Agriculture, and Climate Change* (2012), *Eurasian Cranes and Climate Change* (2014), and *Cranes and Agriculture: a Global Guide for Sharing the Landscape* (2018).

Dr. Valentin Y. Ilyashenko bir biyolog olup 1979-1985 yılları arasında, Rusya'nın doğusunda yer alan Zeya Doğa Rezervi'nde yardımcı müdür olarak görev yapmıştır. 1985-1992 yılları arasında Moskova'daki Avcılık Yönetimi ve Milli Parklar Merkez Laboratuvarı başkan yardımcılığını yaptı, ve *Kırmızı Veri Kitabı*'nın hazırlığını koordine etti. İlyashenko, 1992-2001 yılları arasında, Federal Doğal Kaynaklar Bakanlığı Dairesi Başkanı, CITES Kurumu Başkanı, Taraflar Konferansları Devlet Delegasyonları - CITES Başkanı, Ramsar, CBD, ve Uluslararası Sulak Alanlar Organizasyonu Başkanı olarak görev yaptı. llyashenko, göçmen kuşlarla ilgili ikili sözleşmeleri destekledi ve diğer birçok hükümet toplantısına katıldı. 2002'den beri Ilyashenko, Rusya Bilimler Akademisi (IPEE RAS) Severtsov Ekoloji ve Evrim Enstitüsü'nün laboratuvar başkanıdır. Ilyashenko, doğa korumacılığı, morfoloji, biyoloji, kuşların dağılımı ve sistematiği ile ilgili 11 kitap ve 114 makalenin yazarıdır.

Dr. Valentin Y. Ilyashenko is a biologist. Between 1979 and 1985, he was the Vice Director of Zeya Nature Reserve, located at the Russian Far East. Between1985 and 1992, he was the Vice Director of the Central laboratory of Hunting management and National Parks at Moscow. He coordinated the preparation of the Red Data Book. Between 1992 and 2001, Ilyashenko was the Director of the Department of the Federal Ministry of Natural Resources, the Head of CITES Authority, the Head of government delegations on Conferences of Parties, CITES, Ramsar, CBD, Wetlands International. Ilyashenko promoted bilateral conventions on

migratory birds and participated in many other governmental meetings. Since 2002, Ilyashenko has been the Head of laboratory of Severtsov Institute of Ecology and Evolution, Russian Academy of Sciences (IPEE RAS). Ilyashenko is the author of 11 books and 114 papers on nature protection, morphology, biology, distribution and systematic of birds.

Doç. Dr. Neyir Kolankaya Bostancı, Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesidir. Kolankaya Bostancı'nın tarih öncesi dönemlere ait yontmataş endüstrileri, obsidiyen takas ve ticaret ağları, Paleolitik Çağ sanatı ve sembolizm konularında çeşitli çalışmaları bulunmaktadır. Paleolitik Çağ yontmataş endüstrileri, sanatı, ölü gömme âdetleri ve yaşam biçimleri hakkında dersler vermektedir. Katıldığı kazı ve yüzey araştırmaları arasında Karain Mağarası, Öküzini Mağarası, Panaztepe, Bakla Tepe, Kocabaş Tepe, Kanlıtaş Höyük, Yeşilova Höyük, Höyüktepe ve Çine-Tepecik Höyük kazıları ile İzmir'in Menemen ilçesi ve Muğla'nın Fethiye ilçesi Çaltılar yüzey araştırmaları yer almaktadır. Kolankaya Bostancı, ayrıca çeşitli kazı ve yüzey araştırmalarında yontmataş uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Dr. Curt Meine, doğa koruma biyoloğu ve yazar olarak, ABD Wisconsin, Sauk County'de görev yapmaktadır. Meine, Wisconsin, Baraboo'da bulunan Aldo Leopold Vakfı ile Chicago merkezli İnsan ve Doğa Merkezi'nin Kıdemli Üyesidir. Meine, Uluslararası Turna Vakfı'nda araştırmacı olarak; Wisconsin Üniversitesi, Madison'da misafir doçent olarak görev yapmaktadır. Meine, Emmy ödüllü *Yeşil Alev: Aldo Leopold ve Günümüz için Toprak Etiği* belgeselinde ekran anlatıcısı olarak hizmet etmiştir. Meine, ödüllü biyografi *Aldo Leopold: His Life and Work* (2002) ve *The Driftless Reader* (2017) dahil olmak üzere birkaç kitabın yazarı veya editörüdür. Meine, yaşadığı bölgede Sauk Prairie Koruma Birliği'nin kurucu üyesidir.

Dr. Curt Meine is a conservation biologist and writer based in Sauk County, Wisconsin, USA. He serves as Senior Fellow with the Aldo Leopold Foundation in Baraboo, Wisconsin, and the Chicago-based Center for Humans and Nature; as Research Associate with the International Crane Foundation; and as Adjunct Associate Professor at the University of Wisconsin-Madison. He served as on-screen guide in the Emmy Award-winning documentary film *Green Fire: Aldo Leopold and a Land Ethic for Our Time* (2011). Meine has authored and edited several books, including the award-winning biography *Aldo Leopold: His Life and Work* (2010) and *The Driftless Reader* (2017). In his home landscape, he is a founding member of the Sauk Prairie Conservation Alliance.

Prof.Dr. F. Gülay Mirzaoğlu Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı öğretim üyesi ve Hacettepe Üniversitesi Geleneksel Müzik Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜGEM) kurucu müdürüdür. Mirzaoğlu'nun çalışma alanları, genel Türk halk bilimi, halk edebiyatı, mitoloji, masal, halk müziği, halk türküleri, halk dansları, müzikal gelenekler ve kadın folklorudur. Mirzaoğlu, geleneksel müzik kültürü ve Türk halk kültürüne yönelik uluslararası ve ulusal düzeyde birçok bilimsel toplantı, kongre, sempozyum ve konferansın düzenlenmesine ve HÜGEM bünyesinde uygulamalı müzik eğitimi programları ve geleneksel müzik alanında çok sayıda konserin gerçekleşmesine öncülük etmiştir. Mirzaoğlu, Türkiye'de, Balkanlarda, Orta Asya'da, Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Türk kültürü, Türk sözlü edebiyat gelenekleri, Türk müzik kültürü ve Türk halk danslarıyla ilgili çok sayıda konferans, seminer ve ders vermiştir. Türk müzik kültürü, Türk halk türküleri konusunda kitap, makale ve konferans bildirisi düzeyinde, yurt içinde ve dışında pek çok yayın yapmıştır. Mirzaoğlu'nun Türkçe yayınları başta olmak üzere, İngilizce, Macarca ve Rusça yayınları da bulunmaktadır.

Murat F. Özçelik, bağımsız kuşbilimci-doğa görselcisidir, biyoloji kökenlidir. 28 yıldır Afrika ve Avrupa dahil olmak üzere, kuşlarla ilgili faaliyetlerde bulunmaktadır. Kuşlar ve çevreyle ilgili popüler ve bilimsel çok sayıda yayını vardır, yüzden fazla uluslararası projede yer almıştır. Halen çeşitli enerji şirketlerine kuşlar, biyolojik yaşam ve çevreyle ilgili uluslararası denetimden geçen raporlar hazırlamaktadır. Eşi G. Aslı S. Özçelik ile birlikte kurduğu ve yöneticisi olduğu Ekobil danışmanlık şirketiyle, 1999'dan bu yana, ulusal ve uluslararası birçok proje yürütmektedir. Ticarileşen dernek ve vakıfçılık anlayışının aksine, ticari bir kurumun kamu yararına işler yapabileceğini gösterme çabasıyla gelirinin bir bölümünü soyu tehlike altındaki miras ırkların korunması ve devamlılığı yönünde kullanmaktadır. Henüz basmamayı tercih ettiği Batı Palearktik kuşlarını detaylı bir şekilde inceleyen iki bin sayfalık bir kitabı bulunmaktadır.

Prof.Dr. Ufuk Özdağ, Hacettepe Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi ve Hacettepe Üniversitesi Toprak Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi kurucu müdürüdür. Özdağ'ın başlıca araştırma alanları doğa edebiyatı ve çevreci eleştiri ile edebiyatta çevre üzerine disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmalardır. Özdağ, yirminci yüzyıl Amerikan kültürü ve edebiyatı ile edebiyatta çevre konulu derslerin yanısıra, lisans ve lisansüstü düzeyde sanat teorisi ve eleştirisi ile modern sanat/edebiyat ilişkisi üzerine dersler açmaktadır. Özdağ, *Edebiyat*

ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold'cu Düşünce (2005, 2017) ve *Çevreci Eleştiriye Giriş:Doğa, Kültür, Edebiyat* (2014, 2017) başlıklı kitapların yazarıdır. Özdağ, *The Future of Ecocriticism: New Horizons* [Çevreci Eleştirinin Geleceği: Yeni Ufuklar] (2011) ve *Environmental Crisis and Human Costs* [Çevre Krizi ve İnsanın Ödediği Bedel] (2015) başlıklı kitapların eş-editörüdür. Özdağ, modern çevre hareketinin temel kitapları *A Sand County Almanac*'ın (*Bir Kum Yöresi Almanağı*) çevirmeni ve *Desert Solitaire*'in (*Çölde Tek Başına,* 2018) eş-çevirmenidir.

Doç.Dr. Seyran Qayıbov, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı arasında yapılan anlaşma çerçevesinde 1993-1997 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde lisans, 1997-2000 yılları arasında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak halkbilimi alanında yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2011 yılında Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü'nde "Hasta Kasım'ın Poetik İrsi" konulu tezini savunarak halkbilimi alanında doktor oldu. 2001 yılından itibaren Azerbaycan'ın çeşitli eğitim kurumlarında Türk folkloru, Türk dili, âşık edebiyatı, destan poetikası, Türk edebiyatı, karşılaştırmalı edebiyat, romantizm edebiyatı gibi alanlarda lisans ve yüksek lisans düzeyinde dersler vermektedir. 2017 yılından bu yana Bakü Mühendislik Üniversitesi`nde Yabancı Dil Bölüm Başkanlığını sürdürmektedir.

Burak Tatar, lisans öğrenimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nde tamamladı. Koruma biyolojisi, ornitoloji ve ekoloji alanlarına ilgisinden dolayı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yaban Hayatı Dairesi'nde çalışmaya başladı. Burada "Türkiye'nin Yırtıcı Kuşları, Tehditler ve Çözüm Önerileri" başlıklı uzmanlık teziyle uzman kadrosuna atandı. Ardından Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nde Nallıhan'daki Kızıl Şahinlerin habitat ve besin tercihleri konulu yüksek lisans tezini tamamladı. Türkiye'deki Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları'nın yönetim ve gelişme planlarının hazırlanmasında 30'a yakın sahanın planlama çalışmalarını yürüttü. Bir yıl boyunca ABD'deki Michigan State Üniversitesi'nde yaban hayatı rezervlerinin yönetimi, nesli tehlike altında olan türlerin ve biyoçeşitliliğin korunması konusunda araştırmalar yaptı. Halen Tarım ve Orman Bakanlığı'nda uzman olarak nesli tehlike altında türler için Tür Koruma Eylem Planları hazırlanması çalışmalarını sürdürmekte ve Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nde turna genetiği ve göçü üzerine doktora çalışmasına devam etmektedir.

Ahmet Süha Umar, Büyükelçi (E), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunudur. 1967 yılında girdiği Dışişleri Bakanlığı'nda NATO, Denizcilik Havacılık, Milletlerarası Güvenlik ve Silahsızlanma, Doğu Asya ve Afrika bölümlerinde şube müdürü, daire başkanı, genel müdür yardımcısı ve genel müdür olarak; yurtdışında Arjantin, Bulgaristan, Fransa (Avrupa Konseyi), Belçika (NATO) ve Viyana'da (AGİK-AKKA), ikinci kâtip, başkâtip, müsteşar, daimi temsilci yardımcısı olarak görev yaptı. 1995 yılında büyükelçi olarak Ürdün'e, 2008 yılında Sırbistan'a atandı. Kurucu üyesi olduğu Av ve Yaban Hayatı Koruma Geliştirme ve Tanıtma Vakfı'nın on iki yıl başkanlığını yaptı. Dış ve iç politika konusunda *Cumhuriyet, Turkish News* ve *t24*'te; doğa konusunda ise *Milliyet, Yeni Yüzyıl, Yeni Günaydın, Haber Türk* ve *Turkish News* gazetelerinde köşe yazarı olarak ayrıca *Av, Naturopa* dergilerinde yazıları yayınlandı. İngilizce, İspanyolca ve Fransızca bilen Umar'ın, *Belgrad. 500 Yıl Sonra, Çöl Devriyesi: Ürdün Anıları* ve *Büyük Beyaz Adam: Bir Doğa Savaşçısının Anıları* başlıklı kitapları vardır.

Dr. Öğretim Üyesi Koray Üstün, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Üstün, 2009 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiş, lisansüstü eğitimini Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalında sürdürmüştür. Yüksek lisans tezi, "İbn'ür-Refik Ahmet Nuri Sekizinci'nin Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme"; doktora tezi "İkdam Gazetesi'nde Yazınsal Hareketlilik (1894-1913)" başlığını taşımaktadır. Üstün, doktora yazım aşamasında altı ay süreyle Amerika Birleşik Devletleri, University of Pennsylvania'da, misafir araştırmacı olarak bulunmuştur.

Dr. Öğretim Üyesi Miraç Yılmaz, 1994 yılında Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Fen ve Matematik Alanlar Eğitimi Bölümü, Biyoloji Eğitimi Anabilim Dalı'ndan mezun olmuştur. 1995 ve 1998 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'nda önce sınıf öğretmeni daha sonra biyoloji öğretmeni olarak görev yapmıştır. 1998 yılında Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde biyoloji eğitimi alanındaki yüksek lisans çalışmasını, 2003 yılında ise Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde biyoteknoloji alanında doktora çalışmasını tamamlamıştır. 2006 yılından beri Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü Biyoloji Eğitimi Anabilim Dalı'nda Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Yılmaz'ın araştırma alanlarını mikrobiyoloji eğitimi, biyoteknoloji eğitimi, öğretmen eğitimi ve öğretmen özyeterliğiyle ilgili çalışmalar oluşturmaktadır.

Prof.Dr. Hakan Yiğitbaşıoğlu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı'nın öğretim üyesidir. Yiğitbaşıoğlu, Ankara Üniversitesi Çevre Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve Türkiye Çevre Vakfı ile Jeomorfoloji Derneği'nin yönetim kurulu üyesidir. Yiğitbaşıoğlu'nun The Scientific Network for the Caucasus Mountain Region (SNC-mt), Scientific Steering Group (SSG) üyeliği 2014 yılından beri devam etmektedir. Yiğitbaşıoğlu'nun başlıca araştırma alanları jeomorfoloji, paleocoğrafya ve çevre sorunlarıdır. Çok sayıda ulusal/uluslararası makalenin ve *Volkanlar, Mineraller ve Kayaçlar* (Ayhan Sür ve Özdoğan Sür ile birlikte), *Volkanlar, Türkiye'nin Volkanik Yöreleri ve Depremler* (Ayhan Sür ve Özdoğan Sür ile birlikte) kitaplarının yazarıdır. Ayrıca birçok bilimsel derginin hakemliğini sürdürmektedir.

ANADOLU TURNALARI

Anatolian Cranes

Anadolu'da turnanın uğur, bereket, mutluluk, sağlık ve refah getirdiği inanışı yaygındır. Ancak turnalar uzun zamandır yalnızca sözlü ve yazılı kültürde yaşıyor. Fen bilimleriyle insani bilimlerden birçok çalışmayı disiplinlerarası bir yaklaşımla derleyen *Anadolu Turnaları* kitabı, 21. yüzyılda, turnaları ve turna habitatlarını koruma konusunda yeni yaklaşımları vurgulamakla kalmıyor aynı zamanda bozulmuş habitatların restorasyonunun gerekliliğine de parmak basıyor. Göz alıcı turnaların ülkemizde tehdit altında olmadığı bir çağı kucaklamayı beklerken, kadim geleneğimizin turna sevgisiyle kaleme alınmış bu yazılar, turnalarımız açısından yeni bir ufuk açacak, yeni bir duyarlılık ve bilinç sağlayacaktır. Doğanın sade bir üyesi olan insan, doğada sadece kendi için yaşamayacak, sulak alanları koruyarak turnaların da üremesine ve yaşamasına olanak verecektir.

"Yaşadıkları alanlar göz önünde bulundurulunca tehdit altında olmayan dört türden ikisi, anavatanı Türkiye olan turna ve telli turnadır. Ancak ne yazık ki, Türkiye'de hem turnanın (Grus grus) hem de telli turnanın (Anthropoides virgo) yuvalama popülasyonları çok düşüktür. Bu kitap turna sevgisiyle dolu bu ülkeye koruma çalışmalarında yeni kapılar açıyor."

Dr. George Archibald, Uluslararası Turna Vakfı Eş Kurucusu

……..

Prof.Dr. Ufuk Özdağ, Hacettepe Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesidir. Özdağ, Hacettepe Üniversitesi Toprak Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin kurucu müdürüdür. Özdağ, *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold'cu Düşünce* (2005, 2017) ve *Çevreci Eleştiriye Giriş: Doğa, Kültür, Edebiyat* (2014, 2017) başlıklı kitapların yazarıdır. Özdağ, modern çevre hareketinin temel kitabı *A Sand County Almanac*'ın çevirmenidir (*Bir Kum Yöresi Almanağı*, 2013).

Prof.Dr. G. Gonca Gökalp Alpaslan, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Yeni Türk Edebiyatı alanında çalışmaktadır. Gökalp Alpaslan, *Özyaşamöyküsünde Yazarın Yeniden Doğuşu* (2016), *Metinlerarası İlişkiler ve Gılgamış Destanının Çağdaş Yorumları* (2007) ve *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri* (2002) başlıklı kitapların yazarıdır.

Kapak Tasarımı: Mutlu Kart Gür

ISBN 978-625-7037-05-1

9 786257 037051

ürün yayınları